

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКА ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ**

Я.К. КАРРИЕВА

ИННОВАЦИОН ЛОГИСТИКА

Дарслик

*Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари
фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгаш томонидан 230000 –
“Иқтисод”, 5A230403 – “Логистика” мутахассислиги учун дарслик
сифатида тавсия этилган*

TOSHKENT – IQTISODIYOT – 2019

УЎК:

КБК:

Карриева Я.К. Инновацион логистика. Дарслик. –Т.: IQTISODIYOT, 2019. –288 б.

Ушбу дарсликдаги мавзулар “Инновацион логистика” фанининг мақсади ва вазифалари, инновацион фаолиятнинг моҳияти ва турлари, логистик инновацион фаолиятнинг замонавий концепциялари каби масалаларни ёритишга қаратилган.

Шу билан бирга мазкур дарсликда логистик инновацион фаолиятинфратузилмаси ва логистикани инновацион йўналишлар орқали ривожлантириш, логистик инновацион жараёнларни бошқариш моделлари ва қонуниятлари кўриб чиқилган.

Логистик инновацион фаолиятни бошқариш услубиёти, инновацион жараённинг чизиқли моделини ва уни жорий қилиш шартларини, илмий техника тараққиётини бошқаришнинг асосларини ва бу борада давлатнинг олиб бораётган иқтисодий сиёсатини чуқур ўрганиш ҳозирги кунда долзарб масалалар жумласидан бўлганлиги сабабли дарсликда мазкур масалаларга алоҳида эътибор қаратилган.

Инновацион логистикани илмий техник тараққиёти асосида бошқаришнинг моҳияти ва унинг бош мақсади Ўзбекистоннинг миллий инновацион тизими, логистик инновацион лойиҳаларни молиялаштириш тизими каби муҳим йўналишлар ёритилган.

Шу жиҳатдан логистик инновацион соҳада кадрларни бошқариш механизми, инновацион лойиҳаларни иқтисодий самарадорлигини баҳолаш, замонавий логистик инновацион стратегиялар ва инновациялар маркетингига оид муаммолар ҳамушбу дарсликда ўрганилди.

Дарслик намунавий ўқув дастури асосида тайёрланган бўлиб, олий ўқув юрти талабалари, магистрлари, илмий ходим-изланувчилар ва ўқитувчилар ҳамда шу йўналишда фаолият юритаётган мутахассислар учун мўлжалланган.

Такризчилар: PhD., доцент. Муратова М.Н.

и.ф.д., проф.Эргашходжаева Ш.Ж.

Приведенные в данном учебнике темы направлены на освещение основных задач дисциплины “Иновационная логистика”, сущности, видов, современной концепции и цели инновационной логистической деятельности.

На ряду с выше перечисленными в учебнике рассмотрены вопросы инфраструктура инновационной деятельности, развитие логистической деятельности на основе инноваций, модели управления процессами иновационной логистики и их закономерности.

Так как на сегодняшний день глубокое изучение методик управления, моделей и условий внедрения их на практику инновационной деятельности а также практики разработки основ научно-технических проектов, экономической политики государства в этом направлении является актуальными, этим вопросам в учебнике уделяется особое внимание.

На ряду с вышеперечисленными особое место управления в Республики Узбекистан научно-техническими проектами, организационными вопросами инновационных процессов и ииновационной логистики занимает финансирование и обеспечение их высококвалифицированными специалистами в этой сфере.Поэтому, в учебнике, многие темы освещают вопросы, касающихся данной проблеме.

Учебник подготовлен на основе учебной программы и предназначено для студентов и магистрантов, научных исследователей, преподавателей высших учебных заведений в сфере экономики а также для специалистов в области логистики.

Рецензенты: PhD., доцент. Муратова М.Н.

д.э.н., проф.Эргашходжаева Ш.Ж.

ISBN 0000000000

УДК 000000
ББК0000000

© «IQTISODIYOT», 2019.

© Карриева Я.К., 2019.

МУНДАРИЖА

	КИРИШ.....	12
1- боб	ИҚТИСОДИЁТНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА ИННОВАЦИОН ЛОГИСТИКА ФАНИНИНГ МОҲИАТИ, ПРЕДМЕТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ.....	15
1.1.	Логистиканинг асосий тушушунчалари ва концепцияси.....	15
1.2.	Иқтисодий инновацион ривожлантириш шароитида инновацион логистик фаолиятнинг моҳияти, турлари ва унинг концепциялари.....	31
1.3.	Инновацион фаолият инфратузилмаси ва уни инновацион логистика ривожланишига таъсири.....	38
1.4.	Инновацион логистика фанини ўқитишнинг мақсад ва вазифалари.....	51
2- боб	ИҚТИСОДИЁТНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА ИННОВАЦИОН ЛОГИСТИКА ЖАРАЁНЛАРИНИ БОШҚАРИШ МОДЕЛЛАРИ.....	63
2.1.	Иқтисодий инновацион ривожлантириш шароитида инновацион логистика фаолиятни бошқариш услуги.....	63
2.2.	Инновацион логистик жараённинг чизиqli модели ва уни амалиётга жорий қилиш шартлари.....	68
2.3.	Инновацион логистик фаолиятни бошқаришнинг иқтисодий қонуниятлари	80
3- боб	ИННОВАЦИОН ЛОГИСТИКА ВА ИЛМИЙ ТЕХНИКА ТАРАҚҚИЁТИНИ БОШҚАРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	91
3.1.	Илмий техника тараққиётини бошқаришнинг моҳияти ва унинг мақсади	91
3.2.	Илмий техника тараққиётини ва инновацион фаолиятни бошқаришнинг ҳуқуқий асослари	96
3.3.	Инновацион логистикада илмий тадқиқотларни олиб боришнинг бошқариш	104
3.4.	Халқаро илмий тадқиқот ишлари ва уларнинг ҳуқуқий муҳофазаси тавсифи	118
4-боб.	ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ТИЗИМИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА БОШҚАРИШ.....	125
4.1.	Интеллектуал мулк тизими тушунчаси ва унинг моҳияти	125
4.2.	Инновацион фаолиятда интеллектуал мулк тизimini шакллантириш ва унинг ҳуқуқий муҳофазасини таъминлашнинг ўзига хос жиҳатлари	130
4.3.	Инновацион логистикада интеллектуал мулкни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари	139
5-боб.	ЎЗБЕКИСТОННИНГ МИЛЛИЙ ИННОВАЦИОН	

	ТИЗИМИ.....	143
5.1.	Ўзбекистоннинг миллий инновацион тизими ва унинг аҳамияти.....	143
5.2.	Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси.....	149
5.3.	Ўзбекистон Республикасида инновацион фаолиятни ривожлантириш истиқболлари.....	153
5.4.	Ўзбекистон Республикасида технологик инновациялар.....	156
6- боб	ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЛОГИСТИК ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРЛАРНИ ЎРНИ.....	161
6.1.	Кластер назариясининг моҳияти ва вужудга келиши. Логистик инновацион кластер тизими.....	161
6.2.	Логистик инновацион кластер моделининг турлари	170
6.3.	Кластер стратегиялари.....	171
6.4.	Давлат ёки корхонанинг кластер сиёсати ва логистик инновацион кластерни ривожлантириш воситалари.....	176
6.5.	Кластер усулида жорий қилинган инновацион технологияларни иқтисодий самарадорлиги.....	179
7- боб	КОРХОНАЛАРДА ИННОВАЦИОН ЛОГИСТИКА ФАОЛИЯТИНИ ҚЎЛЛАШ.....	184
7.1.	Корхоналар фаолиятида логистик инновацияларни роли.....	184
7.2.	Корхонада логистикани стратегик бошқариш.....	189
7.3.	Логистик тизимда халқаро юкларни ташишдаги меъзонлар.....	195
7.4.	Глобаллашув жараёнида логистикани ривожлантириш.....	199
8-боб.	ИННОВАЦИОН ЛОГИСТИКА ТИЗИМИДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ.....	216
8.1.	Инновацион логистикани ташкил этиш ва ривожлантиришда ахборот-коммуникацион технологияларнинг аҳамияти.....	216
8.2.	Инновацион логистикани ривожлантиришда Глобал космик Навигация тизимидан фойдаланиш.....	226
8.3	Логистик транспорт тизимда навигация тизимини ишлаш механизми.....	230
9- боб.	ИННОВАЦИЯ ВА ЛОГИСТИКАСОҲАДА КАДРЛАРНИ БОШҚАРИШ МЕХАНИЗМИ.....	238
9.1.	Кадрларни бошқариш стратегиясининг моҳияти ва турлари.....	238
9.2.	Таълим тизимида инновацион фаолиятни бошқариш	241
9.3.	Ўзбекистонни инновацион ривожлантиришда интеллектуал ресурслар.....	246
9.4.	Кадрларни танлаш, баҳолаш ва вазифаларга тайинлаш тизими.....	251
9.5.	Малакали кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизими.....	253
10-боб.	ЛОГИСТИК ИННОВАЦИОН СТРАТЕГИЯЛАР ВА ИННОВАЦИЯЛАР.....	265
	МАРКЕТИНГИ.....	265
10.1.	Ўзбекистон Республикасида замонавий инновацион маркетинг	

	стратегиялари.....	265
10.2.	Инновацион маркетингни шакллантиришнинг концептуал асослари.....	268
10.3.	Илмий тадқиқот, ишланма ва технологияларни натижаларини тижоратлашуви стратегиясини ишлаб чиқишда мақсадли бозор таҳлили.....	269
10.4.	Янги маҳсулот ва технологияларни бозорга кириш стратегияси	270
	ИЗОҲЛИ ЛУҒАТ.....	278
	Фойдаланилган адабиётлар.....	285

СОДЕРЖАНИЕ

	ВВЕДЕНИЕ.....	12
ГЛАВА 1.	СУЩНОСТЬ И ЗАДАЧИ ИННОВАЦИОННОЙ ЛОГИСТИКИ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ.....	15
1.1.	Основные понятия и концепции логистики.....	15
1.2.	Сущность, виды и концепция инновационной логистики в условиях инновационного развития экономики.....	31
1.3.	Инфраструктура инновационной деятельности и ее влияние на развитие инновационной логистики	38
1.4.	Цели и задачи обучения инновационной логистики.....	51
ГЛАВА 2.	МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМИ ЛОГИСТИЧЕСКИМИ ПРОЦЕССАМИ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ.....	63
2.1.	Методы управления инновационной логистической деятельностью в условиях инновационного развития экономики.....	63
2.2.	Линейная модель инновационного логистического процесса и условия его реализации.....	68
2.3.	Экономические законы управления инновационной логистической деятельностью.....	80
ГЛАВА 3.	ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЛОГИСТИКОЙ И РАЗВИТИЯ НАУЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	91
3.1.	Сущность и цель управления научно-техническим прогрессом.....	91
3.2.	Правовые основы управления научно-техническим прогрессом и инновационной деятельностью.....	96
3.3.	Управление исследованиями в инновационной логистике.....	104
3.4.	Описание международных научно-исследовательских работ и их правовая охрана.....	118
ГЛАВА 4.	СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ И УПРАВЛЕНИЕ СИСТЕМОЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	125
4.1.	Понятие системы интеллектуальной собственности и ее сущность.....	125
4.2.	Особенности формирования и обеспечения правовой защиты системы интеллектуальной собственности в инновационной	

	деятельности.....	130
4.3.	Особенности формирования интеллектуальной собственности в инновационной логистике.....	139
ГЛАВА 5.	НАЦИОНАЛЬНАЯ ИННОВАЦИОННАЯ СИСТЕМА УЗБЕКИСТАНА.....	143
5.1.	Национальная инновационная система Узбекистана и ее значение.....	143
5.2.	Интеграция науки, образования и производства.....	149
5.3.	Перспективы развития инновационной деятельности в Республике Узбекистан.....	153
5.4.	Технологические инновации в Республике Узбекистан	156
ГЛАВА 6.	РОЛЬ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ИННОВАЦИОННЫХ КЛАССОВ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ.....	161
6.1.	Сущность кластерной теории и ее происхождение. Инновационная кластерная система логистики.....	161
6.2.	Типы логистических инновационных кластерных моделей.....	170
6.3.	Кластерные стратегии.....	171
6.4.	Кластерная политика государства или предприятия и инструменты для развития логистического инновационного кластера.....	176
6.5.	Экономическая эффективность инновационных технологий, реализованных кластерным методом.....	179
ГЛАВА 7.	ПОДДЕРЖКА ИННОВАЦИОННОЙ ЛОГИСТИКИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	184
7.1.	Роль логистических инноваций в деятельности предприятий	184
7.2.	Стратегическое управление логистикой предприятия.....	189
7.3.	Критерии международных грузоперевозок в логистической системе.....	195
7.4.	Развитие логистики в процессе глобализации.....	199
ГЛАВА 8.	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ИННОВАЦИОННОЙ ЛОГИСТИКЕ.....	216
8.1.	Роль информационных и коммуникационных технологий в создании и развитии инновационной логистики.....	216
8.2.	Использование Глобальной космической навигационной системы в развитии инновационной логистики.....	226
8.3.	Механизм работы навигационной системы в логистической транспортной системе.....	230
ГЛАВА 9.	УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИЯМИ И ЛОГИСТИКОЙ.....	238
9.1.	Суть стратегии управления персоналом.....	238

9.2.	Управление инновационной деятельностью в системеобразования.....	241
9.3.	Интеллектуальные ресурсы для инновационного развития Узбекистана.....	246
9.4.	Система подбора, оценки и расстановки кадров.....	251
9.5.	Система подготовки и переподготовки квалифицированных кадров.....	253
ГЛАВА	ЛОГИСТИЧЕСКИЙ МАРКЕТИНГ ИННОВАЦИОННЫХ	
10.	СТРАТЕГИЙ И ИННОВАЦИЙ.....	265
10.1.	Современные инновационные маркетинговые стратегии в Республике Узбекистан.....	265
10.2.	Концептуальные основы инновационного маркетинга.....	268
10.3.	Анализ целевого рынка при разработке стратегий коммерциализации результатов исследований, разработок и технологий.....	269
10.4.	Стратегия выхода новых продуктов и технологий на рынок	270
	ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ	278..
	ЛИТЕРАТУРЫ	285

CONTENT

1 chapter.	THE ESSENCE AND OBJECTIVES OF INNOVATIVE LOGISTICS IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT.....	16
1.1.	Key ideas and concepts of logistics.....	16
1.2.	The essence, types and concept of innovative logistics in the conditions of innovative development of the economy	32
1.3.	Infrastructure of innovative activity and its impact on the development of innovative logistics.....	39
1.4.	Goals and objectives of teaching/studying innovative logistics...	52
2 chapter.	MODELS OF MANAGEMENT OF INNOVATIVE LOGISTIC PROCESSES UNDER THE CONDITIONS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY	66
2.1.	Managing methods of innovative logistic activities in the conditions of innovative development of the economy.....	66
2.2.	Linear model of the innovative logistics process and the conditions for its implementation.....	71
2.3.	Economic laws of innovative logistics management.....	80
3- chapter	LEGAL BASES OF THE MANAGEMENT OF INNOVATIVE LOGISTICS AND THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC TECHNOLOGIES	91
3.1.	The essence and purpose of scientific and technological progress management.....	91
3.2.	Legal basis of the management of scientific and technological progress and innovation.....	96
3.3.	Research Management in Innovative Logistics.....	104
3.4.	Description of international research and legal protection.....	118
4- chapter	IMPROVEMENT AND MANAGEMENT OF THE INTELLECTUAL PROPERTY SYSTEM IN INNOVATIVE ACTIVITIES.....	125
4.1.	The concept of intellectual property system and its essence.....	125
4.2.	Peculiarities of the formation and provision of legal protection of	

	the intellectual property system in innovation activity.....	130
4.3.	Features of the formation of intellectual property in innovative logistics.....	139
5- chapter.	NATIONAL INNOVATIVE SYSTEM OF UZBEKISTAN.....	143
5.1.	National innovation system of Uzbekistan and its significance.....	143
5.2.	Integration of science, education and production.....	149
5.3.	Prospects of development of innovation activity in the Republic of Uzbekistan	153
5.4.	Technological innovations in the Republic of Uzbekistan.....	156
6- chapter.	THE ROLE OF LOGISTICS INNOVATIVE CLASSES IN ECONOMIC DEVELOPMENT.....	161
6.1.	The essence of cluster theory and its origin. Innovative Cluster Logistics System.....	161
6.2.	Types of logistic innovative cluster models	170
6.3.	Cluster Strategies.....	171
6.4.	Cluster policy of a state or enterprise and tools for the development of a logistics innovation cluster.....	176
6.5.	The economic efficiency of innovative technologies implemented by the cluster method.....	179
7- chapter.	SUPPORT OF INNOVATIVE LOGISTICS AT ENTERPRISES.....	184
7.1.	The role of logistics innovation in the activities of enterprises....	184
7.2.	Strategic management of enterprise logistics.....	189
7.3.	Criteria for international freight in the logistics system.....	195
7.4.	Logistics development in the globalization process.....	199
8- chapter.	Applying OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN INNOVATIVE LOGISTICS.....	216
8.1.	The role of information and communication technologies in the creation and development of innovative logistics.....	216
8.2.	The use of the Global Space Navigation System in the development of innovative logistics.....	226
8.3	The mechanism of operation of the navigation system in the	

	logistics transport system.....	230
9chapter.	MANAGEMENT OF INNOVATION AND LOGISTICS.....	238
9.1.	The essence of the HR strategy.....	238
9.2.	Management of innovation in the education system.....	241
9.3.	Intellectual resources for the innovative development of Uzbekistan.....	246
9.4.	The system of selection, assessment and placement of personnel...	251
9.5.	The system of training and retraining of qualified personnel.....	253
10- chapter.	Logistic Marketing of Innovative Strategies And Innovations..	265
10.1.	Modern innovative marketing strategies in the Republic of Uzbekistan	265
10.2.	Conceptual foundations of innovative marketing	268
10.3.	Analysis of the target market during the development of strategies for the commercialization of the results of research, development and technology.....	269
10.4.	Market entry strategy for new products and technologies.....	270
	GLOSSARY.....	289
	LITERATURE	293

КИРИШ

Ўзбекистонда охириги йилларда инновацион фаолиятни шиддат билан ривожлантириш масалалари давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб қолди.

2017-2021 йиллар давомида инновацион фаолиятнинг илмий-технологик базасини такомиллаштириш ва молиялаштириш, фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги алоқаларни кенгайтириш бўйича қатор чора-тадбирлар кўрилди, иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш бўйича давлат дастурлари қабул қилинди, ишлаб чиқариш инновациясини маҳаллийлаштириш дастурлари амалга оширилди.

Президент Ш.М. Мирзиёев томонидан 2019-йил “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожлантириш” йилидеб эълон қилинди ва бунда, айнан рақамли иқтисодиётни ривожлантириш, мамлакатимизга инвестицияларни жалб қилиш, экспорт салоҳиятини ошириш, буни учун эса логистикани ривожлантириш масалаларини кўндаланг қилиб қўйилди. Бу эса ўз ўрнида мамлакатимиз иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш, инсон тараққиёти даражасини ўстириш, меҳнат унумдорлигини оширишга олиб келади. Шу боис ҳамталабаларга логистика тамойилларини, хусусан тадбирокорлик фаолиятида логистика элементларини қўллашни, экспорт юкларни сақлаш, юклаш, расмийлаштириш ва етказиб беришда замонавий технологиялардан фойдаланиш усулларини қўллаш долзарб масалалардандир.

2018 йил эса “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғояларни ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили” деб номланган эди ва Давлат Дастури асосида Ўзбекистонда 11 триллион 200 миллиард сўмлик ва 1 миллиард 300 миллион долларлик лойиҳаларни амал оширилилган.¹

Бу эса ўз ўрнида инновацияларнинг мамлакатимиз иқтисодиёти рақобатбардошлигини ривожлантириш, инсон тараққиёти даражасини ошириш,

¹Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Конституциянинг 26 йиллигига бағишлаган маърузас. //Халқ сўзи, 05.12.2018-йил, № 103.

меҳнат унумдорлигини ўстиришдаги ҳиссаси тўғрисида хулоса чиқариш учун Ўзбекистоннинг инновацион ривожланиши бўйича тўла миқёсли ўрта ва узоқ муддатга эга бўлган стратегияли давлат инновацион сиёсатини ишлаб чиқишни янада такомиллаштиришни тақозо этади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки инновацион логистиканинг моҳияти, асосий механизми логистик операцияларни амалга ошириш йўллари, яъни ишлаб чиқаришни, унинг моддий-техника базасини янгилашга ва ривожлантиришга имкон берувчи янги ғоялар ва ишланмаларни яратиш, ўзлаштириш ва тадбиқ этишга қаратилган жараёнларни таҳлил қилиш, инновацион жараён моделлари ва қонуниятлари, илмий-техника тараққиётини бошқаришнинг асосларини белгилаб беради.

Шубоис ҳам талабаларга интеллектуал мулкни шакллантириш, илмий-техник ишланмаларни ишлаб чиқиш каби масалаларни, хусусан тадбирокорлик фаолиятида инновацион логистика элементларини қўллашни, экспорт юкларни сақлаш, юклаш, расмийлаштириш ва етказиб беришда янги ғоя ва технологиялардан фойдаланиш усуллари қўллаш ўқитиш долзарб масалалар жумласидан бўлиб турибди.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М. Мирзиёев 2019 йил 25-27 апрель кунлари Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг “Бир йўл, бир белбоғ” Халқаро Саммитидаги маърузасида Ўзбекистонни ягона “Бир йўл, бир белбоғ” тизимида интеграциялашуви тўғрисида атрофлича гапирди. Шунингдек, Президент Ш.М. Мирзиёев Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгаши саммитидаги маърузасида ... “ Бизнинг назаримизда, мамлакатларимизни инновацион асосда ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиши лозим. Бугунги кунда биз ахборот коммуникация ютуқлари, илғор технологиялар ҳаётга шиддат билан кириб келатёган ва барча соҳаларда кенг қўлланилаётганлигини кўриб турибмиз. Ҳар қандай давлатнинг узоқ истиқболда ҳам рақобатбардош бўлиши ва барқарор тараққиёти айнан шу омилларга боғлиқ. Шу муносабат билан биз ушбу йўналишдаги дастур-лойиҳаларни амалга ошириш мақсадида, инновацион тараққиёт учун маъсул идоралар, илмий тадқиқот марказлари ва венчур

компанияларимиз ўртасида яқин ҳамкорликни йўлга қўйиш ва кенгайтиришни таклиф этамиз”,-деб таъкидлаб ўтганликлари эътиборли бўлди.²

2018 йил 22 сентябрдаги Президент Ш.М.Мирзиёевнинг 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони ҳам муҳим аҳамият касб этади. *Ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев 2018 йил 28 декабрда Олий мажлисга қилган мурожаатномасида “Минтақанинг транзит ва логистика маҳаллий кластер салоҳиятидан янада самарали фойдаланиш ва транспорт инфратузилмасини илғор ривожлантиришини таъминлаш зарур”* деб таъкидладилар.

Шулардан келиб чиқиб “Инновацион логистика” фани бўйича ўқув қўлланмани яратилишидан мақсад иқтисодий йўналишдаги Олий Таълим Муассасалирида мазкур йўналиш бўйича билим даражасини оширишга ижобий ёндошишдир.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгаши саммитидаги маърузасидан. “Халқ сўзи” газетаси, 04.09.2018-йил, № 182.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Мамлакатимизни 2016-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим йўналишлари”га бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси, Халқ сўзи, 2017 йил 21-январ сони

I-бoб. ИҚТИСОДИЁТНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА ИННОВАЦИОН ЛОГИСТИКА ФАНИНИНГ МОҲИЯТИ, ПРЕДМЕТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

1.1. Логистиканинг асосий тушунчалари ва концепцияси

1.2. Инновацион логистика фанини ўқитишнинг мақсади ва вазифалари

1.3. Иқтисодий инновацион ривожлантириш шароитида инновацион логистик фаолиятнинг моҳияти, турлари ва унинг концепциялари

1.4. Инновацион фаолият инфратузилмаси ва инновацион логистикани ривожлантириш

1.1. Логистиканинг асосий тушунчалари ва концепцияси

«Логистика» атамаси чет эл ва миллий адабиётларда турлича таърифланади. «Логистика» сўзи инглизча logistics сўзидан олинган бўлиб, «ҳисоблаш санъати», «ҳисоблаш, фикрлаш санъати» деган маънони англатади. Бизларгача логистика тушунчасининг иккита таърифи етиб келган: Лейбниц асарларида бу атама математик логикани белгилаш учун қўлланилган; харбий соҳада эса логистика қўшинларни бошқариш санъатини билдирган ҳолда, у қўшинларни моддий-техник ва транспорт таъминоти ҳамда жойлашувини бошқаришни ўз ичига олган. Бугунги кунда логистикани фан, жараён, концепция ва бошқарув воситаси сифатида таърифлаш мумкин.

Логистика нисбатан ёш фан ҳисобланиб, унинг кўпгина тушунча ва атамалари ҳозиргача аниқланиш жараёнида, шу билан бирга логистика тушунчасига ҳам ўзгартиришлар киритилди.

Логистика – иқтисодий тизимдаги моддий ва улар билан боғлиқ бўлган ахборот, молиявий ва хизмат кўрсатиш оқимларини, уларнинг пайдо бўлиш жойидан истеъмол жойигача бўлган ҳаракатини, тизим мақсадларига эришиш ва ресурсларни оптимал сарфлаш учун бошқаришдир.

Логистика 1950 йилларда шакллана бошлаган, аммо бу дегани логистикага хос бўлган жараёнлар иқтисодий фаолиятда амалга оширилмаган дегани эмас. Улар тарқок, ҳеч қандай бошқарув концепциясига бўйсунмаган ҳолда амалга оширилган.

Логистика ривожланишида бир қанча босқичларни белгилаш мумкин.

1-босқич, харид, омборхона ва дистрибуция соҳаларидаги мустақил ва фрагментар ҳатти-ҳаракатларни алоҳида ажратиш билан тавсифланган. Ривожланишнинг ушбу босқичи қатор манбаларда «фрагментация» даври деб ҳам аталади. Айрим логистик операциялар харажатларнинг айрим таркибий қисмларини камайтириш нуқтаи назаридан муҳим бўлган, мисол учун, ташишда, омборхона операцияларини бажаришда, ишлаб чиқаришда. Корхонани бошқаришнинг асосий концепцияси бўлиб, ҳозирги менеджмент тушунчаси хизмат қилган.

2-босқич, логистикани яратилиши ёки концептуализацияси (айнан шу пайтда унинг асосий концепциялари шаклланган) даври деб аталади. Логистика ривожланишига эса қуйидагилар катта таъсир кўрсатган:

- маркетинг фалсафасининг кенг тарқалиши, истеъмолчиларга бўлган эътиборнинг кучайиши, савдо фаолияти муҳимлигини англаб етиш, буюртма циклининг қисқариши;

- иқтисодий тушқунлик, бозордаги вазиятнинг ўзгариши, бозорнинг аста-секин тўйиниши, олигополистик рақобатнинг ўсиши. Ушбу шароитларда харажатларни камайтиришнинг янги йўллари излаш лозим эди;

- захираларни шакллантириш стратегияларидаги ўзгаришлар (уларни ишлаб чиқаришда камайтириш, дистрибуцияда - яратиш);

- оптимал режалаштириш, оммавий хизмат кўрсатиш, захираларни бошқариш иқтисодий-математик усуллари ва назариялари, ҳамда операцияларни ўрганишнинг бошқа усуллари, математик статистика ва прогноз қилиш усуллари ҳар томонлама қўллаш имкониятини тақдим этган компьютер технологияларининг ривожланиши;

- харбий логистика тажрибаларини, логистик ҳатти-ҳаракатларни мувофиқлаштириш учун менеджментда қўлланилиши.

Бозорни товар ва хизматлар билан тўйиниши, ва таклифнинг талабдан ошиб кетиши шароитида, корхоналарни бошқаришнинг асосий концепцияси сифатида *маркетинг* хизмат қила бошлади.

3 ва 4 босқичлар. Учинчи босқич— бу корхонада логистик фаолият интеграцияси даври (1970 йилнинг охири ва 1980 йилнинг боши). Тўртинчи— 1990 йиллардан ҳозирги вақтгача—логистиканинг корхона чегараларидан ташқарига чиқиши, у давлатлар ва бутун дунё миқёсидаги жараёнларни қамраб олишни бошлади.

Логистика ривожланишининг айрим босқичларини давомийлиги тўғрисида ягона бир фикр йўқлигига қарамасдан, фрагментация, қисман интеграция, корхона логистикасининг функционал соҳалари интеграцияси, етказиб беришлар занжири доирасидаги тўлиқ интеграция босқичларини ажратиш мумкин. Қисқача ушбу босқичлар тавсифланган (1.1-жадвал; 1.1-расм).

Иқтисодиётда рўй берган ўзгаришлар натижасида, логистика бутун корхона миқёсида оқимларни бошқариш сифатида таърифлана бошланди, барча логистик операциялар ва функциялар эса—бизнес мақсадларига эришиш учун интеграцияланди. 1980 йиллардан бошлаб, логистик концепция корхона бошқарувнинг асосий концепциясига айланди.

Логистика эволюцияси, унинг фундаментал концепциялари билан яқиндан боғланган. Логистикада «концепция» иккита маънога эга: 1) концепция— бошқарув ғояси; 2) логистик технология—муайян логистик ғояни акс эттирувчи, логистик жараёнларни бажарилишининг стандарт кетма-кетлиги.

Биринчи маънода логистик концепциялар бўлиб қуйидагилар хизмат қилади:

- ахборот;
- маркетинг;
- интеграциялашув

Логистикада тадқиқот ва бошқарув объекти сифатида моддий ва унга йўлдош бўлган сервис, ахборот ва молиявий оқимлар хизмат қилади.³

Адабиётларда оқим тушунчасининг бир нечта таърифи мавжуд, аммо

³ Г.А. Саматов Б.И. КамилъджановФ.Р. Галимова Логистик Бошқарув Концепциялари ва моделлари тошкент 2015

кўпгина олимларнинг фикрича, **оқим** – бир бутун деб қабул қилинадиган, бирор вақт интервалида жараён сифатида мавжуд бўладиган, муайян вақт давомида абсолют birlikларда ўлчанадиган объектлар йиғиндисидир.

Моддий оқим – логистик операциялар ва функциялар қўлланиладиган, ҳаракатда бўлган материал ресурслар, тугалланмаган ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулот.

Моддий оқим кўрсаткичларига қуйидагилар киради:

- маҳсулот номенклатураси, ассортимент ва микдори;
- ўлчам тавсифлари (ҳажм, майдон, чизиқли ўлчамлари);
- вазн тавсифлари (умумий вазн, брутто вазн, нетто вазн);
- физик-кимёвий хусусиятлари;
- қадоқ тавсифлари;
- ташиш ва сақлаш шартлари;
- қиймат тавсифлари ва ҳ.

Сервис оқими – логистик тизимда корхонага нисбатан ички ва ташқи истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини қондириш учун бажариладиган хизматлар оқими.

Молиявий оқим – моддий, сервис ва ахборот оқимлари билан боғлиқ бўлган молиявий ресурсларнинг йўналтирилган ҳаракати.

Ахборот оқими – моддий ёки сервис оқимига йўлдош бўлган, оғзаки, ҳужжат (шу жумладан электрон ҳам) ва бошқа шакллардаги хабарлар оқими.

Асосий ва йўлдош оқимларни бошқариш мақсадида логистик тизимлар ташкил этилади. **Логистик тизим (ЛТ)**–моддий, сервис ва уларга йўлдош оқимларни бошқаришнинг ягона жараёнида ўзаро боғланган элементлар-бўғинлардан ташкил топган, мураккаб тизимлаштирилган тузилма.

Логистика эволюцияси вариантлари

Йиллар	Логистика эволюцияси вариантлари			
	J. J. Coyle, E. J. Bardi, C. J. Langley	Ч. Сковронек, З. Сариуш-Вольский	А. М. Гаджинский	В. И. Сергеев
1920-1940 1950	-	Хатти-ҳаракатлар фрагментацияси	-	Хатти-ҳаракатлар фрагментацияси
1960	Хатти-ҳаракатлар фрагментацияси	Қисман интеграция (жисмоний тақсимот, моддий менеджмент)	Транспорт-омбор фаолиятининг интеграцияси	Логистиканинг тикланиши (концептуализация, қисман интеграция)
1970	-		-	Логистиканинг ривожланиши (қисман интеграция)
1980	Қисман интеграция (жисмоний тақсимот, моддий менеджмент)	Корхонада логистик фаолият интеграцияси	Ишлаб чиқариш, омбор, транспорт фаолиятининг интеграцияси	Корхона логистикасининг функционал соҳалари интеграцияси
1990	Логистик етказиб беришлар занжири доирасидаги тўлиқ интеграция	Логистиканинг корхона чегараларидан ташқарига чиқиши. Макрологистика, глобал логистика	Логистика функционал соҳаларининг интеграцияси	Етказиб беришлар занжири доирасидаги интеграция
Ҳозирги вақт				

1-босқич (фрагментация)	2-босқич (қисман интеграция)	3-босқич (корхона доирасидаги интеграция)	4-босқич (тулиқ интеграция)
1920(?)–1950 йиллар. - талабни прогноз қилиш - Эҳтиёжларни режалаштириш - Харидларни амалга ошириш - захиралар назорати - Транспорт фаолияти - Омборхона операциялари - Қадоклаш саноати - Сақлаш - Мижозлар буюртмалари билан ишлаш - Тайёр маҳсулот захираларини бошқариш - Ташиш - Истеъмолчиларга хизмат кўрсатиш Харидлар Омборга қўйиш Дистрибуция	1960–1970 йиллар - Логистик бошқарув концепцияларининг шаклланиши - Материалларга бўлган эҳтиёжни прогноз қилиш ва таъминотини режалаштириш - Харид манбаини танлаш - Захираларни бошқариш - Омборхона операциялари - Ички ва ташқи ташиш - Дистрибуция маркетинг - фаолиятининг таркифи қисми сифатида Корхона ичига моддий бойликларни бошқариш Дистрибуция Ишлаб чиқариш ва тақсимот интеграцияси	1980 йиллар - Транспорт давлат фаолиятининг бошқарувидаги ўзгаришлар - Ахборот-компьютер технологияларининг ривожланиши - Сифатнинг умумий бошқарилиши - фалсафасининг тарқалиши - Ҳамкорликнинг ўсиши - Бозорнинг глобаллашуви Интеграциялашган логистика	1990 йиллар – ҳозирги вақт - Макрологистика - Еврологистика - Глобал логистика - Логистик жараёнларни бошқаришда компьютер технологияларидан оммавий тарзда фойдаланиш - Логистик хизматлар аутсорсингининг ривожланиши - Бутун етказиб бериш занжири бўйича сифатнинг мажмуавий назорати - Янги логистик концепцияларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши →

Менеджмент	Маркетинг	Логистика
Корхона бошқарувининг асосий концепцияси		

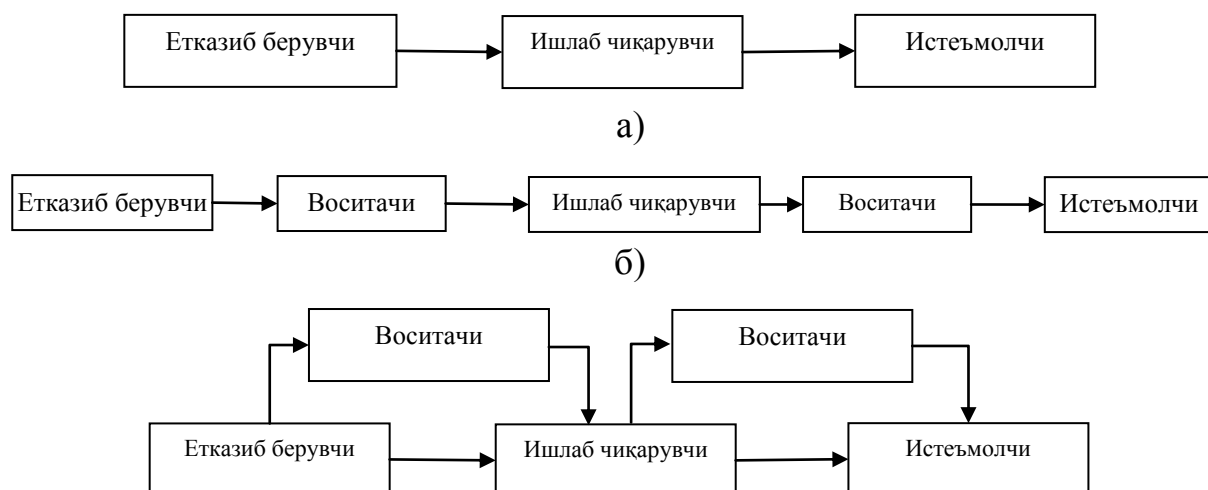
1.1-расм. Логистика эволюцияси

Логистик тизим бўғини (ЛТБ) – логистик фаолиятнинг бир ёки бир нечта турини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган, ўз локал мақсадини амалга

оширувчи, иқтисодий ёки функционал алоҳида ажралган объект (компания бўлими ёки мустақил юридик корхона). Битта логистик тизим бўғинлари, логистик жараёни ягона бошқариш билан ўзаро бирлашган бўлади. Логистик тизим бўғинлари бўлиб етказиб берувчилар, ишлаб чиқарувчилар, истеъмолчилар ва логистик воситачилар хизмат қилиши мумкин. Саноат ёки савдо корхоналари одатда марказий компания деб аталса, уларга нисбатан биринчи ва иккинчи томонлар бўлиб етказиб берувчилар ва истеъмолчилар эътироф этиладиган бўлса, учинчи томон сифатида (*Third Party Logistics, 3 PL*) – логистик воситачилар чиқади.

Логистик тизимларни микро-макрологистик тизимларга ажратиш қабул қилинган. Саноат, савдо, сервис ва бошқа корхоналарнинг логистик тизимлари микрологистик тизимларга мансуб. Макрологистик тизимлар – бу туман, шаҳар, минтақавий, миллий, халқаро, ҳамда тармоқ, муассаса, тармоқлараро ва ҳ. логистик тизимлардир.

Логистик фаолият жараёнида, оқимлар кўрсаткичларининг ўзгаришига олиб келадиган ва қўйилган бошқарув вазифалари доирасида ажратишга йўл қўйилмайдиган ҳатти-ҳаракатлар бажарилади, ва улар **логистик операциялар (ЛО)** деб аталади. Логистик тизимларнинг учта тури фарқланади: а) тўғри алоқали тизимлар; б) эшелон сифатидаги тизимлар; в) эгилувчан алоқали тизимлар (1.2-расм).

1.2-расм. Логистик тизимларнинг турлари

Логистик функция (ЛФ) – корхона логистикаси самарадорлигини ва бошқарилиш даражасини ошириш мақсадида ажратилган, логистик операциялар йиғиндисидир. Логистик функциялар бўлиб буюртмалар жараёнини бошқариш, ташиш, захираларни бошқариш, ишлаб чиқариш фаолияти учун моддий ресурсларни харид қилиш, ишлаб чиқариш жараёнларини қўллаб-қувватлаш, омборга қўйиш, юкларни қайта ишлаш, маҳсулот қайтарилишига ёрдам беришва ҳоказолар хизмат қилади.

Логистиканинг функционал соҳалари сифатида таъминот, ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш ва тақсимотни эътироф этиш мумкин.

Логистиканинг турли функционал соҳаларида, ҳамда айрим логистик функцияларни бажарганда ечиладиган асосий вазифалар 1.2-жадвалда келтирилган.

Бунда логистиканинг асосий функционал соҳалари, логистик тизимдан ўтувчи оқимларнинг турлари, ҳамда корхона логистикасининг ҳар бир соҳасида бажариладиган асосий логистик функциялар кўрсатилган(1.2-жадвал).

Логистик тизим тушунчаси билан бир қаторда, логистик занжир ёки етказиб беришлар занжири (*Logistical chainsupply chain*), логистик тармоқ ва логистик канал (*Logisticalchannel*) тушунчалари ҳам муҳим саналади.

1.2-жадвал

Логистика соҳаларининг ва логистик функцияларни бажаришнинг мақсад ва вазифалари

Логистик функция ёки логистика соҳасининг номи	Мақсад ва вазифалар
Функционал соҳа - таъминот	Мақсад – ишлаб чиқаришнинг моддий ресурсларга бўлган эҳтиёжини мумкин бўлган максимал самарадорлик билан қондириш Вазифалар: • моддий ресурсларга бўлган эҳтиёжни аниқлаш • харидлар бозорини тадқиқ этиш • етказиб берувчиларни баҳолаш ва танлаш • харидларни амалга ошириш • харидлар амалга оширилишини назорат қилиш ва баҳолаш • харидлар бюджетини тайёрлаш • бошқа вазифалар

Функционал соҳа – тақсимот (тақсимот логистикаси; савдо логистикаси, дистрибуция ва жисмоний тақсимот) (Physicaldistribution)	Мақсад – логистик функциялар ва тайёр маҳсулот ҳамда унга хизмат кўрсатишни ишлаб чиқарувчилардан ёки улгуржи савдо компанияларидан сўнгги ёки оралиқ истеъмолчиларгача бўлган ҳаракатланиши операцияларини интеграциялашган бошқаруви <i>Микродаражадаги вазифалар:</i> • буюртмани қабул қилиш ва қайта ишлашни ташкил этиш • кадоқ тури, комплектация ва ҳ. танлаш • етказиб беришни ташкил этиш ва ташишни назорат қилиш • сотувдан кейинги хизмат кўрсатишни ташкил этиш <i>Макродаражадаги вазифалар:</i> • тақсимот тизимини (тақсимот каналларини) танлаш ва барпо этиш • хизмат кўрсатилаётган ҳудуддаги омборхоналарнинг оптимал сонини аниқлаш • хизмат кўрсатилаётган ҳудудда тақсимот марказлари (омборхоналар)нинг оптимал жойлашувини аниқлаш
Функционал соҳа – ишлаб чиқариш операцияларини бошқариш (Operationmanagement)	Мақсад–ишлаб чиқариш операцияларини бошқаришни логистик ёрдам билан таъминлаш <i>Вазифалар:</i> • тайёр маҳсулот (ТМ) чиқаришни тезкор-календар режалаштириш • ишлаб чиқаришнинг технологик жараёнларини тезкор бошқариш • умумий сифат назорати, стандартлар ва тегишли сервисни узлуксиз таъминлаш • моддий ресурслар (МР) етказиб беришни стратегик ва тезкор режалаштириш • ички ишлаб чиқариш омбор хўжалигини ташкил этиш • ишлаб чиқаришда МР харажатини прогнозлаш, режалаштириш ва меъёрлаштириш • ички ишлаб чиқариш технологик транспорти ишини ташкил этиш • барча поғоналарда МР, тугалланмаган ишлаб чиқариш (ТИЧ), ТМ захираларини бошқариш • МР ва ТМни жисмоний тақсимлаш (ишлаб чиқариш ичида) ва бошқалар
Логистик функция – омборхонага қўйиш	Омборхона тармоғини шакллантириш, омборхона хўжалигини самарали фаолияти ва омборхонада логистик жараёни бошқариш жараёнларини қамраб олади <i>Вазифалар:</i> • омборхона турини танлаш, омборхона қувватини ҳисоблаш • омборга қўйиш тизимини танлаш • таъминот ва тақсимотда талаб ва таклифни тенглаштириш • юкларни бирлаштириш, ажратиш ва ташиш • омборхонада логистик жараёни бошқаришни ташкил этиш ва таъминлаш • омборхонада саклаш ва юкларни қайта ишлашни ташкил этиш ва б.
Логистик функция – захираларни бошқариш	Корхона бизнесининг турли соҳаларини захираларга нисбатан, айрим ҳолларда қарама-қарши бўлган, мақсадларини мувофиқлаштиришга хизмат қилади <i>Вазифалар:</i> • харидларда тежаш (чегирмалар ҳисобига) • ташиш харажатларини қисқартириш • ишлаб чиқариш ва тақсимот узлуксизлигини таъминлаш • талабнинг мавсумий ўзгаришларини ҳисобга олиш • логистик сервис сифатини яхшилаш • бошқалар
Логистик функция – ташиш	Ортиш-гушириш, экспедиторлик ва бошқа логистик операциялар жараёнларининг йиғиндиси <i>Вазифалар:</i> • транспорт жараёни иштирокчиларининг техник ва технологик боғлиқлигини таъминлаш, уларнинг иқтисодий манфаатларини мувофиқлаштириш, ҳамда омборхонага қўйишнинг ягона тизимларидан фойдаланиш • транспорт тизимларини яратиш (шу жумладан транспорт йўлаклари ва транспорт занжирларини ҳам) • транспорт-омбор хўжалигининг технологик бирлигини таъминлаш • ишлаб чиқариш, транспорт ва омборхона жараёнларини биргаликда режалаштириш • транспорт воситаси (ТВ) турини танлаш • етказиб беришнинг рационал йўналишини аниқлаш • ташувчи ва экспедиторни танлаш

Ушбу босқичларнинг ҳар бири вақт талаб қилади. Босқичларнинг давомийлиги ва логистик циклнинг умумий вақти вақтинчалик ўзгаришларга эга бўлиши мумкин (1.2-жадвал).

Логистиканинг эволюцияси ва концепциялари. Логистика фан сифатида 1950-чи йилларда шакллана бошлади, аммо логистика учун тавсифий бўлган жараёнлар ундан олдин ҳам хўжалик фаолиятида қўлланилиб, улар тарқоқ ҳолда, ҳеч қандай логистик бошқарув концепциясиз амалга оширилган. Логистиканинг ривожланишида бир нечта босқични белгилаш мумкин.

1-босқич харидлар, омборга қўйиш, дистрибуция соҳаларидаги мустақил ва фрагментар ҳатти-ҳаракатларнинг алоҳида ажралиши билан тавсифланади. Ривожланишнинг мазкур босқичи қатор манбаларда “фрагментация” даври деб ҳам аталади. Айрим логистик операциялар харажатлар таркибий қисмларини пасайтириш нуқтаи назаридан муҳим эди, масалан, ташишда, омбор операцияларини бажаришда, ишлаб чиқаришда. Корхона бошқарувининг асосий концепцияси сифатида замонавий маънодаги анъанавий менеджмент хизмат қилган.

Кўриб чиқиладиган давр шуниси билан муҳимки, унда логистикани келажакда жорий этишнинг дастлабки шартлари ифодаланиб, улардан энг муҳими маркетинг концепциясининг юзага келиши ҳисобланади. Бундан ташқари дастлабки шартларга: тақсимот тизимларида захиралар ва транспорт харажатларининг ошиши; ҳарбий логистика назарияси ва амалиётининг ривожланиши киритилиши мумкин.

Логистика концепциялари ривожланишининг бошланғич босқичи тавсифларига нисбатан умумий ёндашув бўлишига қарамасдан, тадқиқотчилар⁴ босқичнинг вақт чегаралари бўйича турлича фикрга эгалар. Шундай экан, [42] асар муаллифлари логистик ҳатти-ҳаракатлар фрагментацияси босқичига 1960-

⁴Сергеев В.И. Менеджмент в бизнес-логистике. – М.: Филинь, 1997. – 772 с.; Сковронец Ч., Сариуш-Вольский З. Логистика на предприятии: Учеб.-метод. пособ. / Пер. с польск. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 400 с.; CoyleJohnJ., BardiEdwardJ., LanglayJohnJr. The Management of Business Logistics. A. Supply Chain Perspective, 7-e – South-Western devise of Thomson Harming, 2003.

чи йилларни кўрсатишса, [33] 1950-чи йилларни кўрсатган, [32] эса логистика ривожланишининг биринчи босқичи 1920-1950 чи йилларга тўғри келади деб ҳисоблайди. [17] манбада логистика эволюцияси айрим босқичларнинг вақт чегарасини кўрсатмаган ҳолда кўриб чиқилган.

2-босқич логистиканинг шаклланиши ва концептуаллашуви даври деб аталади. Айнан шу даврда унинг асосий концепциялари шаклланган.

Бозорнинг товар ва хизматлар билан тўйинганлиги, ҳамда таклифнинг талабдан ошиб кетиши шароитларида, маркетинг корхона бошқарувининг асосий концепциясига айланган.

Мазкур босқич, логистик фаолиятнинг иккита асосий йўналиши билан тавсифланади. Биринчиси – бу корхона бошқарувининг маркетинг концепциясига асосланган бўлиб, товарларнинг жисмоний тақсимотини ўз ичига олади. Логистика товарларни керак бўлган муддатда, керак бўлган жойга, буюртма қилинган миқдорда ва рақобатдош нархни таъминловчи энг кам харажатлар билан етказиб берган ҳолда, корхонанинг маркетинг ҳатти-ҳаракатларини қўллаб-қувватлайди.

Логистик фаолиятнинг иккинчи йўналиши – материалларни бошқариш бўлиб, у таъминот, захираларни бошқариш, ҳамда ишлаб чиқариш фаолияти соҳаларини қамраб олган.

Иккинчи босқич ҳам аниқ белгиланган чегараларга эга эмас. [32] асарда иккинчи босқич бу 1960-чи йиллар, [33]да 1960-чи йиллар ва 1970-чи йилларнинг боши, [41]да эса 1980-чи йиллар тилга олинган. Сўнгги асарда эса 1970-чи йиллар логистика эволюциясидан умуман тушиб қолдирилган. Мумкин, ушбу йиллар ўтиш даври саналган ҳолда ҳам биринчи, ҳам иккинчи даврга тенг тегишли деб тушуниш мумкин.

1960-чи йилларда логистик менежмент бўйича биринчи дарслик Эдвард Смайкей, Дональд Бауэрсокс ва Фрэнк Моссманлар муаллифлигида ёзилган [36].

3 ва 4 – босқичлар бўйича логистика ривожланишининг кейинги босқичлари тўғрисидаги тадқиқотчиларнинг фикри бир-биридан фарқланади.

Шундай экан [42] асарда фақатгина учинчи босқич алоҳида ажратилган – тўлиқ интеграция даври (1990-чи йиллар), етказиб беришлар занжирларини бошқариш концепциясининг ривожланиши. [33] асар муаллифлари логистика ривожланишининг учинчи ва тўртинчи босқичларини ажратади. Учинчи босқич – бу логистик фаолиятни корхоналарга интеграцияси даври (1970-чи йилларнинг охири – 1980-чи йиллар). Тўртинчи босқич – 1990-чи йиллардан бошлаб, то ҳозирги кунга қадар – логистиканинг корхона чегараларидан чиқиб кетиши даври, у мамлакат ва бутун дунё миқёсидаги ҳаракатланиш жараёнларини қамраб олишни бошлади.

Логистика эволюцияси бўйича айрим қарашлар жадвалда келтирилган. Логистика ривожланишининг айрим босқичлари давомийлиги тўғрисида ягона фикр йўқлигига қарамасдан, фрагментация, қисман интеграция, корхона логистикасининг функционал соҳалари интеграцияси, етказиб беришлар занжирлари доирасидаги тўлиқ интеграция босқичларини ажратиб ўтиш мумкин.

Ҳар бир босқич доирасида иқтисодиётда ўзгаришлар рўй бериб, улар логистика эволюциясига ижобий таъсир кўрсатган. Масалан, 1970-чи йилларда омборхона технологиялари ва жараёнларида катта ўзгаришлар содир бўлди, автоматлаштириш воситалари жорий этилди, қadoқ ва ўраш материалларининг янги турлари пайдо бўлди, стандартлаштирилган қadoқ ва ўраш материаллари қўлланила бошлади, контейнерлар ва пакетлар ёрдамида ташишлар жорий этилди. 1970-чи йилларда япониялик ишлаб чиқарувчилар бозордан америкалик ва европалик ишлаб чиқарувчиларни сиқиб чиқара бошладилар. Сифатни бошқариш фалсафаси ва амалий фаолиятга жорий қилинган логистик концепциялари туфайли, япон компаниялари юқори натижаларни қайд этдилар.

Қисман интеграция босқичи корхоналарни боқаришнинг *маркетинг* концепцияси “таъсири” остида бўлади.

1980-чи йилларда жаҳон иқтисодиётида катта ўзгаришлар рўй бериб, улар логистиканинг муваффақиятли ривожланишида ўз аксини топди. Уларнинг асосийлари қуйидагилар [2, 11, 32, 36]:

1) транспорт фаолиятини давлат томонидан бошқаришдаги ўзгаришлар, натижада транспорт хизматларининг эркин рақобат бозори шаклланди, транспорт сервисини яхшилаш, турли хил транспортларнинг ишини мувофиқлаштириш, транспорт тарифларини пасайтириш учун шароитлар яратилди;

2) компьютер технологиялари ва дастурий таъминотнинг ривожланиши, шахсий компьютерларнинг жорий этилиши;

3) сифатни умумий бошқариш фалсафасининг тарқалиши – бошқарув ёндашуви, бунда сифатни ошириш масаласи қўйилади ва уни ҳал қилишга маҳсулотни ишлаб чиқариш ва тақсимлашнинг барча босқичларидаги корхона ходимлари жалб қилинади;

4) ҳамкорлик амалиёти, ишончсизлик ва адоватли рақобат ўрнига корхоналар бирлашмалари ва иттифоқлари пайдо бўлди;

5) бозорнинг глобаллашуви юзага келди. Кўпгина компаниялар халқаро тузилмаларга айланадилар, бутун дунё бўйлаб янги бозорларга кириб бориш юз берди. Аксарият ҳолларда компаниялар шундай глобал стратегияларни амалга оширадики, уларнинг доирасида нисбатан арзон иш кучи, хомашё, таркибий қисмларга эга жойларда жаҳон бозори учун маҳсулот ишлаб чиқаришни йўл очилади.

Иқтисодиётдаги ўзгаришлар натижасида, логистика бутун корхона миқёсидаги оқимларни бошқариш сифатида қўрилади, логистик операциялар ва функциялар – бизнес мақсадларига эришиш учун интеграция қилинади. 1980-чи йиллардан бошлаб, корхона бошқарувининг асосий концепцияси логистик тамойиллар бўлди.

Барча функционал соҳалари интеграциялашган логистик тизимни шакллантириш етарлича узоқ вақтни талаб қилади. Шундай экан, [2] асарда белгиланганидек, корхоналар логистик тизимларининг ривожланиши, тўртта кетма-кет ривожланиш босқичдан (даражадан) ўтади. *Биринчи босқичда* логистика тайёр маҳсулотни омборга қўйиш ва ташишга тегишли бўлади. Ушбу функциялар, талабнинг кундалик тебранишлари ва маҳсулотни тақсимлаш

жараёнидаги тўхташларга бевосита жавоб қайтариш тамойили бўйича бажарилади.

Иккинчи босқичда логистика, буюртмачиларга хизмат кўрсатиш, буюртмаларни қайта ишлаш, омборга қўйиш, тайёр маҳсулот захираларини бошқариш, ташиш функцияларини ўз ичига олади, яъни тайёр маҳсулотни тақсимлашдаги барча логистик функциялар интеграциялашади.

Учинчи босқичда, олдинги босқичда эришилган натижаларга, корхонага хомашё ва материалларни етказиш, савдони прогноз қилиш, материаллар захираларини ва тугалланмаган ишлаб чиқаришни бошқариш, хомашё ва материалларни харид қилиш, логистик тизимларни лойиҳалаштириш қўшилади. Корхонадаги логистик фаолиятни баҳолаш, сифат стандартлари билан таққослаш асосида амалга оширилади.

Тўртинчи босқичда логистиканинг барча функционал соҳалари интеграция қилинади. Корхоналар, турли мамлакатлар қонунларини ҳисобга олган ҳолда, фаолиятнинг глобал даражасига чиқади; логистика божхона операцияларини ҳам қамраб олади, ягона ҳужжатлаштириш жорий қилинади, учинчи томонга (логистик воситачиларга) бўлган эҳтиёж кучаяди.

Ҳозирги кунда логистика эволюцияси ўз ниҳоясига етмаган. 1990-чи йилларни бошидан то ҳозирги кунга қадар, логистикадаги интеграция жараёнларининг ривожланиши давом этиб, улар алоҳида корхоналар доирасидан чиқиб кетди. Оқимларни бошқариш миллий, минтақавий ва глобал даражада (масалан, еврологистика деб аталмиш жараён) амалга оширилмоқда. Шунингдек, логистика ривожланишининг тўртинчи босқичи, институционал тузилмалар ва ҳўжалик субъектларининг юзага келиши билан тавсифланади, улар фаолиятининг бош предмети бўлиб эса логистик хизматларнинг тўлиқ мажмуасини амалга ошириш хизмат қилади. Бундай компаниялар, логистик хизматлар провайдерлари деб аталади (3PL-провайдерлар) ва уларга, асосан ноишлаб чиқариш характериға эға бўлган, барча логистик функциялар ёки уларнинг бир қисми берилади. Интеграция жараёнларининг ривожланиши билан логистик аутсорсингнинг яна бир варианты ва провайдерларнинг янги

тури – 4PL-провайдерлар (*Fourth Party Logistics Providers*) – юзага келади. Улар компания логистик занжирига нисбатан тўлиқ ва батафсил ечимни таъминлаган ҳолда, бутун логистик занжир интеграторлари бўлиб хизмат қилади ва нафақат ўз ресурслари, имкониятлари ва технологияларидан, балки қўшимча хизматлар етказиб берувчиларнинг ресурсларидан ҳам истаганча фойдаланади. 4PL-провайдер логистик занжирларни стратегик бошқариш ва стратегик қарорларни амалга ошириш ва бажариш масалаларини тезкор бошқаришни ўзида мужассамлайди, яъни ҳам консалтинг компанияси, ҳам 3PL-провайдер функцияларини бажаради.

Логистика эволюцияси унинг фундаментал концепциялари билан яқиндан боғланган. Логистикада “концепция” тушунчаси иккита маънони англатади: 1) концепция - парадигма, бошқарувчи ғоя сифатида; 2) логистик технология – муайян логистик парадигмани мужассамлантирувчи логистик жараёни бажаришнинг стандарт кетма-кетлиги.

Биринчи маънодаги логистик концепциялар қуйидагича бўлиши мумкин [16, 32]:

- ахборот;
- маркетинг;
- интеграциялашган.

Ахборот логистик концепцияси 1960-чи йилларнинг охирида юзага келди ва ахборот-компьютер технологияларининг ривожланиши билан боғлиқ. Ушбу концепциянинг асосий эътибори режалаштириш, моддий ресурсларни харид қилиш, ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва шу каби функцияларни бажариладиган аниқ вазифаларга қаратилган.

Ахборот концепциясини қўллашнинг амалий мисоллари сифатида кенг тарқалган тизимлар, ахборот-дастурий модуллар ва технологияларни келтириш мумкин.

Маркетинг логистика концепцияси 1980-чи йилларнинг бошидан бошлаб, маҳсулотни тақсимлашдаги қарорларни оптималлаштириш ҳисобига рақобатдошликни таъминловчи логистик тизимни барпо этиш учун

қўлланилган. Дистрибуцияда кенг қўлланиладиган логистик концепциялардан (технологиялардан) бири *DDT (Demand-driven Techniques/Logistics)* – талабга йўналтирилган логистика. Ушбу концепция бир неча вариантларга эга бўлиб, *QR, CR* ва б.лар шулар жумласидандир.

Сўнгги ўн йилликда юзага келган, интеграциялашган логистика концепцияси, бизнеснинг интеграциялашган тузилмасида асосий ва йўлдош оқимларни ёппасига бошқариш учун қўлланила бошлади: “лойихалаштириш-харидлар-ишлаб чиқариш-таксимот-савдо-сервис” [16].

TQM (Total Quality Management) – сифатни умумий бошқариш – вақт ичида узлуксиз ривожаланаётган концепция, такомиллашиш чегаралари йўқлигида рақобатдош сифатни белгилаб беради.

ISO 9000 стандартлари ва *TQM* концепцияси ўртасидаги нисбатни 1.6-жадвал шаклида кўрсатиш мумкин.

1.6-жадвал

ISO 9000 ва TQM муҳим таркибий қисмларини таққослаш [32]

ISO 9000 стандартлари	TQM концепцияси
Сифатни бошқаришнинг техник жиҳатларига эътиборини қаратган	Истеъмолчиларга ўз эътиборини қаратган
Корпоратив стратегия билан интеграция қилинмаган	Маркетинг ва логистик стратегиялар билан интеграция қилинган
Техник процедуралар ва йўриқномаларга эътиборини қаратган	Фалсафа, логистик операциялар, воситаларга ўз эътиборини қаратган
Сифат бошқарувига ишчиларнинг барча категорияларини жалб қилишни назарда тутмайди	Сифатни бошқаришга корхонанинг барча ходимларини жалб қилишга урғу беради
Стандартларнинг мазкур серияси доирасида кейинчалик яхшиланишларни назарда тутмайди	Сифатни тўхтовсиз яхшиланишини назарда тутади
Муассасаларга ажратилган ҳолда бўлиши мумкин	Муассаса, корхона ва функцияларнинг кенг доираси учун қўлланилиши мумкин
Сифат бўлими сифат учун жавобгар	Сифат учун ҳар бир ходим жавобгар

JIT (Just-in-time) – алоҳида функционал соҳада логистик тизимни барпо этиш ёки логистик жараёни ташкил этиш концепцияси (технологияси) бўлиб, у моддий ресурслар, тугалланмаган ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулотни зарурий миқдорда, зарур бўлган жойга ва аниқ белгиланган муддатга етказиб беришни

таъминлайди. “Аниқ муддатга” концепциясини қўллаш захираларни пасайтириш, ишлаб чиқариш ва омборхона майдонларини қисқартириш, маҳсулотлар сифатини ошириш, ишлаб чиқариш муддатларини қисқартириш, ускуналардан самарали фойдаланиш, ноишлаб чиқариш операциялари сонини камайитириш имконини беради.⁵

Анъанавий ёндашувга асосланган бошқарув ва *ЛТ* концепциясига асосланган бошқарувни таққослаш 1.7-жадвалда келтирилган.

1.7-жадвал

Бошқарувга нисбатан анъанавий ёндашув ва “аниқ муддатга” концепциясини таққослаш [17]

Таққослаш параметри	Анъанавий ёндашув	<i>ЛТ</i> концепцияси
Сифат ва харажатлар	Энг кичик харажатлар билан “яроқли сифат”	Ҳеч қандай нуқсонсиз, олий сифат
Захиралар	Йирик партияларни харид қилиш, ишлаб чиқариш миқёси ҳисобига тежаш, резерв захираларни яратиш ҳисобига катта захиралар мавжудлиги	Етказиб беришларнинг ишончли ва узлуксиз оқими мавжудлигидаги, захираларнинг кичик даражаси
Эгилувчанлик	Буюртма бажаришнинг узок муддатлари, минимал эгилувчанлик	Буюртмаларни қисқа муддатда бажариш, харидорга хизмат кўрсатишга йўналтирилган юқори эгилувчанлик
Ташиш	“Хизмат кўрсатишнинг яроқли даражасини” сақлаб қолган ҳолда, энг кичик харажатлар	Хизмат кўрсатишнинг барча даражаларидаги мутлоқ ишончлилиқ
Тижоратчи ва ташувчи ўзаро муносабатлари	Музокаралар “антагонистик” шаклда амалга оширилади	Ҳамкорлик ўзаро муносабатлари
Етказиб берувчилар / тижоратчилар сони	Кўп; битта манбага боғлиқ бўлишни истамаслик	Чегараланган; узок муддатли очик муносабатлар
Тижоратчи / ташувчи билан алоқа	Минимал; яширин ахборот мавжудлиги, алоқа устидан каттиқ назорат	Очик шаклда; ахборотнинг эркин алмашинуви, муаммоларни биргаликда ечиш
Умумий ёндашув	Харажатларни қисқартиришга йўналтирилганлик	Харидорга хизмат кўрсатишга йўналтирилганлик

⁵ Саматов Г.А., Камилъджанов Б.И., Галимова Ф.Р. Логистик Бошқарув Концепциялари ва моделлари. -Т., 2015.

1.2. Инновацион логистика фанининг мақсади ва вазифалари

Мамлакатимизда охириги йилларда инновацион жараёни жадаллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Бу борада Президент Ш.М.Мизийёевнинг 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги фармони муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатимиз ривожланишининг ҳозирги босқичида инновация инсоният тараққиёти ва иқтисодий ўсишнинг асосий омилига айланмоқда. Инновация жараёнининг доимий ривожланиб бориши инсоният ва ижтимоий ҳаёт ўзгаришига жиддий таъсир кўрсатмоқда. Инновация ишлаб чиқаришни ва барча соҳаларни модернизациялашга катта таъсир кўрсатмоқда. Самарали инновацион фаолият нафақат ишлаб чиқариш стратегияси, балки мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятини кучайтиришни ҳам белгилайди. Инновация деб янги кўринишда маҳсулот, товар, иш, хизмат, услуб яратилишини ёки такомиллаштирилишини, ишлаб чиқариш жараёнининг янги кўриниши жорий қилинишини ёки ушбу жараённинг такомиллаштирилишини, бизнесни юритишда янги маркетинг ёки ташкилий усулларнинг жорий қилинишини, иш ўринлари ташкил этишни, бошқарувни ёки ташқи алоқалар ўрнатилишини ўзида мужассамлаштирган инновациявий фаолиятнинг якуний натижаси тушунилади.

Инновацион логистика-бу логистик тизимда моддий, молиявий ва ахборот оқимларини бошқаришни инновациялар асосида амалга ошириш ва ривожлантиришдир.

“Инновацион логистика” фанини ўқитишдан мақсад— магистратура талабаларида логистик операцияларни бажаришда инновацион жараёнларни бошқарув механизмлари бўйича умумий тушунча ва тасаввурларни шакллантириш, инновацион фикрлаш, маълумотлар оқимини қабул қилиш ва умумлаштириш, шунингдек логистик занжирда бошқарув қарорларини қабул қилиш каби зарурий ички ресурсларни ривожлантириш бўйича билимларни шакллантириш ҳисобланади.

Фаннинг вазифаси—талабалардалогистик инновацион фаолиятнинг моҳияти, роли, асосий элементлари ва босқичлари бўйича тизимли тушунчаларни шакллантириш, логистик инновацион жараёнларни бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизми моҳиятини очиб бериш, интеллектуал мулк объектларини яратиш, ҳуқуқий муҳофазаси ва ҳимоясини таъминлаш, ихтиро, кашфиётлар тизимини ташкил қилиш ва бошқариш соҳасидаги асосий тушунчалар ва таърифларни, Ўзбекистон ва бошқа давлатларнинг логистик жараёни ва инновацион тизими ҳамда шу соҳадаги қонунларни ўргатишдан иборатдир.

“Инновацион логистика” ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида ўрганувчи:

-логистик инновацион фаолият концепцияси, логистик инновацион фаолиятни бошқариш соҳасидаги асосий тушунча ва атамалар, макро ва микро даражада инновацияларни ташкил этиш, Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатларнинг логистик инновацион тизимлари ва соҳа бўйича қонунлар, ташкилотлар, уларни ташкил қилиш ва структуралари, инновацион ғоя эгасининг ҳуқуқи ва мажбуриятлари, интеллектуал мулк объекти, уларни яратиш, ҳуқуқий муҳофаза қилиш ҳақида тушунчаларни билиши керак;

-талабалар IT учун дастур ва маълумотлар базаси, навигацион тизим, ихтиро, асосий тушунчалар, турлари, ихтиро тавсияномаси, таркиби, фан ютуқлари, саноат намуналари, бренд сиёсати, ихтиро объектларининг патент қобилияти, шартлари ва фойдали моделларнинг ҳимояланувчанлиги бўйича кўникмаларга эга бўлиши керак;

- “Инновацион логистика” фанини ўзлаштиришда логистик инновацион фаолиятни, логистик операцияларни амалга ошириш йўллари, яъни ишлаб чиқаришни, унинг моддий-техника базасини янгилашга ва ривожлантиришга имкон берувчи янги ғоялар ва ишланмаларни яратиш, ўзлаштириш ва татбиқ этишга қаратилган жараёнларни таҳлил қила билишлари зарур.

Шунингдек, транспорт-логистика, ихтиро, саноат намуналари, товар ва хизмат белгиси объектларининг патент қобилияти, шартлари ва фойдали

моделларнинг химояланувчанлиги, халқаро патент таснифи, патент ахбороти, маълумотлар баъзаси, Европа, АҚШ, МДХ мамлакатларининг инновация бўйича қонунчилиги ва улардан фойдаланиш, қиёсий таҳлил ўтказиш малакаларига эга бўлиши керак.

Таъкидлаш жоизки, бир неча йиллардан бери инновацион фаолиятни ривожлантириш, интеллектуал мулк ҳуқуқини яратиш, уларни муҳофаза қилиш, ҳуқуқ эгаларининг манфаатларини химоя қилиш, республикамизнинг соҳага оид халқаро интеграциялашувини жадаллаштириш, халқаро шартномаларга кириш орқали мамлакатимиз муаллифларининг ҳуқуқларини бутун дунёда муҳофаза қилиш каби муҳим масалалар давлат устувор йўналиши сифатида белгилаб олинди. Ҳозирги глобаллашув жараёнларида “Инновацион логистика” фанининг аҳамияти бениҳоя каттадир. Иқтисодий ривожлантиришда интеллектуал мулк, ихтиролар, янги кашфиётлар ҳамда уларни лицензиялаш ва сертификациялашнинг ўрни салмоқлидир. Чунки, дунёнинг қайси бурчагида бўлмасин бунёд этилган ихтиро бу мулк ҳисобланиб, ундан барча халқлар фойдаланиши мумкин. Бу логистик операцияларни амалга оширишда ҳам илҳомдорлик долзарблик касб этади.

“Инновацион логистика” фани “Илмий тадқиқот методологияси”, “Ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг инновацион моделлари”, “Ахборот тизимлари”, “Ҳуқуқшунослик”, “Инновацион маркетинг”, “Инновацион фаолиятни бошқариш” ва “Макроиқтисодий” каби фанлар билан ўзаро алоқадорликда ўрганилади.

Мамлакатимизда охирийилларда инновацион жараённи жадаллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Бу борада Президент Ш.М.Мизийевнинг 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида⁶ги фармонимухим аҳамият касб этади.⁶ Корхоналарнинг инновацион жараёнининг натижавийлиги жами

⁶Президент Ш.М.Мизийевнинг 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони “Халқ сўзи” газетаси, 04.09.2018-йил, № 182.

омиллар, яъни амалга ошириш шароити, ресурслар таъминоти, менежмент тизимининг тўғри йўлга қўйилганлиги билан аниқланади. Инновацион салоҳият тушунчаси иқтисодиёт фанида XX асрнинг сўнгги йилларида пайдо бўлди. Инновацион салоҳият мамлакатнинг техника ва технологияси янгиланиши, унда илмий-техника ривожланиши даражасини, диверсификация сиёсатининг кучайишини англатади. Чунки иқтисодий салоҳият инновацион салоҳиятга қараганда анча кенг тушунча бўлиб, у мамлакатдаги ишлаб чиқариш салоҳияти, ресурслар салоҳияти, моддий-минерал салоҳияти, қазилма бойликлар салоҳияти ва бошқаларни камраб олади. Инновацион салоҳиятни кучайтириш катта ҳажмда инвестицияни жалб этишни талаб қилади. Ҳозирда иқтисодий ривожланган давлатлар янги техника ва технологияни яратишга, янги маҳсулотларни ишлаб чиқаришга ЯИМнинг 9-10% ини сарфлайди. Ўзбекистонда эса бу рақам биров пастроқ, аммо республикада интеллектуал салоҳият бошқа мамлакатларга қараганда анча юқори.

Шу ўринда айтиб ўтиш лозимки, корхонанинг инновацион салоҳияти корхонанинг барча жиҳатлари, яъни янгиликни яратиш ва ундан амалиётда фойдаланиш қобилиятини ифодалайди.

Корхонанинг инновацион салоҳияти элементларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- моддий оқимлар
- техник ресурслар;
- номоддий активлар;
- молиявий ресурслар;
- ташкилий ресурслар;
- кадрларга оид ресурслар;
- ижтимоий-руҳий омиллар.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон. 70- модда).

Шундан келиб чиқиб, корхона логистик инновацион жараёнларни ташкил этиш учун ихтиёрида қуйидагиларга эга бўлиши лозим:

- ғоя ва ишланмаларни молиялаштириш учун етарли пул маблағлар;
- янги маҳсулотни яратиш ва оммавий равишда ишлаб чиқариш учун тегишли моддий-техника базаси;
- янгиликларни амалга ошириш ва уни жорий этиш учун мутахассис логист ходимлар;
- ҳар қандай инновацион жараён асосида ётувчи оригиналрасман ғояларни ишлаб чиқиш имконияти.

Интеллектуал салоҳиятхусусида тўхталиб ўтадиган бўлсак, у инновацион салоҳиятнинг ажралмас қисмидир. Мамлакатда интеллектуал салоҳият, яъни муҳандис ва иқтисодчи олимлар, уларнинг янгилик яратиш имконияти қанчалик ошиб борса, шунга қараб инновацион салоҳият кўпайиб боради. Корхона интеллектуал салоҳияти ундаги “инновацион ғоялар портфели” сиғими билан аниқланади. Демак, инновацион ғоялар портфели сиғимини ошириш эса корхонада инновацион фаоллик билан боғлиқдир. Инновацион фаолликнинг мазмун-моҳияти дэганда корхонада инновацион ўзгаришларни жадаллаштириш тушунилади. Бозор иқтисодиёти шароитида инновацион жараёнларни ривожлантиришнинг хусусиятларидан бири, корхоналарда янгиликка мойилликдир. Шу сабабли инновацияни фаоллаштириш билан бирга уни қабул қилиш жараёнларини ўрганиш ҳам зарур. Янгилик киритиш доимо фойда келтиравермайди. Кўпинча у ноаниқлик билан боғлиқ бўлгани учун инновацион фаолликда таваккалчиликка ҳам эътиборни қаратиш лозим. Инновацион салоҳиятни ошириш кичик корхоналарни ривожлантириш билан боғлиқ. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, кичик корхоналар катта корхоналарга қараганда, 4 баробар кўп инновациялар яратади ёки илмий тадқиқотга киритилган ҳар бир долларга кичик инновацион корхоналар 2,5баробар кўп маҳсулот яратадилар. Корхоналарда инновацион салоҳиятни баҳолашда қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга:

- илмий-техник салоҳият (илмий даражага эга ходимлар сони; бир ходимга тўғри келадиган рационализаторлик таклифлар сони; патентлар сони ва бошқалар);

- коммерциализация кўрсаткичлари (ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ҳажмида янги маҳсулот улуши; лицензия шартномалари сони ва бошқалар);

- бажарилаётган ишларнинг давомийлиги (инновацион даврнинг катталиги);

- инновациянинг бошқарилаётган тизими тавсифи (корхонада инновацион фаолиятни рағбатлантириш шакллари; юқори даражадаги раҳбарларнинг инновацион лойиҳаларни амалга оширишда қатнашиши; инновацион фаолиятга қатнашувчиларга эркинлик даражасини таъминланиши).

Инновацион фаолият мақсадларни амалга ошириш миқёси ва хусусиятлардан келиб чиқиб, инновацион стратегияни ишлаб чиқиш мумкин. Инновацион стратегия корхонанинг узок муддатга ривожланишида инновацион салоҳиятдан самарали фойдаланишини таъминлайдиган тадбирлар мажмуасидир. Инновацион ўзгаришлар рақобат афзалликлари асосида ўрганилиб, қуйидаги стратегиялар ишлаб чиқилади:

- дифференциациялаш;
- харажатларни пасайтириш;
- энг яхши қиймат.

Ушбу стратегиялар корхоналарда инновациядан кенг фойдаланишга имконият яратади. Бунда нафақат юқорида кўрсатилган стратегия учун, балки корхонанинг фаолиятни самарали ривожлантирувчи жиҳатларини таҳлил қилиш лозим. Масалан, ресурс ва энергия тежамкорлигини таъминлайдиган технология, беҳуда харажатларни пасайтириш, самарали меҳнатни ташкил этиш ва ҳ.к. Инновацион салоҳиятга хос бўлган стратегияларни ўрганиш жуда муҳим, чунки ишлаб чиқариш ва бизнесни ривожлантириш бир қатор тармоқ ва соҳаларга боғлиқдир. Шу сабабдан урта стратегик йўналишни ишлаб чиқиш фойдали, биринчидан, жамланган ўсиш стратегияси, бунда корхонани бир бизнес асосида янги товар ишлаб чиқариш ва янги бозорни эгаллаш;

иккинчидан, интегратив кенгайтириш ўсиш стратегияси, яъни янги тузилмалар асосида қўшимча бўлинмалар, шўъба корхоналарни шакллантириш ёки мулкчиликни ривожлантириш; учинчидан, диверсификация стратегияси - кўп профилли (ихтисосли) бизнес стратегиясини ривожлантириш. Ушбу стратегия турларини амалга оширишда инновацион стратегияни ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир. Мамлакатимизда инновацион салоҳиятни оширишда инвестицион лойиҳаларни тузиш ва уларни амалга оширишнинг ўрни бекиёсдир. Бу борада мустақиллик йилларида янги-янги автомобил, юк автомобиллари ва автобуслар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи, Шўртан газ-кимё мажмуаси, Қўнғирот сода заводлари ишга туширилди. Бу завод ва мажмуаларнинг барчаси хорижий давлатлар инвестициялари билан биргаликда амалга оширилди.

Янги Тошғуздор – Бойсун – Қумқўрон темир йўли, ўнлаб текстил мажмуалар қурилди. Жумладан, инвестицион лойиҳаларда АҚШ, Германия, Япония, Франция, Хитой, Ҳиндистон, Жанубий Корея, Туркия, Россия ва бошқа давлатлар қатнашди.

Ўзбекистонда инновацион салоҳиятни кучайтиришда ишлаб чиқаришни техник ва технологик модернизациялаш муҳим аҳамият касб этади. Демак, яқин йиллардаги инновацион салоҳиятга катта ҳиссасини қўшадиган устувор йўналишлар қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- қўшилган қиймати юқори бўлган тармоқлар устуворлигини таъминлаш;
- бандликни таъминлаш учун рақобат афзалликка эга бўлган фан сиғими юқори бўлган тармоқларни ривожлантириш;
- экспорт тузилишида товар диверсификациясини кенгайтириш;
- логистик кластер тизимини ривожлантириш.

1.3. Иқтисодий инновацион ривожлантириш шароитида инновацион логистик фаолиятнинг моҳияти, турлари ва унинг концепциялари

Инновацион логистика-бу логистик тизимда моддий, молиявий ва ахборот оқимларини бошқаришни янги ғоялар, янги технологияларасосида амалга оширишни такомиллаштиришдир.

Инновационлогистика логистик операцияларни бажаришда инновацион жараёнларни бошқарув механизмлари бўйича умумий тушунча ва тасаввурларни шакллантириш, инновацион фикрлаш, маълумотлар оқимини қабул қилиш ва умумлаштириш, шунингдек логистик занжирда бошқарув қарорларини қабул қилиш каби зарурий ички ресурсларни ривожлантириш бўйича билимларни шакллантиришни ўз ичига олади.

Ушбу йўналиш логистик инновацион фаолиятнинг моҳияти, роли, асосий элементлари ва босқичлари бўйича тизимли тушунчаларни шакллантириш, логистик инновацион жараёнларни бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизми моҳиятини очиқ бериш, интеллектуал мулк объектларини яратиш, ҳуқуқий муҳофазаси ва ҳимоясини таъминлаш, ихтиро, кашфиётлар тизимини ташкил қилиш ва бошқариш соҳасидаги асосий тушунчалар ва таърифларни, Ўзбекистон ва бошқа давлатларнинг логистик жараёни ва инновацион тизими ҳамда шу соҳадаги қонунларни ўрганадиган соҳадир.

Ушбу логистик инновацион фаолиятни ўрганиш жараёнида амалга ошириладиган масалалар қуйидагилар:

-логистик инновацион фаолият концепцияси, логистик инновацион фаолиятни бошқариш соҳасидаги асосий тушунча ва атамалар, макро ва микро даражада инновацияларни ташкил этиш, Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатларнинг логистик инновацион тизимлари ва соҳа бўйича қонунлар, ташкилотлар, уларни ташкил қилиш ва структуралари, инновацион ғоя эгасининг ҳуқуқи ва мажбуриятлари, интеллектуал мулк объекти, уларни яратиш, ҳуқуқий муҳофаза қилиш ҳақида тушунчалар;

-IT учун дастур ва маълумотлар базаси, навигацион тизим, ихтиро, 3PL, 4PL, 5PL провайдерлар, аутсорсинг асосий тушунчалар, турлари, ихтиро тавсияномаси, таркиби, фан ютуқлари, саноат намуналари, бренд сиёсати, ихтиро объектларининг патент қобиляти, шартлари ва фойдали моделлари;

-инновацион фаолиятни, логистик операцияларни амалга ошириш йўллари, яъни ишлаб чиқаришни, унинг моддий-техника базасини янгилашга ва ривожлантиришга имкон берувчи янги ғоялар ва ишланмаларни яратиш, ўзлаштириш ва татбиқ этишга қаратилган жараёнларни таҳлили.

Шунингдек, транспорт-логистика, ихтиро, саноат намуналари, товар ва хизмат белгиси объектларининг патент қобиляти, шартлари ва фойдали моделларнинг ҳимояланувчанлиги, халқаро патент таснифи, патент ахбороти, маълумотлар баъзаси, Европа, АҚШ, МДХ мамлакатларининг инновация бўйича қонунчилиги ва улардан фойдаланиш, қиёсий таҳлил ўтказиш малакаларига эга бўлиши керак.

Таъкидлаш жоизки, бир неча йиллардан бери инновацион фаолиятни ривожлантириш, интеллектуал мулк ҳуқуқини яратиш, уларни муҳофаза қилиш, ҳуқуқ эгаларининг манфаатларини ҳимоя қилиш, республикамизнинг соҳага оид халқаро интеграциялашувини жадаллаштириш, халқаро шартномаларга кириш орқали мамлакатимиз муаллифларининг ҳуқуқларини бутун дунёда муҳофаза қилиш каби муҳим масалалар давлат устувор йўналиши сифатида белгилаб олинди.

Ҳозирги глобаллашув жараёнларида “Инновацион логистика” фанининг аҳамияти бениҳоя каттадир. Иқтисодий ривожлантиришда интеллектуал мулк, ихтиролар, янги кашфиётлар ҳамда уларни лицензиялаш ва сертификациялашнинг ўрни салмоқлидир. Чунки, дунёнинг қайси бурчагида бўлмасин бунёд этилган ихтиро бу мулк ҳисобланиб, ундан барча халқлар фойдаланиши мумкин. Бу логистик операцияларни амалга оширишда ҳам ийҳоятда долзарблик касб этади.

Инновацион фаолият макон ва замонда мавжудлиги, ўз ўрнига эга эканлиги сабабли иқтисодийнинг муҳим объектларидан бири ҳисобланиши табиий ҳол.

Бироқ, иқтисодиётга оид адабиётларда инновацион фаолиятнинг мазмун ва моҳияти, уни таснифлаш ва тавсифлаш асослари, ушбу фаолиятга доир маълумотларни ҳисоб ва ҳисоботда реал акс эттирилганлигини текшириш тартиби етарлича очиқ берилмаган.

Шу боис ҳам инновацион фаолиятнинг иқтисодиёт объекти сифатидаги моҳиятига, уни таснифлаш ва тавсифлаш асосларига батафсил тўхталиб ўтиш зарур.

“Инновацион фаолият” атамаси негизида, авваламбор, “инновация” сўзи, ушбу сўз негизининг ўзида эса “новация” сўзи ётади. Ўзбек тили луғатига бу сўзлар хорижий тиллардан кириб келган. Чунончи, инглизча “innovation”, русчасига “инновация” сўзи луғатларда “нововедение”, “новаторство” сифатида талқин этилган. Рус тилида берилган талқинга кўра бу сўз ўзбек тилига “янгилик киритиш”, “янги усул”, “киритилган янгилик” каби маъноларда ўгирилган ва изоҳланган. “Новация”, лотинча “novation” сўзи рус тилидаги луғатларда “изменение”, “обновление”, ўзбек тили луғатларида эса “ўзгариш”, “янгилашиш” маъносига талқин этилган.

“Инновация” атамаси махсус луғатларда ва адабиётларда ҳам турлича таърифланган ҳамда изоҳланган. Чунончи, рус тилида чоп этилган “Большой бухгалтерский словарь”да⁷ инновация атамасига “техника ва технология авлодини алмаштиришни таъминлаш мақсадида иқтисодиётга маблағ киритиш”; “илмий-техник прогресс ютуқлари натижаси ҳисобланган янги техника ва технология” мазмунларида таъриф берилган.

В.А.Макаренко⁸ таҳрири остида нашр этилган замонавий тушунча ва терминлар луғатида “инновация” терминига яна ҳам кенгроқ тавсиф берилган. Луғатда “инновация” термини қуйидаги мазмунда баён қилинган: “инновация - бу:

— техника ва технология авлодининг алмашинувини таъминлаш мақсадида иқтисодиётга маблағ ўналтириш;

⁷ Большой бухгалтерский словарь. Под редакцией А.Н.Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 2009. С.150.

⁸ Макаренко В.А. Современный словарь. 2 т. –М.: 2010.

– илмий-техника тараққиётининг масъули бўлган янги техника,технологиядан фойдаланиш;

– янги ғояларни ишлаб чиқиш, синтезлаш, янги назария ва моделларни яратиш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш;

– индивидуал тусдаги, такрорланмас, сиёсий дастурларни амалга ошириш;

– тилшуносликда янгидан ташкил этиш, нисбатан янги кўриниш.

Адабиётларда инновация атамасига “янгиликни қилинган инвестиция”, “янги жараён, маҳсулот, хизматларни амалий ўзлаштириш натижаси”, “янги техника ёки технологияга, меҳнатни ташкил қилишга, хизмат кўрсатишга, бошқарувга ва бошқа мақсадларга киритилган капиталдан олинган моддий ҳамда номоддий мулк” каби мазмундаги изоҳлар ҳам берилган. Шунингдек, инновацияга янгиликни яратиш, ўзлаштириш ва тарқатиш жараёнлари, бу жараёнларни ўзида мужассамлаштирувчи фаолият сифатида ҳам таърифлар берилган.

Демак, юқорида келтирилган таърифлар, изоҳларга асосланиб таъкидлаш жоизки, “новация”, “инновация”, “инновацион фаолият” ҳар қандай кишилик жамиятини, унинг иқтисодий-ижтимоий ҳаётини раванқ топтириш учун амалга оширилаётган ишларни, жараёнларни, моддий ва номоддий кўринишдаги янги яратилаётган мулкни ифодаловчи тушунчалардир.

Инновация хўжалик юритувчи субъектларда амалга оширилаётган ишлаб чиқаришни, унинг моддий техника базасини янгилаш ҳамда ривожлантириш мақсадида янги ғоялар ва ишланмаларни яратиш, ўзлаштириш ва татбиқ этишга қаратилган махсус фаолиятдир. Фаолият сифатида инновацияларни инсоният меҳнат фаолиятининг барча жабҳаларида қўллаш мумкин,шу жумладан логистика йўналишида ҳам. Бу фаолиятни юритиш жамиятда фан-техника тараққиётига олиб келади.

Инновацион фаолият қуйидаги йўналишлардаги янгиликни ихтиро қилиш ва жорий қилишни ўзида мужассамлаштиради:

– янги маҳсулот;

- янги технологик жараёнлар ва ишлаб чиқаришни ташкилий шакли;
- янги логистик бошқарув жараёни ва ижтимоий-иқтисодий масалаларнинг ҳал этилиши, уларга мос равишда, янги молиявий дастаклар ва ташкилий тузилмалар.

Шундай қилиб, Республика миқёсида инновацияларни жорий этиш ва улардан оқилона фойдаланиш иқтисодий тармоқлар ва соҳаларда инновацион муҳитни шакллантириш мақсадга мувофиқдир.

Шу жумладан, инновацияларни турли фаолиятга жорий қилишнинг энг оптимал даражаларини эътиборга олган ҳолда логистик инновацион фаолиятга куйидагича таъриф ва тавсифларни бериш мумкин (1.1-расм).

1.1-расм. Инновацияни иқтисодий фаолият сифатида турлари

Логистик инновацион фаолият– бу логистик операцияларни амалга оширишда унинг моддий-техника базасини янгилашга ва ривожлантиришга имкон берувчи янги ғоялар ва ишланмаларни яратиш, ўзлаштириш ва тадбиқ этишга қаратилган жараёнлар мажмуасидир.

Инновация эса амалиётда қўлланилган ва бирмунча самара берган принципиал янги ғоя ҳисобланади. Маълум бир корхонада қўлланилиб, маълум бир самара ёки даромад келтирган инновация бу илмий ёки бошқарув соҳаларида олдиндан маълум бўлган бўлиши мумкин. **Бундай инновация ички ёки локал инновация** дейилади.

Ташқи инновация деб шундай инновацияларга айтиладики, улар бутун жамият учун янги қўлланилган бўлади, масалан янги маҳсулот, янги бошқарув тизими, янги қонун, янги ижтимоий дастур ва бошқалар. Бундай инновация

одатда умумийлик характериға эға бўлиб, уларға кенг дунё миқёсида қўлланилиши билан характерлидир.

Инновацияларнинг характерли жиҳатлари (белгилари) сифатида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

– янгилик (илмий-техникавий, иқтисодий-бошқарув, логистик бошқарув, ижтимоий ва ҳоказо);

– амалий аҳамиятлилиги (фан, техника, технология ва ишлаб чиқаришнинг ривожланган даражасида ҳам инновацияни қўлланилиш мумкинлиги);

– тижоратни аҳамияти (бозор иқтисодиётида қўлланилиши, бу инновацияни самарадорлигининг шартидир).

Иқтисодиётни инновацион ривожлантиришнинг ташаббускори бўлиб тадбиркор, яъни шахс ҳисобланади, чунки, айнан тадбиркор (шахс) фойда олиш учун ресурслардан оқилона фойдаланиш йўлини излай бошлайди.

Д.Кондратьев⁹ фарази бўйича иқтисодиётнинг ривожланиши даврлар, цикллار ёки тўлқинлар кабидир, яъни тўлқинлар узун бўлиши мумкин, иқтисодий ривожланишнинг узок даври (30-50 йил), қисқаси (3-5 йил) бўлиши мумкин. Ҳар қандай тўлқиннинг бошланиши иқтисодий ўсиш билан бошланиб, тўхташи иқтисодий пасайиш билан тугайди.

Агарда иқтисодий ривожланиш қисқа даврда пасайиш билан тугаганда, уни ишлаб чиқариш ва технологиясида озгина ўзгариш юз беради, унга кўтарилиш билан ўтиб олинса, узун тўлқинларни, яъни узок даврли иқтисодий инқирозларни базисли инновация орқали, яъни ишлаб чиқариш ва иқтисодиёт, фан, технологияни тубдан ўзгартириб амалга ошириш мумкин, чунки узок даврли иқтисодий инқирозлар чуқур характерға эға бўлади.

Инновацион ривожланиш назариясининг асосчиси бўлиб Й.Шумпетер ҳисобланади. Унинг назариясига асосан чуқур иқтисодий инқирозлар базисли инновациялар асосида бартараф этилади, бу ҳолда нафақат иқтисодиёт ўзгаради, балки ижтимоий ривожланишда ўз изини қолдиради, чунончи янги

⁹ Д.Кондратьев «Анализ финансовой отчетности». – М.: Финансы и статистика, 2016. С.383.

таркиблар ташкил топади, янги мутахассисликлар ташкил топади, янги фанлар, ишлаб чиқаришда янги тармоқлар ташкил қилинади, янги имкониятлар яратилади.

Демак, инновация бу инсоният ривожланиши ва тараққиётининг нафақат иқтисодий нуқтаи-назаридан, балки ақлий, интеллектуал нуқтаи-назари бўйича ҳам ривожланиш мажмуидир. **Инновация интеллектуал меҳнат маҳсулоти бўлиб, цивилизацияни ривожланишига катта хисса қўшади.**

Инновацион имконият ёки қувват объект инновацион тараққиётининг охирги чегарасидир. Давлатнинг инновацион имкониятини уч хил усул билан аниқлаш мумкин:

- ҳудудий (ҳудуд инновацион имкониятининг ўртача солиштирма кўрсаткичи);
- таркибий (хўжалик юритиш тармоғининг инновацион имкониятини ўртача солиштирма кўрсаткичи);
- ижтимоий (халқ инновацион имкониятининг ўртача солиштирма кўрсаткичи)¹⁰.

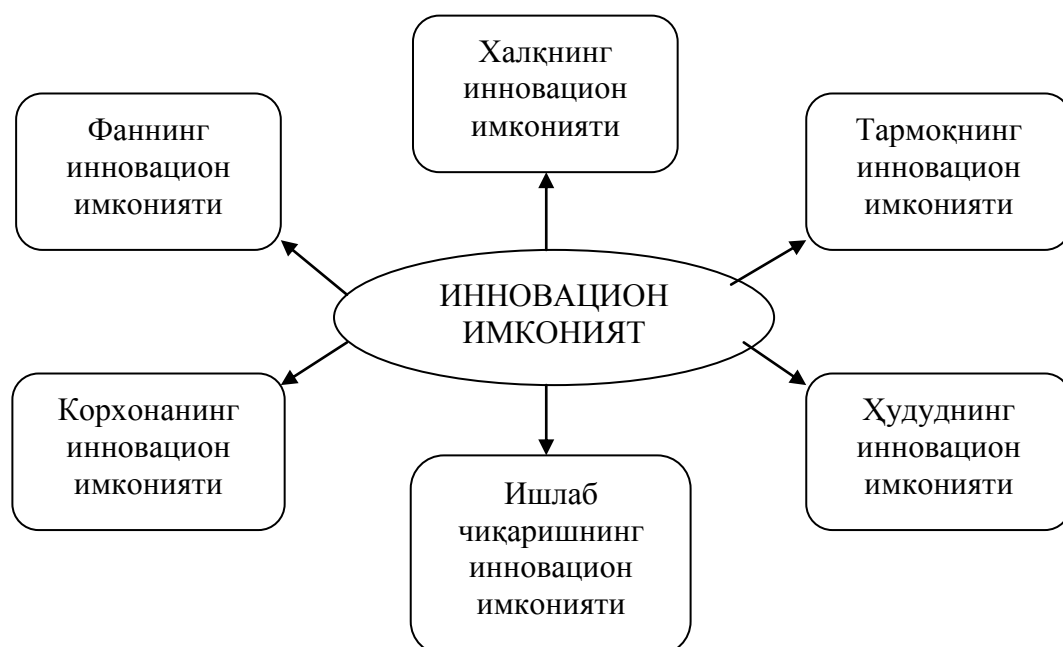
Ушбу усулларга таянган ҳолда макон ва замонда инновацион имкониятни қуйидаги турларга ажратиш мумкин (1.2-расм).

Халқнинг инновацион имконияти жамиятнинг илмий салоҳияти ва илмий йўналишини ифодалайди, бу ўз навбатида уни менталитети, ривожланиш тарихи, ижтимоий ва сиёсий аспектларга боғлиқдир.

Ҳудуднинг инновацион имконияти маълум бир ҳудуднинг ривожланиш чегарасини, имкониятларини аниқлайди. Ушбу кўрсаткич территориал-ҳудуднинг инновацион имкониятига киради, лекин давлатни ҳудудий инновацион сиёсатини белгилашда, уни ташкил этишда муҳим асос бўлади.

Фаннинг инновацион имконияти илмий шароитни, илмий муҳитни янгиликлар ва ихтиролар яратиш қобилияти қандай эканлиги билан белгиланади.

¹⁰ Глушков И.Е., Киселева Т.В. «Бухгалтерский (налоговый, финансовый, управленческий) учёт на современном предприятии». 2 том. – М.: 2004. С.137.

1.2-расм. Инновацион имкониятнинг иқтисодий категория сифатида таснифи

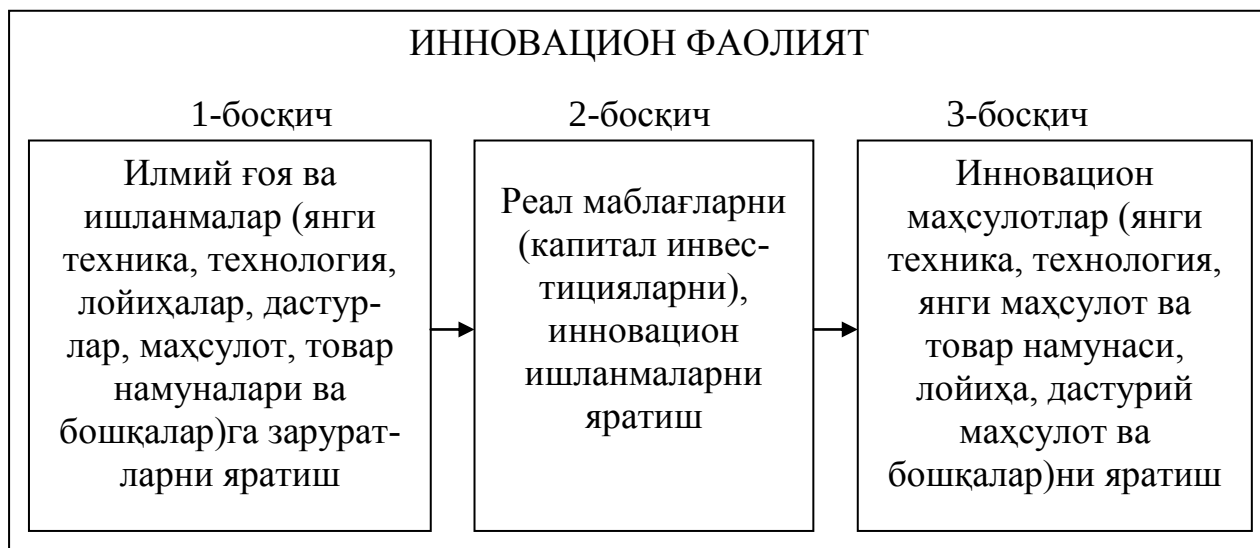
Тармоқнинг инновацион имконияти бу уни ташкил қилган корхоналарнинг ўртача инновацион имкониятлари даражаси билан бегиланади.

Ишлаб чиқаришнинг инновацион имконияти ишлаб чиқаришни техник ва технологик имкониятлари чегарасини белгилайдиган кўрсаткичдир. Ишлаб чиқариш жараёнида инновация фақат ишлаб чиқариш инновацион имконияти талаб даражасига мос келганда, талаб қилинганда қўлланиши мумкин. Акс ҳолда корхонанинг инновацион имконияти даражасини кўтариш учун қайта жиҳозлаш, ускуналарни янгилаш лозим бўлади.

Корхонанинг инновацион имконияти ишлаб чиқаришнинг инновацион имкониятлари даражасига боғлиқ бўлади, лекин корхонанинг бошқа бўлинмалари фаолияти инновацион имкониятлари билан амалга оширилади.

Инновацион фаолиятнинг пировард натижаси бўлиб инновация маҳсулоти (технология) ҳисобланади. Инновация маҳсулоти (технологияси) ўзининг ҳажми билан фарқланади, у янги технологияни жорий этилиши эвазига корхона ишлаб чиқариш имкониятларини ўсишини ифодаловчи кўрсаткичларда ўз аксини топади. Иқтисодиётга инновацияларни жорий этиш ўз навбатида давлат

иқтисодий ҳамда ижтимоий-сиёсий фаолиятида муҳим аҳамият касб этади. шу билан бирга аҳоли яшаш шароитини яхшилашга хизмат қилади десак муболаға бўлмайди албатта. Шу тариқа инновацион фаолиятни амалга ошириш учта асосий босқичда амалга оширилади. Улар қуйидагилардан иборат.

1.3-расм. Инновацион фаолиятни ташкил этувчи жараёнлар

Инновацион фаолият ўз ичига маълум босқичли жараёнларни олади. Ушбу босқичли жараёнлар ўртасидаги боғлиқликни қуйидагича ифодалаш мумкин (1.3-расм).

Инновацион фаолиятни мазмун ва моҳиятига, пировард олинадиган натижасига кўра корхоналар томонидан олиб бориладиган ички инвестиция фаолиятининг таркибий қисми, яъни унинг бир бўлаги деб ҳисоблаш мумкин. Ички инвестиция фаолияти инновацион фаолиятдан ташқари капитал курилиш, янги техника ва технологияларни сотиб олиш, мавжуд ишлаб чиқариш қувватларини модернизациялаш, кенгайтириш, реконструкция қилиш каби ишларни ҳам бевосита ўз ичига олади. Демак, ички инвестицион фаолият инновацион фаолиятга нисбатан мазмунан кенг тушунча ҳисобланади. Инновацион фаолиятга сарфланган маблағлар жами капитал инвестициянинг янги ғоя, ишланмалар, жараёнлар, маҳсулот, хизмат турларини яратиш, ўзлаштириш ва татбиқ этишга тааллуқли бўлган қисмидир.

Шундай қилиб, инновацион фаолият макон ва замонда юз берган ва бераётган, ўзининг моддий ва номоддий кўринишдаги ҳамда пулда баҳоланадиган мулк шаклидаги пировард маҳсулига эга бўлган, бунга эришиш учун маълум сарф-харажатларни талаб қиладиган хўжалик фаолиятининг бир тури ҳисобланади. Айнан шу мазмунда корхоналарнинг инновацион фаолияти уларда юритилаётган бухгалтерия ҳисоби ҳамда ўтказиладиган аудит предметини ташкил қилувчи объектлардан бири ҳисобланади.

Инновацион фаолият якунланган илмий тадқиқот ва лойиҳалар натижалари ёки бошқа илмий-техник ютуқларни (фан-техника ютуқларини) янги ёки такомиллаштирилган маҳсулотга; бозорда сотиладиган, амалий фаолиятда фойдаланиладиган янги ёки такомиллаштирилган технологик жараёнга, шунингдек, шу билан боғлиқ қўшимча илмий тадқиқот ва лойиҳаларга жорий қилишга йўналтирилган жараён экан, унга қуйидаги фаолият турларини киритиш мумкин:

- амалиётда қўллаш учун мўлжалланган янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот, янги ёки такомиллаштирилган технологик жараён яратиш бўйича илмий-тадқиқотчилик, тажриба-конструкторлик ёки технологик ишлар бажариш;

- янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот чиқариш, янги ёки такомиллаштирилган технологик жараён жорий қилиш учун ишлаб чиқаришни тайёрлаш ва технологик қайта жиҳозлаш;

- янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот, янги ёки такомиллаштирилган технологик жараённи синаб кўришни амалга ошириш;

- харажатлар ўзини оқлашига қадар янги ёки такомиллаштирилган технологик жараён қўллаш, янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот чиқариш;

- янги маҳсулотни бозор томон ҳаракатлантириш бўйича фаолият;

- инновацион инфратузилма яратиш ва ривожлантириш;

- инновацион фаолиятни амалга ошириш учун кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш;

– саноат мулки объектлари ёки махфий илмий-техник ахборотларга эгалик ҳуқуқини бошқаларга бериш ёки харид қилиш;

– янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот, янги ёки такомиллаштирилган технологик жараён яратиш ва амалиётда қўллаш бўйича экспертиза, маслаҳат, ахборот, юридик ва бошқа хизматлар кўрсатиш;

– инновацион фаолиятни молиялаштиришни ташкил қилиш.

Инновацион фаолият субъектлари қуйидагилардан иборат:

– инновацион фаолият билан шуғулланадиган юридик ва жисмоний шахслар;

– инновацияларни амалга оширувчи турли мулкчилик шаклидаги инновацион корхоналар, логистик корхоналар;

– инновацион фаолият жараёнида амалга ошириладиган интеллектуал мулк эгалари: корхоналар лойиҳалари, қурилмалар, саноат намуналари, технологик жараёнлар, “ноу-хау”, кашфиёт ва ихтиролар муаллифлари, дизайнерлар;

– инновациялар амалга оширишга капитал киритувчи инвесторлар: банклар, фондлар, корпорациялар, лизинг фирмалари ва ҳ.к.;

– инновацион жараёнга хизмат кўрсатадиган ва унинг инфратузилмасини таъминлайдиган воситачилар: логистик консалтинг ва инжиниринг фирмалари, технологик инкубаторлар, технопарклар, технополислар, ахборот марказлари ва ҳ.к.;

– инновацион фаолиятни бошқариш, мувофиқлаштириш ва тартибга солишда иштирок этадиган давлат органлари ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари.

Субъектлар ўртасида улар борасида иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатлар вужудга келадиган инновацион фаолият маҳсулотлари (натижалари) қуйидагилар ҳисобланади:

– муайян инновацияларни ўзлаштириш натижалари ва технологияларни белгилаб берадиган инновацион лойиҳалар (бизнес-режада ўз аксини топадиган оралиқ натижа);

– якуний маҳсулотни сотишда ижтимоий-иқтисодий ва экологик самарани таъминлайдиган технологик жараёнларни ишлаб чиқаришда ўзлаштириш;

– фан-техника ютуқларининг натижаси ҳисобланган тамомила янги ва яхшиланган маҳсулотлар (товар ва хизматлар).

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида инновация ва илмий техника соҳасидаги сиёсатнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат бўлиши лозим: ишлаб чиқариш самарадорлиги ва рақобатбардошликни оширишга таъсир этувчи, инновация ва илмий-техника тараққиётини рағбатлантиришнинг ҳуқуқий, иқтисодий ва молиявий шароитларини юзага чиқариш. Иқтисодиётни инновацион ривожлантириш ва саноат корхоналарини технологик жиҳатдан янгилашнинг асосий воситаси давлатнинг мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Мазкур дастурнинг мақсади қуйидаги йўналишларни ўз ичига олади:

1. Натижалари ўрта муддатли шароитларда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришга имкон берувчи, илмий ва технологик инновацияларни давлат томонидан ташкиллаштириш ва молиявий қўллаб-қувватлаш.

2. Илмий-техника тадқиқотлари - амалий-техник тадқиқотлар, технологиялар рақобатбардош маҳсулотни саноат ишлаб чиқариш циклининг узлуксизлигини таъминлаш.

3. Дастур доирасида ишлаб чиқилган ва ўзлаштириладиган ресурсларни тежайдиган инновацион технологиялар бўйича инвестицион лойиҳаларни амалга оширишга ҳамкорлик қилиш.

4. Илмий инновация ва саноат соҳаларида янги иш ўринларини яратиш.

5. Илмий ишланмаларни ишлаб чиқаришга интеграциялаш.

Давлатнинг фан-техника тараққиётини тартибга солиш тизими қуйидаги элементларни ўз ичига олиши зарур:

Инновацион ривожланиш вазирлигининг устувор функцияларини;

- давлат сиёсатининг аниқ белгиланган мақсадларини;
- белгиланган мақсадларни амалга оширадиган бошқарув органлари ва уларнинг функцияларини;
- бошқарув функцияларини тўлиқ амалга оширишда тартибга солиш объекти ва ахборот берадиган ахборот тизимини;
- давлат бошқарув органларининг қўллаб-қувватлаш ва тартибга солиш инструментлари - давлатнинг фан-техника тараққиётини тартибга солишнинг асосий инструментларига нафақат унинг элементлари тааллуқли бўлади, балки давлатнинг илмий имтиёзлар тизимида мувофиқ, илмий тадқиқотлар ва ишланмалар соҳаси ўртасида бюджет ва бюджетдан ташқари ресурсларни тақсимлаш орқали илмий техника янгиликларини давлат томонидан тўғридан-тўғри қўллаб-қувватлашни;
- инновацион жараёнларнинг субъектларига турли хил имтиёзларни тақдим этишни (ҳам инновацияларни амалга ошираётган бевосита тадбиркорларга, ҳам уларни ёки бу даражада қўллаб-қувватлаётган инфратузилма элементларига);
- иқтисодиётда инновацион муҳитни шакллантириш ва илмий техник ахборотлар миллий хизматини, патентлаш ва лицензиялаш, стандартлаштириш, сертификатлаш, статистика, хорижий тажрибани ўрганувчи таҳлилий марказлар, илмий-техник ривожланиш, прогнозлаштирувчи кадрларни тайёрлаш кабиларни ўз ичига олувчи тадқиқотлар ва ишланмалар таъминоти инфратузилмаси ҳамда улар асосида қарор қабул қилувчи шахсларни устувор илмий, миллий тизимлар билан таъминлашдан иборат.

1.4. Инновацион фаолият инфратузилмаси ва инновацион логистикани ривожлантириш

Ҳозирда инновацион лойиҳалар ва янги ғояларнинг ҳаётга кенг татбиқ этилиши жамият ва инсоният тараққиёти учун самарали ҳисобланади. Инновацион ривожланиш шароитида илмий лойиҳаларни ишлаб чиқариш ва ҳаётга жорий этиш, мамлакат иқтисодиётининг юксалишида ва янгиланишида муҳим омил саналади. Инновацион фаолият инфратузилмасининг ривожланиш

даражаси инновацион сиёсатни амалга оширишга таъсир этувчи асосий омиллардан биридир.

1.4-расм. Логистик инновацион инфратузилманинг умумий кўриниши

Хорижий адабиётларда “инновацион инфратузилма” атамаси янги ёки такомиллаштирилган маҳсулотни, янги ёки такомиллаштирилган технологик жараённи яратиш, ишлаб чиқаришда ўзлаштириш ва амалиётда қўллаш бўйича хизматлар кўрсатадиган ташкилотлар йиғиндиси сифатида таърифланади.

Логистик инновацион фаолият инфратузилмаси-инновацион фаолият субъектларига логистик операцияларни амалга ошириш учун зарур бўлган хизматлар кўрсатувчи объектлар жамланмасидир.

Инновацион фаолият инфратузилмаси субъекти деб инновацион фаолият субъектларига ишлаб чиқариш, техник, консалтинг, молиявий, ахборот ва логистик хизматлар кўрсатувчи юридик шахслар тан олинади (1.4-расм).

Инновацион инфратузилма ғоялар ишлаб чиқувчи инноваторлар ва бу ғояларни муайян маҳсулот ва хизматларда мужассам этувчи инноваторларнинг меҳнатини тақсимлаш асосида шакллантирилади. Бу меҳнат турлари албатта, ўзаро боғлиқ, лекин шу билан бир пайтда ўзига хос ҳисобланади. Агар “инноватор-генератор” янги ғоялар ишлаб чиқишни ташлаб, ўз ишланмаларини саноат ва технологик жиҳатдан амалга оширишга, айниқса, муайян маркетингга “етказиш” билан шуғулланадиган бўлса, бу ҳолатда шу вақт давомида янги ғоя ишлаб чиқиш жараёни сезиларли даражада секинлашади ёки умуман тўхтаб қолади, бу эса келгусида юқори ихтисослашув билан янги ғояларни охирига етказиш билан шуғулланувчилар иш билан таъминланишига ва иш жойларига таъсир кўрсатади. Бундан инфратузилма таъминотининг бозор вариантлари ва бундай тақсимлашнинг иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқлиги келиб чиқади.

Инновацион тадбиркорлик инфратузилмаси биринчи навбатда, алоҳида бўлиб ўтадиган ва инновацион деб номланган турга мослашиб оладиган тадбиркорликни таъминловчи тизимни ифодалайди. У инновацион соҳанинг тадқиқотчилик-лойиҳалаш секторини иқтисодиётнинг реал сектори ва якуни истеъмолчи билан бирлаштиради.

Бевосита инновациялаш, яъни инновацияларни таклиф сифатида яратиш учун ва инновацион тадбиркорлик, яъни бу таклифларни амалга ошириш ва илгари суриш учун инфратузилма элементларининг мазмун-моҳиятига кенгрок эътибор қаратиш зарур (1.2-жадвал).

1.2-жадвал

Инфратузилма элементларининг қиёсий жадвали

Инновацион тадбиркорлик учун	Бевосита инновациялаш учун
Жорий қилувчи фирмалар Муҳандислик марказлари Инжиниринг фирмалари Логистик ахборот хизмати кўрсатувчи фирмалар Логистик консалтинг фирмалари Реклама фаолияти бўйича фирмалар Банклар ва бошқа кредит ташкилотлари Инноватика ихтисослашган аудиторлик фирмалари Илмий-техник ширкатлар Кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш марказлари Сертификация марказлари Лизинг компаниялари Патент-лицензияли ташкилотлар Бизнес-инкубаторлар Технологиялар трансфери марказлари Суғурта компаниялари	Саноат университетлари ва халқ хўжалигининг бошқа секторлари Тадқиқотчилик мажмуалари Фанлар академияси Кутубхоналар ва маълумотлар тўпламлари Синов тариқасидаги ишлаб чиқаришлар Тажриба лабораториялари ва марказлари Логистик ахборот хизмати кўрсатувчи фирмалар Патент-лицензияли ташкилотлар Илмий парклар Инновацион марказлар Инновацион-ишлаб чиқариш комплекслари Логистик марказлар

Мазкур инфратузилма турларининг айрим элементлари мос келиши ёки умумий бўлиши мумкин, бу – логистик ахборот хизматлари кўрсатувчи фирмалар, тажриба ва муҳандислик марказлари, молиявий структуралар, патентли-лицензияли ташкилотлардир.

Охирги пайтларда технопарклар, инновацион-технологик марказлар, инновацион-логистик марказлар, инновацион-ишлаб чиқариш комплекслари кўпроқ ривож топмоқда.

Инновацион-технологик марказбир ерга зич жойлашган комплекс бўлиб, умумий кўринишда илмий муассасалар, олий ўқув юртлари, саноат корхоналари ва кичик фирмаларни ўз ичига олиши мумкин. Технопарклар яратишнинг асосий мақсади яратилаётган технологиялардан самаралироқ фойдаланиш мақсадида илмий муассасалар, саноат ва бизнес ўртасида ҳамкорликни рағбатлантиришдир.

Инновацион логистик марказлар ишлаб чиқаришдан бориб истеъмолга етказишга бўлган логистик операцияларнинг янги-янги турларини амалга оширишни ўз ичига олади.

Технопаркнинг асосий функцияси кичик корхоналарни инкубациялаш мақсадида тадқиқотлар ўтказиш ва ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар (кичик ва ўрта инновацион корхоналар) учун бинолар тақдим этиш ҳисобланади. Кўпинча технопаркка асосланадиган фирмаларга шунингдек, бизнесга хизмат кўрсатиш (музокара ўтказиш учун инфратузилма, алоқа, интернетга уланиш, бухгалтерия хизматлари), молиялаштириш манбалари излаб топиш ва маҳсулотни бозорга чиқариш бўйича хизматлар кўрсатилади.

Технологиялар трансфери марказлари (ТТМ) илмий-техник натижаларнинг тижоратлашувини тезлатиши, кичик инновацион корхоналар, жумладан, технопарklar ва инновацион-технологик марказлар таркибида яратишни таъминлаши кўзда тутилган (1.3-жадвал).

1.3-жадвал

Технологиялар трансфери марказининг асосий вазифалари

Технологиянинг ривожланиш босқичлари	Технологиялар трансфери босқичлари
Илмий-тадқиқотчилик ишлари босқичларини бажариш Технологияни амалга ошириш имкониятини текшириш	Тадқиқот натижаларини эълон қилиш Патент аризалари бериш Анжуман ва кўргазмаларда қатнашиш Илмий-тадқиқотчилик ишлари натижаларига эгалик ҳуқуқини сотиш
Тажиба-конструкторлик ишлари босқичларини бажариш Маҳсулотнинг синов намунаси Технология прототипи Техник жихатдан амалга ошириш имкониятини тасдиқлаш	Технологияни амалга ошириш учун кичик корхона ташкил этиш Технологияни сотиш
Технологияни маромига етказиш Бозор намуналари яратиш Синов тариқасидаги сотувлар Сервисни ташкил қилиш Логистик сервис Рухсатнома олиш Сертификация	Маҳсулотни кўпайтириш (кичик серияда) ва сотиш Фойдаланувчиларни ўргатиш Диллерларни ўргатиш Аутсорсинг Сервис Технологияни сотиш Корхона акцияларини сотиш Бизнесни сотиш
Саноат технологияси яратиш Оммавий ишлаб чиқаришни ташкил этиш Маҳсулотни сертификациялаш ва ишлаб чиқариш Диверсификация	Маҳсулот ва хизматларни сотиш Сервис Технологияни сотиш Корхона акцияларини сотиш Бизнесни сотиш
Ишлаб чиқаришни кенгайтириш Маҳсулотларни кўпайтириш Ишлаб чиқаришнинг сертификациялаш Ишлаб чиқариш ва маҳсулотнинг илгилаш Диверсификация	Маҳсулот ва хизматлар сотиш Сервис Фойдаланувчиларни ўргатиш Диллерларни ўргатиш Технологияни сотиш Корхона акцияларини сотиш Бизнесни сотиш

Таъкидланганидек, инновацион янги кўринишда маҳсулот, товар, иш, хизмат яратилишини ёки такомиллаштирилишини, ишлаб чиқариш жараёнининг янги кўриниши жорий қилинишини ёки ушбу жараённинг такомиллаштирилишини, бизнесни юритишда янги маркетинг, логистика ёки ташкилий усулларнинг жорий қилинишини, иш ўринлари ташкил этишни ёки ташқи алоқалар ўрнатилишини ўзида мужассамлаштирган инновациявий фаолиятнинг якуний натижасидир.

Технологик инновациялар деганда юридик шахснинг технологик янги маҳсулотлар ва жараёнларни, шунингдек маҳсулотлар ва жараёнларда сезиларли даражада такомиллаштиришларни, технологик янги ва сезиларли даражада такомиллаштирилган хизматларни, логистик хизматлар ишлаб чиқарилиши (етказиб берилиши) бўйича янги ёки сезиларли даражада такомиллаштирилган усулларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш билан боғлиқ фаолияти назарда тутилади. Технологик инновациялар юридик шахс томонидан биринчи мартаба ишлаб чиқиладиган маҳсулотлар, жараёнлар, хизматлар ва усуллар шаклида (агар улар бошқа юридик шахслар томонидан қўлланиладиган бўлса ҳам) бўлиши мумкин.

Технологик инновацияларнинг **иккита тури** мавжуд. Булар: маҳсулотлар бўйича инновациялар ва жараёнлар бўйича инновациялар.

Саноат ишлаб чиқаришида маҳсулот бўйича инновациялар технологик янги ва такомиллаштирилган маҳсулотларни тайёрлаш ва жорий этишни ўз ичига олади. **Технологик янги маҳсулот** – технологик хусусиятлари (функционал белгилари, конструктив йўл билан бажарилиши, қўшимча операциялари, шунингдек қўлланиладиган таркибий қисмлар ва материаллар таркиби) ёки қўлланилиш мақсади принципиал жиҳатдан янги ёки юридик шахс томонидан илгари ишлаб чиқарилган шунга ўхшаш маҳсулотдан сезиларли даражада фарқ қилувчи маҳсулотдир. Бундай инновациялар принципиал жиҳатдан янги технологияларга ёки мавжуд технологиялардан, тадқиқот ва ишланмалар натижаларидан фойдаланишга асосланган бўлиши мумкин.

Технологик жиҳатдан такомиллаштирилган маҳсулот – бу юқорирок самарали таркибий қисмлар ва материаллардан фойдаланиш, бир ёки ундан ортиқ техник таркибий қисмларини қисман ўзгартириш (комплекс маҳсулотларда) йўли билан ишлаб чиқарилишининг сифат бўйича хусусиятлари яхшиланадиган ва иқтисодий самарадорлиги ошадиган маҳсулотдир.

Маҳсулотлар бўйича инновациялар ташкилот учун янги бўлиши керак. Улар бозор учун янги бўлиши шарт эмас. Инновацион маҳсулотлар қайси ташкилот томонидан тайёрланганининг аҳамияти йўқ.

Жараёнлар бўйича инновациялар технологик янги ёки технологик жиҳатдан сезиларли даражада такомиллаштирилган ишлаб чиқариш, шунингдек маҳсулотларини етказиб бериш усуллариини ишлаб чиқиш ёки жорий этишни ўз ичига олади. Бу турдаги инновациялар янги ишлаб чиқариш асбоб-ускуналаридан, ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этишнинг янги усуллариини фойдаланишга ёки уларни биргаликда қўллашга, шунингдек тадқиқот ва ишланмалар натижаларидан фойдаланишга асосланган бўлиши мумкин. Бундай инновациялар, одатда, ташкилотда илгари мавжуд бўлган маҳсулотларини ишлаб чиқариш ёки етказиб беришнинг самарадорлигини оширишга қаратилган бўлиши, шунингдек одатдаги усуллар ёрдамида амалга ошириш имкони бўлмайдиган технологик жиҳатдан янги ёки такомиллаштирилган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ёки етказиб бериш учун мўлжалланган бўлиши мумкин.

Технологик инновацияларга қуйидагилар кирмайди:

- маҳсулотдаги эстетик (рангида, безатилишида) ўзгартиришлар;
- маҳсулотнинг конструктив вазифаларини ўзгартирмайдиган, унинг ёки таркибий қисми ҳисобланган материаллар ва компонентларнинг кўрсаткичларига, хусусиятларига, нархига етарлича сезиларли таъсир кўрсатмайдиган техник ва ташқи кўринишда сезиларсиз даражадаги ўзгартиришлар;

- вақтинчалик талабни ва ташкилотнинг даромадларини таъминлаш мақсадида ташкилот томонидан илгари ишлаб чиқарилмаган, аммо

маҳсулотлар, ишлар, хизматлар бозорида етарлича маълум бўлган маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ишлаб чиқаришини йўлга қўйиш (бошқа ихтисослик бўйича бўлиши ҳам мумкин) эвазига уларнинг турларини кўпайтириш. Масалан, машинасозлик заводида мавсумий талабдан фойдаланган ҳолда ёзги даврда бошқа ихтисослик бўйича маҳсулот, яъни мих ишлаб чиқарилиши;

- маълум моделдаги қўшимча дастгоҳларни ўрнатиш, ҳатто уларни шу моделнинг охириги модификацияга алмаштириш эвазига ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш;

- тўлалигича бошқа ташкилот томонидан ишлаб чиқарилган ва тайёрланган инновацион товарлар, ишлар, хизматларни сотиш;

- ташкилий ва бошқариш бўйича ўзгартиришлар.

Хизматлар соҳасида фаолият юритувчи ташкилотлар учун хусусиятлари, фойдаланиш усуллари принципиал жиҳатдан янги ёки технологик жиҳатдан такомиллаштирилган (сифатли) хизматлар технологик инновациялар ҳисобланади. Хизматлар ишлаб чиқариш ва **логистик етказибберишнинг** сезиларли даражада такомиллаштирилган усулларидан фойдаланиш ҳам **технологик инновациялар** саналади. Бу мавжуд ишлаб чиқариш усулларидан фойдаланган ҳолда ёки мавжуд хизматларни ишлаб чиқариш ёки етказиб беришнинг самарадорлигини оширган ҳолда, ишлаб чиқарилмайдиган ёки етказиб берила олинмайдиган янги ёки сезиларли даражада такомиллаштирилган хизматларни ишлаб чиқариш ёки етказиб бериш билан боғлиқ бўлган асбоб-ускуналардаги ёки ишлаб чиқаришни ташкил қилишидаги ўзгаришларни қамраб олиши мумкин.

Янги ёки сезиларли даражада такомиллаштирилган хизматларни, уни ишлаб чиқариш (етказиб бериш) усуллари принципиал жиҳатдан янги технологияларга ёки мавжуд технологияларнинг янги комбинацияларига, шунингдек янги билимларга асосан жорий этиш мумкин.

Логистик хизматлар соҳасидаги маҳсулотлар бўйича инновациялар ўз ичига қуйидагиларни олади: принципиал жиҳатдан янги хизматларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш; мавжуд хизматларга янги функциялар ва хусусиятлар

кўшиш орқали уни такомиллаштириш;логистик хизматлар билан таъминлашда (масалан, уларнинг самарадорлиги ва тезлиги нуқтаи-назаридан) сезиларли даражада яхшиланишлар.

Логистик хизматлар соҳасидаги жараёнлар бўйича инновациялар логистик хизматларни ишлаб чиқариш ва тақдим этишнинг янги ёки сезиларли даражада такомиллаштирилган усуллари ишлаб чиқиш ва жорий этишни ўз ичига олади.

Қуйидаги ўзгартиришлар, агар улар янги ёки сезиларли яхшиланган хизматларни, уларни ишлаб чиқариш ва етказиб бериш усуллари жорий этишга бевосита боғлиқ бўлмаса, технологик инновациялар ҳисобланмайди:

- ташкилий ва бошқариш бўйича ўзгартиришлар (жумладан: бошқаришнинг илғор усулларига ўтиш, жиддий ўзгартирилган ташкилий тузилишни жорий этиш, ташкилотнинг иқтисодий стратегиясида янги ёки сезиларли ўзгартирилган йўналишларни амалга ошириш);

- сифат стандартларини жорий этиш.

Логистик-маркетинг инновациялари деганда янги ёки сезиларли яхшиланган маркетинг услубларини жорий этиш ҳам тушунилади. Булар ўз ичига: маҳсулотларнинг дизайни ва қадокланишида жиддий ўзгартиришлар; маҳсулотларни сотиш, логистик етказиб бериш ва тақдимоти бўйича, шунингдек уларни бозорларга танитиш ва олға силжитиш бўйича янги услублардан фойдаланиш; янги нарх стратегияларини шакллантиришни ўз ичига олади. Бу ўзгартиришлар маҳсулот истеъмолчиларининг эҳтиёжларини тўлароқ қондиришга, сотиш ҳажмини кўпайтириш мақсадида маҳсулотлар ва хизматлар истеъмолчиларининг таркибини кенгайтиришга йўналтирилган бўлади. Маҳсулот дизайнидаги ўзгартиришлар янги логистик-маркетинг концепциясининг бир қисми бўлиб, улар маҳсулотнинг шакли ва ташқи кўринишидаги ўзгартиришларни ўз ичига олади. Булар маҳсулотнинг функционал ва фойдаланиш хусусияларига таъсир кўрсатмайди. Шунингдек, бундай ўзгартиришларга қадокланиши ташқи кўринишини таърифлаб берувчи истеъмол маҳсулотлари, ичимликлар, ювиш воситалари каби маҳсулотларнинг

қадоғидаги ўзгартиришлар ҳам киради. Маҳсулотларни сотиш ва тақдироти бўйича янги услублардан фойдаланиш сотишни кенгайтириш билан боғлиқдир. Бунга логистика (хомашё, таркибий қисмлар ва тайёр маҳсулоларни ташиш ва омборхоналарда сақлашни бошқариш) услублари киради. Маҳсулот (хизмат)ларни бозорга танитиш ва олиб чиқишнинг янги услубларидан фойдаланиш ташкилотнинг маҳсулот ва хизматларини олиб чиқиш учун янги концепциялардан фойдаланишни англатади.

Нархларни шакллантиришдаги инновациялар – ташкилотнинг маҳсулотлар ва хизматлар билан савдо қилиши учун янги нарх стратегияларидан фойдаланишини билдиради. Маркетинг воситаларидаги мавсумий, доимий ёки бошқа жорий ўзгаришлар, агар улар янгилик олиб келмасалар, маркетинг инновациялари ҳисобланмайди. Маҳсулотлар бўйича инновациялар билан маркетинг инновацияларини бир-биридан фарқловчи асосий мезон – бу маҳсулотнинг функцияларида ёки ундан фойдаланиш усулларида жиддий ўзгаришлар мавжудлигидир. Агар маҳсулот ва хизматларнинг функционал ёки фойдаланиш хусусиятлари мавжуд маҳсулот ва хизматларникидан анча яхшиланган бўлса, бу маҳсулотлар бўйича инновациялар ҳисобланади. Маҳсулот дизайнидаги ўзгаришлар эса, агар унинг функционал ёки истеъмол хусусиятлари сезиларли даражада ўзгармаган бўлса, бу маркетинг инновациялари ҳисобланади.

Жараёнлар бўйича ва маркетинг инновациялари ўртасидаги фарқ қуйидагича намоён бўлади. Жараёнлар бўйича инновациялар маҳсулот бирликлариغا харажатларни камайтириш ёки сифатини оширишга йўналтирилган ишлаб чиқариш ва маҳсулотларни етказиб бериш усулларини такомиллаштириш билан боғлиқдир. Маркетинг инновациялари эса сотиш ҳажмини ёки маҳсулотлар нархини (янги нарх стратегияларини қўллаган ҳолда) оширишга йўналтирилган бўлади.

Ташкилий инновациялар – бу бизнесни юритишда, иш ўринларини ёки ташқи алоқаларни ташкил этишда янги услубларни ишлаб чиқишдир. Бундай инновациялар бошқарув ва трансакцион харажатларни қисқартириш, ташкилот

томонидан ишчиларнинг иш ўринлари (иш вақтлари) билан таъминланганлик даражасини ошириш, меҳнат самарадорлигини ошириш, бозорда мавжуд бўлмаган активларга йўл топиш ёки **логистик етказиб бериш нархини камайтириш йўли** билан ташкилот фаолиятининг самарадорлигини оширишга йўналтирилган бўлади. **Бизнес юритишдаги инновациялар** тадбиркорлик фаолиятининг янги ташкилий усулларини ишлаб чиқишни билдиради. Масалан, улар қуйидагиларни ўз ичига олади: билимларни бошқаришнинг корпоратив усулларини жорий этиш; ходимларнинг савиясини оширишга ва кўчиб юришини камайтиришга мўлжалланган ўқитиш тизимини йўлга қўйиш; ишлаб чиқариш ва етказиб беришни тўлиқ бошқариш, жумладан етказиб бериш занжирини, ишлаб чиқаришни оқилона ташкил қилишни, шунингдек сифатни бошқариш тизимини жорий этиш.

Иш ўринларини ташкил этиш бўйича инновациялар – бу ташкилотнинг алоҳида фаолият тури доирасида ёки турли фаолиятлари (таркибий бўлинмалари) ўртасида ишларнинг бажарилиши бўйича ходимлар орасида жавобгарлик ва ваколатларни тақсимлашнинг янги усулларини йўлга қўйишдир. Шунингдек, фаолиятни структуризация қилиш, яъни фаолиятнинг турли йўналишларини интеграциялаштириш бўйича янги концепцияларини жорий этишдир.

Ташкилотнинг ташқи алоқаларидаги **янги ташкилий усуллар** – бошқа ташкилотлар билан ўзаро алоқаларни ташкил қилишнинг янги усулларини йўлга қўйишдир. Яъни булар қуйидагиларни йўлга қўйишни ўз ичига олади: буюртмачилар ёки илмий ташкилотлар билан ҳамкорлик қилишнинг янги усуллари; етказиб берувчи билан интеграциялашишнинг янги усуллари; ишлаб чиқариш, **логистик-таъминот, тақсимот соҳасида**, кадрлар бўйича ва ёрдамчи саволларни ҳал қилишда субконтракт муносабатлари.

Ташкилотда илгари қўлланилган ташкилий услубларга асосланган бизнесни юритишдаги, иш ўринлари ва ташқи алоқаларни ташкил этишдаги ўзгартиришлар – ташкилий инновациялар ҳисобланмайди. Шунингдек, бошқариш стратегияларини шакллантириш ҳам, ўз-ўзидан, инновация

ҳисобланмайди. Лекин, бу ташкилий ўзгартиришлар янгича бошқарув стратегиясига мувофиқ ташкилот амалиётида биринчи марта қўлланилаётган бўлса – инновация ҳисобланади.

Институционализмнинг кўзга кўринарли вакили бўлган **Дж.К. Гэлбрейтнинг** сўзларига кўра «олимлар, муҳандислар ва техниклар, реклама ва савдо операциялари бўйича мутахассислар, жамоатчилик билан алоқалар бўйича экспертлар, лоббистлар, адвокатлар ҳамда бюрократия аппаратлари ва унинг фаолияти хусусиятлари билан яхши таниш кишилар, шунингдек, воситачилар, бошқарувчилар ва маъмурият ходимлари йиғиндиси».¹¹ Бугунги кунда ушбу масала мамлакатимизда долзарб қилиб қўйилган ва амалий ишлар олиб борилмоқда.

П.Дракернинг фикрича, фикрлашнинг инновацион тури тадбиркорга табиатдан инъом этилар экан. Бироқ бу унчалик ҳам тўғри эмас. Бундай қобилият фикрлаш ва амалий фаолият юритиш натижасида шаклланади деб айтсак тўғрироқ бўларди. Демак, ишбилармонлар ўз компанияларида замонавий инновацион менежментни ривожлантириши мақсадга мувофиқ.

Умуман, инновацион таркибий қисм давлат иқтисодий сиёсатининг ҳар бир (макроиқтисодий, структуравий, тармоқ ва минтақавий) йўналишида кўзда тутилиши лозим. Инновацион сиёсат давлатнинг саноат сиёсатини самарали амалга ошириш ҳисобига ҳам муваффақиятли ривожланиши мумкин. Масалан, тармоқлараро ишлаб чиқариш занжирини вертикал интеграциялаб, нафақат молиявий-иқтисодий, балки илмий-техник жиҳатдан ҳам инновацияларга эришиш, бутун вертикаль бўйлаб кумулятив ёки синергетик таъсир кўрсатиш мумкин. Инновациялар маблағ тўпланиши янгиликлар ишлаб чиқиш ва киритиш учун етарли замин ҳозирлаган пайтларда корхоналар горизонтал алоқалари даражасида ҳам вужудга келиши ва ўзлаштирилиши мумкин. Бу жиҳатдан саноат сиёсати иқтисодиётнинг ўсиш нуқталарида ресурслар марказлашувига хизмат қилишдан ташқари уларнинг инновацион имкониятларини ҳам ривожлантиради.

Экспертларнинг ҳисоблашича, “корхоналарни янги маҳаллий ва хорижий технологияларни жорий қилишга рағбатлантирувчи, асосийси бунинг учун имконият тақдим этувчи ташкилий ва институционал муҳит яратиш бирламчи аҳамият касб этади”.

Демак, давлатнинг иқтисодий сиёсатида комплексли инновацион сиёсат олиб бораётганлиги тақсинга сазовордир. Маҳаллийкомпаниялар, академия ва олий ўқув юртлар бу жараёни амалга оширишда фаол бўлиши зарур.

Боб юзасидан назорат саволлар

1. Логистик моделни ишлаб чиқишда қандай жиҳатларга аҳамият берилади
2. Инновация деганда нимани тушунаси ?
3. Инновацияларни кенг миқёсда қўллашдан мақсад нима деб ўйлайсиз ?
4. Инновацион логистика деб нимага айтилади ?
5. Инновацион логистиканинг иқтисодиёт ривожланишидаги зарурати нимага керак ?
6. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилган қайси инновацион логистик лойиҳаларни биласиз ?
7. Инновацион логистика фани предмети нима ?
8. Инновацион муҳит деганда нимани тушунаси ?
9. Давлат инновацион инфратузилмаси деб нимага айтилади ?
10. Инновацион логистика фани мақсади деб нимага айтилади ?

II-бoб. ИҚТИСОДИЁТНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА ИННОВАЦИОН ЛОГИСТИКА ЖАРАЁНЛАРИНИ БОШҚАРИШ МОДЕЛЛАРИ

2.1.Иқтисодиётни инновацион ривожлантириш шароитида инновацион логистика фаолиятни бошқариш услубиёти

2.2. Инновацион логистик жараённинг чизиқли модели ва уни амалиётга жорий қилиш

2.3.Инновацион логистик фаолиятни бошқаришнинг иқтисодий қонуниятлари

2.4. Иқтисодиётни инновацион ривожлантириш шароитида инновацион логистика фаолиятни бошқариш услубиёти

Инновацияни статикада ҳам, динамикада ҳам кўриб чиқиш мумкин. Агар статикада янгилик киритиш бу янгиликларни тижоратлаштиришнинг якуний натижаси бўлса, динамикада янгиликларни яратиш, ўзлаштириш ватарқатиш мураккаб жараёни ҳисобланади.

Инновацион жараён янги ғоя пайдо бўлганидан тортиб то бозорда сотиладиган маҳсулот ёки хизматни ишлаб чиқариш амалга оширилгунга қадар бўлган ўзаро боғлиқ босқичлар мураккаб занжирини ифодалайди. Умумий жиҳатдан инновацион жараёнбу воқеа-ҳодисаларнинг кетма-кетликдаги занжири бўлиб, унинг давомида янгилик оддий бир ғоядан муайян маҳсулот, технология ёки хизматгача етади ва соҳа амалиётида тарқалади.

Бу жараённи қуйидаги схема кўринишида акс эттириш мумкин:

Фт ↔ Ат ↔ И ↔ Л ↔ Қ ↔ Лог ↔ Си ↔ М ↔ С

бу ерда:

Фт - фундаментал тадқиқотлар;

Ат - амалий тадқиқотлар;

И - ишланмалар;

Л - лойиҳалаштириш;

Қ - қурилиш;

Лог - логистика ;

Си - саноат ишлаб чиқариши;

М - маркетинг;

С - сотув.

Инновацион жараён бирор-бир иқтисодиёт субъектининг инновацион фаолиятини, яъни яқунланган илмий тадқиқотлар ва ишланмалар ёки бошқа фан-техника ютуқларининг натижаларини бозорда сотиладиган янги ёки такомиллаштирилган маҳсулотга, амалий фаолиятда фойдаланиладиган янги ёки такомиллаштирилган технологик жараёнга, шунингдек, бу билан боғлиқ қўшимча тадқиқот ва ишланмаларга жорий қилишга йўналтирилган жараёндир.

Инновацион жараённинг моҳияти шунда намоён бўладики, у инновациялар ташаббуси билан чиқиш, янги маҳсулот ва операциялар ишлаб чиқиш, уларни бозорда сотиш ва диффузиялаш бўйича мақсадли йўналтирилган ҳаракатлар занжирини ифодалайди.

Инновацион жараён етти та элементни ўз ичига олади, уларнинг умумий бир кетма-кетликдаги занжирга бирлашуви инновацион жараён структурасини ташкил этади.

Инновацион жараённинг бошланиши ташаббус кўрсатиш (инициация) ҳисобланади. **Инициация**бу - инновация мақсадини танлаш, инновация бажарадиган вазифани белгилаш, инновация ғоясини излаб топиш, уни техник-иқтисодий асослаб бериш ва ғояни моддий ҳолатга келтиришдан иборат бўлган фаолиятдир.

Ғояни моддий ҳолатга келтириш ғояни товарга айлантиришни, яъни мулкка, янги маҳсулотга, мулккий ҳуқуқ ҳужжати (ноу-хау, технологиядан фойдаланиш ҳуқуқи, лицензияси) ва технологик операция бўйича ҳужжатга айлантиришни англатади. Ташаббус кўрсатиш нафақат инновацион жараённинг бошланғич нуқтаси ҳисобланади, балки инновацион жараён боришининг янада нормал давом этиши учун асос ҳам саналади.

Янги маҳсулот (операция) асослаб берилгач, таклиф этилаётган инновациянинг маркетинг тадқиқотлари ўтказилади. Маркетинг тадқиқотлари давомида янги маҳсулот ёки операцияга талаб ўрганилади, агар улар лимитланадиган бўлса уларни чиқариш ҳажми ёки сони белгиланади,

инновацияга бозорга кириб бораётган товар сифатида бахшида этиш лозим бўлган товар тавсифномалари ва истеъмол хусусиятлари аниқланади. Сўнгра инновацияни сотиш, яъни бозорда инновациянинг кичик партияси пайдо бўлиши, уни илгари суриш, самарадорлигини баҳолаш ва диффузиялаш амалга оширилади.

Инновацияни илгари суриш инновацияларни амалга оширишга йўналтирилган чора-тадбирлар мажмуини ифодалайди (ахборот узатиш, реклама, савдо жараёнини ташкил қилиш ва бошқалар).

Инновацияни амалга ошириш натижалари ва уни илгари суриш харажатлари статистик қайта ишланади ва таҳлил қилинади, бунинг асосида инновациянинг иқтисодий самарадорлиги ҳисоблаб чиқилади. Инновацион жараён инновациялар диффузияси билан якун топади.

Инновациялар диффузияси бир марта ўзлаштирилган инновацияни янги минтақалар, янги бозорлар ва янгича молиявий-иқтисодий шароитларда тарқатишни ифодалайди. Диффузия молиявий инновация тавсифномаси ёки уни ҳаракатлантириш шартларининг ўзгариши (банк фоиз ставкаси, депозит муддати ва ҳ.к.нинг ўзгариши), янги сотув бозорларини эгаллаб олиш ва ҳ.к. билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Инновацион фаолият мавжуд корхона, банк ва бошқа субъектларнинг фаолият турларидан бири сифатида ҳам, муайян инновацион лойиҳа ёки дастурни амалга ошириш учун ташкил этилган ёхуд инновацион фаолият асосий фаолият тури ҳисобланган ихтисослашган юридик шахслар – инновационкорхоналар, банклар, фондлар, логистик фирмалар, консорциумлар ва ҳ.к. томонидан ҳам амалга оширилиши мумкин. Қуйидаги жадвалда (2.1-жадвал) инновацион фаолиятга таъсир этувчи омиллар тизими кўрсатилган.

Инновацион жараёнлар ривожланишига таъсир кўрсатувчи омиллар

Омилларгур уҳи	Салбий таъсир этувчи омиллар	Ижобий таъсир этувчи омиллар
<i>Иқтисодий</i>	Инвестиция маблағларининг етишмаслиги	Зарурий молиявий захираларнинг мавжудлиги
<i>Технологик</i>	Моддий-техника ва илмий-техникавий ишлар учун зарур бўлган шароитларнинг талабга жавоб бермаслиги. Мавжуд технологияларининг эскилиги ва ҳоказо	Етарли даражада моддий-техникавий базанинг ва ишлаб чиқариш технологиялари, хўжалик ҳамда илмий-техникавий инфратузилманинг мавжудлиги
<i>Сиёсий</i>	Антимонопол қонунлар томонидан чекланганлиги	Қонуний чора-тадбирларнинг яратилиши
<i>Ҳуқуқий</i>	Солиқ, амортизация, патент-лаш ва лицензиялаштиришнинг талабга жавоб бермаслиги	Логистик инновацион фаолиятнинг ривожланишини ҳуқуқий таъминлаш
<i>Ташкилий</i>	Ташкилий таркибларнинг эскириши	Бозор шароитларидан келиб чиққан ҳолда ташкилий таркибни такомиллаштиришга мойиллиги
<i>Бошқарув</i>	Марказлаштирилган авторитар бошқарув, логистик ахборотлар билан таъминлашнинг ва субъектлар ҳамда ички субъектлар муносабатларининг мураккаблиги. Инновацион жараён бўйича келишувнинг мураккаблиги	Ишлаб чиқариш ташкилий тизимининг муқобиллиги, демократик бошқарувга асосланиши, логистик ахборотлар билан таъминланиши . Инновацион жараёни амалга оширишда умумий мақсаднинг шаклланиши
<i>Ижтимоий-психологик</i>	Ишлаб чиқариш йўналишининг ўзгариши асосида янги иш жойларининг мослашуви, мавжуд ишлаб чиқариш фаолиятини қайта ташкил этиш. Ишлаб чиқариш эски усуллариининг мавжудлиги, ишлаб чиқариш олдидаги қўрқув, омадсизлик	Маънавий рағбатлантириш. Ижтимоий тан олиш, инновацион меҳнатга шароит яратиш, талаб даражасида психологик шароитлар яратилиши
<i>Маданий</i>	Субъектлар ўртасидаги ижтимоий, иқтисодий ва маданий муносабатларнинг талабга жавоб бермаслиги, ишончга, ҳурматга асосланмаганлиги	Ўзининг инновацион маҳоратини кўрсатишга шароитнинг мавжудлиги. Субъектлар ўртасидаги муносабатлар тенглик, ишончлилиқ муносабатларига ва ҳурматга асосланиши

Логистик инновацион жараён - ташкил этиш ва логистик бошқарув билан бирлаштириладиган, функциялар тўплами билан янгиликлар олиш ягона мақсадига эга бўлган, ижодий меҳнатнинг ҳар хил турлари доимий ўзгарувчан комбинациясидир. Шундай қилиб, унинг динамикасида асосий омиллар сифатида биринчи навбатда, қўйидагиларни кўриб чиқиш лозим: меҳнат элементлари, унинг мотивацияси, ресурслар билан таъминланганлиги, ташкил қилиш ва бошқариш, рақобат, атроф-муҳит шароитлари. Бу объектив омиллар йиғиндиси билан бир қаторда бир гуруҳ субъектив омиллар ҳам амал қилади: стратегия, сиёсат, риск ва ҳ.к.

Таҳлил мақсадлари ва асосий таснифлаш белгиларига қараб, барча омиллар йиғиндисини қўйидагиларга тақсимлаш мумкин: ташқи ва ички омиллар, асосий ва тўлдирувчи омиллар, объектив ва субъектив омиллар, бозор омиллари ва бозордан ташқари омиллар, макроиктисодий ва микроиктисодий омиллар ва ҳ.к.

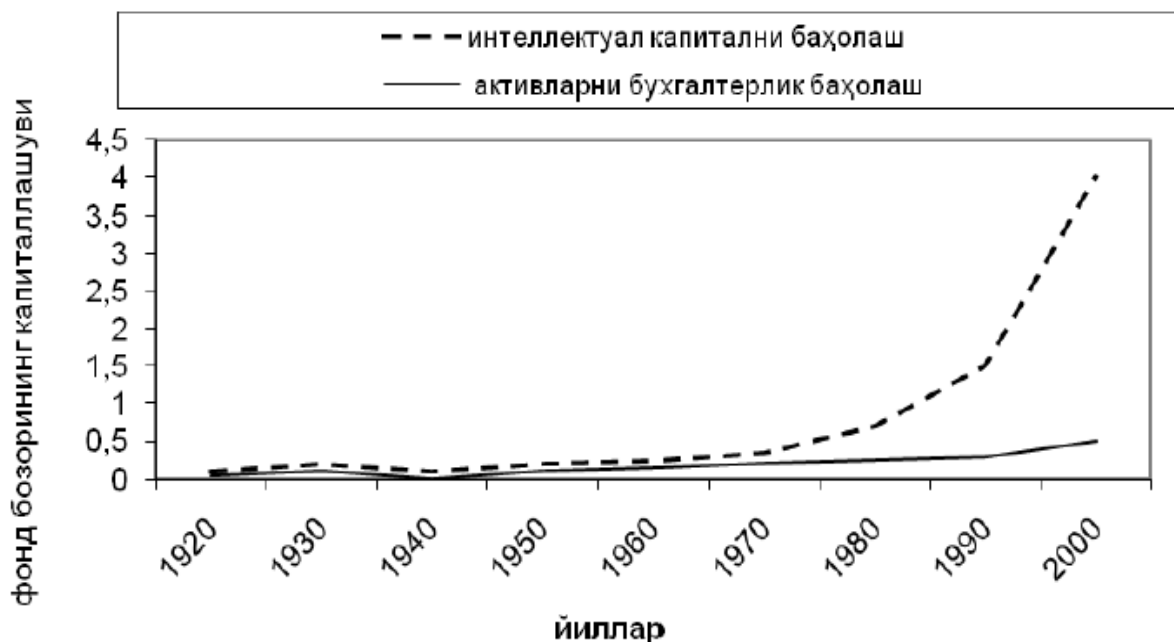
Инновацион фаоллик омиллари тўплами таркибида инновацион жараёнларни секинлатадиган омиллар ҳам амал қилади. Улар “инновацион тўсиқлар” деб аталади. Уларни таҳлил қилиш бешта асосий салбий омилни ажратиб кўрсатишга имкон беради:

- техник омиллар;
- таснифлаш омиллари;
- ижтимоий асосланган омиллар;
- тартибга солиш омиллари;
- иқтисодий омиллар.

Табиийки, ҳар қандай инновацион жараёнга ижобий ва салбий омиллар бутун тизими таъсир кўрсатади. Уларнинг таъсирини баҳолаш ҳамда энг катта муваффақиятга эришиш ва учраши мумкин бўлган рискни пасайтириш учун шароитлар танлаш - ҳар қандай поғонадаги бошқарув органларининг вазифаси, давлат, минтақа, фирманинг инновацион сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг ажралмас бир таркибий қисмидир.

2.2. Инновацион логистик жараённинг чизиқли модели ва уни амалиётга жорий қилиш шартлари

Бутун дунёда айниқса XX асрнинг иккинчи ярмидан инновация ривожланиши шиддат билан бошланди. Жаҳон инновацион майдонида ўзининг миллий, илмий, илмий-техникавий ва технологик инновацион сиёсатини оқилона шаклантирган мамлакатлар рақобатбардош бўлиб ҳисобланади.

2.2-расм. Инновацион иқтисодиётнинг юзага келиши хронологияси

Ўтган аср давомида компанияларнинг бозор қиймати устун даражада бухгалтерия ҳисоботлари орқали қайд қилинадиган жисмоний активларнинг функцияси бўлиб ҳисобланар эди. Аммо 80-йилларида Доу-Джонс (DJIA) индекси, капиталлаштириш активларининг (бинолар, иншоотлар, жиҳозлар ва захиралар) реал қийматидан борган сари ажралиб боришининг кўрсата бошлади (2.2-расм).

Ушбу кўрсаткичлар ўртасидаги фарқ турлича номланади: интеллектуал капитал, кўринмас активлар (2.3-расм). Агар барча таркибий элементларни бир махражга келтиришга уриниб кўрилса, унда булар турли билим шакллари эканлиги аён бўлади.

Демак, ХХІ-аср жамият ривожланишида иқтисодий ўсишнинг янги сифатига - **“инновациялар иқтисодиёти”** нанотехнологиялар, инновацион логистика, инновацион маркетинг, инновацион менежментга ўтилиши билан тавсифланувчи, илмий-техника ва технологик тараққиётнинг кучли таъсири остида содир бўлувчи, билимларни иқтисодий ривожланишнинг глобал омилига айлантирувчи **янги интеллектуал** босқичи бошланди.

1996 йилда Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотида, 80-йиллар охири – 90-йиллар биринчи ярмидаги, иқтисодчилар ва социологлар асарларини умумлаштирувчи концептуал мақола “Экономика, основанная на знаниях” чоп қилинган эди. Моҳиятан даврий маррани белгилаб берган бу нашр нафақат мазкур халқаро ташкилот, балки жаҳоннинг барча ривожланган мамлакатлари жамиятшунослари ва сиёсатчилари ишида янги йўналишни очиб берди, уларни лексиконига “билимларга асосланган иқтисодиёт”, “билимлар иқтисодиёти”, “инновацион иқтисодиёт”, нанотехнологиялар, инновацион логистика, инновацион маркетинг, инновацион менежмент “инновацион иқтисодиёт”, “билимларга асосланган жамият”, “миллий инновацион тизим”, “электрон ҳукумат” ва ҳоказо терминлар тезкорлик билан кириб кела бошлади.

Иқтисодий ўсишга инновацион омил ҳисобига эришиладиган, ЯИМ ўсишининг 75-90 %ни таъминловчи бундай моделдан кўпгина индустриал жиҳатдан ривожланган мамлакатлар фойдаланадилар. Ҳозирги вақтда маълум иқтисодий категория сифатидаги инновациялар тушунчасининг ўзига хос халқаро стандартларнинг ишлаб чиқилганлиги тўғрисида гапириш мумкин. Инновация (янгиликларни киритиш) илмий ва ижодий фаолиятнинг пировард натижаси бўлиб, у бозорда сотиладиган янги ёки бўлмаса амалий фаолиятда фойдаланиладиган янги ёки такомиллаштирилган технологик жараёнда мужассамланади. Бу инновациянинг асосий хосса (мезон)ларини ажратиш имконини беради:

- илмий-техник янгилик;

- амалий қамровлиги (саноатда қўлланиши мумкинлиги), янги, масалан: саноатда, қишлоқ хўжалиги, соғлиқни сақлаш, таълим ёки фаолиятнинг бошқа соҳаларида фойдаланилиши;

- тижорат мақсадида амалга ошириши мумкинлиги, бу янгилик бозор томонидан “тан олиними”ни билдиради, яъни бозорда сотилади; бу ўз навбатида, истеъмолчиларнинг маълум талабларини қондириш қобилиятини англатади. Бу шуни билдирадики, янги ғоя қанчалик батафсил баён қилинмасин, шакллантириб схема ва чизмаларда тақдим этилмасин, агар бу ғоя амалиётда фойдаланиладиган маҳсулот, хизмат ёки жараёнларда татбиқ этилмаган бўлса, бу ҳали инновация (янгилик) ҳисобланмайди. Яъни, инновациянинг муҳим хоссалари, мезонлари ғоянинг янгилиги, унинг амалий фаолиятда, янги маҳсулотларда ва жараёнларда мужассамлашгани, амалга оширилгани ҳисобланади. Гарчанд янги ғоя реал объектлар ёки жараёнларда мужассамлашган экан, у кишиларнинг амалий эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган бўлади.

Иқтисодиёт модернизацилаш шароитида янги ғоянинг амалий мужассамлашганлиги сингари, инновациянинг ажралмас мезони бозорда янги (инновацион) маҳсулот ёки хизматнинг пайдо бўлиш оркали унинг тижорат мақсадида амалга оширилиши мезони билан яқиндан боғлиқ бўлади. Таъкидлаш ўринлики, **инновацион жараён** янгиликларни яратиш ва тарқатиш жараёнидир (2.4-расм).

2.4-расм. Логистик инновацион жараённинг чизиқли модели

Умумий қўринишда логистикинновацион жараён чизиқли моделини қуйидагича келтириш мумкин:

- инновацион жараённинг биринчи компоненти – новациялар, яъни янги ғоялар, **билимлар** – бу тугалланган илмий (фундаментал ва амалий) тадқиқотлар, тажриба-конструкторлик ишланмалар натижаси, бошқа илмий-техник натижалардир;

- инновацион жараённинг иккинчи компоненти бўлиб жорий қилинган ишлар, **амалийфаолиятга киритиш**, яъни новация ва янгиликларни киритиш инновация ҳисобланади;

- инновацион жараённинг учинчи компоненти бўлиб **инновациялар диффузияси**, яъни олдин ўзлаштирилган, қўлланилган инновациялар, **бошқача айтганда, янги жойлар ва шароитларда инновацион маҳсулотлар, хизматлар** ёки технологияларни қўллаш ҳисобланади. - инновацион жараённинг учинчи компоненти бўлиб **инновациялар диффузияси**, яъни олдин ўзлаштирилган, қўлланилган инновациялар, **бошқача айтганда, янги жойлар ва шароитларда инновацион маҳсулотлар, хизматлар** ёки технологияларни қўллаш ҳисобланади.

Айтиш лозимки, “инновацион жараён” тушунчаси “инновациялар” тушунчасига нисбатан кенгдир, инновациянинг (янгиликлар киритиш) ўзи инновацион жараённинг компонентларидан бири ҳисобланади. АҚШ, Япония, Европа Иттифоқи мамлакатларининг барқарор ривожланиш траекториясига ўтишига иқтисодиётнинг реал секторида инновацион жараёнларни кенгайтириш асосида эришилган. У ёки бу мамлакатнинг давлат инновацион сиёсати, одатда маълум назарий моделнинг акс эттирилиши бўлибгина қолмай, балки у турли йўналишдаги тадбирлар жамланмасидир, бунда миллий инновация сиёсатлари туб ўзига хосликка эканлигини таъкидлаш мумкин. Глобализациянинг ҳозирги босқичида турли мамлакатлар инновацион сиёсатида қуйидаги муҳим йўналишлари мавжуд (2.2-жадвал).

2.2-жадвал

Жаҳон мамлакатлари миллий инновацион сиёсати йўналишлари

Инновация сиёсати йўналишлари	Ўзига ҳослиги	Мамлакатлар
Миллий инновация тизими таркибини оптималлаштириш	Инновациялар соҳасида давлат бошқарув ва режалаштириш тизимини оптималлаштириш. Фанни давлат томонидан молиялаштириш ва инновация соҳасини оптималлаштириш. Фундаментал тадқиқотларни ривожлантириш.	Япония, Норвегия, Германия. АҚШ, Швеция, Франция, Буюк Британия, Дания, Норвегия, Тайван, Австралия. Буюк Британия, Швеция, Словения.
Мамлакат ичида бизнес ва фан – инновацион кооперациясини рағбатлантириш	Фан ва корпорацияларнинг симметрик яқинланишини рағбатлантириш. Фан ва логистик инновацион соҳага йирик давлат қўйилмалари ва миллий хусусий капитални жалб қилиш. Инновацион соҳага хорижий инвестицияларни жалб қилувчи хусусий секторнинг инновацион фаоллигини рағбатлантириш. Илмий секторнинг логистик инновацион ташаббусини рағбатлантириш.	АҚШ, Финляндия. Исроил, Финляндия. Буюк Британия, Ирландия, Хитой, Корея, Ҳиндистон, Исроил. Германия, Япония, Дания.
Халқаро инновацион тизимларга интеграциялашув	Мажмуавий интеграция. Технологик ихтисослашув.	Финляндия, Исроил, Хитой. Корея, Сингапур, Тайван, Ҳиндистон.
Ички инновацион тизимларни йўлга қўйиш	Инновацион логистика соҳасида алоқаларни ташкил этиш учун алоҳида шароитларни яратиш. Миллий минтақалар ташаббусларини рағбатлантириш.	АҚШ, Норвегия, Ирландия. Франция, Германия, Финляндия.
Миллий инновацион	Фаннинг давлат сектори таркибини	Болгария, Полша, Литва.

тизимни шакллантириш	қайта ўзгартириш. Фан ва таълим интеграциясини фаоллантириш. Инновацион логистикани бизнес соҳасига жалб қилиш. Юқори технологиялар соҳасидаги устувор экспорт йўналишларини аниқлаш.	Латвия, Эстония, Чехия. Руминия, Чехия, Словакия, Туркия. Чехия, Руминия, Чили, Туркия.
----------------------	--	--

Инновацион фаолликни рағбатлантириш учун турли мамлакатларда фан сиғими юқори бўлган маҳсулотни ўзлаштиришда ўта зарур ҳисобланган турли имтиёзлар ва преференциялар қўлланилади. Улар эгилувчан, танловли, муддатни узайтириш, солиқ кредитлари, тезлаштирилган амортизация кўринишида амал қиладилар (2.3-жадвал).

2.3-жадвал

Асосий ривожланган мамлакатларда илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига (ИТТКИ) солиқ имтиёзлари

Мамлакатлар	Ундирилган солиқнинг ИТТКИ харажатларига нисбати	Ундирилган солиқнинг энг кўп миқдори
Япония	Йирик компаниялар- 8-10%, Кичик ва ўрта компаниялар- 12%	2008 йилгача – солиқ тўловлари суммасининг 20%и; 2008 йилдан бошлаб йирик компаниялар солиқ тўловлари суммасининг 30%и, кичик ва ўрта компаниялар солиқ тўловларининг 100%гача
АҚШ	Умумий суммадан 3-5%, меъёрдан ошувчи харажатларга 20%	Солиқ тўловлари суммасининг 25%
Канада	Умумий суммадан 20%	Мавжуд эмас
Буюк Британия	Умумий суммадан 8,4%	Мавжуд эмас
Франция	Умумий суммадан 10%	16 млн.евро
Хитой	Умумий суммадан 15%	Мавжуд эмас

Шундай қилиб, мамлакат рақобатбардошлигини ошириш, унинг самарали илмий тадқиқот ҳамкорлиги йўналишида ривожланишининг энг муҳим омили бўлиб инновацион жараёнларни (шу жумладан минтақалар даражасида) амалга ошириш учун қулай иқтисодий муҳитни яратишга қаратилган, фан ва ишлаб чиқариш ўртасида боғловчи бўғин бўлиб давлатнинг инновацион сиёсати ҳисобланади. Шунингдек, инновацион сиёсатни шакллантиришда мамлакатнинг ривожланиш стратегиясини танлаш ўта муҳим.

Шулардан келиб чиққан ҳолда давлат инновацион сиёсатнинг **икки асосий моделларини** ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Бош мақсади мамлакат учун устувор аҳамиятга эга бўлган инновацион йўналишларни ривожлантиришни рағбатлантириш бўлган, умуммиллий аҳамият касб этувчи илмий-техник дастурлар ва лойиҳаларни бажаришга йўналтирилган модел.

2. Бош мақсади янги технологияларни ўзлаштириш, иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларининг технологик имкониятларини кенгайтириш бўлган, илмий-техник билимларни ёйишга йўналтирилган модел.

Сўнги йилларда Ўзбекистон ҳукумати инновацион фаолиятни жадаллаштиришни барқарор иқтисодий ривожланишнинг бош локомотиви сифатида фаол кўриб чиқилган, инновацион технологиялар ва фанни ривожлантириш масаларини муҳим давлат устуворликлари қаторига қўймоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси кунига бағишланган тантанали мажлисдаги маърузасида ҳамда “Ишлаб чиқаришга инновацион лойиҳалар ва технологияларни жорий қилишни рағбатлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ – 916, 15.07.2008 й. Қарорида; Президентнинг “2009-2014 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта қуrolлантириш бўйича муҳим лойиҳаларни амалга ошириш чоралари дастури тўғрисида”ги ПҚ – 1072, 12.03.2009 й. Қарорида батафсил баён этилган.

2006-2012 йилар давомида инновацион фаолиятнинг илмий-технологик базасини такомиллаштириш ва молиялаштириш, фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги алоқаларни кенгайтириш бўйича қатор чора-тадбирлар белгилаб олинди, иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш бўйича давлат дастурлари қабул қилинди, ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурлари амалга оширилди. Жумладан, “Инновацион ривожлантириш” ташкил қилинди, технологиялар трансфери бўйича марказлар институционал мустаҳкамланди, 2007 йилдан бошлаб ҳар йили Саноат ярмаркаси ва 2008 йилдан бошлаб эса –

Инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳалар ярмаркаси ташкил қилиш урфга кирди. Иқтисодиётнинг реал секторида умумий қиймати 21 миллиард АҚШ долларига тенг бўлган кенг қамровли иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш дастурини, ўрта муддатли давлат инвестиция дастурини амалга ошириш мўлжалланган ва амалга оширилди.

Бироқ, инновацияларнинг мамлакатимиз иқтисодиёти рақобатбардошлигини ривожлантириш, инсон тараққиёти даражасини ошириш, меҳнат унумдорлигини ўстиришдаги ҳиссаси тўғрисида хулоса чиқариш учун Ўзбекистоннинг инновацион ривожланиши бўйича тўла миқёсли ўрта ва узок муддатга эга бўлган стратегикли давлат инновацион сиёсатини ишлаб чиқиш зарур эди. Мазкур инновацион сиёсатнинг бош иқтисодий мақсади бўлиб миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш ва бунинг натижасида аҳоли фаровонлигини ошириш ва турмуш даражасини яхшилаш бўлиши керак.

2016 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев ташаббуси билан инновация, логистика, кластерларни ривожлантириш қаратилга кенг қўламдаги ишлар амалга оширилди. Бунинг натижасида бир қанча вазифаларни бажариш долзарб қилиб қўйилди:

- мамлакат иқтисодиётида фан сиғими юқори бўлган ва юқори технологияли секторлар ҳиссасини ошириш ва экспорт сиёсатини хомашё экспортидан юқори қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулот экспортига босқичма-босқич йўналтириш;

- таълим, фан ва бизнес ўртасидаги яқин ҳамкорлик ва ИТТКИга инвестицияларидан самарани ошириш;

- инновацион - фаол институтларни ташкил этиш;

- ишлаб чиқариш омиллари унумдорлигининг умумий ўсиши;

- “билимлар иқтисодиёти”ни шакллантириш учун инсон капиталига инвестицияларни кўпайтириш.

Демак, мамлакатларнинг давлат инновацион сиёсати ўзларининг миллий вазифаларини ҳал этишлари учун қабул қилинади, бироқ шу билан бирга, айнан инновациялар бутун жаҳон ҳамжамиятига мос равишда умумий фаровонликни

таъминлаш учун бирлаштирувчи янги мафкура ёки модел сифатида ҳам намоён бўлади.

Минтақавий инновацион тизимни ривожлантиришда эса аввало, унга хизмат кўрсатувчи институтлар фаолиятини йўлга қўйиш лозим. Чунки минтақавий инновацион тизимни шакллантиришда институтлар тартибга солувчи, норматив ва маданий маърифий таянч устунлар сифатида майдонга чиқади ва зарурий таркибий ўзгаришларни амалга оширишга хизмат қилади. Институционал тадбиркорлар минтақавий инновационни шакллантиришда бевосита таъсир этувчи омиллар сифатида майдонга чиқади ва институционал ўзгаришларни амалга оширувчи ва жараёни бошқарувчи субъект ва субъектлар гуруҳларидан ташкил топади. Умуман, минтақавий инновацион тизимни шакллантириш минтақанинг иқтисодий ривожланишини таъминлашда уларга хизмат қилувчи институтларнинг мавжудлиги энг муҳим омиллардандир.

Ривожланган мамлакатларда ИТТКИ

Тадқиқотда ривожланган мамлакатларда айниқса ИТТКИ соҳаси ривожланишини рағбатлантириш қўллаб-қувватлашда давлатнинг роли жуда ҳам катта эканлиги аниқланди. Бу тенденция охириги йиларда авваламбор йирик илмий лойиҳалар ва дастурларни амалга ошириш учун шартнома тизимидан фойдаланиш, ушбу соҳа инфратузилмаси ривожланишини таъминлаш, ИТТКни бевосита молиялаштириш каби маълум бир чора-тадбирлар тизимини инобатга олувчи ва умумиқтисодий мақсадлар устуворлиги ривожланишини ҳисобга олишга асосланган давлат илмий-техникавий сиёсатини шакллантиришда ўз аксини топмоқда.¹²

Аксарият ривожланган мамлакатларда ИТТКИ га ажратилган маблағларнинг деярли ярмини давлат қоплайди, бунда маълум бир иқтисодий ва илмий-техникавий устуворликларга, шу жумладан сиёсий устуворликларга ҳам риоя қилинади. Масалан, АҚШда давлат илм-фанга ажратилган харажатларнинг деярли ярмини молиялаштиради, Буюк Британия ва Францияда ушбу соҳага

¹²Қалмуратов Б.С. Минтақада инновацион бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини ривожлантириш стратегияси. PhD диссертацияси автореферати. Тошкент, 2019 й.

ажратилган харажатларнинг 50% дан ортиқ қисмини, ГФРда эса 40% ни ўз бўйнига олади.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, давлат сиёсатини шакллантиришга бўлган ёндашув ҳар бир мамлакатда унинг ўзига хос миллий хусусиятларига боғлиқ равишда: Финландияда –иқтисодий диверсификациялаш билан; Францияда – анчайин кичик технологик фирмаларни яратиш билан; АҚШда – миллий иқтисодий таркибий қайта тузилишини қўллаб-қувватлаш билан фарқланади.¹³

2.3. Инновацион фаолиятни бошқаришнинг иқтисодий қонуниятлари

Инновацион фаолиятнинг назарий асослари иқтисодчи олимлар томонидан атрофлича тадқиқ этилган. Хусусан, Австриялик олим Й.Шумпетер инновацион ўзгаришларни беш йўналишга бўлган: янги техника ва технологик жараёнлар ёки ишлаб чиқаришни янги бозор асосида таъминлаш; янги хусусиятларга эга бўлган маҳсулот турларини яратиш; янги хомашёлардан фойдаланиш; ишлаб чиқаришни ташкил этишни такомиллаштириш ва янги инновацион товарлар билан таъминлаш; янги истеъмол бозорларини очиш¹⁴.

К.Фримен 1987 йилда “Миллий инновацион тизим” тушунчасини киритган. “Миллий инновацион тизим” турли институтларни биргаликда ёки алоҳида янги технологияларни яратишга ҳисса қўшган ва ҳукумат аъзоларининг янги сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга оширишига таъсир этувчи инновацион жараёндир. У ўзаро боғланган институтлар тизими бўлиб, улар “билимлар, янгиликлар ва янги технологияларни ташкил этиш, сақлаш ва узатишни амалга оширадилар.

П.Друкернинг фикрича, тадбиркорларнинг инновацион фикрлашлари бир-биридан фарқланади. Инновациялаштириш тадбиркорликнинг ихтисослашган йўналишидир. Ҳар бир тадбиркор ўзининг ишлаб чиқариш объектида

¹³ Инновационная политика: учебник / Л.П. Гончаренко, Ю.А. Артюнов. –М.:КНОРУС, 2009 й. -352 С.

¹⁴Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. С. 386.

инновацион тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланади. Шу билан бирга ихтисослашган инновацион фаолият билан шуғулланувчи субъектлар эса умуман тадбиркорлик фаолиятининг барча йўналишларига, илм-фан ва техника тараққиётида қўлга киритган янгиликлари билан ишлаб чиқариш жараёнини такомиллаштириш усуллари ташкил қилиш асосида уларга хизмат қилади¹⁵.

А.Бусигиннинг фикрига кўра, инновация асосий капитал (ишлаб чиқариш фондларини) ёки ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни илм-фан, техника, технологиялар асосида янгилашдир. Инновация ҳозирги замон ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнида қонуний ва объектив жараёндир. Тадбиркорлик амалиётида инновация қандай шаклда бўлишидан қатъий назар, инновацион жараёнини ифодалайди. Айрим ҳолатларда ишлаб чиқариш қисман эмас, балки тўлиқ инновацияга асосланади, натижада қатъий янги таснифга ва хусусиятга эга бўлган товарда ёки фойдаланишда ифодаланади¹⁶.

Ю.Швецов, инновацион жараён янгиликни яратиш ва амалиётга қўллаш деб ҳисоблайди¹⁷.

М.Саидовнинг фикрича, инновация, аввало, иқтисодий тиричиликнинг ривожлантиришга қўйилмаларнинг самаралилиги билан тавсифланади, ишлаб чиқаришда мавжуд бўлган олдинги авлод техникаси ва технологиясини анча самарали, экологик соф ва ресурсларни тежашга имкон берувчи ишлаб чиқариш воситалари билан алмаштиришни ифодалайди. Инновацион фаолият (янгиликларни жорий этиш) ишлаб чиқариш янги технологиялари негизида рақобатбардош маҳсулот (товар) турларини яратиш жараёни. Бу жараён ғоянинг пайдо бўлиши, унинг мақсадини аниқлаш ва амалга оширишдан то ишлаб чиқаришни ташкил этиш, маҳсулот ишлаб чиқариш, уни сотиш ва иқтисодий самара олишгача бўлган ишларни ўз ичига олади¹⁸.

¹⁵ Друкер П.Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы.—М.: Бук Чембер Интернешнл, 2000. С. 41.

¹⁶ Бусыгин А.В. Предпринимательство: Учебник для вузов.—М.: Дело, 2010. С. 176.

¹⁷ Швецов Ю.Ф. Организационные методы сокращения длительности инновационных процесса. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора технических наук.—Самара: 2002. С. 7.

¹⁸ Саидов М.Х. Олий таълим иқтисодиёти, инвестициялари ва маркетинги: Ўқув қўлланма. — Т.: Молия, 2003 Б. 74.

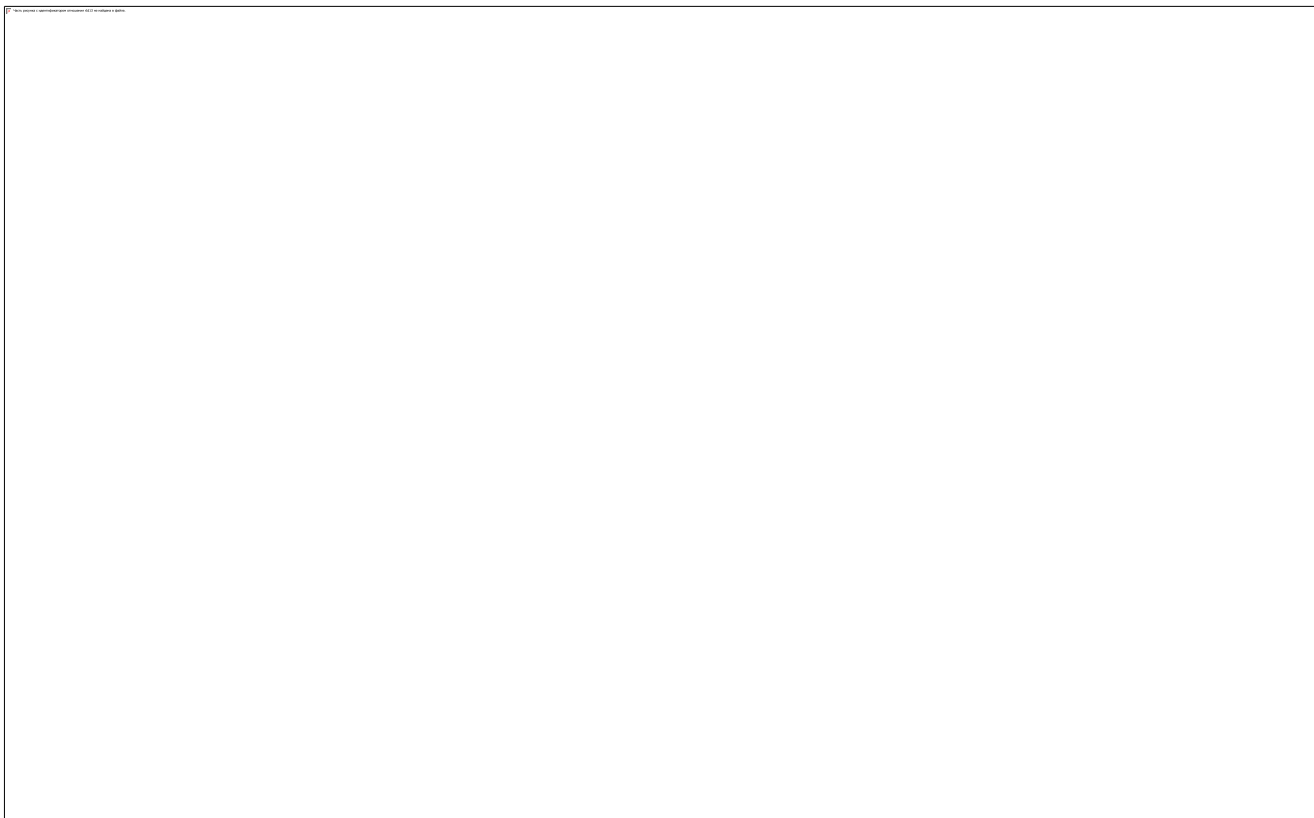
Инновация ютуқларининг иқтисодий натижалари ишлаб чиқариш жараёнида моддий ресурсларни, маҳсулот бирлигига сарфланадиган жонли ва буюмлашган меҳнатни тежашни, киши бошига меҳнат унумдорлигининг ошиб боришини, атроф-муҳитнинг экологик жихатдан ифлосланиш даражасини камайтиришни таъминлашда, ишлаб чиқаришда, ижтимоий соҳада банд бўлганларнинг иш ҳақи ва даромадларининг ўсиб боришида, кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоялаш даражасини ошиб боришида, ижтимоий инфратузилмани ривожланиб боришида ифодаланади.

Иқтисодиётни модернизацилаш диверсификациялаш шароитида иқтисодиётни инновацион асосда ривожланиши танлаб олинган энг асосий йўли деб ҳисоблаш мумкин.

Инновацион жараён қуйидаги ривожланиш босқичларига эга: инновацион ғояларнинг ривожланиши; энг самарали инновацион ғояларни аниқлаш; инновацион ғояларни амалга оширишни иқтисодий баҳолаш; бизнес режада инновацион ғояларни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган иқтисодий харажатларни асослаш; экспертлар томонидан инновацион ғояларни амалга ошириш бизнес режасини баҳолаш; инновацион режалар асосида намунавий маҳсулотни ишлаб чиқариш ва бозор талаблари асосида синаш; бозорда юқори талабга эга бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни амалга ошириш учун зарур бўлган ўзгартиришларни киритиш ва уларнинг бозордаги ҳаракатларини ишлаб чиқиш; синалган инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бозорда сотилишини логистик таъминлаш.

Айтиш мумкин, ишлаб чиқариш жараёнида илмий-техникавий ишланмаларни қўлланилиши натижасида улар илмий-техникавий инновация маҳсулотларига айланади.

Инновацион жараён инновацион фаолиятга нисбатан кенг маънога эга бўлиб, инновацион жараённинг амалга ошириш хусусиятлари мавжуд (2.5-расм).

2.5-расм. Инновацион жараённи амалга ошириш хусусиятлари

Иқтисодийни модернизацилаш диверсификациялаш шароитида инновацион жараён истеъмол талаблари таъсирида қисқа муддатларда ўзининг янгиликлари билан тавсифланадиган жараён бўлиб, унинг ҳаракати узлуксиз равишда такомиллашган ҳолда амалга ошириб бориладиган турли йўналишлардаги ҳаракатларни ўзида ифода этади. Чунки, бозор муносабатлари шароитида инновация қўйилмаларининг эркин ҳаракати натижасида иқтисодий субъектлар ўртасида эркин рақобатнинг даражаси ошиб боради.

Инновация иқтисодий категория эканлигини назарий жиҳатдан таҳлил қилиш асосида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

-инновацион фаолият инновация, инновацион жараёнга нисбатан кенг маънога эга бўлиб, илм-фан ва техника янгиликларини ишлаб чиқаришга татбиқ этилишини ифода этади. Инновацион фаолият инновация ва инновацион жараённи тўлиқ қамраб олади;

-инновация ишлаб чиқариш жараёнини такомиллаштириш учун йўналтирилган инновация маблағларининг асосий қисми бўлиб, ишлаб чиқариш субъектларининг асосий маблағларида мужассамлашади.

Инновацион янгиликларни ишлаб чиқариш жараёнида қўллашнинг самарадорлиги ишлаб чиқариш субъектларининг иктисодий-ижтимоий ва экологик самарадорлигининг ўсиб боришига олиб келади. Инновацион самарадорликни қуйидаги формула орқали ҳисоблаш мумкин¹⁹:

$$C_i = \Phi_i X_i \cdot 100\%$$

бунда, C_i - инновацион самарадорлик, %да;

Φ_i - инновацион фойда, сўмда;

X_i - инновацион харажатлар, сўмда.

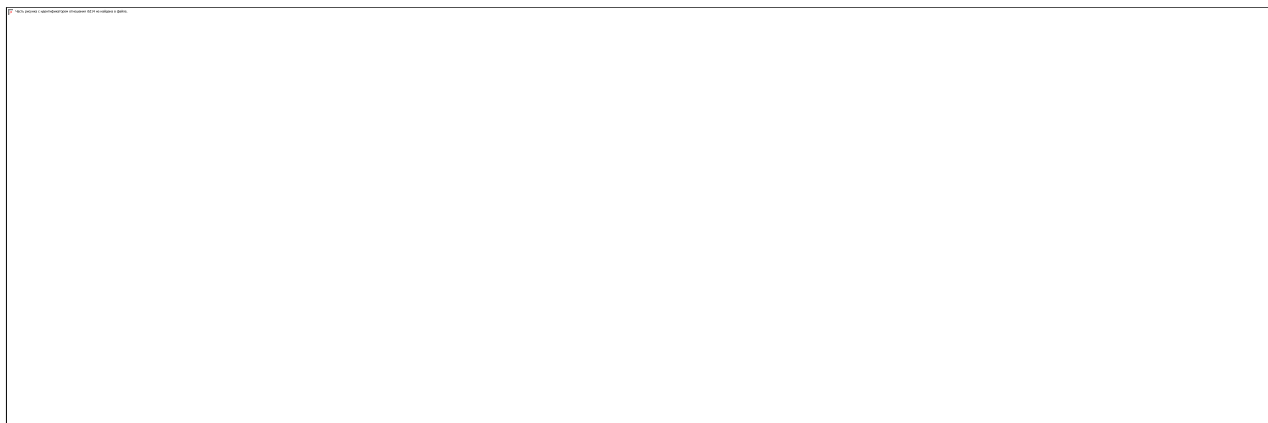
Республика Биринчи Президентининг 2008 йил 15 июлдаги ПП-916 рақамли “Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари” тўғрисидаги Фармонида асосан 2013 йил 1 январигача ўқув ва илмий-тадқиқот корхоналари ва ташкилотлари, лойиҳа-конструкторлик ташкилотлари фойдадан тўланадиган солиқ, ягона солиқ тўлови, қўшилган қиймат солиғи ва давлатнинг мақсадли фондига мажбурий тўловларидан (ягона ижтимоий тўловлардан ташқари) амалий илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини хўжалик субъектлари билан хўжалик битимлари асосида ишловчи субъектлар озод қилиниши белгиланган эди ва амалга оширилган.

Республикада инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш мақсадида 2002 йилда “Инновацион илмий-техникавий фаолиятни молиялаштириш Фонди” ташкил этилган. Ўтган давр ичида 1070 та инновацион лойиҳалар бу фонддан молиявий ёрдам олдилар (2.6-расм).

2003 йилда давлат бюджетидан инновацион лойиҳаларни молиялаштириш учун 722,1 млн. сўм ажратилган бўлса, бу кўрсаткич 2010 йилда 4676,7 млн.

¹⁹ Крылов Э.И., Власова В.М., Журавкова И.В. Анализ эффективности инвестиционной и инновационной деятельности предприятия. – М.: Финансы и статистика, 2003. С. 325.

сўмни ташкил этди. Шу давр ичида инновацион фаолиятга йўналтирилган нобюджет маблағлари 345,0 млн. сўмдан 2238,3 млн. сўмга кўпайди.

2.6-расм. Республикада инновацион лойиҳаларни молиялашти-ришда давлат бюджети ва нобюджет маблағларидан фойдаланиш

2003-2010 йиллар республикада инновацион фаолиятни инновацион лойиҳалар дастури асосида бажарилиш йўналишлари агросаноат мажмуи бўйича 14 тадан 138 тага, машинасозлик ва асбобсозлик бўйича 12 тадан 63 тага, соғлиқни сақлаш бўйича 8 тадан 113 тага, экология бўйича 2 тадан 36 тага, фармакология бўйича 7 тадан 89 тага, ахборот технологияси бўйича 2 тадан 102 тага, геология ва қайта ишлаш тармоқлари бўйича 3 тадан 68 тага, энергетика бўйича 12 тадан 115 тага, кимёвий технология бўйича 12 тадан 91 тага ва ижтимоий йўналиш бўйича 40 тадан 247 тагача кўпайди.

Таҳлил қилинаётган даврда машинасозлик ва асбобсозлик ҳамда экология йўналишларидан ташқари бошқа тармоқларда тегишли дастурлар бажарилаётган лойиҳалар сони ошиб борган.

Республикада ҳозирда “Инновацион ривожланиш” вазирлиги ташкил қилиган ва инновацион фаолиятни фаоллаштириш учун қуйидаги ишларни амалга оширилмоқда:

-Ўзбекистон республикаси фанлар академияси ходимлари билан олий ўқув юртларини ҳамкорлигини йўлга қўйиш;

- олий ўқув юртларида илмий-тадқиқот ишлари билан шуғулланувчи илмий ходимлар тайёрлаш;

- давлат даражасида стратегик аҳамиятга молик тармоқлардаги инновацион фаолиятни давлат бюджети ҳисобидан молиялаштириш; -минтакаларда ЭИЗ логистик инновацион фаолият билан шуғулланувчи кичик корхоналар фаолиятини самарали ташкил этиш ва ривожлантириш;

- инновацион фаолият билан шуғулланувчи ходимларни моддий ва маънавий рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш;

-инновацион фаолият билан шуғулланувчи қўшма корхоналарни ташкил этиш учун тегишли шароитларни яратиш ва улар томонидан яратилган янгиликларни лицензиялаштириш асосида жаҳон бозорига олиб чиқиш ва ҳ.з

Инновацион маҳсулотларнинг кўпайиб бориши давлат бюджетидан ажратилаётган маблағлар миқдорига ҳам боғлиқ (2.4-жадвал).

2.4-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ЯИМ даги инновацион маблағларнинг улуши

Йиллар	ЯИМ (млрд. сўм)	ЯИМ ўсиш суръати (%)	Инновацион маблағлар (млн. сўм)	Инновацион маблағларнинг ЯИМ даги ҳиссаси (%)
2003	9844,0	4,2	722,1	0,73
2004	12261,0	7,4	891,3	0,72
2005	15923,4	7,0	994,1	0,62
2006	21124,9	7,5	544,4	0,25
2007	28190,0	9,5	1744	0,61
2008	38969,8	9,0	1749,5	0,44
2009	48097,0	8,1	3419,4	0,71
2010	61831,2	8,5	4676,7	0,75

Республикада ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) таҳлил этилаётган даврда 6 баробарга ўсган бўлсада, инновацион тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш учун бюджетдан ажратилаётган маблағларнинг ЯИМ даги ҳиссаси 2003 йилда 0,73 % бўлган бўлса, 2010 йилга келиб 0,75 %ни ташкил этди.

Республикада инновацион тараққиёт учун зарур бўлган ижтимоий-иқтисодий шароитлар мавжуд. Республикада инновацион ривожланиш даврини уч босқичга бўлиш мумкин. Биринчи босқич 1991-1994 йилларни ўз ичига қамраб олиб, иқтисодиётни бозор механизмларига асосланган ҳолда

ривожланиши учун зарур бўлган инновацион шарт-шароитлар яратилди. Иккинчи босқич 1995-2000 йилларни ўз ичига камраб олиб, миллий иқтисодиётнинг инновацион асосда ривожланиши билан тавсифланади. Учинчи босқич 2001 йилдан бошланиб, у амалиётга муқобил инновацион янгиликларни қўллаш асосида иқтисодиёт тараққиётининг макроиқтисодий барқарор ривожланишига эришилганлиги билан ифодаланади.

Хусусан, 2006-2009 йилларда иқтисодиётга қилинган жами инвестицияларнинг 49,5 %и саноатдаги асосий фондларни янгилашга йўналтирилган инвестицияларнинг ҳиссасига тўғри келди. 2006-2010 йилларда саноатда асосий фондларнинг янгиланиш коэффициенти ўртача 10,2 %ни ташкил этди. Бунда саноат ишлаб чиқариш фондларининг янгиланиш коэффициентининг юқори даражаси электроэнергетика тармоғида 15 %; қурилиш материаллари саноатида 12 %; енгил саноат тармоғида 18 %; полиграфия саноатида 20 % кузатилди.

Юқорида қайд этилган ижобий жиҳатлар билан бирга, саноатни ЯИМ нинг барқарор ўсиш суръатларини таъминлашдаги ролини оширишга салбий таъсир қилаётган омиллар ҳам мавжуд бўлиб, уларнинг асосийлари қуйидагилардан иборат:

1. Саноатнинг ЯИМдаги салмоғи даражаси саноати тараққий этган мамлакатлар даражасига етмаганлиги. 2010 йилда саноатнинг ЯИМ даги салмоғи 24,0 %ни ташкил қилди. Бу эса, саноати тараққий этган мамлакатлар даражасидан сезиларли даражада паст. Мазкур мамлакатларда саноатнинг ЯИМдаги салмоғи 28-32 %ни ташкил этади.

2. Айланма маблағларнинг етишмаслиги, пул оқимининг заифлиги, саноат корхоналарининг аксарият қисмида ишлаб чиқариш жараёнини модернизация қилиш ва техник жиҳатдан қайта қурулантиришга салбий таъсир кўрсатмоқда.

3. Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларининг нарх индексининг юқорилиги, нархларнинг ўсиш суръатини саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш суръатидан юқорилиги коэффициенти 1,12 ни ташкил қилди.

Ҳолбуки мазкур даврда ушбу коэффициентнинг ўртача даражаси МДХ мамлакатларида 1,07 ни ташкил қилган.

4. Саноатда ташкил қилинган айрим қўшма корхоналарнинг тўла қувватда ишламаётганлиги.

Мазкур муаммоларни ҳал қилиш мақсадида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

1. Ҳозирги даврда республикамизда саноат корхоналари томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг умумий ҳажмида инновацион товарларнинг салмоғи паст бўлиб, 15-17 %ни ташкил этмоқда. Бунинг учун инновацион маҳсулотлар салмоғини саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмида ошириш, маҳсулотларнинг энергия сиғимини камайтириш йўли билан саноат товарларининг рақобатбардошлигини таъминлаш зарур.

2. Саноат корхоналарининг айланма маблағларини тўлдириш ва пул оқимининг барқарорлигини ошириш мақсадида мазкур корхоналарни мамлакат банкларининг кредитларидан фойдаланиш даражасини ошириш учун саноат корхоналарига хизмат кўрсатадиган тижорат банкларининг устав капиталида давлатнинг ҳиссасини ошириш ва ушбу маблағлар ҳисобидан саноат корхоналарини имтиёзли кредитлашни йўлга қўйиш лозим.

3. Саноат корхоналарида нархларнинг ўсишини ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсишидан юқори бўлишига йўл қўймаслик мақсадида, биринчидан, иш ҳақи ва унга тенглаштирилган харажатлар миқдорининг ўсиш суръатини меҳнат унумдорлигининг ўсиш суръатидан юқори бўлишининг олдини олиш лозим; иккинчидан, табиий монополия ҳисобланадиган саноат корхоналари томонидан ишлаб чиқариладиган маҳсулотларнинг ўсишига нисбатан ҳукумат иқтисодий нормативларини жорий қилиши зарур. Мазкур иқтисодий меъёрлар табиий монополиялар ишлаб чиқарадиган маҳсулот ва хизматларнинг ўсиш суръатини саноат маҳсулотларига бўлган нархларининг умумий индексидан юқори бўлишининг олдини олиш имконини бериши лозим.

4. Саноат тармоғида фаолият юритаётган қўшма корхоналарнинг тўла қувватда ишлашини таъминлаш мақсадида: хориждан етказиб берилаётган

машина ва ускуналарнинг сифатини назорат қилиш амалиётини такомиллаштириш лозим; мутахассисларнинг инвестицион лойиҳалар самарадорлигини тавсифловчи кўрсаткичларни баҳолаш борасидаги билим ва кўникмаларини ошириш чораларини ишлаб чиқиш зарур; қўшма корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватларига таъсир қилувчи омилларнинг ўзгаришини прогноз кўрсаткичларини ишлаб чиқишни такомиллаштириш зарур; маҳаллий хомашёдан фойдаланиш даражасини ошириш лозим. Келажакда қилиниши керак бўлган ишларни белгилаш учун шу таҳлилларни кўриб чиқишни жоиз деб билдик.

Албатта бугунги кунга келиб юқорида келтирилган таҳлиллар анчага ижобий ўзгарган ва ечилилиши керак бўлган муаммолар ҳам камайган.

Шу билан бирга таъкидлаш лозимки, инновациялар ҳисобига иқтисодий ривожланишни таъминлаш инновацион фаолиятни рағбатлантириш тизимини ташкил этишга боғлиқ.

Боб юзасидан назорат саволлар

1. Инновацион логистикани бошқаришда қандай усуллардан фойдаланилади?
2. Микрологистик тизим деб нимага айтилади ?
3. Олтин кесиш қоидаси қандай ҳолатларда қўлланилади ?
4. Таъминотчини танлаш масаласи қандай усул орқали аниқланади ?
5. Моддий оқимлар билан боғлиқ логистик операцияларни санаб беринг.
6. ИСО 9000- сифатни бошқариш тизими нималарни ўз ичига ?
7. Логистик координация функциялари.
8. Логистик стратегияни шакллантиришда асосан нималарга аҳамият қаратилади ?
9. Моддий оқимни бошқаришнинг МРТ тизими деб нимага айтилади ?
10. Халқаро ИСО стандартлари нечанчи йилда чоп этилган?

III-бoб. ИННОВАЦИОН ЛОГИСТИКА ВА ИЛМИЙ ТЕХНИКА ТАРАҚҚИЁТИНИ БОШҚАРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

3.1.Илмий техника тараққиётини бошқаришнинг моҳияти ва унинг мақсади

3.2.Илмий техника тараққиётини ва инновацион логистикани бошқаришнинг ҳуқуқий асослари

3.3.Инновацион логистик фаолиятда илмий тадқиқотларни олиб боришнинг бошқариш механизми

3.4. Халқаро илмий тадқиқот ишлари ва уларнинг ҳуқуқий муҳофазаси тавсифи

3.1. Илмий техника тараққиётини бошқаришнинг моҳияти ва унинг мақсади

Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгаши саммитидаги маърузасида ... “ Бизнинг назаримизда, мамлакатларимизни инновацион асосда ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиши лозим. Бугунги кунда биз ахборот коммуникация ютуқлари, илғор технологиялар ҳаётга шиддат билан кириб келатёган ва барча соҳаларда кенг қўлланилаётганлигини кўриб турибмиз. Ҳар қандай давлатнинг узоқ истиқболда ҳам рақобатбардош бўлиши ва барқарор тараққиёти айнан шу омилларга боғлиқ. Шу муносабат билан биз ушбу йўналишдаги дастур-лойиҳаларни амалга ошириш мақсадида, иновацион тараққиёт учун маъсул идоралар, илмий тадқиқот марказлари ва венчур компанияларимиз ўртасида яқин ҳамкорликни йўлга қўйиш ва кенгайтиришни таклиф этамиз”, -деб таъкидлаб ўтганликлари эътиборли бўлди.²⁰

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгаши саммитидаги маърузасидан. “Халқ сўзи” газетаси, 04.09.2018-йил, № 182.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Мамлакатимизни 2016-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим йўналишлари”га бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси, Халқ сўзи, 2017 йил 21-январ сони

Шунингдек, 2018 22 сентябрдаги Президент Ш.М.Мизийевнинг 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Давлатнинг инновацион сиёсати- илмий тадқиқотлар, ишланмалар, тажриба-конструкторлик ишлари, фан-техника ютуқларидан фойдаланган ҳолда иқтисодийга жалб этиладиган такомиллашган технологик жараён, такомиллашган маҳсулот яратиш тушуниладиган инновацион фаолиятни ривожлантириш ва рағбатлантиришга йўналтирилган ижтимоий-иқтисодий сиёсатнинг таркибий қисмидир.

Давлат инновацион сиёсати маҳаллий маҳсулотлар рақобатбардошлигини ошириш, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, аҳолининг турмуш сифати ва даражасини ошириш, технологик ва экологик хавфсизлигини таъминлаш учун инновацион фаолият устуворликларидан келиб чиқиб шакллантирилади ва амалга оширилади.

Давлат инновацион сиёсатининг асосий мақсадлари қуйидагилар ҳисобланади:

– инновацион фаолият учун маҳаллий маҳсулотлар рақобатбардошлигининг ўсиши, фан-техника ютуқларидан самарали фойдаланиш, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш масалаларини ҳал этишни таъминлайдиган иқтисодий, ҳуқуқий ва ташкилий шароитлар яратиш;

– фан-техника салоҳиятини ривожлантириш, улардан самарали фойдаланиш ва уларнинг инфратузилмасини шакллантириш ва ривожлантириш;

– фан ва техниканинг мамлакат иқтисодиёти ривожига, энг муҳим ижтимоий вазифаларни амалга оширишга, моддий ишлаб чиқариш соҳасида илғор таркибий ўзгаришни таъминлашга, унинг самарадорлиги ва рақобатбардошлигини ўсишига қўшадиган ҳиссасини ошириш;

– мамлакатнинг мудофаа қобилиятини, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини мустаҳкамлаш.

Қўйилган мақсадларга эришиш учун давлат инновацион сиёсатнинг қуйидаги вазифаларини ҳал этиши лозим:

– давлат устувор сиёсатининг устувор йўналишларини белгилаш ва амалга ошириш;

– иқтисодиётда илғор таркибий ўзгаришларни таъминлаш;

– логистик инновацион фаолият инфратузилмасини яратиш ва ривожлантириш;

– маҳаллий инновацион маҳсулотларни халқаро бозорда қўллаб-қувватлаш ва ташқи иқтисодий фаолиятни, шунингдек логистикани ривожлантириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш;

– инновацион фаолиятни ривожлантиришда фан, таълим, ишлаб чиқариш ва молия-кредит соҳасининг ўзаро алоқаларини таъминлаш;

– иқтисодиётни ўсиш суръати, стратегияси ва унинг таркибий мувозанатланганлигини белгилаб берадиган асосий йўналишларда иқтисодиётнинг ривожланишини барқарорлаштириш учун илмий-техник салоҳиятдан самарали фойдаланишни таъминлаш.

Инновацион соҳада давлат органларининг асосий функциялари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

– давлат инновацион сиёсатини шакллантириш;

– инновацион жараёнларнинг ҳуқуқий асосини яратиш, айниқса, инноваторларнинг муаллифлик ҳуқуқларини ва интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш;

– инновацияларни, шу соҳадаги рақобатни рағбатлантириш, инновацион рискларни суғурталаш, эскирган маҳсулот чиқарганлик учун давлат жарима чоралари жорий қилиш;

– инновацион соҳа инфратузилмасини шакллантиришда қатнашиш;

– фан, техника ва технологияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаш, инновацияларнинг ижтимоий ва экологик йўналганлигини таъминлаш;

– устувор илмий тадқиқотлар ва инновацияларга ресурслар ажратиш;

– давлат сектори ташкилотларида инновацион жараёнларни институционал таъминлаш;

– инновацион ва илмий-техник фаолият билан шуғулланадиган шахсларнинг жамиятдаги мақомини ошириш;

– логистик инновацион соҳа учун кадрлар тайёрлаш;

– минтақаларда инновацион жараёнларни тартибга солиш;

– инновацион жараёнларнинг халқаро жиҳатларини тартибга солиш;

– миллий инновацион тадбиркорлик манфаатларини ҳимоя қилиш.

Давлат инновацион сиёсатининг энг муҳим тамойиллари қуйидагиларсаналади:

– маҳаллий илмий салоҳиятга таяниш;

– илмий ижод эркинлиги, илмий соҳани изчил демократизациялаш, илмий сиёсатни шакллантириш ва амалга оширишда очиқлик ва ошкоралик;

– фундаментал илмий тадқиқотларнинг ривожланишини рағбатлантириш;

– мамлакатдаги етакчи илмий мактабларни сақлаб қолиш ва ривожлантириш;

– фан ва техника соҳасида соғлом рақобат ва тадбиркорлик учун шароитлар яратиш, логистик инновацион фаолиятни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш;

– мамлакатнинг миллий хавфсизлиги ва мудофаа қобилиятини таъминлаш мақсадида илмий тадқиқот ва лойиҳаларни ташкил қилиш учун шароитлар яратиш;

– фан ва таълимни интеграциялаш, барча поғонада малакали илмий кадрлар тайёрлаш тўлақонли тизимини ривожлантириш;

– тадқиқотчилар, ташкилотлар ва давлатнинг интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш;

– очиқ ахборотларга қийинчиликсиз уланишни ва уни эркин айирбошлаш ҳуқуқини таъминлаш;

– мулкчилик шакли хилма-хил бўлган илмий-тадқиқотчилик ва тажриба-конструкторлик ташкилотларини ривожлантириш, кичик инновацион тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, инновацион логистикани ривожлантиришни йўлга қўйиш;

– фан ютуқларидан кенг фойдаланиш учун иқтисодий шароитлар яратиш, Ўзбекистон иқтисодиёти учун асосий аҳамиятга эга бўлган фан-техника ютуқлари кенг тарқалишига кўмаклашиш;

– илмий меҳнат нуфузини ошириш, олимлар ва мутахассислар учун турмуш ва иш шароитлари яратиш;

– замонавий фан ютуқларини, уларнинг Ўзбекистон келажаги учун аҳамиятини тарғиб қилиш.

Инновацион сиёсатнинг негизлари мамлакатдаги реал, ижтимоий иқтисодий ва сиёсий вазиятга мос келадиган иқтисодий қонунлар тўпламини қабул қилиш йўли билан асос солинади. Бошқарув объектлари ва субъектлари, уларнинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарликлари ушбу қонунларда белгилаб қўйилади.

Ўзбекистон Республикасида бир қанча инновациялар ва илмий-техник фаолиятнинг тартибга солувчиси меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилган. Шулардан: 2008 йилдаги“Инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг Фармони, 15 июнь 2008 йилда“Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори, 2010 йилда “Республика лойиҳа-тадқиқот ташкилотларининг фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари мавжуд эди.

Замонавий шароитларда инновацион фаолиятни меъёрий-ҳуқуқий тартибга солиш қуйидагиларни таъминлаши лозим бўлган қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқиш вазорий қилишни назарда тутган:

1) инновацион фаолият маҳсулотларини сотишдан олинган фойда ва маблағларнинг бу улушини имтиёзли солиққа тортиш ҳисобига давлат, жамоат ташкилотлари, корхоналар ва хусусий шахслар ўз даромадларининг сезиларли қисмини инновацион фаолиятга киритишдан манфаатдорлиги;

2) кооперация бўйича барча ҳамкорлар ва қатнашчиларнинг инновацион ғояни товар кўринишигача етказиш ва солиқ тўловларини камайтириш ёки солиқлардан озод қилиш ҳисобига уларни бозорда тижорат асосида сотиш;

3) инновацион фаолият қатнашчиларининг кафолатланган ва имтиёзли кредит олиш имконияти;

4) илмий жамоаларнинг ҳам, алоҳида олимлар ва мутахассисларнинг ҳам интеллектуал мулк ҳуқуқлари ҳимоя қилинишини таъминлаш;

5) инновацион жараён қатнашчилари ва ижрочиларининг ҳам, бу жараёнларни молиялаштирувчи инвесторларнинг ҳам суғурта ҳимояси ва умумэътироф этилган ижтимоий мақомини таъминлаш.

3.2. Илмий техника тараққиётини ва инновацияларни бошқаришнинг ҳуқуқий асослари

Мамлакатимизда инновацион фаолиятни ва инновацион логистикани, илмий техника тараққиётни бошқариш ва тартибга солишга Президент Ш.М.Мизиевнинг 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони (“Халқ сўзи” газетаси, 04.09.2018-йил, № 182) асос бўлади.

Замонавий жаҳон иқтисодий ривожланишига хос бўлган жиҳат дунёнинг етакчи мамлакатлари жамият ривожланишининг янги босқичига - асосан билимлар яратиш, тарқатиш ва фойдаланишга асосланадиган иқтисодиёт яратишга ўтиши ҳисобланади. Ноёб кўникма ва қобилиятлар, уларни доимий равишда ўзгариб турадиган фаолият шароитларига мослаштириш, юқори малака етакчи ишлаб чиқариш ресурсига, шахс ва ташкилотнинг ижтимоий мақоми ва моддий фаровонлигининг асосий омилига айланади. Интеллектуал капиталга (инсон капиталига) инвестициялар ресурсларни жойлаштиришнинг энг

самарали усулига айланади. Номоддий активлар фирмалар ва корпорациялар маблағларида тобора каттароқ улушни ташкил этмоқда. Янги фан-техника ютуқларидан фойдаланиш ва ишлаб чиқаришнинг жадаллашуви инновацион циклнинг кескин қисқариши, маҳсулот ва технологияларни янгилаш суръатининг тезлашишини белгилаб берди.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, давлатнинг изчил ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ва унинг ташқи бозордаги рақобатбардошлиги таъминланиши (технологиялар ортида қолишини бартараф этиш) биринчи навбатда ривожланган миллий инновацион тизим мавжудлиги билан таъминланади. Миллий инновацион тизимнинг барча элементлари шаклланиши ва самарали ўзаро алоқа қилиши давлат инновацион сиёсатининг бош мақсади ҳисобланади.

У ёки бу мамлакатнинг давлат инновацион сиёсати, қоидага кўра, маълум бир назарий моделнинг “соф” ифодаси ҳисобланмайди, балки турли йўналишдаги чора-тадбирлар тўпламини ифодалайди, бунда миллий инновацион сиёсатларнинг жиддий ўзига хосликларини қайд этиш мумкин. Турли мамлакатларнинг замонавий босқичдаги инновацион сиёсатида қуйидаги энг муҳим йўналишларни ажратиб кўрсатиш мумкин.

Инновацион сиёсатни шакллантиришда унинг ҳаракатидаги асосий йўналишни танлаш муҳим аҳамият касб этади, бу эса инновацион сиёсатнинг иккита асосий моделини ажратиб кўрсатишга имкон беради.

1. Умуммиллий йўналишдаги илмий-техник дастурлар ва лойиҳаларни бажаришга йўналтирилган инновацион сиёсат модели. Бу ерда асосий мақсад мамлакат учун устувор аҳамиятга эга бўлган соҳалардаги ижобий имкониятларнинг ривожланишини рағбатлантириш ҳисобланади.

2. Илмий-техник билимларни тарқатишга йўналтирилган инновацион сиёсат модели. Бундай сиёсатнинг асосий мақсади - янги технологияларни ўзлаштириш, иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг технологик имкониятларини кенгайтириш қобилиятини ошириш ҳисобланади. Бу кўпинча

логистик инновацион инфратузилмани, таълим тизими ва профессионал тайёргарликни такомиллаштиришга тегишли.

Ўтказилаётган инновацион сиёсатга қараб, дунё мамлакатларини уч гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Фанда етакчиликлари, инновацион циклининг барча босқичларини қамраб оладиган кенг миқёсли мақсадли лойиҳаларни амалга оширишга йўналтирилган, қоидага кўра, ҳарбий соҳада илмий-инновацион салоҳият улуши катта бўлган мамлакатлар (АҚШ, Буюк Британия, Франция).

2. Қулай инновацион муҳит яратиш, бутун иқтисодийни оптималлашга йўналтирилган мамлакатлар (Германия, Швеция, Швейцария).

3. Инновацион инфратузилмани ривожлантириш, жаҳон фан-техника тараққиёти ютуқларига мойилликни таъминлаш, фан ва технологиялар соҳасида турли секторлар ҳаракатларини мувофиқлаштириш йўли билан янгиликлар киритишни рағбатлантирадиган мамлакатлар (Япония, Жанубий Корея).

Таъкидлаш жоизки, ҳар бир мамлакатда давлат инновацион сиёсатини шакллантиришга ёндашув мамлакатларнинг миллий хусусиятларига қараб фарқланади: Финляндия - иқтисодийни диверсификациялаш; Франция - кичикроқ технологик фирмалар яратиш; АҚШ - миллий иқтисодийни қайта структуралашни қўллаб-қувватлаш. Ўзбекистонда иқтисодийни модернизациялаш ва диверсификациялаш, лекин буларнинг ҳаммасида логистика ва инновацион логистиканинг ривожланишига катта эътибор қаратилмоқда.

Ҳар бир давлат, ўзининг инновацион сиёсатини ишлаб чиқар экан, ўз олдига маълум бир мақсадларни қўяди ва ривожланишнинг барча ички ва ташқи омиллари йиғиндисини ҳисобга олиб, талаб қилинган инновацион фаоллик даражасига эришишга имкон берадиган у ёки бу тактика ва стратегияни танлаб олади.

Инновацион фаоллик даражаларини чегаралашқуйидаги йўналишларни кўздатутади:

- инновацион фаоллик технологик инновацияларни рағбатлантириш билан чекланади;
- инновацион фаоллик қисман ижтимоий-иқтисодий янгиликлар киритишга йўналтирилади;
- инновацион фаоллик миллий иқтисодиётни ислоҳ қилади;
- инновацион фаоллик жаҳон ҳамжамиятининг ижтимоий ривожланиш йўналишларини ўзгартиради.

Инновацион фаоллик даражаси тўлалигича инновацион стратегия билан, тўғрироғи, унинг кўрсаткичлари билан белгиланади, инновацион жараён эса бунда жамоат тизимининг таркиби бўйича ҳам, даражаси бўйича ҳам ҳар хил элементларини жалб қиладиган жараённи ифодалайди. Шу сабабли бу элементларнинг инновацион жараёндаги интеграция даражаси ва уларни амалга ошириш самарадорлиги инновацион стратегия кўрсаткичларининг мувофиқлик даражасига боғлиқ бўлади.

Инновацион стратегия бу - жамият ривожланиши йўналишига мувофиқ технологияларда ҳам, технологияларни бошқаришда ҳам янгиликлар киритишни танлаш ва амалга ошириш тизимларини ўзгартириш жараёнини белгилаб берадиган қоидалар ва меъёрлар тўпламидир. Инновацион стратегиянинг энг олий вазифаси - инновацион жараён қатнашчиларининг манфаатлари ва турли йўналишдаги жараёнларни максимал даражада уйғунлаштириш ҳисобланади.

Янгиликлар киритишни амалга ошириш, кўп илм талаб қиладиган маҳсулот чиқариш ва экспорт қилишда муваффақиятга эришган ривожланган мамлакатлар тажрибаси инновацион сиёсат ривожланиши стратегияларининг айрим турларини ажратиб кўрсатишга имкон беради. Ҳар бир давлатнинг ўз инновацион стратегияси бўлгани каби Ўзбекистоннинг ҳам ўз стратегияси бор.

“Кўчириб ўтказиш” стратегияси мавжуд хорижий илмий-техника салоҳиятидан фойдаланиш ва янгиликлар киритишни ўз иқтисодиётига кўчириб ўтказишдан иборат. Бу стратегия биринчи навбатда, Японияда иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда фойдаланилган, АҚШ, Англия, Франция, Россия

каби ривожланган мамлакатларда хорижда талаб юқори бўлган янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ўзлаштириш учун юқори самарали технология лицензиялар харид қилинган, келгусида фундаментал тадқиқотлар ва лойиҳалардан тортиб то инновацияларни жорий қилиш, уларни мамлакат ичкарисида ва жаҳон бозорида амалга оширишгача бўлган бутун инновацион циклни таъминлаган ўзининг илмий-техник ва илмий-услубий салоҳияти яратилган.

“Ўзлаштириш” стратегиясишундан иборатки, арзон ишчи кучига таянган ўзининг йўқотилаётган илмий-техник салоҳияти бир қисмидан фойдаланган ҳолда илгари саноати ривожланган мамлакатларда ишлаб чиқарилган маҳсулотни ишлаб чиқариш ўзлаштирилади, келгусида ишлаб чиқаришга муҳандислик-техник ҳамкорлик қилиш ҳамда иқтисодиётнинг давлат ва бозор шакллари уйғунлаштирган ҳолда инновацион фаолиятни кучайтиришни таъминлаш, ўзининг илмий-тадқиқотчилик ва тажриба-конструкторлик ишларини ўтказишга қодир бўлган илмий-техник салоҳият тикланади.

Бундан стратегия Хитойда ва Жанубий-Шарқий Осиёнинг бир қатор мамлакатларида қабул қилинган. Классик мисол - Жанубий Кореянинг рақобатбардош автомобил саноати, юқори самарали ҳисоблаш техникаси, маиший электроника воситалари ишлаб чиқаришнинг яратиши.

Ривожланиш даражаси юқори бўлган мамлакатлар, биринчи навбатда, АҚШ, Англия, Германия, Францияда амал қиладиган **“ошириш” стратегияси**шундан иборатки, ўзининг илмий-техник салоҳиятидан фойдаланган, чет эллик олимлар ва конструкторларни жалб қилган, университетларнинг фундаментал фанлари ва фирмаларнинг амалий фанларини интеграциялаган ҳолда доимий равишда ишлаб чиқаришда ва ижтимоий соҳада амалга ошириладиган юқори технологиялар, янги маҳсулотлар яратилади, яъни инновацияларни мунтазам ошириш рўй беради.

Ўзбекистон мавжуд интеллектуал салоҳиятга ва илмий-техник ресурсларгата янадиган инновацияларни фаоллаштириш стратегиясини танлаб олиши зарур бўлди ва амалга оширилмоқда.

Инновацион ўсиш стратегиясини амалга ошириш ва глобал илмий-технологик маконда муносиб ўрин эгаллаш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим:

Биринчидан, мамлакатнинг мавжуд илмий, ихтирочилик ва конверсион лойиҳаларни, тўпланган илмий кашфиёт ва ишланмаларни, маҳаллий ихтироларни, конструкторлик ютуқларини инвентаризациялаш, объектив малакали баҳолашни ўтказиш, етакчи ўринлардан бирини эгаллаш ёки етакчилар орасида бўлиб қолиши мумкин бўлган кам сонли устувор йўналишларни ажратиб кўрсатиш учун потенциал самараси ва янгилик даражаси бўйича уларни технологик укладлар ва авлодлар бўйича таснифлаш. Бу ерда ихтиро учун берилган аризанинг жаҳон миқёсидаги янгилигини баҳолайдиган патент идораси экспертлари фойдали бўлиши мумкин. Инновацион маҳсулотлар янгилиги, рақобатбардошлиги ва самарадорлигига асосли баҳолар беришга қодир бўлган академик олимлар ва олий ўқув юр்தларининг профессор-ўқитувчилари, технологлар ва иқтисодчиларни жалб қилиш, ИТТКИга қўйилмалар ва инвестицияларни кутилаётган иқтисодий (тижорат) ва бошқа фойдали натижалар билан таққослаш лозим. Инвентаризация бўйича ишлар биринчи навбатда, инновацион-технологик устуворликлар бўйича ўтказилиши ва нафақат фуқаролик маҳсулотларини, балки икки хил йўналишдаги вазифалар бажарадиган муҳофаа технологияларини ҳам қамраб олиши лозим; бунга етарли миқдорда маблағлар ажратилмоқда. Бундай ишлар МДХ мамлакатларида, биринчи навбатда, уни тармоқларда интеграция учун етарли салоҳиятга эга бўлган мамлакатларда ҳам ўтказиш мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, мамлакат ичкарасида ҳам, саноат технологияларидан фойдаланиш амалиётда (экологик, ижтимоий, иқтисодий) энг катта самара, шунингдек, МДХ мамлакатлари ва бошқа манфаатдор мамлакатлар билан саъй-

ҳаракатларни бирлаштиришда интеграцион самара берадиган жаҳон бозоридаги интеграцион майдонда ҳам технологик “ниша”ларни баҳолаш бўйича ишларни ташкиш қилиш. Гап инновацион ўсиш катта самара бериши мумкин бўлган глобал, цивилизацион ва миллий ривожланишнинг муҳим нуқталарини аниқлаш ҳақида боради. Бу нафақат батамом янги саноат ва қишлоқ хўжалиги товарлари, транспорт, логистика ва ахборот хизматларининг шаклланаётган бозорлари, балки соғлиқни сақлаш, хавфли эпидемияларга қарши курашиш, экология, таълим, маданият ва ҳ.к. соҳалардаги миллий ва глобал муаммоларни ҳал қилишда жиддий ўсишга эришиш мумкин бўлган йўналишлар ҳамдир. Бу ерда, албатта, биринчи ўринда иқтисодчилар туради, лекин тиббиёт мутахассислари, демографлар, педагоглар, маданият намоёндалари ва бошқалар ҳам керак.

Учинчидан, айтиб ўтилган икки ёндашувни бирлаштириш истиқболли жаҳон бозорларида ва айниқса, аввалги илмий ва технологик алоқалар сақланиб қолган ҳамда янги авлод технологияларини биргаликда ўзлаштириш ва учинчи мамлакатлар бозорларида биргаликда иштирок этиш эҳтиёжи вужудга келган МДХ ва чет мамлакатларининг қайта интеграцияланаётган бозорларида иштирок этиш учун стратегик инновацион устуворликлар рўйхатини аниқлашга имкон беради. Кучларни сочиб юбормаслик учун бундай устувор йўналишлар рўйхати кенг бўлмаслиги, шу билан бир пайтда дифференциация қилинган, фақат интеграцион-инновацион ўсишда иштирок этишга қизиқиши ва имкониятлари бўлган манфаатдор мамлакатларнигина қамраб олиши лозим. Бироқ МДХ мамлакатлари билан чекланиб қолинмаяпти; айрим йўналишлар бўйича Шарқ мамлакатлари (Ҳиндистон, Хитой), Болтиқбўйи ва собиқ Иқтисодий ҳамкорлик иттифоқи мамлакатлари (Ветнам, Шарқий Европа давлатлари), шунингдек, Ғарбий Европа мамлакатлари (Германия, Франция, Италия) билан биргаликдаги устуворликлар, инновацион дастурлар ва лойиҳалар амалга оширилиляпти ва бу бўйича катта ишлар бажарилмоқда.

Тўртинчидан, биргаликдаги муҳим қизиқишларни ифодаладиган танлаб олинган ва мувофиқлаштирилган интеграцион-инновацион устуворликлар қатнашчилар сони ҳар хил бўлган давлатлараро мақсадли илмий-техник ва

инновацион дастур ва лойиҳаларнинг объектига айланиши лозим. Ҳозирча бундай дастур ва лойиҳалар сони жуда кўпайиб бўлиб қолди. Шу билан бир пайтда Европа Иттифоқи дастурлари доирасидаги лойиҳаларда, “Эврика” Европа инвестицион дастурида, ЛИЕРН Европа реактори ва Халқаро космик станция туридаги бошқа халқаро дастур ва лойиҳаларда фаолроқ иштирок этиш йўлга қўйилмоқда.

Бешинчидан, истиқболда илғор технологияларини ўзлаштириш учун инвестицияларнинг, аввало тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларининг инновацион йўналганлигини таъминлаш зарур. Хорижий қатнашчилар иштирокидаги инвестицион лойиҳаларнинг ҳам, инвестицион ва бошқа асбоб-ускуна ва технологиялар харидининг ҳам инновацион-технологик экспертизаси айнан шунга қаратилган бўлиши лозим. Экспортни қўллаб-қувватлаш ва импорт ўрнини босиш сиёсати, божхона сиёсати инновацион устуворликларни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган бўлиши лозим.

Олтинчидан, инновацион ўсиш стратегиясининг глобал жиҳатларини институционал таъминлаш зарур. Аввало, халқаро ҳуқуқ меъёрларига жавоб берадиган қонунчилик, қулай инновацион муҳит яратиш, ташқи бозорда инновацион устуворликларни амалга ошириш қатнашчиларининг манфаатларини ва маҳаллий интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш лозим. Инновацион устуворликларни амалга ошириш ҳамда ташқи бозорда инновацион дастур ва лойиҳаларни бажаришда қатнашчиларнинг позицияларини мустаҳкамлаш учун халқаро стратегик иттифоқлар ва байналминал корпорациялар яратиш йўлидан бориш зарур.²¹

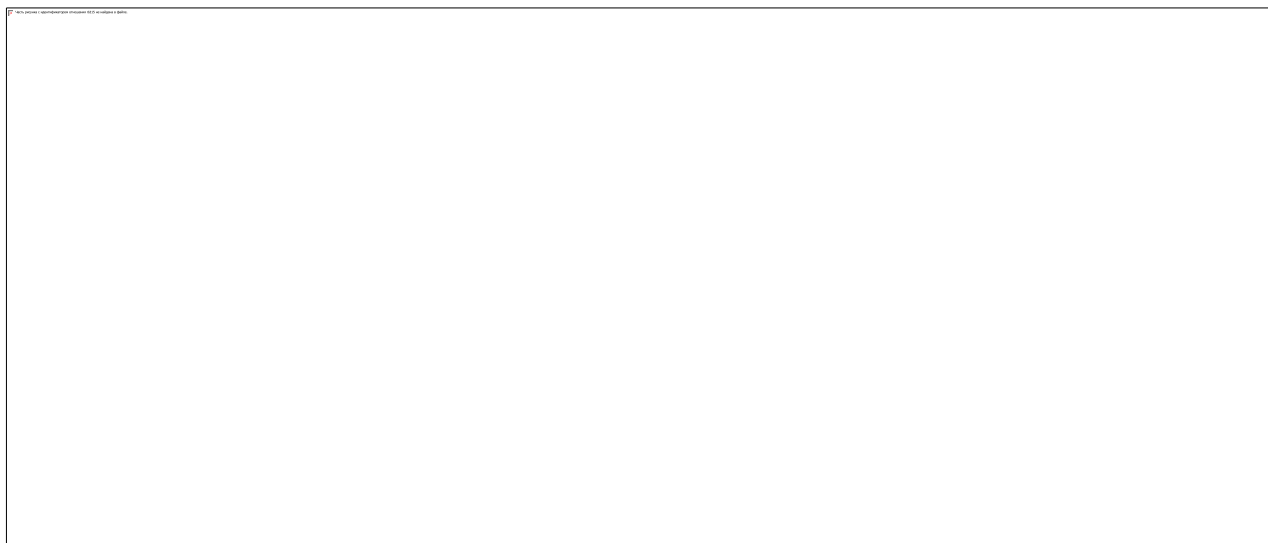
Еттинчидан, жаҳон бозорларида инновацион ўсиш учун кадрлар масаласини ҳал қилишда янгича ёндашувлар зарур. Хорижга эмиграция қилган илмий ходимлар йирик ва ҳозиргача амалда фойдаланилмай қолиб келаётган заҳира ҳисобланади, шуни учун ҳам ҳозирда уларни ватанга қайтариш ишлари кетяпти. Баҳоларга кўра, 1991-1997 йилларда уларнинг сони 13,6 минг кишини ташкил қилган эди, уларнинг кўпчилиги хорижий тадқиқотчилик ташкилотлари

²¹Салихов С.А., Хотамов И.С. Инновацион фаолиятни бошқариш. ”Иқтисодиёт”, 2012 й.

ва университетларда билим ва тажриба ортирган бўлиб, илмий-техник ва инновацион лойиҳаларни амалга оширишда фаол ҳамкорлик қилиши мумкин. Танлаб олинган стратегик устуворликлар бўйича фан, олий ўқув юртлари ва ишлаб чиқаришнинг интеграцияси уларни амалга оширишга иқтидорли ёшларни жалб қилишга хизмат қилади. Ҳар бир инновацион дастурда (лойиҳада) инновацион ўсишни кадрлар билан таъминлаш, жумладан, шу соҳада халқаро ҳамкорликни таъминлаш бўйича ресурслар билан таъминланган бўлим кўзда тутиш бўйича катта ишлар малга оширилган.

3.3. Инновацион фаолиятда илмий тадқиқотларни олиб боришнинг бошқариш механизми

Давлатнинг инновацион тизим моделини (3.1-расм) амалга оширилиши илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига (ИТТКИ) жалб қилинган илмий ходимларнинг фаолият юритишлари учун зарур бўлган тегишли инфратузилма, ахборот-коммуникация технологиялари ва мамлакатда интеллектуал шахсий мулкни ҳимоя қилиш, ишбилармонлик шароитини яратиш, инновацион жараёни ташкил этиш, янги лойиҳаларни вужудга келиши учун зарур бўлган шароитни яратади.

3.1-расм. Давлатнинг инновацион тизим модели

Иқтисодийни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида инновация ишларини олиб боровчи субъектлар инвесторлар билан инновация муносабатларини ижтимоий-иқтисодий манфаатдорлик асосида ташкил этишлари зарур.

Ушбу мавзуда мамлакатимизда охириги 10 йилликдаги инновация фаолияти ҳолати ва молиялаштириш масалаларини таҳлил қилдик. Аммо бу масалаларни ечими Ўзбекистон Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг “2019-2021 йилларда Ўзбекистонни инновацион ривожланириш стратегияси” тўғрисидаги фармонида кўрсатиб берилди.

Инновация фаолиятини олиб боровчи субъектлар иштирокида ишлаб чиқариш натижаларининг самарадорлигини ошириш учун илмий тадқиқот лабораториялари, институтлар, махсус технологик ёки конструкторлик бўлимлари, ҳамда йирик корпорация, концерн, акционерлик бирлашмалари ҳузурида янгиликларни изловчи бўлимларни ташкил этиш зарур.

Инновация муносабатларини такомиллаштириш учун инновацион фаолият билан боғлиқ бўлган илмий изланиш жараёни даражаларидан келиб чиққан ҳолда субъектлар ўртасида инновацион муносабатларни ташкил этиш даражасига, инновацион илмий-тадқиқот ва амалий ишларни амалга ошириш учун зарур бўлган ахборот билан инновацион субъектларни таъминлашга ва юқори интеллектуал даражага эга бўлган мутахассисларни жалб этишга, инновацион ишларни амалга ошириш учун зарур бўлган ишлаб чиқариш ресурслари билан таъминлашга, инновация ишларини олиб боровчилар фаолиятларининг самарали бўлишини таъминлаш учун ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришга эътиборни кучайтириш зарур.

Инновацион тадбиркорлик фаолиятининг самарадорлиги ишлаб чиқариш жараёнини такомиллаштириш ёки янги йўналишда ташкил этиш билан боғлиқ бўлиб, унинг йўналишини аниқлаш учун қуйидагиларга эътибор бериш зарур:

- ташкил этилаётган ишнинг янгилик даражасига;
- янги ишлаб чиқариш йўналишидаги товар ишлаб чиқаришнинг мавжуд эмаслигига, унинг истеъмол бозорининг мавжудлигига;

– шу йўналиш бўйича янги инновацион маҳсулотларни ёки хизмат турларини инвестициялашнинг зарурлигига;

– инновацион инвестициялаштириш муносабатларини шакллантириш учун зарур бўлган муҳитнинг мавжудлигига;

– инновацион инвестициялаштириш фаолиятини олиб бориш учун зарур бўлган малакали ходимлар ва мутахассислар билан таъминланиш даражасига.

Инновацион фаолиятни фаолаштиришда қилиниши керак бўлган ишларни белгилаш учун қуйида бир қанча шу таҳлилларни кўриб чиқишни жоиз деб биламиз. Албатта бугунги кунга келиб келтирилган таҳлиллар ижобий ўзгарган ва ечилиши керак бўлган муаммолар ҳам пасайган.

2010 йилда эса 214 та лойиҳа режалаштирилган бўлиб, 4676,7 млн. сўм ҳажмида Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси томонидан молиялаштирилган эди, ҳозирда бу вазифалар билан 2017 йилда ташкил топган Ўзбекистон республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги шуғулланиб келмоқда. (3.1-жадвал).

3.1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида инновацион фаолиятни ривожлантиришда ҳамкорлик асосида фаол қатнашувчи вазирлик ва ташкилотлар, млн.сўм ҳисобида қуйидагилар:

№	Муассасалар	2005 й		2006 й		2007 й		2008 й		2009 й		2010 й		2010/2013 %да	
		лойи ҳалар сони	маб- лағ	лойи ҳалар сони	маб- лағ	Лойи ҳалар сони	маб- лағ	лойи ҳалар сони	маб- лағ	лойи ҳалар сони	маб- лағ	лойи ҳалар сони	маб- лағ	лойи ҳалар сони	маб- лағ
1.	Ўз.Р.Фанлар Академияси	14	246,0	10	151,0	38	357,0	40	368,6	26	344,4	31	663,3	258,3	467,1
2.	Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги	8	106,0	8	87,9	31	250,0	39	259,8	19	410,0	22	657,9	115,7	536,6
3.	Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги	18	96,5	17	104,4	18	207,0	17	300,0	46	450,0	20	784,1	133,3	1045,4
4.	Соғлиқни сақлаш вазирлиги	8	200,6	9	60,7	23	238,0	35	241,4	20	432,7	21	609,7	233,3	419,3
5.	Бошқалар	28	345,0	21	140,4	63	692,0	36	579,7	81	1782,3	120	1961,7	210,5	827,3
Жами:		76	994,1	65	544,4	173	1744	167	1749,5	192	3419,4	214	4676,7	191,0	647,6

Таҳлил этилаётган даврда, давлат томонидан белгиланган дастурлар асосида бажарилган инновация лойиҳаларининг 34 %и таълим, маънавият, маданият ва спорт масалаларини ҳал этишга, 27 %и агросаноат мажмуининг энг долзарб муаммоларини ечишга, 20 %и иктисодиёт тармоқларида маҳаллий хомашё асосида маҳсулотларни ишлаб чиқаришга йўналтирилган янги самарали технологияларни жорий қилишга ва 19 %и инсон бойлиги бўлган соғлиқни сақлаш ва фармокология соҳасида янги техника, технология ва усулларни яратишга йўналтирилган. Республикада инновацион фаолиятни инвестициялаштиришда нафақат давлат, балки турли муассасалар ҳам фаол қатнашмоқдалар.

2003-2010 йилларда долзарб муаммолар бўйича 1062 та илмий тадқиқот ишлари 14741,5 млн.сўм ҳажмда бажарилган. Шунини таъкидлаш жоизки бажарилган инновация лойиҳалари сони 1,9 баробарга кўпайган.

Шу даврда, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси томонидан бажарилган инновация лойиҳалари сони 2,5 баробарга унга ажратилган инновация маблағлари эса 4,6 баробарга кўпайган. Бу ҳолат Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигида 1,1 ва 5,3 баробарни, Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги бўйича 1,3 ва 10,4 баробарни, Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлиги бўйича эса 2,3 ва 4,1 баробарни ташкил этган. Турли ташкилотлар бўйича эса 2 баробарга инновацион лойиҳалар сони ва унга ажратилган инновацион инвестиция маблағлари 8,2 баробарга кўпайди.

Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамаси қошидаги Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси томонидан 2003-2010 йиллар давомида инновация илмий техника фаолиятини маблағ билан таъминлаш жамғармаси ҳисобидан ажратилган маблағлар 6,4 маротабага кўпайган бўлса, шундан 1655,0 млн.сўми бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобига амалга оширилди. Жумладан, 297,2 млн.сўм ҳажмда инновация маблағлари илмий-технологик ишланмалар натижаларидан манфаатдор томонлар ишларини амалга

ошириш учун инновация лойиҳа иштирокчиларини 1357,8 млн.сўмлик машиналар, механизмлар, ускуна ва энергия ресурслари билан таъминлаганлар.

Республикада инновацион лойиҳалар доирасида энергия ва ресурслар тежамкор технологияларини ўзлаштириш ва фан сиғими юқори бўлган маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни такомиллаштиришга йўналтирилган лойиҳаларга эътибор бериш алоҳида аҳамиятга эгадир. Жумладан, Самарқанд кимё заводида маҳаллий хомашёдан янги нитрокальций фосфатли ўғит ишлаб чиқариш технологияси ўзлаштирилди. Натижада нитрокальций фосфатли ўғитни ишлаб чиқариш бир йиллик қувватини 250,0 минг тоннага етказишга эришилди. Бу инновацион янгилик сабабли катта миқдорда валюта ва моддий бойликларни тежаш таъминланди.

Олмалиқ тоғ-металлургия комбинати (ОТМК) фаолияти натижасида 12,0 млн. тонна йиғилиб қолган чиқиндини қайта ишлаш муаммоси мавжуд эди. Илмий тадқиқотлар кўрсатиши бўйича бу чиқиндилар таркибида 30-35% темир, 1-1,5% мис, 30-35% кремний диоксиди ва 0,4-0,6 г/т олтин борлиги аниқланган. ОТМКнинг мис заводида чиқиндилардан ферросилиций, рангли ва қимматбаҳо металлларни ажратиб олиш технологияси ишга туширилди. Натижада 1 тонна чиқиндидан 286 кг темир, 359 кг кремний диоксиди ва 30 кг мис ажратиб олинди.

Соғлиқни сақлаш ва фармакология йўналишида инновацион лойиҳаларнинг 25 %и тиббий асбобсозликка, 23 %и фармакологияга, 23 %и касалликларни даволашнинг янги усуллари топишга ва 29 %и оналик ва болаликни асрашга тўғри келган.

2010 йилда миллий иқтисодиётни ривожлантириш учун киритилган инвестицияларнинг умумий ҳажми 13,6 %га кўпайди. Мамлакатимиз миллий иқтисодиётини ривожлантириш учун барча молиявий манбалар ҳисобидан 9,7 миллиард АҚШ доллари миқдорида инвестиция жалб этилди, бу ялпи ички маҳсулотнинг қарийиб 25 %ини ташкил этди. Умумий қўйилмалар ҳажмида хорижий инвестициялар ва кредитлар улуши 28,8 %ни, тўғридан-тўғри хорижий

инвестициялар миқдори эса 2 миллиард 400 миллион АҚШ долларини ташкил этди.

2006 йилда ташкил этилган, бугунги кунда 6 миллиард АҚШ долларида ортиқ Устав жамғармасига эга бўлган Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараққиёт фонди томонидан 550 млн АҚШ долларида зиёд миқдорда кредитлар ажратилди, натижада 250 млрд сўмлик асосий фондга эга бўлган жами 423 та объект, жумладан, озиқ-овқат саноатида 145 та, қурилиш материаллари саноатида 118 та, енгил ва тўқимачилик саноатида 65 та, қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасида 58 та, кимё ва нефть-кимё саноатида 13 та, фармацевтика тармоғида 8 та объект ишга туширилди. Жалб қилинган инвестиция маблағларининг 50 %га яқини ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва қайта жиҳозлашга йўналтирилган.

Ҳозирги кунда давлатнинг иқтисодиётни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш сиёсатидан келиб чиққан ҳолда, давлат томонидан инновацион инвестициялаштириш муносабатларини такомиллаштириш стратегиясига асосланиб ишлаб чиқаришда инновация муҳитини шакллантиришда қуйидагиларга эътибор кучайтирилмоқда, хусусан, инновацион инвестициялаштириш давлатнинг молия-кредит, солиқ ва амортизация сиёсати томонидан ишлаб чиқилган мақсадга; инновация субъектлари учун зарур бўлган инвестиция маблағлари олиш учун берилган имтиёзларга; инновация маҳсулотларини ишлаб чиқаришга татбиқ қилинишига эътиборни кучайтирилмоқда.

Республикаимиз иқтисодиётининг реал секторида инновацион инвестициялаштириш самарадорлигини ошириш борасидаги долзарб муаммолардан бири инвестицион лойиҳаларни комплекс экспертиза қилиш ва уларни инвестициялаш учун зарур бўлган молиявий маблағларнинг етишмаслигидир.

Халқаро амалиётда инновацияларни инвестициялаш учун зарур бўлган маблағларни жалб этишда лойиҳавий молиялаштириш ва синдицияли кредитлашдан кенг фойдаланилади.

Фикримизча, республикамизда лойиҳавий молиялаштиришни етарли даражада ривожланмаганлиги, инвестицион лойиҳаларни комплекс экспертиза қилишдаги хатоликларнинг мавжудлиги, лойиҳаларни самарадорлигини пасайтирадиган омилларнинг юзага келганлиги, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни экспорт қилишнинг талабга тўлиқ жавоб бермаслиги каби омилларнинг мавжудлиги билан изоҳланади. Масалан, Тошкент вилояти Янгийўл туманида болаларга консерва маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган завод қуриш лойиҳаси учун Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки томонидан 56 млн. АҚШ доллари миқдорида кредит ажратилган эди. Аммо, қурилган завод ишга тушмади. Натижада, банк томонидан берилган кредитлар қайтмади. Холбуки, бу инновацион лойиҳа эди.

Демак, лойиҳавий молиялаштиришни ривожлантириш орқали инновацион инвестициялаш учун зарур бўлган маблағларни жалб этиш ҳажмини ошириш учун қуйидаги тадбирларнинг амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир: инновацион лойиҳаларни комплекс экспертиза қилиш жараёнига малакали мутахассисларни жалб этиш, мураккаб технологияга асосланган лойиҳалар экспертизасига эса хорижий мамлакатлардан малакали экспертларни жалб қилиш; технологик занжирда узилишларнинг юзага келмаслиги учун янги техника ва технологияларга ишлатиладиган хомашё, шу жумладан, маҳаллий хомашёдан фойдаланишга мўлжалланган техника ва технологияга асосланган инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш лозим; миллий валютанинг хорижий валюталарга нисбатан қадрсизланиш жараёнини тўхтатиш, ишлаб чиқарилган маҳсулотлар экспортининг диверсификация даражасини ошириш йўли билан лойиҳавий молиялаштириш самарадорлигини ошириш мумкин.

Инновацион фаолиятни давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш амалиётини такомиллаштириш мақсадида:

Биринчидан, илм-фанни ривожлантириш учун давлат томонидан маблағлар ажратишнинг қолдиқ тамоилидан воз кечиш керак. Ушбу харажатларнинг ҳалқаро амалиётда қабул қилинган меъёрий чегаравий даражасига эришишни таъминлаш лозим. Ушбу меъёрий чегаравий даража мамлакатнинг иқтисодий

хавфсизлигини таъминлаш нуқтаи назаридан белгиланган ва ЯИМ га нисбатан 2 %ни ташкил этади. Масалан, АҚШда инновацияга давлат томонидан ажратилган харажатлар ЯИМнинг 3 %ини, Европа Иттифоқида эса 2 %ни ташкил этади.

Иккинчидан, янги технологик ускуналарни ишлаб чиқариш фаолиятига жорий қилган корхоналарга нисбатан солиқ имтиёзларини жорий этиш лозим. Жумладан, Японияда йил давомида ишлаб чиқаришга жорий этилган янги, замонавий технологик ускуна қийматининг 50 % микдоридаги сумма корхонанинг солиққа тортиш базасидан чегириб ташланиши, Франция ва Германияда инновацион инвестициялашни молиявий рағбатлантиришда компанияларга солиқ имтиёзлари эмас, балки, янги техника ва ускуналарга биринчи йилда ҳисобланган амортизацияларни тўлиқ балансдан чиқариш ҳуқуқи берилиши тажрибаларидан фойдаланиш мумкин. Россияда инновация лойиҳалари давлат томонидан тан олинса, бу инновацион инвестиция харажатларини 50 %гача, ташқи савдо учун маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этишга 40 %гача, хорижий маҳсулотларни ўрнини қоплайдиган ва ташқи бозорда талабга эга бўлган инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш учун 30 %гача ва ички истеъмол бозорида талабгор маҳсулотларни ишлаб чиқаришни таъминловчи лойиҳаларни амалга ошириш учун 20 %гача давлат томонидан қопланади. Давлат томонидан икки йилга белгиланган инвестицион лойиҳаларнинг эгаларида инвестицион лойиҳа умумий қийматининг 20 %гача хусусий маблағлари мавжуд бўлса, давлатнинг бу лойиҳаларни амалга ошириш учун 20-50 %гача молиявий ёрдам бериш тажрибасини республикада қўллаш мумкин.

Учинчидан, давлат йирик инновацион лойиҳаларни синдициялашган кредитлар ҳисобидан молиялаштиришни қўллаб-қувватлаши лозим. Бунинг натижасида инновацион лойиҳаларни молиялаштириш ҳажми ошади.

Демак, давлат томонидан инновацион лойиҳаларни синдициялашган кредитлар ҳисобидан молиялаштириш амалиётини қўллаб-қувватлаш қуйидаги шаклларда амалга ошириш лозим:

1.Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси маблағларининг маълум қисми инновацион лойиҳаларни синдициялашган кредитлар ҳисобидан молиялаштириш мақсадида ташкил этилган синдикат ресурс сифатида берилиши мумкин. Ушбу синдикат ресурсларининг камида 25 %и жамғарма маблағлари ҳисобидан шаклланиши ва синдикатда етакчи банк вазифасини албатта давлат банки бажариши лозим. Чунки, давлат банки етакчи банк бўлгандагина инновацион лойиҳани кредитлаш самарадорлигини тўғри баҳолаш ва назорат қилиш имкони юзага келади. Бунда кредит хавф-хатари, асосан, давлат банкининг зиммасида бўлади. Синдикатда иштирок этувчи бошқа банклар учун кредит rischi нисбатан паст бўлади. Чунки, кредитнинг 25 %и давлат банкининг ресурслари ҳисобидан, 25 %и тикланиш ва тараққиёт жамғармасининг маблағлари ҳисобидан берилади. Қолган 50 % ресурслар синдикатда иштирок этувчи банкларнинг ҳиссасига тўғри келади.

2.Инновацион лойиҳаларни молиялаштириш учун бериладиган синдицияли кредитнинг таъминоти сифатида юқори ликвидли гаров объектлари эмас, балки, ҳукумат томонидан кафолатланиши лозим.

Инновация фаолияти билан шуғулланувчи субъектларни маблағлар билан таъминлаш жамғармаси ва ҳиссадорлик асосидаги бюджетдан ташқари манбалар манфаатдор вазирликлар, идоралар, иқтисодиёт тармоқлари, корхона ва ташкилотларнинг маблағлари ҳисобидан “буюртма-натижа” механизми орқали амалга оширилиши керак.

Мавжуд инновацион манбалардан ташқари корхоналарда шаклланаётган амортизация фонди маблағларидан ҳам фойдаланиш мумкин. Амортизация маблағлари ҳисобига корхоналарнинг асосий ишлаб чиқариш фондларини жорий ва капитал таъмирлаш ишларини олиб боришларига ҳам инновацион фаолиятнинг бир тури деб қараш керак. Амортизация маблағларидан инновацион йўналишда фойдаланишни ошириш, асосий фондларнинг йиллик амортизация даражаларини қайта кўриб чиқишни тақозо этади. Амортизация маблағларини ташкил этиш меъёрларини кўтариш, асосий фондлардан фойдаланиш даражасини ошиб боришига боғлиқ.

Корхоналарда инновацион инвестициялаштириш маблағлари миқдорининг ошириб боришини таъминлашга фойдаланилаётган асосий фондлар қолдиғини камайтириб бориш орқали эришиш мумкин. Бунинг учун эса йиллик амортизация активида турган асосий фонд қолдиғидан амортизация даражасини аниқлаб бориш зарур.

Инновацион иқтисодиётини шакллантириш шароитида ишлаб чиқариш жараёнида инновацион янгиликларни қўллаш, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этишнинг асосий манбаи, ишлаб чиқаришнинг қандай мулк шаклига асосланишидан қатъий назар илмий-услубий жиҳатдан асосланган фойда тақсимоли услубини ишлаб чиқиш зарур.

Инновацион фаолиятни инвестициялаштириш инновацион сиёсатга боғлиқ бўлади. Инновацион сиёсатни амалга оширишда қуйидаги инновацион фаолиятларга эътибор қилиш зарур: инновацион янгиликни ишлаб чиқиш учун керак бўлган ишлаб чиқариш захираларига, техника ва технологиялар билан таъминланганлик даражасига, ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган харажатлар даражасига ҳамда солиқ ва тўловларнинг миқдорига.

Инновацион салоҳиятни ошириш учун минтақаларда қуйидаги ишларни: инновация технологик марказлар ва инновация фондларини ташкил этиш учун зарур бўлган ташкилий, молиявий ва иқтисодий муҳитни яратиш; бозор иқтисодиёти хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда интеллектуал мулкни ҳимоя этиш механизмларини ишлаб чиқиш; ишлаб чиқаришни ривожлантириш мақсадида илмий янгиликларни ишлаб чиқаришга жорий этиш; олий ўқув юртлари, тармоқ институтлари, академия, илмий-тадқиқот институтларининг илмий салоҳиятларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун уларнинг интеграциялашувини амалга ошириш зарур.

Инновацион лойиҳаларни истиқболлаштиришда эса: ҳар бир товарга бўлган истеъмол қийматини маркетинг тадқиқотлари асосида ўрганишга; унга иқтисодий, ижтимоий, фан ва техника тараққиёти таъсирини аниқлашга; самарали инновация маҳсулотини аниқлаб олишга; инновацион маҳсулот

сифатини унга таъсир этувчи омиллар асосида истиқболлаштиришга ва уни иқтисодий жиҳатдан самарали бўлишини асослашга эътибор бериш зарур.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, инновацион жараён доимий равишда ҳаракатда бўлувчи иқтисодий ҳолат бўлиб, иқтисодий ривожланишни илмий-техникавий ёки ишлаб чиқариш жараёнини амалий жиҳатдан тубдан янгилаш ва такомиллаштиришнинг асосий омили эканлигидан келиб чиққан ҳолда, фундаментал илмий тадқиқотлар асосан иқтисодиёт тармоқларини самарали ривожлантириш бўйича тегишли иқтисодий сиёсатга асосланган ҳолда олиб бориш лозим. У ишлаб чиқаришни, меҳнатни ташкил этиш ҳисобига янги маҳсулот турларини ишлаб чиқариш ва хизматларни кўрсатишни ташкил этишда ифодаланади. Инновацион жараён эса илм-фан ва техника, технология, ишлаб чиқаришни ташкил этиш соҳаларида қўлга киритилган ютуқларни амалиётга қўллаш билан боғлиқ бўлган даврдан бошлаб рўй беради.

Инновация инвестиция маблағларининг бир қисми бўлиб такомиллаштирилган ёки янги ишлаб чиқарилган техника ва технологияларда ифодаланиб, узвий равишда иқтисодий жараён билан боғлиқ бўлади. Инвестиция маблағлари иқтисодий категория сифатида ишлаб чиқариш субъектларида технологик, ижтимоий-экологик ва бошқа хусусиятларнинг умумлашган ҳолатдаги ўзгаришларни ифода этса, инновацион инвестициялаштириш ўзида фақат ишлаб чиқариш ва ижтимоий хизматларни ташкил этиш жараёнида бўлаётган янги сифат ўзгаришларини ифода этади.

Инновацион жараён инновацион фаолиятга нисбатан кенг маънога эга бўлиб, у қуйидагилар билан белгиланади: инновацион жараён илмий-тадқиқот, илмий-техникавий янгиликларни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш; инновацион жараён инвестициялаштириш жараёнига нисбатан қўлланилиши жиҳатидан қисқа муддатли, яъни илмий фикр ва мулоҳазаларнинг шаклланишидан, уни амалга ошириш ва татбиқ этиш даврини ўз ичига қамраб олади.

Инновацион муносабатлар инвестиция муносабатларининг махсус илмий ва амалий янгиликларни яратишга йўналтирилган муносабатлари бўлсада, ўз навбатида у ҳам ишлаб чиқариш жараёнида мулкчилик муносабатларини ифода

этади. Яратилаётган илмий ва амалий янгилик товар сифатида ижтимоий меҳнат харажатларининг маҳсули, яъни таннархи бўлиб ишлаб чиқариш муносабатларини ифода этади.

Ишлаб чиқариш жараёнидаги инновацион муносабатлар жисмоний ва ҳуқуқий субъектлар ўртасида бўлиб, ишлаб чиқариш жараёнида илм-фан ва техника янгиликларини қўллаш асосида такомиллашиб боради. Инновацион муносабатларнинг ривожланиши янгиликларни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш орқали янги яратилган маҳсулотларда ифодаланса, ишлаб чиқариш жараёнида қўлланилаётган янгилик натижалари инновацион ишлаб чиқариш муносабатларининг такомиллашиб боришида ифодаланади, бу икки омил ўзаро боғлиқдир.

Инновация илм-фан ва техника тараққиёти бўйича маълум бир янгилик, кашфиётларни яратиш ёки мавжуд ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлган ресурслардан фойдаланишни такомиллаштириш; доимий равишда янгиликлар излаш, бозор талабларига мос келадиган маҳсулотларни ишлаб чиқаришда илғор технологияларни қўллаш ва меҳнатни ташкил этиш усулларида фойдаланиш; бозор иқтисодиёти шароитида инновацион инвестиция маблағларидан фойдаланиш бозор субъекти ихтиёрида бўлиб, инновацион фаолиятни ташкил этиш даражасига боғлиқ бўлиши керак.

Инновацион лойиҳаларнинг самарадорлиги қуйидагиларга боғлиқ: инновацион инвестициялаштириш мақсадларини назарий жиҳатдан асосланганлигига; инновацион лойиҳани бажариш билан боғлиқ бўлган илмий-тадқиқот ва лойиҳа ҳужжатларини таъминлашга; инновация лойиҳасини техникавий ва иқтисодий жиҳатдан асосланганлигига; инновация лойиҳаларини амалга ошириш учун зарур бўлган инвестиция маблағларига; инновацион лойиҳалар асосида ишлаб чиқариш жараёнида янги намунавий маҳсулот турларини ва умумий янги маҳсулотни ишлаб чиқаришни тўлиқ ўзлаштиришга.

Инновацион инвестиция самарадорлиги ишлаб чиқариш даврида олинган ялпи фойданинг ошиб боришида ифодаланади. У ишлаб чиқариш жараёнида

янгиликни қўллаш асосида яратилган қўшимча маҳсулот қийматидан ташкил топиши керак.

Инновация жараёнининг ривожланишига таъсир этувчи омиллар бир тизимга келтирилган. Инновацион янгиликларнинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини аниқловчи кўрсаткичлар ишлаб чиқилган ва давлатнинг инновацион тизим модели таклиф қилинган ҳамда инновацион фаолият билан шуғулланувчи субъектларнинг ишлаб чиқариш субъектлари билан ҳамкорликда илмий ишлаб чиқариш ҳиссадорлик жамиятларини ташкил этиш зарурлиги асосланган.

Инновация муносабатларининг самарадорлигини ошириш учун қуйидагиларга эътибор бериш зарур:

- илмий изланиш жараёнининг даражасидан келиб чиққан ҳолда инновация фаолиятини бошқаришни такомиллаштириб боришга;

- инновация фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган логистик ахборотлар билан таъминлашга ва юқори интеллектуал салоҳиятга эга мутахассисларни жалб этишга;

- инновация ишларини амалга ошириш учун зарур бўлган ишлаб чиқариш ресурслари билан таъминлаш даражасига;

- инновация ишларини олиб борувчиларнинг фаолиятлари самарали бўлишини таъминлаш учун ишлаб чиқариш ва ижтимоий логистик инфратузилмаларни ривожлантиришни амалга оширишга.

Инновация ва инновацион тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни бошқариш вазифасини бажарувчи ташкилотларнинг асосий мақсади:

- янги ихтиролар ва технологияларни ишлаб чиқаришни моддий рағбатлантириш,

- хусусий тадбиркорлик субъектларига илм-фан ва техника имкониятларидан фойдаланишда яқиндан ёрдам бериш,

- илм-фан ва техника ютуқларига бўлган фаолият билан шуғулланувчи тадбиркорларни давлат ва кредит ташкилотлари томонидан қўллаб-қувватлаш ҳисобланади.

Инновацион фаолиятни инвестициялаштириш даражасини ошириш учун хусусий инвестиция маблағларини жалб этишни таъминлаш мақсадида, давлат корхоналарига инвестиция маблағларини инновацияга жалб этишдаги солиқ имтиёзларини хусусий инвесторларга ҳам татбиқ этиш зарур. Инновация фаолияти билан шуғулланувчи илмий-тадқиқот институтлари, илмий бўлимлар, илмий лабораториялар ва олий ўқув юртларини илғор техника ва технологиялар билан жиҳозлашга эътиборни қаратиш зарур.

Асосий фондлардан фойдаланганлик учун ҳар ойда ажратиладиган йиллик амортизация маблағлари инновацион инвестициялаштиришнинг асосий манбаларидан бири ҳисобланади. Инновацион инвестициялаштириш учун зарур бўлган амортизация маблағларининг ўсиши йиллик амортизация фонди меъёрларининг ўсиб боришига боғлиқ. Республикада амортизация маблағларидан инновацион инвестициялаштиришни ривожлантиришда фойдаланиш даражасининг ошиб боришини таъминлаш учун АҚШ, Германия ва Япония мамлакатларида қўлланилаётган тезлаштирилган амортизация меъёрларидан фойдаланиш зарур.

Инновацион янгиликларни яратиш билан бирга улардан унумли фойдаланишни ташкил этиш керак. Бунинг учун минтақа хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, мамлакатимиз минтақалари миқёсида инновацион инфратузилмаларни яратиш зарур. Қолаверса, инновацион фаолиятни иқтисодий ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашни такомиллаштириш, интеллектуал мулкни инновацион соҳада ҳимоя этишни амалга ошириш зарур. Ушбу вазифаларни бажаришда инновацион маркетинг, инновацион менежмент қаторида инновацион логистикани ҳам аҳамияти беқиёсдир. Бундан ташқари Ўзбекистонни 2019-2021 йилларда инновацион ривожланириш тўғрисидаги Президент фармони билан ўз ечимни топади.

3.4. Халқаро илмий тадқиқот ишлари ва уларнинг ҳуқуқий муҳофазаси тавсифи

Илмий фаолият давлат сиёсатининг энг фаол соҳаси бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Гап шундаки, илмий ғоя бевосита хўжалик фаолиятида қўлланилиши мумкин эмас. Шунинг учун ташкилотлар тадқиқотларни молиялаштиришга секинлик билан ёндашади, унга катта эҳтиёж сезса ҳам. Ҳозирги шароитда давлат бизнесни таъминланиш функциясини, аниқроғи илмий билимлар ва ғоялар билан таъминлашни ўз зиммасига олмоқда. Айнан шунинг учун илғор мамлакатлар расмий ҳужжатларида илмий-техника тараққиёти ягона занжир, илмий ғоя-ишлаб чиқариш, инновация бизнесини кенг қўламда қўллаш ёки фойдаланиш сифатида қаралади.

Бозор иқтисодиёти шаклланаётган бизнинг мамлакатимизда ҳам илмий, фан-техника соҳасини тартибга солишни давлат томонидан амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади, чунки илмий-техника тараққиёти иқтисодий ўсишнинг асосий манбаи ҳисобланади.

Давлат илмий ва инновация соҳасида фаол иш олиб бориб бу соҳада ўзининг мақсади, принципи ва сиёсатини, шахсий устуворлигини шакллантиради. Илмий ва инновация сиёсати ривожланган мамлакатларда одатда мамлакат иқтисодининг ўсишида фан ва техниканинг улишини ошириш; моддий ишлаб чиқариш соҳасида прогрессив ўзгаришларни таъминлаш; жаҳон бозорида миллий маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш; мамлакат мудофааси ва хавфсизликни мустаҳкамлаш; экологик вазиятни яхшилаш; таркиб топган илмий мактабни ривожлантириш ва сақлаб қолиш каби соҳаларда фаол иш олиб боради.

Давлат ўз сиёсати, мақсадини аниқлаш билан биргаликда илмий ва инновация соҳасида сиёсатни олиб бориш ва уни амалга ошириш йўллари ҳам ишлаб чиқади. Бу принциплар мамлакатда мавжуд хўжалик тизимига боғлиқ бўлади ва иқтисодий фаолиятда давлат институтларининг таъсири ўрганилади. Давлатнинг илмий ва инновация фаолиятини қўллаб-қувватлаш механизми мавжуд қуйидаги 3.2-расмда келтирилган.

Инновация фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш шакллари:

- индивидуал ихтирочилар ва кичик жорий этиш корхоналари учун фоизсиз кредитлар бериш;
- имтиёзли солиқлар имконияти бўлган венчур инновация фойдани яратиш;
- индивидуал ихтирочилар учун давлат патент тўловини камайтириш;
- ресурсларни иқтисод қилувчи ихтирочилар учун тўлов муддатини кечиктириш;
- ускуналарни амортизациясини тезлаштириш ҳуқуқини бериш;
- технопарк ва технополис тармоқларини яратиш.

Илмий ва инновация соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принципларига қуйидагилар киради:

1. Илмий ва илмий-техник ижодкорлик.
2. Интеллектуал мулкни ҳуқуқий ҳимоя қилиш.
3. Илмий, илмий-техника ва таълимнинг интеграцияси.
4. Илмий ва техника соҳасидаги рақобатни қўллаб-қувватлаш.
5. Илмий ривожнинг устувор йўналишлари бўйича ресурсларни концентрациялаш.
6. Илмий, илмий-техник ва инновация фаолиятининг тадбирлар фаоллигини моддий рағбатлантириш.
7. Ҳалқаро илмий ҳамкорликни ривожлантириш.

Бу принципга барча илғор мамлакатлар, давлат, илмий, илмий-техника ва инновация сиёсати амал қилади. Лекин уларнинг реализация жараёнига таъсири хилма-хил.

Ялпи ижтимоий маҳсулот таркибида тадқиқот ишларига сарф қилинган харажатлар улуши ривожланган мамлакатларда бир-биридан фарқ қилади. Агар бу мақсадга сарф қилинган харажатларнинг ялпи маҳсулот таркибидаги улушини фоиз ҳисобида олсак, илмий тадқиқот ишлари ва тажриба конструкторлик ишларини молиялаштириш бўйича энг юқори ўринларда Япония, Германия, Швеция, Швейцария, Жанубий Корея ва АҚШ туради. Иккинчи гуруҳга юқори технологияли мамлакатлар, яъни Англия, Франция,

Нидерландия, Италия ва бошқа мамлакатлар киради.

Қўллаб-қувватлаш шакли ва даражасига қараб жаҳон амалиётида унга фаол аралашишнинг давлат стратегияси қабул қилинган бўлиб, деталлаштирилган тартибли ва аралаш стратегия бўлими ҳисобланади.

Стратегиянинг мазмуни (давлатнинг фаол аралашуви) давлат томонидан илмий, илмий-техник ва инновация фаолиятини тан олиш, миллий хўжалик ва иқтисодий ўсишнинг таркибий қисмини ташкил этади. Одатда бу принципни қабул қилишдан кейин қатор ўзгаришлар, қонунчиликда ва давлатнинг ташқи сиёсатида рўй беради. Масалан, Японияда бу стратегия расмий бўлмаган ҳолда “Орол концерни” деб ном олган. Бу ҳалқаро аренада ягона Фронт бўйлаб товар ишлаб чиқарувчилар ва давлат бошқаруви ўртасидаги узвий алоқани ўзида акс эттиради. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки давлат бундай шароитда, нафақат мўлжалланган функцияни бажарибгина қолмай, балки миллий иқтисодиётнинг ривожланишига солмоқли улуш қўшиш мақсадида муҳим дастур ва уни ташкил этишни ҳам ўз зиммасига олади.

Олий мактабларни қўллаб-қувватлаш, фаол аралашиш стратегияси ва имтиёзли тижорат ташкилотлари, шахсий илмий-техник ишланмалар Япония, Франция, Нидерландия ва шу каби қатор мамлакатлар учун жиддий ўсишни таъминламоқда.

Давлатнинг илмий ва инновация фаолиятига фаол аралашуви қуйидаги йўналишларда амалга оширилади:

1. давлат инновация соҳаси инфратузилмасини яратиш ва илмий-техника алоқа таклифларини киритиш;
2. инновация соҳасида барча иштирокчиларнинг инновация фаоллигини оширишга ёрдам берувчи шароит яратиш;
3. хўжалик амалиётида кенг тарқалган янгиликка талабни шакллантиришнинг бошланғич босқичи учун давлат ресурслари ажратиш.

Бу стратегияда солиқ имтиёзлари ва бошқа илмий инновациялар фаоллаштириш ҳамда ривожлантиришни рағбатлантиришнинг механизмлари бўлиши мумкин.

Мазкур стратегия АҚШ, Англия ва бошқа қатор мамлакатларда қўллаб-қувватланади. Фаол аралашув стратегиясидан ташқари (қайсики бунда илмий-техник устуворликни танлашда давлат етакчи роль ўйнайди) номарказлашган тартибга солиш стратегиясида етакчи ўринни ташкилотлар, хўжаликлар ва бошқа субъектлар эгаллайди, давлат учун ҳуқуқий, иқтисодий ва бошқа шарт-шароитлар яратиб берилади.

Аралаш стратегия иқтисодиётида давлат сектори тармоқларнинг экспорт салоҳиятини оширишдан манфаатдор бўлади. Давлат ташкилотлари учун фаол аралашув стратегияси қолган ташкилотлар учун номарказлаштирилган тартибга солиш стратегияси шаклида қўлланилади, бу айниқса Швеция учун характерлидир.

Ҳозирги пайтда илмий ишлаб чиқариш тадбирлари жамияти шаклланмоқда. Инновация соҳасида ассоциациялар, фондлари ва бошқа структуралар ташкил этилмоқда. Шунингдек, Республика Инновация ривожланиш вазирлиги мавжуд, илмий технопарклар ва бизнес Ассоциациялари ташкил этилмоқда.

Илмий-техник,логистик инновация ва инновацион фаолиятни Республикамизда қўллаб-қувватлаш механизми шаклланган. Олдиндан ҳал қилиниши лозим бўлган ишлар кўп. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин олиш учун Республика илмий, илмий-техникани,логистикани ва инновация фаолиятини фаоллаштириш бугунги давр талабидир.

Боб юзасидан назорат саволлар

1. Инновация фаолиятига давлатнинг фаол аралашув стратегиясининг мақсади нимадан иборат?
2. Илмий фаолиятни давлат томонидан қўллаб-қувватланишини тушунтириш?
3. Илмий-техник рақобат нима?
4. Инноваторлар меҳнатини рағбатлантириш деганда нимани тушунасиш?
5. Ҳалқаро илмий ҳамкорликни ривожлантириш йўллари айтиб беринг?

6. Инновацияларни жалб этиш йўналишлари қайсилар ?

7. Инновацион логистикани ривожлантиришга қаратилган лойиҳалар қандай кўринишда амалга оширилиши кўпроқ натижага эришишни таъминлайди ?

8. Инновацияларни иқтисодиётга жалб этишнинг афзалликлари нималардан иборат ?

9. Инновацион логистикаларни иқтисодиёт ривожланишидаги ўрни.

10. Инновацион логистиканинг амалга оширадиган вазифалари қайсилар?

IV-бoб. ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ТИЗИМИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА БОШҚАРИШ

4.1. Интеллектуал мулк тизими тушунчаси ва унинг моҳияти

4.2. Инновацион фаолиятда интеллектуал мулк тизимини шакллантириш ва унинг ўзига хос жиҳатлари

4.3. Ўзбекистон Республикасида интеллектуал мулк тизимини ҳуқуқий муҳофазалаш хусусиятлари

4.1. Интеллектуал мулк тизими тушунчаси ва унинг моҳияти

4.1. Интеллектуал мулк тизими тушунчаси ва унинг моҳияти

Президент Ш.М.Мирзиёев томонидан “Ўзбекистон Республикасини 2019-2021 йиларда иновацион ривожлантириш стратегияси тўғрисида”ги фармон имзоланди.

Иқтисодий инновацион ривожлантиришда давлат илмий-техника сиёсатининг моҳияти шуки, мамлакат ички талабини тез қондирадиган, жаҳон бозорида рақобатбардош бўла оладиган, иқтисодий тармоқларини тубдан янгиланишига имкон берадиган илмий ва технологик тадқиқотларни амалга оширишга кўмаклашишдан иборат.

Инсон интеллектуал билимларининг ривожланишидаги асосий ўсишлар узок муддатли ўсишнинг асосий манбаи бўлиб, дунёда кенг тарқалган ва даврга хос янгиликлар деб аташ мумкин.

Инновация у ёки бу фаолият соҳасида самарадорликни ошириш учун инсоннинг интеллектуал мулк ютуқлардан, яъни кашфиёт, ихтиро, илмий ва конструкторлик лойиҳалари ва ҳоказолардан фойдаланиш натижасида олинган моддий ва номоддий маҳсули бўлиб, у мос равишда технологик, иқтисодий, экологик, бошқарув, ҳарбий, сиёсий, ижтимоий-маданий, ҳуқуқий ва бошқа турларга бўлинади. Инновациялар дунёси инсон фаолияти соҳалари каби ранг-баранг ва турли-туман кўринишга эга.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек “Ўзбекистон инновацион ривожланишнинг ҳозирги замон моделига ўтиш учун ҳамма зарур шароитларга эга. Бу модел вужудга

келтирилган илмий-техникавий салоҳиятдан кенг ва самарали фойдаланишга, фундаментал ва амалий тадқиқотларни кенг жорий этишга, иқтидорли илмий кадрлар сонини кўпайтиришга асосланади”.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда Президент Ш.М.Мирзиёев томонидан бу тизимни самарали ишлашнинг бошқариш ва назорат қилувчи Инновацион ривожланиш вазирлиги ташкил қилинди. Илм оламида илмий (илмий-тадқиқот), илмий-техник фаолият ва экспериментал (тажриба-конструкторлик) ишлаб чиқариш йўналишлари мавжуд. Жумладан, фундаментал илмий-тадқиқот ишлари, экспериментал ва назарий фаолият жамият ва табиат ривожланишининг асосий қонуниятлари тўғрисида янги билимлар яратишга қаратилган бўлади. Илмий-техник фаолиятда технологик, ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ечиш ва янги билимни яратиш, қўллаш ва кенг жорий этишга қаратилган бўлиб, илмни, техникани, ишлаб чиқаришни ягона тизим сифатида фаолият кўрсатишни таъминлашга кўпроқ эътибор берилади.

Мамлакатнинг миллий инновацион тизими илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига (ИТТКИ) жалб қилинган илмий ходимларнинг фаолият юритишлари учун зарур бўлган инфратузилма, ахборот-коммуникация технологиялари ва мамлакатда интеллектуал шахсий мулкни ҳимоя қилиш, ишбилармонлик шароитини яратиш, инновацион жараёни ташкил этиш, янги лойиҳаларни вужудга келиши учун зарур бўлган шароитни яратади

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг 2008 йил 15 июлдаги “Инновация лойиҳалари ва технологияларини ишлаб чиқаришга жорий этишни рағбатлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги №916-сонли Қарорини амалга ошириш доирасида Ўзбекистон Республикасида 2008, 2009, 2010 ва 2011 йилларда “Инновацион ғоя, ишлама ва технологиялар” ҳамда “Саноат ярмаркаси ва корпорацион биржа савдоси”, “Логистика ва транспорт” ярмаркаларини “Ўзэкспомарказ”нинг кўргазма павилонларида ўтказиш анъанага айланиб қолди. Бунда мамлакатимиз Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги қошидаги олий ўқув юртлари ва коллежлари, уларнинг профессор-ўқитувчилари, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси илмий-текшириш

институтларининг олимлари ва тармоқ институтларининг олимлари томонидан Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг барча тармоқлари учун бажарилган илмий-тадқиқот ишлари, импорт ўрнини босувчи локализация қилинган (маҳаллийлаштирилган), экспортбоп товарлари билан ҳамда республикамиз ва хорижий тармоқ ишлаб чиқарувчи саноат, агросаноат, логистика ва транспорт корхоналари вакиллари, ярмарка қатнашувчи иштирокчилари билан ўзаро ҳамкорлик шартномаларини тузиш ва ҳамкорлик ўрнатиш бўйича истиқболли ишлар амалга оширилмоқда.

Ўтказилаётган ярмаркаларнинг бош мақсади:

- инновацияларга асосланган, юқори технологик ишлаб чиқаришларни ривожланиши ва бизнесни инновацион ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш, шу жумладан кичик инновацион тадбиркорликнинг барқарор ривожланиши учун шароит яратиш;

- республиканинг илмий, илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ташкилотларини илмий-техник салоҳиятидан мамлакат иқтисодиёти ва ижтимоий соҳасини ривожлантиришнинг долзарб муаммоларини ҳал қилиш йўлида самарали фойдаланиш;

- корхоналарнинг логистик инновацион фаоллигини ошириш;

- корхона ва фирмаланинг инновацион фаолиятини кенгайтириш учун инвестицияларни жалб қилишга қўмаклашишдан иборат.

Ярмаркада тақдим этилаётган ишланмаларнинг аксарияти мамлакат иқтисодиётининг асосий тармоқлари учун бевосита аҳамият касб этади, ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорларнинг кенг доираси учун фойдали бўлади. Маҳсулотларни ишлаб чиқариш тўғрисидаги келишувлар ва янги хўжалик шартномаларини тузиш учун хизмат қилади.

ШУ мақсадда қуйидаги вазифалар белгилаб олинади:

- инновация ғоялари ва лойиҳаларини тақдим этиш;

- саноатнинг рақобатбардошлигини ошириш манфаатларидан келиб чиқиб, фан, ишлаб чиқариш ва сармоялар интеграциясини таъминлаш;

- илмий-техника соҳасидаги корхоналар ва ихтисослашган фирмаларнинг логистик инновацион фаолиятини ривожлантиришга кўмаклашиш;

- илмий ва амалий тадқиқот натижаларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш, корхоналарнинг технологиялари ва маҳсулотларини мамлакатимиз ва хориж бозорларига олиб чиқиш бўйича тармоқлараро алоқаларни кенгайтириш ва мустаҳкамлашга кўмаклашиш;

- бюджетдан ташқари молиявий маблағларни тўплаш ва инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш ҳамда уларни бозорга чиқариш жараёнига жалб қилиш.

Шуларни ҳисобга олган ҳолда, мамлакатимиз олдида қўйилган ушбу вазифаларни муваффақиятли амалга ошириш йўлида иқтисодиётнинг турли тармоқлари ва ишлаб чиқариш учун янги логистик инновацион ғоя ва технологияларни яратишнинг беришнинг назарий асосларини ўз ичига олган мазкур инновацион логистика фани муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йилларида иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизимида чуқур ва сифатли ўзгаришлар амалга оширилди, миллий иқтисодиётнинг тармоқ тузилиши инновация ҳисобига янгиланди. Бугунги кунда мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрни ва мавқеи тобора мустаҳкамланиб бормоқда. Дунёда бугунги фан-техника тараққиёти, қолаверса жаҳон бозорида рўй бераётган инновацион ўзгаришлар эришилаётган ютуқлар билан чегараланиб қолиш мумкин эмаслигини кўрсатади. Шу боис, Ўзбекистонда жаҳон бозоридаги инновацион ўзгаришларни ўрганиш, тадқиқотларни олиб бориш, назария ва услубларини яратиш, уларни амалга оширишнинг йўллари ишлаб чиқишни тақозо этади. Бу эса, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда имкониятлар эшигини очади.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг ҳозирги ҳолати миллий иқтисодиётда инновацион ўзгаришларни амалга ошириш суръатларини жадаллаштиришни талаб этади. Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, фаол, самарали логистик инновация ва маркетинг стратегиялари мамлакат иқтисодий ва табиий омилларидан оқилона фойдаланиш орқалигина амалга оширилиши

мумкин. Иқтисодий тимизни инновацион ривожланиши, энг аввало, иқтисодий ўсишни таъминловчи тармоқлар ҳисобига юз беради, бу эса ўз навбатида мамлакат иқтисодийтини хомашё экспорт қилишини тубдан камайитириш билан бирга уни қайта ишлашни ривожлантиришга, валюта маблағларининг тежалишига ва аҳоли бандлигининг ошишига сабаб бўлади. Ушбу омиллар ўз навбатида мамлакатнинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрнини янада мустаҳкамланишига олиб келади.

Инновация у ёки бу фаолият соҳасида самарадорликни ошириш учун инсоннинг интеллектуал мулк ютуқлардан, яъни кашфиёт, ихтиро, илмий ва конструкторлик лойиҳалари ва ҳоказолардан фойдаланиш натижасида олинган моддий ва номоддий маҳсули бўлиб, у мос равишда технологик, иқтисодий, экологик, бошқарув, ҳарбий, сиёсий, ижтимоий-маданий, ҳуқуқий ва бошқа турларга бўлинади. Инновациялар дунёси инсон фаолияти соҳалари каби ранг-баранг ва турли-туман кўринишга эга.

Янгилик даражаси бўйича технологик инновацияларни базис, яхшиловчи ва сохта инновацияларга ажратиш мумкин. Замонавий технологик янгиликлар бошқа мамлакатларда киритилган янгиликларни такрорловчи имитация ва дунёда илк бора амалга оширилаётган янги инновациялар бўлиши мумкин.

Ҳозирги замонавий нуқтаи-назардан, базис инновациялар янги техника (технология) авлодлари ва технологик укладларни ўзлаштиришга йўналтирилган бўлади; яхшиловчи инновациялар эса авлодларнинг тарқалиши ва улар қўлланувчи турли соҳаларнинг ўзига хосликларидан келиб чиққан ҳолда тақсимланишига хизмат қилади; сохта инновациялар эскирган техника ва технологияларнинг хизмат қилиш муддатини узайтиришга хизмат қилади.

Инсон интеллектуал билимларининг ривожланишидаги асосий ўсишлар узок муддатли ўсишнинг асосий манбаи бўлиб, дунёда кенг тарқалган ва даврга хос янгиликлар деб аташ мумкин.

Инновацион ўзгаришлар амал қилиш майдонига кўра инсон фаолиятининг барча соҳалари ва жамиятнинг ҳар бир жабҳасини қамраб олади. Бошланғич, энг кўп ўрганилган технологик инновациялар қуйидагилар ҳисобланади: ишлаб

чиқариш янги технологик усулининг шаклланиши асосида ётувчи инновациялар; технологик укладлар ва техника (технология) авлодларини ўзгартиришга турки бўлувчи базис инновациялар; янги техника моделлари ва технология модификациялари ёрдамида янги бозорларни ўзлаштиришга хизмат қилувчи яхшиловчи инновациялар.

4.2. Инновацион фаолиятда интеллектуал мулк тизимини шакллантириш ва унинг ҳуқуқий муҳофазасини таъминлашнинг ўзига хос жиҳатлари

Ўзбекистон республикаси президенти Ш.М.Мирзиёев 2016 йил 30 декабрда Ўзбекистон Фанлар Академияси академиклари билан учрашув ўтказиб фанни таълим ва ишлаб чиқариш билан интеграция қилиш зарурлигини вазифа қилиб қўйди. Шу маънода, замонавий иқтисодиёт, илм-фан, техника ва технологияни ривожлантириш асосида кадрлар тайёрлашнинг такомиллашган тизимини яратиш мамлакат тараққиётининг муҳим шапрати ҳисобланади. Тизимнинг жорий етилиши истикболга мўлжалланган вазифаларни қўя олиш ва ҳал етиш иқтидорини, юксак умумий касбий маданиятни эгаллаш, шахсий жиҳатдан ижодий фаоллик кўрсата оладиган, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил ҳолда мўлжал ола билиш малакасини эгаллаган кадрларнинг янги авлоди шаклланишини таъминлайди.

Ўзбекистонда охириги йилларда инновацион фаолиятни шиддат билан ривожлантириш масалалари давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб қолди.

2017-2021 йиллар давомида инновацион фаолиятнинг илмий-технологик базасини такомиллаштириш ва молиялаштириш, фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги алоқаларни кенгайтириш бўйича қатор чора-тадбирлар кўрилди, иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш бўйича давлат дастурлари қабул қилинди, ишлаб чиқариш инновациясини маҳаллийлаштириш дастурлари амалга оширилди.

Бу ўринда 2018 йил Президентимиз Ш.М. Мирзиёев томонидан “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғояларни ва технологияларни қўллаб-қувватлаш

йили”деб эълон қилиниши таклиф этганлари ниҳоятда аҳамиятли бўлди. Мазкур Давлат Дастури асосида эса Ўзбекистонда 11 триллион 200 миллиард сўмлик ва 1 миллиард 300 миллион долларлик лойihalарни амалга оширилиши назарда тутилди.²²

Бу эса ўз ўрнида инновацияларнинг мамлакатимиз иқтисодиёти рақобатбардошлигини ривожлантириш, инсон тараққиёти даражасини ошириш, меҳнат унумдорлигини ўстиришдаги ҳиссаси тўғрисида хулоса чиқариш учун Ўзбекистоннинг инновацион ривожланиши бўйича тўла миқёсли ўрта ва узок муддатга эга бўлган стратегияли давлат инновацион сиёсатини ишлаб чиқишни янада такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки инновацион логистиканинг моҳияти, асосий механизми логистик операцияларни амалга ошириш йўллари, яъни ишлаб чиқаришни, унинг моддий-техника базасини янгилашга ва ривожлантиришга имкон берувчи янги ғоялар ва ишланмаларни яратиш, ўзлаштириш ва тадбиқ этишга қаратилган жараёнларни таҳлил қилиш, инновацион жараён моделлари ва қонуниятлари, илмий-техника тараққиётини бошқаришнинг асосларини белгилаб беради.

Ишлаб чиқаришнинг талаб-эҳтиёжлари кадрлар тайёрлаш тизимининг йўналиши, даражаси ва миқёсларини шакллантиради, касб тайёргарлигининг мақсади, вазифалари ва мазмунини белгилайди, малака талабларини илгари суради, таълимнинг муқобил технологиялари ва шакллари танлашни тақозо этади. Ишлаб чиқариш пировард натижада кадрларнинг сифати ва рақобатбардошлигига баҳо беради.

Ишлаб чиқаришнинг кадрлар тайёрлаш тизимидаги вазифалари қуйидагилар билан белгиланади:

— турли савия ва малакадаги мутахассисларга бўлган талаб-эҳтиёжни шакллантиради;

²²Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Конституциянинг 26 йиллигига бағишлаган маърузас. “Халқ сўзи” газетаси, 05.12.2017-йил, № 103.

—ўз ихтиёридаги моддий-техника, молия, инсон ресурслари ҳамда кадрларни ўқитиш, малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш учун зарур бошқа ресурслари бериш билан узлуксиз таълим тизимига қўмаклашади;

—муассис, васий, донор, ҳомий тариқасида айрим мутахассислари ва гуруҳларни мақсадли тайёрлашни, шунингдек, турли даражадаги ўқув юртларини молиялашда қатнашади;

—таълим ва илм-фаннинг турли шакллардаги интеграциясини (ўқув илмий-ишлаб чиқариш мажмуа-лари, марказлари, технопарклар, технополислар) ривожлантиради.

Ишлаб чиқаришнинг кадрлар тайёрлаш тизимидаги мавқеини кучайтириш қуйидаги йўللار билан таъминланади:

—таълимни корхоналар жумладан, ишлаб чиқариш амалиёти жараёнидаги меҳнат билан қўшиб олиб бориш асосида юқори малакали кадрлар тайёрлаш;

—кадрлар тайёрлаш ҳамда биргаликда илмий-технология ишланмаларини олиб боришда корхоналарнинг ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланиш;

—таълим олувчиларни меҳнат жамоаларида тарбиялаш (меҳнат, маънавий вазисмоний тарбиялаш);

—ишлаб чиқаришнинг талаб-эҳтиёжларини инобатга олиб, техника ва технологияларни ривожлантиришнинг янги йўналишлари бўйича кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш;

—ишлаб чиқаришнинг иқтисодий ва технология муаммоларини ҳал этиш учун олий таълим муассасалари ва илмий ташкилотларнинг илмий салоҳиятини жалб этиш;

—педагог кадрларнинг илғор технологиялар соҳасидаги малакасини бевосита ишлаб чиқаришда ошириб бориш;

—ишлаб чиқаришнинг юқори малакали кадрларини таълим жараёнига ва педагогик фаолиятга жалб этиш;

—ишлаб чиқариш амалиётини ўташ учун таълим олувчиларни ва битирувчиларни иш жойлари билан таъминлаш;

—ўзаро интеграцияланган таълим муассасаларини замонавий ускуналар, аппаратуралар ва асбоблар билан жиҳозлаш.

Илм-фан ва ишлаб чиқаришнинг тараққиёти тегишли кадрларга бўлган талабни белгилаб беради, ҳамда уларни тайёрлаш ва квалификациялашга бўлган ижтимоий буюртмани шакллантиртади.

Илм-фаннинг бош вазифаси- кадрлар тайёрлаш , мамлакатнинг илмий салоҳиятини шакллантиришдан иборатдир.

Илмий муассасаларда, олий ўқув юртларида ва илм-фанни бошқариб берувчи ташкилотларда истеъдодли ёш мутахассислар , илмий-педагогик ходимлар ва олимлар орасидан олий квалификацияли, илмий ва илмий-педагогик кадрларни танлаш ва тайёрлашнинг зарур шарт-шароитлари яратилади ва унинг самарали механизмлари ишлаб чиқилди.

Кадрлар тайёрлаш тизимида ишлаб чиқариш тегишли даража ва ихтисосликдаги кадрларни тайёрлаш , қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишда фаол иштирок этган ҳолда , буюртмачилик ва истеъмолчилик вазифасини амалга оширади.

Ишлаб чиқариш эҳтиёжлари кадрлар тайёрлаш тизимининг ижтимоий буюртмасини шакллантиради, профессионал тайёргарликни мақсади, вазифалари ва мазмунини белгилайди, квалификацион талабларни илгари суради, мутаносиб технологиялар ва таълим шакллари танлашни тақозо этади. Ишлаб чиқариш буюртмаси сифатида кадрларнинг , умуман касбий таим тизимининг сифати, даражаси ва рақобатбардошлигини баҳолайди.

Юзага келган инновацияларни бошқариш тизимида инновацион лойиҳаларни амалга ошириш марказлар ва технопарк каби структуралардан фойдаланган ҳолда рўй беради. Демак, таълим муассасаси юқори технологияли ихтисосликлар бўйича амалий курсларни тайёргарликка киритиш ниятида бўлса, у тасарруфида маълум миқдордаги инновацион лойиҳалар бажариладиган илмий марказларга, лабораторияларга инновацион фондга эга бўлиши зарур.

Бу турдаги муносабатларга «классик» мисол тариқасида Стенфорд университетининг технологияларни лицензиялаш боинмасини келтириб ўтиш мумкин. Айнан ушбу боинма 1996-1998 йилларда юқори технологияли ёш Гоогле компаниясини қўллаб-қувватлади: компанияни ташкил этиш, венчур фондлар томонидан молиялаштиришни жалб қилиш, компаниянинг ўсишини бошқариш учун профессионал топ-менежерлар излаб топишда ёрдам кўсатди.

Гоогле компанияси қидирув хизматлари бозорида етакчига айланиб, 2004 йил 2 млрд. доллар миқдорида аксиялар бирламчи жойлаштиришни амалга оширгач, компаниянинг 10%ига эгалик қиладиган Стенфорд университети бу лойиҳадан аксияларни сотишдан олинган фойда кўринишида самарага эга бўлди.

Бироқ ОЎЮ илмий марказ ташкил қилишда катта аҳамиятга эга бўлган ҳиссаси - интеллектуал мулк киритади:

- > патентланган ихтирони тижорат асосида қўллашга лицензия;
- > амалий тадқиқотлар ўтказиш ва ишлаб чиқаришни тайёрлаш учун илмий-тадқиқотчи кадрлар;
- > чиқарилаётган юқори технологияли маҳсулотнинг истеъмол хусусиятларини яхшилаш билан боғлиқ келгуси тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш.

ОЎЮларининг ўзаро алоқа моделида ОЎЮ бирлашмаси ичида ахборот айланишини таъминлайдиган ахборот структураси мавжудлиги албатта кўзда тутилади. Ҳозирги пайтда бундай структуралар, қоидага кўра, энг янги коммуникация технологиялари: интернет-порталлар, ҳимоя қилинган WI-FI уланишлар, сайтлар ва ҳ.к.дан фойдаланган ҳолда амалга оширилади.

Янги илмий билимлар ва технологияларни саноатга жорий қилиш самарали механизмларини шакллантириш зарурати туфайли Ўзбекистонда ҳам технопарклар, инновацион фондлар, инновацион-технологик марказлар, махсус иқтисодий ҳудудлар, илмий-техник ривожланиш ҳудудлари, инновацион ривожланиш ҳудудлари ва ҳ.к. пайдо бўлди.

Ҳозирги кунда таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, ривожланган давлатлар даражасида, юксак маънавий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш миллий тизимини яратиш, асосий ва энг муҳим мақсад этиб белгиланди.

Инновацион иқтисодиёт бу - билимлар ва инновацияларга асосланган жамият иқтисодиётидир. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда олий таълим муассасаларига инновацион иқтисодиёт доирасида қабул қилинган кадрлар тайёрлаш тизимига хос бўлган жиҳатлар характерли бўлди.

Ишлаб чиқаришнинг талаб-эҳтиёжлари кадрлар тайёрлаш тизимининг йўналиши, даражаси ва миқёсларини шакллантиради, касб тайёргарлигининг мақсади, вазифалари ва мазмунини белгилайди, малака талабларини илгари суради, таълимнинг муқобил технологиялари ва шакллари танлашни тақозо этади. Ишлаб чиқариш пировард натижада кадрларнинг сифати ва рақобатбардошлигига баҳо беради.

Инновацион таркибий қисм давлат иқтисодий сиёсатининг ҳар бир макроиқтисодий, структуравий, тармоқ ва минтақавий йўналишида кўзда тутилиши лозим. Инновацион сиёсат давлатнинг саноат сиёсатини самарали амалга ошириш ҳисобига ҳам муваффақиятли ривожланиши мумкин. Масалан, тармоқлараро ишлаб чиқариш занжирини вертикал интеграциялаб, нафақат молиявий-иқтисодий, балки илмий-техник жиҳатдан ҳам инновацияларга эришиш мумкин. Инновациялар капитал янгиликлар ишлаб чиқиш ва киритиш учун етарли замин ҳозирлаган пайтларда корхоналар горизонтал алоқалари даражасида ҳам вужудга келиши ва ўзлаштирилиши мумкин. Бу жиҳатдан саноат сиёсати иқтисодиётнинг ўсиш нуқталарида ресурслар марказлашувига хизмат қилишдан ташқари уларнинг инновацион имкониятларини ҳам ривожлантиради.

Ўзбекистонда инновациялар аста-секинлик билан хусусий сектордаги компаниялар ривожланиш стратегиясининг бир қисмига айланиб бормоқда. Қишлоқ хўжалик ёки саноат корхоналарида янгиликлар киритиш меҳнат маҳсулдорлигини ошириш, молиявий, меҳнат ва моддий ресурсларни тежаш

ҳамда чиқарилаётган маҳсулот ва хизматлар сифатини оширишга кўмаклашади. Бироқ хусусий сектор кутилаётган рақобатбардошлик даражасини таъминловчи тўлақонли ва барқарор инновациялар механизмини фақат ўз кучлари билан ярата олмаслиги мумкин. Бунда давлат томондан мақсадли йўналтирилган ва комплексли инновацион стратегиясининг ўрни жуда ҳам катта.

Бундай комплексли стратегияни амалга ошириш — узоқ муддатли характерга эга ҳисобланади. Замонавий инновацион муҳит ҳолати айрим объектив сабабларга кўра қисқа муддат ичида маҳаллий бизнеснинг инновацион даражаси юқори бўлишига имкон бера олмайди ва шу сабабдан унинг ривожланиши давлатнинг кўплаб йўналишлар бўйича куч сарфлашини талаб қилади. Бунда қуйидаги муаммоларга эътибор қаратиш зарур:

- бизнеснинг илмий-техник ахборотларга эга бўлиши учун трансакция харажатлари катталиги;

- янги технологияларнинг қиймат ва бозор рисклари корхоналар, айниқса, кичик корхоналар учун катталиги;

- инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун ўз ресурсларини таклиф этувчи молиявий ва инвестицион институтларнинг кенг қамровли ва диверсификацияланган бозори мавжуд эмас;

- хусусий сектордаги кўплаб корхоналарда инновацион бошқарув қарорлари тизими шакллантирилмаганлиги;

- фанни ишлаб чиқариш билан боғлаб туриши мумкин бўлган инновацион воситачилар институти ривожланган тармоқ яратилмаган;

- рақобатли муҳит маҳаллий корхоналарни инновацияларни жалб қилишга етарли даражада рағбатлантирмайди;

- иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида бизнес технологияларининг асосий массасида бизнесни ташкил қилишнинг маблағларни намунавий товарлар ишлаб чиқариш ёки улар билан савдо қилишга киритишни назарда тутувчи анъанавий ёндушувлар устунлик қилади.

Юқорида санаб ўтилган муаммоларнинг барчаси шуни кўрсатадики, инновацион муҳит маълум маънода иқтисодий ва институционал

ислохотларнинг турли йўналишларидаги тараққиётга боғлиқ бўлади. Иқтисодиётда инновацион механизмларни ишга тушириш стратегик аҳамиятга эга вазифа бўлиб, уни кичик бизнесдан бошлаш мақсадга мувофиқ.

Барқарор ривожланиш стратегияси анъанавий умуминсоний тасаввур ва кадриятлар, фикрлаш стереотипларидан келиб чиққан ҳолда белгиланмайди. У нафақат замонавий воқеликка, балки кутилаётган ривожланиш истиқболларига мос келувчи илмий ёндашувлар ишлаб чиқишни талаб қилади.

Ушбу стратегияга мос келувчи дунёқараш одамларнинг бир-бирига бўлган муносабати ва биосфера билан алоқаларининг тубдан ўзгартирилишини талаб қилади. Сайёрамизнинг ўзига хослиги шундаки, унда ҳали бутун космосда топилмаган онгли ҳаёт мавжуд. Инсоният буни тан олиши, уни ўзининг келгуси ривожланишининг асосий мақсадларидан бирига айлантириши лозим. Сайёрамиздаги тирик мавжудотлар ўз яшаш муҳитини ўзи шакллантириб, унинг барқарорлигини таъминлайди ва ҳаёт кечириш учун оптимал шароитлар яратади, яъни биосферанинг барқарорлиги ундаги тирик организмлар табиий жипслиги томонидан таъминланади. Уларни сақлаб қолган ҳолда инсон биосфера фаолияти ва эволюцияси қонунларига тўлиқ жавоб берган ҳолда яшаши мумкин. Цивилизациянинг давомийлиги ва барқарор ривожланишга ўтиш биосфера қонунлари ва чекловларини ҳисобга олишни талаб қилади. Атроф-муҳит мувозанати сақланар экан, инсоният барқарор ривожланиш йўлига ўтиб, планетамиз биосфераси яратган тур сифатида яшаб қолиши мумкин. Цивилизациянинг келгуси эволюцион ривожланиши, кишилар ҳаётининг яхшиланиши саёрамиздаги ҳар қандай (жумладан, онгли) ҳаётнинг асоси сифатида биосферани яқсон қилмасдан экотизимларни қўллаб-қувватловчи хўжалик доирасида ўринга эга бўлиши мумкин.

Барқарор ривожланиш муаммосини тадқиқ этиш унингстратегияси илмий асосларни фақат атроф-муҳитни барқарорлаштириш ва биотик регуляция назарияси нуқтаи назаридан олади. Бироқ бу стратегияни амалга ошириш қийинроқ, чунки у инсониятнинг бундан олдинги тўпланган барча тажрибалари ва фикрлаш қолипларига энг кўп қаршилик кўрсатади. Уни амалга ошириш

учун ноосфера ёндашувини атроф-муҳитни барқарорлаштириш ва биотик регуляция назарияси билан бирлаштириш зарур. Бу иккала методологик ёндашув мамлакатимизда илмий асосланган барқарор ривожланиш стратегиясини яратиш учун илмий асос бўла олади. Бу эса барқарор ривожланиш консенсиясини янада такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этади.

Демак инновациялар деганда у ёки бу фаолият соҳасида самарадорликни ошириш учун инсон ақли билан эришган ютуқлардан, яъни кашфиёт, ихтиро, илмий ва конструкторлик лойиҳалари ва ҳоказолардан фойдаланиш тушунилади.

4.3. Ўзбекистон Республикасида интеллектуал мулк тизимини ҳуқуқий муҳофазалаш хусусиятлари

Технологик инновациялар табиат кучларидан фойдаланиш ва атроф-муҳитга кўрсатилувчи зарарли таъсирни камайтиришнинг янада самаралироқ усули бўлган иқтисодий инновациялар ҳамда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш, ишлаб чиқарилган маҳсулотлар муомаласи, нарх, молия-кредит, пул механизмлари шакллариини ўзгартиришга олиб келувчи ва такрор ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи иқтисодий инновацияларнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Инновациялар пирамидасининг чўққиси ижтимоий-маданий инновациялар — фан, маданият, таълим, этика ва мафкурадаги инновациялар ҳисобланади. Улар инновацион янгилашни учун манба (илмий ихтиро ва кашфиётлар) бўлиб хизмат қилади ва шу билан бир пайтда уларнинг натижаси бўлиб, янги ижтимоий-маданий тузумни шакллантиради ёки унинг бир босқичига айланади. Турли фаолият соҳаларида инновациялар тарқалишининг резонанс самарасини қайд этиш мумкин.

Иқтисодчиларнинг олдиндан кўра билиш ва истикболли режалаштириш методологияси асосий қоидалари ва улардан замонавий шароитларда фойдаланиш истикболлари ва долзарблиги қуйидагилардан иборат.

1. Жамият ва табиат ривожланиши қонуниятларини яхлит ҳолда, тизимлар ранг баранглигида англаш олдиндан кўра билиш учун зарур асос ва замин ҳисобланади. Исталган бир фаннинг асосий функцияси шундан иборат. Бироқ бу ҳар қандай йирик ҳўжалик, ижтимоий ва экологик қарорлар қабул қилишда ҳам амалий зарурат ҳисобланади.

Бошланич ҳолатни баҳолаш ва ундан фойдаланишда икки нарсани инобатга олиш зарур. Биринчидан, табиий қонунлардан фарқли ўлароқ ижтимоий ривожланиш қонуниятлари жамиятнинг ўзидаги туб ўзгаришлар билан биргаликда ўзгариши мумкин.

Иккинчидан, ижтимоий қонун ва қонуниятлар таркиби бир турда емас, улар иерархик бўлиб, билишнинг турли даражаларини акс еттиради. **Статика қонунлари** эволюцион ривожланиш даврида нисбатан мувозанатли ҳолатда ижтимоий-иқтисодий тизимлар фаолият кўрсатувчи структура ва шарт-шароитларни акс еттиради. **Циклик динамика қонуниятлари** тизим динамикасидаги нотекисликни, сикллар босқичларининг алмашиш қонуниятлари ва тизимлар ривожланиш сиклларининг ўзини, жамиятнинг инновацион янгиланиш жараёнининг тўлқинсимонлигини очиб беради. Бу даврий ўзгараётган воқеликни англашнинг иккинчи босқичидир. Билишнинг олий босқичи — **сосиогенетика қонуниятлари** бўлиб, унда ижтимоий-иқтисодий тизимлар динамикасида наслийлик, ўзгарувчанлик ва танлов йииндиси (бирикуви) ҳисобланади.

2. Узоқ муддатли режалаттиришнинг асоси ижтимоий иқтисодий тизимлар динамикасидаги сикллар ва инқирозларни уларни табиий тизимлар билан алоқада олдиндан кўра билиш ҳисобланади.

3. Ижтимоий-иқтисодий ривожланишни узоқ муддатли башорат қилиш цивилизацияли характерга эга бўлиб, жаҳон ва локал цивилизациялар алоқаси ва динамикаси қонуниятларини ҳисобга олади.

4. Олдиндан кўра билишнинг мақсад ва натижалари муайян ҳодисаларни айтиб бериш емас, балки даврий ўзгаришлар ва ривожланиш тенденцияларини

олдиндан кўра билиш, келажакда вужудга келиши мумкин бўлган муаммолар ва уларни инновацион асосларда ҳал қилиш юлларини тадқиқ этиш ҳисобланади.

5. Узоқ муддатли башорат қилиш ва стратегик режалаштириш ўзаро узвий ва чамбарчас боғлиқ бўлиб, иқтисодиёт ва йирик хўжалик тизимларининг ривожланишини бошқаришда яхлит бир бутунликни ташкил қилади. Башорат режадан олдин келади, келажакдаги ривожланиш тенденцияларини баҳолаш, базавий ва аҳволни яхшиловчи инновацияларни амалга ошириш учун зарур бўлган стратегик учтуворликларни танлаш ҳамда бунинг оқибатларини баҳолашга ёрдам беради.

6. Узоқ муддатли башорат қилиш ва стратегик режалаштириш методологияси тор доирадаги умумлаштирувчи кўрсаткичлар (индикаторлар), истиқболли баланслар, истиқболли балансларга таяниши лозим. Чунки улар халқ хўжалигидаги пропорцияларнинг мувозанатли ўзгаришини таъминлаш, муайян ички ва ташқи омилларни эътиборга олган ҳолда ижтимоий-иқтисодий, инновацион-технологик ва экологик сиёсатнинг истиқболли мақсадларига эришишга имкон беради.

7. Башорат қилиш ва стратегик режалаштиришни ташкил этиш турли даражадаги режа ва башоратларнинг уйғунлашуви, уларни ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланишда маҳоратнинг юқори бўлиши, давлат томонидан тартибга солишнинг бозор вакиллари мустақиллиги ва ташаббуслари, уларнинг инновацион фаоллиги билан уюнлашувини таъминлай олиши зарур.

Ва ниҳоят, инновацион ўсиш, самарали ва ишончли башорат асосида ижтимоий-иқтисодий ривожланишни тезлаштириш стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг муҳим омили ушбу соҳада давлат оргалари учун ҳам, корпорациялар учун ҳам юқори малакали кадрлар тайёрлаш ҳисобланади.

Келажакни олдиндан кўра билиш, стратегияни ишлаб чиқиш бу — мустақил касб бўлиб стратегик фикрлашни, турли фанлар бўйича тайёргарлик кўришни ва чуқур илмий ва амалий билимларга эга бўлиш талаб қилинади. Бундай мутахассислар тайёрлаш ҳамда иқтисодчи ва муҳандис кадрлар учун махсус фанлар ўқитишни қайта тиклаш ва буни янги, бозор иқтисодиёти

талабларига жавоб берувчи асосларда бажариш лозим. Бу инновацион ўсиш стратегиясини муваффақиятли амалга оширишнинг зарур шартидир.

Боб юзасидан назорат саволлар

1. Инновацион фаолиятни амалга оширишда ҳамкорлик шартномаларни аҳамияти.
2. Инновацион технологияларни яратишда ҳозирги давр илм фаннинг аҳамияти нималарда деб биласиз ?
3. Интеллектуал мулк ютуқларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги қандай аниқланади ?
4. Истиқболли инновацион технологияларни халқ хўжалигига трансфера қилиш усуллари қайсилар ?
5. Интеллектуал мулкни шакллантириш мақсадида қандай вазифаларни амалга ошириш лозим ?
6. Инновацион логистика ривожда интеллектуал мулкнинг шаклланиш аҳамияти нимада ?
7. Ўзбекистонда сўнги уч йил давомида интеллектуал мулкни шакллантиришга қаратилган қандай чора-тадбирлар амалга оширилди ?
8. Ишлаб чиқариш бочқичида инновацион логистиканинг асосий мақсадлари нималардан иборат ?
9. Ишлаб чиқарувчидан то истеъмолчига этиб боргунгача бўлган йўлда битта бўлса ҳам воситачи орқали ўтган моддий оқим нима деб аталади ?
10. Қайси инновацион логистик тизимларни биласиз ?

V-боб. ЎЗБЕКИСТОННИНГ МИЛЛИЙ ИННОВАЦИОН ТИЗИМИ.

5.1. Ўзбекистоннинг миллий инновацион тизими ва унинг аҳамияти

5.2. Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси

5.3. Ўзбекистон Республикасида инновацион фаолиятни ривожлантириш истиқболлари

5.4. Ўзбекистон Республикасида технологик инновациялар

5.1. Ўзбекистоннинг миллий инновацион тизими ва унинг аҳамияти

5.1. Ўзбекистоннинг миллий инновацион тизими ва унинг аҳамияти

Мамлакатимиз Президенти Ш.М. Мирзиёев Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгаши саммитидаги маърузасида ... “ Бизнинг назаримизда, мамлакатларимизни инновацион асосда ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиши лозим. Бугунги кунда биз ахборот коммуникация ютуқлари, илғор технологиялар ҳаётга шиддат билан кириб келатёган ва барча соҳаларда кенг қўлланилаётганлигини кўриб турибмиз. Ҳар қандай давлатнинг узок истиқболда ҳам рақобатбардош бўлиши ва барқарор тараққиёти айнан шу омилларга боғлиқ. Шу муносабат билан биз ушбу йўналишдаги дастур-лойиҳаларни амалга ошириш мақсадида, иновацион тараққиёт учун маъсул идоралар, илмий тадқиқот марказлари ва венчур компанияларимиз ўртасида яқин ҳамкорликни йўлга қўйиш ва кенгайтиришни таклиф этамиз”, -деб таъкидлаб ўтганликлари эътиборли бўлди.²³

Мамлакатни инновацион ривожлантириш моделига ўтиш даврида давлат илмий-техника сиёсатининг моҳияти республика ички талабини тез қондирадиган, жаҳон бозорида рақобатбардош бўла оладиган, иқтисодиёт тармоқларини тубдан янгиланишига имкон берадиган илмий ва технологик тадқиқотларга кўмаклашишдан иборат.

²³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Туркий тилли давлатлар ҳамкорлик кенгаши саммитидаги маърузасидан. “Халқ сўзи” газетаси, 04.09.2018-йил, № 182.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Мамлакатимизни 2016-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим йўналишлари”га бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси, Халқ сўзи, 2017 йил 21-январ сони

Шунингдек, 2018 22 сентябрдаги Президент Ш.М.Мизийёевнинг 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Илм оламида илмий (илмий-тадқиқот), илмий-техник фаолият ва экспериментал (тажриба-конструкторлик) ишлаб чиқариш йўналишлари мавжуд. Жумладан, фундаментал илмий-тадқиқот ишлари, экспериментал ва назарий фаолиятжамият ва табиат ривожланишининг асосий қонуниятлари тўғрисида янги билимлар яратишга қаратилган бўлади. Илмий-техник фаолиятда технологик, ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ечиш ва янги билимни яратиш, қўллаш ва кенг жорий этишга қаратилган бўлиб, илмни, техникани, ишлаб чиқаришни ягона тизим сифатида фаолият кўрсатишни таъминлашга кўпроқ эътибор берилади.

Мамлакатнинг миллий инновацион тизими илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига (ИТТКИ) жалб қилинган илмий ходимларнинг фаолият юритишлари учун зарур бўлган инфратузилма, ахборот-коммуникация технологиялари ва мамлакатда интеллектуал шахсий мулкни ҳимоя қилиш, ишбилармонлик шароитини яратиш, инновацион жараённи ташкил этиш, янги лойиҳаларни вужудга келиши учун зарур бўлган шароитни яратади.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг 2008 йил 15 июлдаги “Инновация лойиҳалари ва технологияларини ишлаб чиқаришга жорий этишни рағбатлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги №916-сонли Қарорини амалга ошириш доирасида Ўзбекистон Республикасида 2008, 2009, 2010 ва 2011 йилларда “Инновацион ғоя, ишлама ва технологиялар” ҳамда “Саноат ярмаркаси ва корпорацион биржа савдоси” ярмаркалари “Ўзэкспомарказ”нинг кўргазма павилонларида ўтказиш анъанага айланган. Шу кунларда ҳам давом қилмоқда, унда мамлакатимиз Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги қошидаги олий ўқув юртлари ва коллежлари, уларнинг профессор-ўқитувчилари, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси илмий-текшириш институтларининг олимлари ва тармоқ институтларининг олимлари томонидан Ўзбекистон Республикаси халқ хўжалигининг барча тармоқлари учун

бажарилган илмий-тадқиқот ишлари, импорт ўрнини босувчи локализация қилинган (маҳаллийлаштирилган), экспортбоп товарлари билан ҳамда республикамиз ва хорижий тармоқ ишлаб чиқарувчи саноат, агросаноат вакиллари ярмаркада қатнашувчи вакиллар билан ўзаро ҳамкорлик шартномаларини тузиш ва ҳамкорлик ўрнатиш бўйича истикболли ишлар амалга оширилмоқда.

Ўтказилаётган ярмаркаларнинг бош мақсади фан сиғими юқори бўлган, юқори технологик ишлаб чиқаришларнинг ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш, шужумладан кичик инновацион тадбиркорликнинг барқарор ривожланиши учун шароит яратиш; республиканинг илмий, илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ташкилотлари илмий-техник салоҳиятидан мамлакат иқтисодиёти ва ижтимоий соҳасини ривожлантиришнинг долзарб муаммоларини ҳал қилиш йўлида самарали фойдаланиш; корхоналарнинг инновация фаоллигини ошириш, инновация фаолиятини кенгайтириш учун инвестицияларни жалб қилишга кўмаклашишдан иборат.

Ярмаркада тақдим этилаётган ишланмаларнинг аксарияти мамлакат иқтисодиётининг асосий тармоқлари учун бевосита аҳамият касб этади ҳамда ушбу маҳсулотнинг истеъмолчилари ва буюртмачиларини қизиқтиради, ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорларнинг кенг доираси учун фойдали бўлади. Маҳсулотларни ишлаб чиқариш тўғрисидаги келишувлар ва янги хўжалик шартномаларини тузиш учун хизмат қилади.

Юқоридаги мақсаддан келиб чиққан ҳолда қуйидаги вазифалар белгилаб олинади:

- инновация ғоялари ва лойиҳаларини тақдим этиш;
- саноатнинг рақобатбардошлигини ошириш манфаатларидан келиб чиқиб, фан, ишлаб чиқариш ва сармоялар интеграциясини таъминлаш;
- илмий-техника соҳасидаги корхоналар ва ихтисослашган фирмаларнинг инновацион фаолиятини ривожлантиришга кўмаклашиш;
- илмий ва амалий тадқиқот натижаларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш, корхоналарнинг технологиялари ва маҳсулотларини ватанимиз ва хориж

бозорларига олиб чиқиш бўйича тармоқлараро алоқаларни кенгайтириш ва мустаҳкамлашга кўмаклашиш;

- бюджетдан ташқари молиявий маблағларни тўплаш ва инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш ҳамда уларни бозорга чиқариш жараёнига жалб қилиш.

Намойишга қўйилаётган амалий, инновацион ва илмий-техник лойиҳалар ҳамда ишланмаларнинг асосий қисми экспортга йўналтирилган ва импорт ўрнини босувчи ҳамда юқори самарали маълумотлар, машиналар, препаратлар ва дунётажрибаларига мос келувчи бошқа фан сиғими юқори бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқаришга имкон берувчи маҳсулот ва технологияларни яратишга қаратилиши лозим.

Мамлакатимиз олдида қўйилган бу вазифаларни муваффақиятли амалга ошириш йўлида иқтисодиётнинг турли тармоқлари ва ишлаб чиқариш учун янги инновацион ғоя ва технологияларни яратиш беришнинг назарий асосларини ўз ичига олган мазкур фан муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикасида истиқлол йилларида иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизимида чуқур ва сифатли ўзгаришлар амалга оширилди, миллий иқтисодиётнинг тармоқ тузилиши инновация ҳисобига янгиланди. Бугунги кунда мамлакатимизнинг жаҳонҳамжамиятидаги ўрни ва мавқеи тобора мустаҳкамланиб бормоқда. Дунёни бугунги фан-техника тараққиёти, қолаверса жаҳон бозорида рўйбераётган инновацион ўзгаришлар эришилаётган ютуқлар билан чегараланиб қолишга имкон бермаяпти. Шу боис, Ўзбекистонда жаҳон бозоридаги инновацион ўзгаришларни ўрганиш, тадқиқотларни олиб бориш, назария ва услубларини яратиш, уларни амалга оширишнинг йўллари ишлаб чиқишни амалга оширилди. Бу эса, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда, мамлакатимизни қисқа вақт ичида енг ривожланган мамлакатлар қаторидан жой эгаллашига имкониятлар эшигини очади.

Иқтисодиётни ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири миллий иқтисодиётнинг соҳа ва тармоқларида инновацион ислохотлар ўтказиш ҳамда туб янгиланишларни модернизация қилиш ҳисобланиб, у иқтисодий

барқарорликни таъминлаш, корхоналарни янги технология ва ускуналар билан жиҳозлаш, иқтисодиётда нодавлат сектор улушини оширишга асосланади. Қолаверса, Ўзбекистон Республикасининг инновацион ҳамда иқтисодий салоҳиятини ошириш ва ундан унумли фойдаланишни назарда тутди. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов таъбири билан айтганда, "... ушбу сиёсат, аввало, мамлакатнинг иқтисодий қудратини янада мустаҳкамлаш, бой табиий, хомашё ва меҳнат ресурслари, интеллектуал ва илмий-техникавий салоҳиятимиздан тўла ва самарали фойдаланишга йўналтирилган бўлиши даркор". Дарҳақиқат, мамлакатнинг жаҳон хўжалик тизимига фаол кириб бориши иқтисодиётнинг очиклигини кенгайтириш ва эркинлаштириш, инновация асосида модернизация қилиш, Ўзбекистонда иқтисодий ўсишнинг барқарор суръатларини таъминлаш муаммоларига алоҳида аҳамият берилишини тақозо этади.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг ҳозирги ҳолати миллий иқтисодиётда инновацион ўзгаришларни амалга ошириш суръатларини жадаллаштиришни талаб этади. Иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, фаол, самарали инновация ва маркетинг стратегиялари мамлакат иқтисодий ва табиий омилларидан оқилона фойдаланиш орқалигина амалга оширилиши мумкин. Модернизациялаш шароитида иқтисодиётнинг инновацион шаклланиши, энг аввало, иқтисодий ўсишни таъминловчи тармоқлар ҳисобига юз беради, бу эса ўз навбатида мамлакат иқтисодиётини хомашё экспорт қилишини камайтириш билан бирга уни қайта ишлашни ривожлантиришга, валюта маблағларининг тежалишига ва аҳоли бандлигининг ошишига сабаб бўлади. Ушбу омиллар ўз навбатида мамлакатнинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрнини мустаҳкамланишига олиб келади.

Инновация у ёки бу фаолият соҳасида самарадорликни ошириш учун инсоннинг интеллектуал мулк ютуқлардан (кашфиёт, ихтиро, илмий ва конструкторлик лойиҳалари ва ҳоказо) фойдаланиш натижасида олинган моддий ва номоддий маҳсули бўлиб, у мос равишда технологик, иқтисодий, экологик, бошқарув, ҳарбий, сиёсий, ижтимоий-маданий, ҳуқуқий ва бошқа

турларга бўлинади. Инновациялар дунёси инсон фаолияти соҳалари каби ранг-баранг ва турли-туман кўринишга эга.

Замонавий технологик янгиликлар бошқа мамлакатларда киритилган янгиликларни такрорловчи имитация ва дунёда илқбора амалга оширилаётган янги инновациялар бўлиши мумкин.

Ҳозирги замонавий нуқтаи-назардан, базис инновациялар янги техника (технология) авлодлари ва технологик укладларни ўзлаштиришга йўналтирилган бўлади; яхшиловчи инновациялар эса авлодларнинг тарқалиши ва улар қўлланувчи турли соҳаларнинг ўзига хосликларидан келиб чиққан ҳолда тақсимланишига хизмат қилади; сохта инновациялар эскирган техника ва технологияларнинг хизмат қилиш муддатини узайтиришга хизмат қилади.

Инсон интеллектуал билимларининг ривожланишидаги асосий ўсишлар узок муддатли ўсишнинг асосий манбаи бўлиб, дунёда кенг тарқалган ва даврга хос янгиликлар деб аташ мумкин.

Инновацион ўзгаришлар амал қилиш майдонига кўра инсон фаолиятининг барча соҳалари ва жамиятнинг ҳар бир жабҳасини қамраб олади. Бошланғич, энг кўп ўрганилган технологик инновациялар қуйидагилар ҳисобланади: ишлаб чиқариш янги технологик усулининг шаклланиши асосида турувчи инновациялар; технологик ва техника авлодларини ўзгартиришга туртки бўлувчи базис инновациялар; янги техника моделлари ва технология модификациялари ёрдамида янги бозорларни ўзлаштиришга хизмат қилувчи инновациялар.

5.2. Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мизийевнинг “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси” тўғрисида тўғрисида”ги фармонида фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси тўғрисида батафсил кўрсатиб берилган. “Халқ сўзи” газетаси, 04.09.2018-йил, № 182.

Замонавий иқтисодиёт, илм-фан, техника ва технологияни ривожлантириш асосида кадрлар тайёрлашнинг такомиллашган тизимини яратиш мамлакат

тараққийетининг муҳим шарти ҳисобланади. Тизимнинг жорий етилиши истиқболга мўлжалланган вазифаларни қўя олиш ва ҳал етиш иқтидорини, юксак умумий касбий маданиятни эгаллаш, шахсий жиҳатдан ижодий фаоллик кўрсата оладиган, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил ҳолда мўлжал ола билиш малакасини эгаллаган кадрларнинг янги авлоди шаклланишини таъминлайди.

Ишлаб чиқаришнинг талаб-эҳтиёжлари кадрлар тайёрлаш тизимининг йўналиши, даражаси ва миқёсларини шакллантиради, касб тайёргарлигининг мақсади, вазифалари ва мазмунини белгилайди, малака талабларини илгари суради, таълимнинг муқобил технологиялари ва шакллари танлашни тақозо этади. Ишлаб чиқариш пировард натижада кадрларнинг сифати ва рақобатбардошлигига баҳо беради.

Ишлаб чиқаришнинг кадрлар тайёрлаш тизимидаги вазифалари қуйидагилар билан белгиланади:

—турли савия ва малакадаги мутахассисларга бўлган талаб-эҳтиёжни шакллантиради;

—ўз ихтиёридаги моддий-техника, молия, инсон ресурслари ҳамда кадрлами ўқитиш, малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш учун зарур бошқа ресурслари бериш билан узлуксиз таълим тизимига қўмаклашади;

—муассис, васий, донор, ҳомий тариқасида айрим мутахассислари ва гуруҳларни мақсадли тайёрлашни, шунингдек, турли даражадаги ўқув юртлирини молиялашда қатнашади;

—таълим ва илм-фаннинг турли шакллардаги интеграциясини (муваққат ижодий жамоалар, ўқув илмий-ишлаб чиқариш мажмуа-лари, марказлари, технопарклар, технополислар) ривожлантиради.

Ишлаб чиқаришнинг кадрлар тайёрлаш тизимидаги мавқеини кучайтириш қуйидаги йўУар билан таъминланади:

—таълимни корхонадаги унумли меҳнат билан, шу жумладан, ишлаб чиқариш амалиёти жараёнидаги меҳнат билан қўшиб олиб бориш асосида юқори малакали кадрлар тайёрлаш;

—кадрлар тайёрлаш ҳамда биргаликда илмий-технология ишланмаларини олиб боришда корхоналарнинг ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланиш;

—таълим олувчиларни меҳнат жамоаларида тарбиялаш (меҳнат, маънавий вазисмоний тарбиялаш);

—ишлаб чиқаришнинг талаб-эҳтиёжларини инобатга олиб, техника ва технологияларни ривожлантиришнинг янги йўналишлари бўйича кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш;

—ишлаб чиқаришнинг иқтисодий ва технология муаммоларини ҳал этиш учун олий таълим муассасалари ва илмий ташкилотларнинг илмий салоҳиятини жалб этиш;

—педагог кадрларнинг илғор технологиялар соҳасидаги малакасини бевосита ишлаб чиқаришда мунтазам ошириб бориш;

—ишлаб чиқаришнинг юқори малакали кадрларини таим жараёнига ва педагогик фаолиятга жалб этиш;

—ишлаб чиқариш амалиётини ўташ учун таим олувчиларни иш жойлари билан таъминлаш;

—ўзаро интеграцияланган таълим муассасаларини замонавий ускуналар, аппаратлар ва асбоблар билан жиҳозлаш.

Илм-фан ва ишлаб чиқаришнинг тараққиёти тегишли кадрларга бўлган талабни белгилаб беради, ҳамда уларни тайёрлаш ва квалификациялашга бўлган ижтимоий буюртмани шакллантиртади.

Илм-фаннинг бош вазифаси кадрларни олдиндан тайёрлаш , мамлакатнинг илмий салоҳиятини шакллантиришдан иборатдир.

Илмий муассасаларда, олий ўқув юртларида ва илм-фанни бошқариб берувчи ташкилотларда истеъдодли ёш мутахассислар, илмий-педагогик ходимлар ва олимлар орасидан олий квалификацияли, илмий ва илмий-педагогик кадрларни танлаш ва тайёрлашнинг зарур шарт-шароитлари яратилади ва унинг самарали механизмлари ишлаб чиқилади.

Кадрлар тайёрлаш тизимида ишлаб чиқариш тегишли даража ва ихтисосликдаги кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини

оширишда фаол иштирок етган ҳолда, буюрмачилик ва истеъмолчилик вазифасини амалга оширади.

Ишлаб чиқариш эҳтиёжлари кадрлар тайёрлаш тизимининг ижтимоий буюртмасини шакллантиради, профессионал тайёргарликни мақсади, вазифалари ва мазмунини белгилайди, квалификация талабларни илгари суради, мутаносиб технологиялар ва таълим шакллари танлашни тақозо этади. Ишлаб чиқариш буюртмаси сифатида кадрларнинг, умуман касбий таълим тизимининг сифати, даражаси ва рақобатбардошлигини баҳолайди.

Юзага келган инновацияларни бошқариш тизимида инновацион лойиҳаларни амалга ошириш бизнес марказлар ва технопарк каби структуралардан фойдаланган ҳолда рўй беради. Демак, агар таълим муассасаси юқори технологияли ихтисосликлар бўйича амалий курсларни тайёргарликка киритиш ниятида бўлса, у тасарруфида маълум миқдордаги инновацион лойиҳалар бажариладиган инновацион фондлар эга бўлади.

Бу турдаги муносабатларга «классик» мисол тариқасида Стенфорд университетининг технологияларни лицензиялаш боинмасини келтириб ўтиш мумкин. Айнан ушбу боинма 1996-1998 йилларда юқори технологияли ёш Гоогле компаниясини қоилаб-қувватлади: компанияни ташкил етиш, венсур фондлар томонидан молиялаштиришни жалб қилиш, компаниянинг ўсишини бошқариш учун профессионал топ-менежерлар излаб топишда ёрдам кўсатди.

Гоогле компанияси қидирув хизматлари бозорида етакчига айланиб, 2004 йил 2 млрд. доллар миқдорида аксиялар бирламчи жойлаштиришни амалга оширгач, компаниянинг 10 %ига эгалик қиладиган Стенфорд университети бу лойиҳадан аксияларни сотишдан олинган фойда кўринишида самарага эга боиди.

Тасарруфида инновацион фондлар ташкил қилиш орқали фанни ишлаб чиқариш билан интеграциясига эришиш мумкин.

Инновацион фондлар ташкил қилиш учун қуйидаги ресурсларга эга бўлса мақсадга мувофиқдир:

-фонд фаолиятининг бошланғич босқичини молиялаштириш;

-фондда ишлаб чиқариш учун инновацион корхоналарни жойлаштиришга майдонлар;

-корхона ва фирмалар таъсис қилиш ва мустақил тижорат фаолияти юритиш ҳуқуқи.

Агар дастлабки икки ресурсни излаб топиш мамлакатимиздаги деярли барча олий ўқув юртлари учун муаммо ҳисобланадиган боиса, учинчи ресурснинг йўқлиги бюджет ҳисобига молиялаштириладиган давлат ОўЮ учун ўзига хос муаммо бўлиши мумкин, аммо замон талабидан келиб чиқиб, ҳозирги кунда буни ечимини топиш ҳечам қийин иш эмас.

Янги илмий билимлар ва технологияларни ишлаб чиқаришга жорий қилиш самарали механизмларини шакллантириш зарурати туфайли охириги йилларда технопарклар, бизнес-инкубаторлар, инновацион-технологик марказлар, махсус иқтисодий ҳудудлар, илмий-техник ривожланиш ҳудудлари, инновацион ривожланиш ҳудудлари ва ҳ.к. пайдо бола бошлади.

Инновацияларга асосланган иқтисодиётда билим воситалари биринчи даражали, энг муҳим ресурслар ҳисобланади. Оқибатда етарли даражада билимларга эга болибгина қолмай, уларни амалиётда қолай оладиган, билимлар ескириб бориши билан уларни узлуксиз янгилаб берадиган малакали мутахассислар тайёрлаш жуда муҳим аҳамият касб этади.

Ҳозирда таълимда янги ўқув режалари, дастурлари, дарслик ва қоиланмалар яратишга киришилди. Таълим муассасаларини аттестатсиядан ўтказиш ва аккредитатсиялаш ёйга қўйилди. Айни вақтда янги жуда кўплаб турдаги таълим муассасалари ташкил етила бошланди.

Таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, ривожланган давлатлар даражасида, юксак маънавий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш миллий тизимини яратиш, кадрлар тайёрлаш мақсади етиб белгиланди.

Инновацион иқтисодиёт бу - билимлар ва инновацияларга асосланган жамият иқтисодиётидир. Мазкур иқтисодиётга янги ғоялар, янги машиналар,

тизим ва технологиялами очик қабул қилиш, уларни хилма-хил фаолият соҳаларида амалга оширишга тайёрлик хосдир.

Ҳозирги кунда ўзбекистонда олий таълим муассасаларига инновацион иқтисодиёт доирасида кадрлар тайёрлаш тизимига хос бўлган жиҳатлар белгилаб берилди.

Ишлаб чиқаришнинг талаб-эҳтиёжлари кадрлар тайёрлаш тизимининг йўналиши, даражаси ва микёсларини шакллантиради, касб тайёргарлигининг мақсади, вазифалари ва мазмунини белгилайди, малака талабларини илгари суради, таълимнинг муқобил технологиялари ва шакллари танлашни тақозо этади. Ишлаб чиқариш пировард натижада кадрларнинг сифати ва рақобатбардошлигига баҳо беради.

5.3. Ўзбекистон Республикасида инновацион фаолиятни ривожлантириш истиқболлари

Инновацион ривожланишнинг асосида интеллектуал мулк объектларига эгалик ҳуқуқини харид қилиш ва беришда энг катта фаоллик хорижий компанияларга тегишли. Шу муносабат билан мамлакатдаги фан ва таълим билан бир томондан ва ишлаб чиқариш билан иккинчи томондан ўртадаги фарқ катта ташвиши ётмоқда. Бошқа яна бир ташвишли ҳолат бу интеллектуал мулк объектлари бўйича шартномаларнинг 70% дан кўпи товар белгилари ва хизмат кўрсатиш белгиларига тўғри келади. Бундай ёндашувга амал қиладиган бўлсак, кутилаётган техноструктурага эришишни ҳали кўп кутишга тўғри келади.

Афсуски, кўплаб илмий-тадқиқот институтларида инновациялар биринчи навбатда ўз тадқиқотларини молиялаштириш учун манбани излаб топиш воситаси сифатида кўриб чиқилади. Кабинетлар, лабораториялар ва диссертация залларидаги илмий муҳокамалар кўпинча олинган ғояларнинг янгилик даражаси билан боғлиқ бўлади. 2000 йилдан 2004 йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда патент олиш учун мурожаат қилинган аризалар сони 3476 тани ташкил қилган бир пайтда кашфиётлар бўйича шартномалар умумий сони 252 та ки 7,2%га тенг бўлди. Илмий янгиликларнинг келгуси ҳаракатланиши, синов тариқасида текшириб кўрилиши, олинган натижаларнинг бозорда татбиқ этилиши энди

уларни яратувчиларнинг вазифаси емас. Бу билан энди инновацион воситачи шуғулланиши лозим! Бу воситачилар ҳозир Ўзбекистонда тайёрланмаяпти.

Инновацион таркибий қисм давлат иқтисодий сиёсатининг ҳар бир (макроиқтисодий, структуравий, тармоқва минтақавий) йўналишида кўзда тутилиши лозим. Инновацион сиёсат давлатнинг саноат сиёсатини самарали амалга ошириш ҳисобига ҳам муоффақиятли ривожланиши мумкин. Масалан, тармоқлараро ишлаб чиқариш занжирини вертикал интеграциялаб, нафақат молиявий-иқтисодий, балки, илмий-техник жиҳатдан ҳам инновацияларга эришиш, вертикал бўйлаб кумулятив ёки синергик таъсир кўрсатиш мумкин. Инновациялар капитал тўланиши янгиликлар ишлаб чиқиш ва киритиш учун етарли замин ҳозирлаган пайтларда корхоналар горизонтал алоқалари даражасида ҳам вужудга келиши ва ўзлаштирилиши мумкин. Бу жиҳатдан саноат сиёсати иқтисодиётнинг ўсиш нуқталарида ресурслар марказлашувига хизмат қилишдан ташқари уларнинг инновацион имкониятларини ҳам ривожлантиради.

Ўзбекистонда инновациялар шиддат билан хусусий сектордаги компаниялар ривожланиш стратегиясининг бир қисмига айланиб бормоқда. Қишлоқ хўжалиги ёки саноат корхоналарида янгиликлар киритиш меҳнат маҳсулдорлигини ошириш, молиявий, меҳнат ва моддий ресурсларни тежаш ҳамда чиқарилаётган маҳсулот ва хизматлар сифатини оширишга кўмаклашади. Бироқ хусусий сектор кутилаётган рақобатбардошлик даражасини таъминловчи тўлақонли ва барқарор инновациялар механизмини фақат ўз кучлари билангина ярата олмайди. Бунда ҳукуматнинг мақсадли йўналтирилган ва комплексли инновацион стратегиясининг ўрни жуда ҳам катта.

Бундай комплексли стратегияни амалга ошириш — узоқ муддатли характерга эга ҳисобланади. Замонавий инновацион муҳит ҳолати айрим обектив сабабларга кўра киска муддат ичида маҳаллий бизнеснинг инновацион даражаси юқори бўлишига имкон бера олмайди ва шу сабабдан унинг ривожланиши давлатнинг кўплаб йўналишлар бўйича куч сарфлашини талаб қилади. Бунда қуйидаги муаммоларга эътибор каратиш зарур:

– бизнеснинг илмий-техник ахборотларга эга бўлиши учун трансакция харажатлари жуда катта;

– янги технологияларнинг қиймат ва бозор рисклари корхоналар, айниқса, кичик корхоналар учун жуда катта;

– инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун ўз ресурсларини таклиф этувчи молиявий ва инвестицион институтларнинг кенг камровли ва диверсификацияланган бозори мавжуд эмас;

– хусусий сектордаги кўплаб корхоналарда инновацион бошқарув қарорлари тизими шакллантирилмаган;

– фанни ишлаб чиқариш билан болаб туриши мумкин бўлган инновацион воситачилар институти ривожланган тармоқ яратилмаган;

– рақобатли муҳит маҳаллий корхоналарни инновацияларни жалб қилишга етарли даражада рағбатлантирмайди;

– иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида бизнес технологияларининг асосий массасида бизнесни ташкил қилишнинг маблағларни намунавий товарлар ишлаб чиқариш ёки улар билан савдо қилишга киритишни назарда тутувчи анъанавий ёндушувлар устунлик қилади.

Юқорида санаб ўтилган муаммоларнинг барчаси шуни кўрсатадики, инновацион муҳит маълум маънода иқтисодий ва институционал ислохотларнинг турли йўналишларидаги тараққиётга боғлиқ бўлади. Иқтисодиётда инновацион механизмларни ишга тушириш стратегик аҳамиятга эга вазифа бўлиб, уни кичик бизнесдан бошлаш мақсадга мувофиқ.

Барқарор ривожланиш стратегияси анъанавий умум инсоний тасаввур ва кадриятлар, фикрлаш стереотипларидан келиб чиққан ҳолда белгилан майди. У нафақат замонавий воқеликка, балки, кутилаётган ривожланиш истиқболларига мос келувчи илмий ёндашувлар ишлаб чиқишни талаб қилади.

Ушбу стратегияга мос келувчи дунёқараш одамларнинг бир-бирига бўлган муносабати ва биосфера билан алоқаларининг буткул ўзгартирилишини талаб қилади. Планетамизнинг ўзига хослиги шундаки, унда ҳали бутун космосда топилмаган онгли ҳаёт мавжуд. Инсоният буни тан олиши, уни ўзининг келгуси

ривожланишининг асосий максадларидан бирига айлантириши ва биосферага антропоген таъсирни сусайтириши лозим. Сайёрамиздаги тирик мавжудотлар ўз яшаш муҳитини ўзи шакллантириб, унинг барқарорлигини таъминлайди ва ҳаёт кечириш учун оптимал шароитлар яратади, яъни биосферанинг барқарорлиги ундаги тирик организмлар табиий иттифоқлари томонидан таъминланади. Уларни сақлаб қолган ҳолда инсон биосфера фаолияти ва эволюция сиқонунларига тўлиқ жавоб берган ҳолда яшаши мумкин. Цивилизациянинг яшовчанлиги ва барқарор ривожланишига ўтиш биосфера қонунлари ва чекловларини ҳисобга олишни талаб қилади. Атроф-муҳитнинг биотик мувозанатини сақлар экан, инсоният барқарор ривожланиш йўлига ўтиб, сайёрамиз биосфера яратган тур сифатида яшаб қолиши мумкин. Цивилизациянинг келгуси эволюцион ривожланиши, кишилар ҳаётининг яхшиланиши сайёрамиздаги ҳар қандай (жумладан, онгли) ҳаётнинг асоси сифатида биосферани зарарламасдан экотизимларни қўллаб-қувватловчи ҳўжалик синфлари доирасида ўринга эга бўлиши мумкин.

Барқарор ривожланиш муаммосига нисбатан янада кенгроқ ва шу билан бир пайтда тизимли методологияни қўллаш қўплаб йўналишлар бўйича суйқаси чиққан хулосаларга олиб келиши мумкин. Айтайлик, иқтисодиёт соҳасида ижтимоий-табиий ёндашув бозор ёки режа механизмлари самарадорлиги ҳақида мунозаралардан эътиборни ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий шаклнинг табиат билан чиқишувчанлик муаммосига қаратади. Шу тариқа иқтисодиётнинг у ёки бу ижтимоий шакли биосферага мос келиши ижтимоий омиллар билан биргаликда инсоният ҳаёти ва ривожланишининг янги асосларини яратади.

Барқарор ривожланиш муаммосини тадқиқ этиш унинг стратегияси илмий асосларни фақат атроф-муҳитни барқарорлаштириш ва биотикрегуляция назарияси нуқтаи назаридан олади. Бироқ бу стратегияни амалга ошириш учун қийинроқ, чунки, у инсониятнинг бундан олдинги қўлланган барча тажрибалари ва фикрлаш қолипларига энг кўп қаршилик кўрсатади. Уни амалга ошириш учун ноосфера ёндашувини атроф-муҳитни барқарорлаштириш билан бирлаштириш зарур. Бу иккала методологик ёндашув мамлакатимизда илмий

асосланган баркарор ривожланиш стратегиясини яратиш учун илмий асос бўла олади. Бу эса баркарор ривожланиш консенсиясини янада такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этади.

Демак инновациялар деганда у ёки бу фаолият соҳасида самарадорликни ошириш учун инсон ақли эришган ютуқлардан (кашфиёт, ихтиро, илмий ва конструкторлик лойиҳалари ва ҳоказо) фойдаланиш тушунилади.

5.4.Ўзбекистон Республикасида технологик инновациялар

Технологик инновациялар табиат кучларидан фойдаланиш ва атроф-муҳитга кўрсатилувчи зарарли таъсирни камайтиришнинг янада самаралироқ усули бўлган иқтисодий инновациялар ҳамда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш, ишлаб чиқарилган маҳсулотлар муомаласи, нарх, молия-кредит, пул механизмлари шакллари ўзгартиришга олиб келувчи ва такрор ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи иқтисодий инновацияларнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Ижтимоий-сиёсий ва ҳуқуқий соҳалардаги инновациялар ижтимоий стратификация ҳамда ижтимоий синф ва гуруҳлар таркибида ўзгаришларга олиб келади. Инновациялар перамидасининг чўққиси ижтимоий-маданий инновациялар — фан, маданият, таълим, этика ва мафкурадаги инновациялар ҳисобланади. Улар инновацион янгиланиш учун манба (илмий ихтиро ва кашфиётлар) бўлиб хизмат қилади ва шу билан бир пайтда уларнинг натижаси бўлиб, янги ижтимоий-маданий тузумни шакллантиради ёки унинг бир босқичига айланади. Турли фаолият соҳаларида инновациялар тарқалишининг резонанс самарасини қайд этиш мумкин.

Сосиогенетика нуктаиназаридан инновациялар динамикасида наслийлик, ўзгарувчанлик ва танлов қонуниятлари таъсири кузатилади. Ҳар бир инновация инновацион ривожланишнинг бундан олдинги даврида тўпланган тажрибаларга таяниб, ўзгараётган тизим гесотипинимерос қилиб олади ҳамда уни ташки ва ички шароитларга мослаштириб, эскирган элементлардан тозалаган ва янги элементлар билан бойитган ҳолда ўзгартиради; бунда кўпсонлиинновациялар орасидан энг самарали инновациялар танлаб олинади.

Етакчи тармоқлар таркиби ҳам ўзгаради. XX асрда технологик етакчиларга ҳарбий саноат, электротехника, кимё, асрнинг иккинчи ярмида - электроника, ахборот техникаси, биотехнология ва хизмат кўрсатиш соҳалари айланган еди. Такрор ишлаб чиқаришнинг гуманизация ва ноосферизацияси инсонҳаёти, фаолияти ва саломатлигини таъминловчи, табиий ресурсларни сақловчи ва атроф-мухитни муҳофаза қилувчи тармоқларнинг биринчи ўринга чиқишини англатади.

Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат сифатида шаклланиб бозор муносабатларига ўтиши билан тубдан ўзгарган дунёга янгича карашдан ташқари келажакни олдиндан кўра билишнинг янгича назарияси, стратегик режалаштириш методологияси, базис инновациялар кластерлари характери ва оқибатларини баҳолаш зарурати олдида келиб қолди.

Иқтисодчиларнинг олдиндан кўра билиш ва истикболли режалаштириш методологияси асосий қоидалари ва улардан замонавий шароитларда фойдаланиш истикболларини қўшимча киритилган ва долзарблаштирилган кўриниши қуйидагилардан иборат.

1. Жамият ва табиат ривожланиши қонуниятларини яхлит ҳолда, тизимлар рангбаранглигида англаш олдиндан кўра билиш учун зарур асос ва замин ҳисобланади. Исталган бир фаннинг асосий функцияси шундан иборат. Бироқ бу ҳар қандай йирик ҳўжалик, ижтимоий ва экологик қарорлар қабул қилишда ҳам амалий зарурат ҳисобланади.

Бошланғич ҳолатни баҳолаш ва ундан фойдаланишда икки нарсани инобатга олиш зарур. Биринчидан, табиий қонунлардан фарқли ўлароқ ижтимоий ривожланиш қонуниятлари жамиятнинг ўзидаги туб ўзгаришлар билан биргаликда ўзгариши мумкин. Индустриал жамиятдан постиндустриал жамиятга ўтиш булардан кейингисига хос бўлган қонуниятлар тизимини янгидан ўрганиб чиқиш зарурлигини кўрсатади.

Иккинчидан, ижтимоий қонун ва қонуниятлар таркиби бир турда эмас, улар иерархик бўлиб, билишнинг турли даражаларини акс эттиради. **Статика қонунлари** эволюцион ривожланиш даврида нисбатан мувозанатли ҳолатда

ижтимоий-иқтисодий тизимлар фаолият кўрсатувчи структура ва шарт-шароитларни акс эттиради. **Циклик динамика қонуниятлари** тизим динамикасидаги нотекисликни, сикллар боскичларининг алмашиш қонуниятлари ва тизимлар ривожланиш сиклларининг ўзини, жамиятнинг инновацион янгилашиш жараёнининг тўлқинсимонлигини очиқ беради. Бу даврий ўзгараётган воқеликни англашнинг иккинчи боскичидир. Билишнинг олий боскичи—*социогенетика қонуниятлари* бўлиб, унда ижтимоий-иқтисодий тизимлар динамикасида наслийлик, ўзгарувчанлик ва танлов йиғиндиси (бирикуви) ҳисобланади.

2. Узоқ муддатли режалаттиришнинг асоси ижтимоий иқтисодий тизимлар динамикасидаги сикллар ва инқирозларни уларни табиий тизимлар билан алоқада олдиндан кўра билиш ҳисобланади.

3. Ижтимоий-иқтисодий ривожланишни узоқ муддатли башорат қилиш цивилизацияли характерга эга бўлиб, жаҳон ва локал цивилизациялар алоқаси ва динамикаси қонуниятларини ҳисобга олади.

4. Олдиндан кўра билишнинг мақсад ва натижалари муайян ҳодисаларни айтиб бериш эмас, балки, даврий ўзгаришлар ва ривожланиш тенденцияларини олдиндан кўра билиш, келажакда вужудга келиши мумкин бўлган муаммолар ва уларни инновацион асосларда ҳал қилиш ёлларини тадқиқ этиш ҳисобланади.

5. Узоқ муддатли башорат қилиш ва стратегик режалаштириш ўзаро узвий ва чамбарчас боғлиқ бўлиб, иқтисодиёт ва йирик хўжалик тизимларининг ривожланишини бошқаришда яхлит бир бутунликни ташкил қилади. Башорат режадан олдин келади, келажакдаги ривожланиш тенденцияларини баҳолаш, базавий ва аҳволни яхшиловчи инновацияларни амалга ошириш учун зарур бўлган стратегик устуворликларни танлаш ҳамда бунинг оқибатларини баҳолашга ёрдам беради.

6. Узоқ муддатли башорат қилиш ва стратегик режалаштириш методологияси тор доирадаги умумлаштирувчи кўрсаткичлар (индикаторлар) ҳамда истиқболли балансларга таяниши лозим. Чунки улар халқ хўжалигидаги пропорсияларнинг мувозанатли ўзгаришини таъминлаш, муайян ички ва ташқи

омилларни эътиборга олган ҳолда ижтимоий-иқтисодий, инновацион-технологик ва экологик сиёсатнинг истикболли мақсадларига эршишга имкон беради.

7. Башорат қилиш ва стратегик режалаштиришни ташкил этиш турли даражадаги режа ва башоратларнинг уйғунлашуви, уларни ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланишда маҳоратнинг юқори бўлиши, давлат томонидан тартибга солишнинг бозор вакиллари мустақиллиги ва ташаббуслари, уларнинг инновацион фаоллиги билан уйғунлашувини таъминлай олиши зарур.

Ва ниҳоят, инновацион ўсиш, самарали ва ишончли башорат асосида ижтимоий-иқтисодий ривожланишни тезлаштириш стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг муҳим омили ушбу соҳада давлат оргалари учун ҳам, корпорациялар учун ҳам юқори малакали кадрлар тайёрлаш ҳисобланади.

Келажакни олдиндан кўра билиш, стратегияни ишлаб чиқиш бу — мустақил касб бўлиб, стратегик фикрлашни, турли фанлар бўйича тайёргарлик кўришни ва чуқур илмий ва амалий билимларга эга бўлиш талаб қилинади. Бундай мутахассислар тайёрлаш ҳамда иқтисодчи ва муҳандис кадрлар учун махсус фанлар ўқитишни қайта тиклаш ва буни янги, бозор иқтисодиёти талабларига жавоб берувчи асосларда бажариш лозим. Бу инновацион ўсиш стратегиясини муваффақиятли амалга оширишнинг зарур шартидир.

Боб юзасидан назорат саволлар

1. Инновацион фаолиятни амалга оширишда ҳамкорлик шартномаларни аҳамияти.
2. Инновацион технологияларни яратишда ҳозирги давр илм-фаннинг аҳамияти.
3. Ўзбекистонда интеллектуал мулк ютуқларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш.
4. Истикболли инновацион технологияларни халқ хўжалигига трансфера қилиш усуллари.
5. Ўзбекистонда инновацияларни жалб этиш бўйича қандай ислохотлар олиб борилмоқда ?

6. Горизонтал интеграцияси нима ?

7. Фан техника тараққиёти деганда нима тушунасиз ?

8. Ўзбекистонда логистика ривожига ҳисса қўшган олимлардан кимларни биласиз ?

9. Логистика фани бўйича илмий-тадқиқот ишлари олиб борган қайси чет-эл олимларини биласиз ?

Ўзбекистонда технологик инновациялар ривожланишига доир қандай ишлар амалга оширилмоқда ?

VI- БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЛОГИСТИК ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРЛАРНИ ЎРНИ

6.1. Кластер назариясининг моҳияти ва вужудга келиши. Логистик инновацион кластер тизими

6.2. Логистик инновацион кластер моделининг турлари

6.3. Логистик инновацион ғоялар, ишланмалар, технолгияларни амалга оширишда кластер усуллари

6.4. Кластер турдаги тадбиркорликни шакллантиришда логистик инновацияларни бошқариш

6.5. Давлат ёки корхонанинг кластер сиёсати ва логистик инновацион кластерни ривожлантириш воситалари. Ўзаро боғлиқ кичик саноат зоналари, корхоналар кластери

6.6. Кластер усулида жорий қилинган инновацион технологияларни иқтисодий самарадорлиги.

6.1. Кластер назариясининг моҳияти ва вужудга келиши. Логистик инновацион кластер тизими

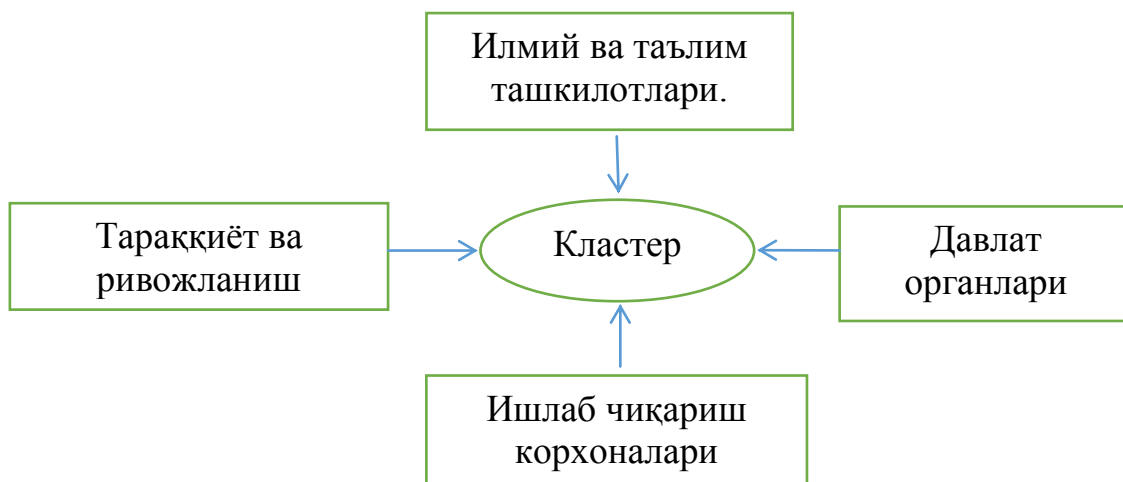
Ўзбекистон Республикасини 2017-2021-йилларда янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегиясининг иқтисодий ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишарига бағишланган бандида ”Таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодийнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диферсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш, эркин иқтисодий зоналар, логистик марказлар, технопарклар ва кичик саноат зоналарни ташкил этиш, амалдаги зоналарнинг самарадорлигини ошириш, хизматлар кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш, ялпи ички маҳсулотни шакллантиришда хизматлар роли ва улушини ошириш, кўрсатилаётган хизматларнинг тузилмасини энг аввало хизматларнинг замонавий юқори технологик турлари ҳисобига тубдан ўзгартириш, йўл-транспорт инфратузилмасини янада ривожлантириш, иқтисодий, ижтимоий соҳага, бошқариш тизимига информацион-коммуникацион технологияларни жорий этиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни сақлаш, транспортировка қилиш

ва сотиш, молиявий ва бошқа замонавий бозор хизматларни кўрсатиш инфратузилмасини янада кенгайтириш каби вазифалар келтирилган. Шулардан келиб чиққан ҳолда, бугун мамлакатимизни модернизация ва диверсификация қилиш, иқтисодиётимизни инновацион ривожлантириш, сифат жиҳатдан янги, замонавий таркибий тузилмасини шакллантириш, ҳудудларимизни комплекс ривожлантириш бўйича барча режаларимизнинг муоффақиятли амалга оширилиши йўл-транспорт ва коммуникация инфратузилма тармоқларини юксак суръатлар билан ривожлантиришга узвий боғлиқдир. Шу маънода бугунги кунда иқтисодиётимизни инновацион ривожлантириш ва унинг рақобатбардошлигини оширишда янги технологиялар, усуллар, назария, ғоялар ва кластерлардан фойдаланиш долзарб масаладир.

Кластер – французча сўз бўлиб ўзбекча таржимаси “панжа”, “бош”, “боғлам”, “гуруҳ”, “тўпланиш”, “турғун” маъноларини беради. Кластерлар маълум бир соҳада маълум бир фаолиятни амалга оширишда бир-бирини ўзаро тўлдирувчи гуруҳлар ҳаракатидир. Кластер” назариясининг асоси бўлиб, Альфред Маршаллнинг XIX аср охирида ёзилган “Иқтисодиёт принциплари” номли асарида (1890) ихтисослашган тармоқ-соҳаларнинг алоҳида ҳудудларда уйғунлашиши тўғрисидаги фикр-мулоҳазалари ҳисобланади. Унинг илмий ҳулосалари бўйича ихтисослашган фаолият юритувчи субъектларни ҳудудий уйғунлашуви:

- малакавий меҳнат ресурсларининг борлиги;
- таъминотчи ва қўшимча соҳаларнинг ўсиши;
- ҳар-хил фирмаларни ишлаб чиқариш жараёнининг турли бўғинларига ихтисослашувининг мавжудлигига асосланганлиги.

Умумий кластерларнинг ишлатилиш соҳалари қуйидагилар: иқтисодий кластер, логистик кластерлар, ахборот кластер, педагогикада кластер, адабиётда кластер, тил ўрганишда кластер, компьютерда кластер, сервер кластер ва ҳакозолар.

6.1-расм. Кластерларнинг умумий тузилиши

Кластер— ҳозирги кунда иқтисодий ривожлантиришнинг энг фаол формаси ҳисобланади. Кластерни илмий назарий моҳиятини ва уларни шаклланиш масалалари бўйича чет эл олимлари М.Тодаро, И.Томнадо, Е.Лимера, Е.Дахменз, П.Фишер, М.Фельдман, Д.Якобсан, А.Янго, Я.Суминен кабилар шуғулланган. Россия олимларидан Е.Д.Рыжанов, В.П.Третьяк, А.А.Мигранян, Т.Б.Клейнер, А.Г.Гранберг, И.П.Данилов, А.Е.Яковлев, М.К.Беляев, Я.Н.Семеркова, Ж.А.Мингалёва, Е.А.Ткаченколар айниқса, охириги ўн йилда фаол шуғулланиб келмоқдалар.

Иқтисодийда кластер тушунчасини биринчи марта 1990 йилда америкалик олим Майкл Портер фанга олиб кирган.

6.2-расм. Худудларни ривожлантиришнинг иқтисодий кластерлари тузилиши

“Кластер” назарияси эволюциясидан унинг иккита фундаментал тавсифга эга бўлиб:

Биринчидан, кластерга уйғунлашган корхона ва фирмалар фаолияти аниқ бир хил турдаги товарлар бозори билан боғлиқ бўлиши зарур. Бундай боғлиқлик вертикал (харид ва сотиш занжири) ва горизонтал (қўшимча бўлимлар ва хизматлар, шунга кетадиган махсус сарфлар, технологиялар ёки институтлар ва бошқа алоқалардан фойдаланиш).

Иккинчидан, кластерлар географик яқин жойлашган ўзаро боғлиқликдаги корхоналар гуруҳи бўлиб, улар ўртасидаги ўзаро иқтисодий-ижтимоий муносабатларни барқарорлаштириш натижасида рақобатбардошликнинг ривожланиши, кўпроқ қўшимча қийматни яратишига ва бозорда сотилишига имкониятлар яратишдир.

Саноат кластерлари аввало, шу тармоқ ичидаги рақобатга маҳаллий ва жаҳон бозорларида бардош беради. Мамлакат ва худудлар рақобатбардошлигини ривожлантиришга кластер назариясини татбиқ этиш ғоясининг асосчиси Майкл Портер фикрига кўра, Кластер – жуғрофий нуқтаи назардан қўшни бўлган, ўзаро боғлиқ компаниялар (ишлаб чиқарувчилар, маҳсулот етказиб берувчилар ва бошқалар) ҳамда уларга алоқадор хизматларни кўрсатиб, маълум соҳада фаолият юритувчи ташкилотлар (таълим муассасалари, давлат бошқарув идоралари, инфратузилмавий компаниялар) гуруҳидир. Ёки “Кластер” – ишлаб чиқариш корхоналари рақобатбардошлигининг ўсишига имкониятлар яратувчи, ўзаро чамбарчас боғланган тармоқлар ягона технологик занжирини ташкил этувчи ҳамжамиятлардир. Кластер назарияси илмий жараёнга маркетинг стратегияси шаклида, давлат, худудлар ва минтақалар корхоналарининг бозордаги рақобат муҳитида ғолиб бўлишларини таъминловчи ғоя-усули сифатида кириб келди. Кластер стратегиясини амалда қўллаш асосида миллий ва минтақавий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш ғояси турли мамлакатларда ва

тармоқларда унинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлсада, аммо М.Портер ва М.Энрайтлар унинг қуйидаги умумий устуворлиги борлигини очиқ бердилар:

- корхона (фирма)лар учун таъминотчиларга, малакавий ходимларга, ахборотларга, хизмат ва таълим марказларига тўғридан-тўғри боғланишлари сабабли меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга имкониятлар яратилади. Кластерлашган минтақалар корхоналарида меҳнат унумдорлиги 1,5 баробаргача, иш ҳақи эса 30 фоизгача кўплиги ўз тасдиғини топган;
- таълим ва илмий-тадқиқот марказлари янги илмий-услубий ишланмаларни яратиши, уларни қисқа муддатда синовдан ўтказиши, ишлаб чиқаришга жорий этиши учун шарт-шароитлар мавжуд бўлади;
- ишлаб чиқариш ва илмий изланишлардаги ходимлар ва мутахассислар меҳнатларини кўпроқ рағбатлантиришга ва янги товарларни яратишга имтиёзли шароитлар бўлади.

Шунинг учун ҳозирги иқтисодий инқироздан сақлаш жараёнларида, айниқса иқтисодий ривожланишнинг анъанавий усуллари етарли даражада фойда бера олмаётган ҳозирги даврда, инновацион технологиялар асосида бизнесни ташкил этишда “Кластер” назариясини амалиётга татбиқ этиш энг мақбул йўл ҳисобланади. “Кластер”лаштиришни корхоналар инновацион фаолиятини тезлаштириш асосида рақобатбардошлигини ошириш ва уларнинг глобал рақобатнинг кучли таъсирига қарши туришдаги миллий ва минтақавий ривожланиш талабларига тўла жавоб берадиган янги иқтисодий тизим деб ҳам қаралмоқда. Кластерларнинг шаклланишида давлатнинг роли муҳим ўрин тутди. Агар дастлаб кластерлар фақат “бозорнинг кўринмас қўли” (рақобат) туфайли, аввало трансмиллий компанияларни замонавийлаштиришда ташкил этилган бўлса, кейинги вақтда кўпгина мамлакатларнинг ҳукуматлари бу жараёнга сезиларли даражада таъсир этгани ҳолда уларга ёрдам бермоқдалар. Кластер стратегияси жозибадорлиги, йўналишларнинг турли-туманлиги боис ҳам, инновацион кластерларини давлатнинг ўзи шакллантиришни тақозо этмоқда.

Давлат иқтисодиёти кластерларнинг кучли жиҳатларига таянади, чунки уларсиз энг ривожланган иқтисодиёт ҳам ўртамиёна натижаларга эришиши мумкин, деган хулосалар мавжуд. Кластерларнинг иқтисодий-ижтимоий самарадорлиги, улар иштирокчилари йўналишлари бўйича тақсимланади:

- бошқа тармоқлардан келадиган янги ишлаб чиқарувчилар илмий-тадқиқот ишларини рағбатлантириб ва янги стратегияларни таъминлаб, ривожланиш жараёнини тезлаштиради;

- ўзаро эркин ахборот алмашинуви юзага келади, янгиликлар истеъмолчи ва маҳсулот етказиб берувчиларнинг каналлари бўйича тез тарқалади;

- кластер ичидаги ўзаро алоқалар рақобатда янги имкониятлар пайдо бўлишига олиб келади;

- инсон капитали, илмий ғоялари ривожланиши ва ишлаб чиқаришга жорий этилишига янги имкониятлар яратади.

Европа иттифоқи мамлакатлари ва АҚШда бу стратегия кенг қўлланилмоқда. Кластерлар сони Буюк Британияда 168 та, Голландияда 20 та, Германияда 32 та, АҚШда 380 та, Данияда 34 та, Францияда 96 та, Италияда 206 та, Финляндияда 9 та, Ҳиндистонда 106 тани ташкил этади. Дания, Финляндия, Швеция саноатини кластерлар тўла эгаллаган.

Италияда саноат кластерлари ҳиссасига иш билан банд аҳолининг 43 фоиз, миллий экспорт ҳажмининг 30 фоиздан кўпроғи тўғри келмоқда. Кластер тузилмалари Швейцария, Австрия, Италия, Дания, Ҳиндистон, Корея, Покистон, Хитой ва Туркия давлатлари энгил саноатида, Германияда кимё ва машинасозлик, Францияда озиқ-овқат ва косметика саноатларида муваффақиятли ишламоқда.

Кластерлар “Эркин илмий-техникавий зоналар” шаклида ташкил этилмоқда. Эркин илмий-техникавий зоналар алоҳида ажратилган ҳудудлардан иборат бўлиб, у ерда илмий-ишлаб чиқариш ва ўқув марказлари жамланади ҳамда улар учун илмий ва ишлаб чиқариш имкониятини ривожлантиришга қаратилган махсус ҳукукий тартибот ўрнатилади. “Эркин илмий-техникавий

зоналар юксак технологиялар амал қиладиган зоналар, технопарклар, минтақавий инновация марказлари – технополислар шаклида ташкил этилади.

Технопарклар иккита асосий компонентлардан: ишлаб чиқариш (саноатнинг илғор соҳасидаги корхоналар) ва мутахассислар (университет, институт, илмий-текшириш институти, лабораторияларнинг кучли гуруҳлари)дан таркиб топади ва уларнинг фаолияти рақобатбардош товарлар ишлаб чиқаришга йўналтирилади.

Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг “Биринчи даражали эътибор мамлакатимиз иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш бўйича дастур тайёрлашга ва уни амалга оширишга қаратилиши зарур” деган кўрсатмаларини юқори даражада амалга оширишда бош йўналиши халқаро амалиётда синалган “Кластер” назариясига асосланган тажрибадан фойдаланиш, жумладан, иқтисодиётимизнинг тўқимачилик ва енгил саноат истикболида муҳим аҳамият касб этади. Ҳар қандай мамлакат, ҳудуд ёки вилоят иқтисодиётининг рақобатбардошлиги, энг аввало, ишлаб чиқараётган товарларини маҳаллий ва жаҳон бозорларидаги рақобатбардошлиги яъни харидоргирлиги орқали билан аниқланади. Мамлакатнинг таълим тизимидаги ислохотлар ва барча илмий, маънавий-маърифий ривожланишларнинг якуний кўрсаткичи ҳам товарлар ва хизматларимизнинг замонавий бозорларда рақобатбардошлигининг таъминланиши билан баҳоланади. Ўзбекистонда биринчи бўлиб А.Ш.Бекмуродов ва Янг Сон Бэлэр “Ўзбекистон текстиль саноатини ривожлантириш стратегиясига кластер ёндашуви бўйича илмий тадқиқот олиб борганлар. Уларнинг тадқиқотларида чет мамлактларда иқтисодиётни ривожлантириш бўйича кластерлардан фойдаланиш лойиҳалари тавсифланиб, Америкада ахборот-коммуникация, Японияда автомобиль, нефть-кимё ва текстиль, Италияда керамика ва гилам ишлаб чиқариш, Корея Республикасида текстиль саноатида эришилган натижалар таҳлил қилинган²⁴.

Логистик кластер – бу ресурсларни оптимал равишда охириги истеъмолчига етказиб бериш учун логистик операцияларни амалга оширувчи

²⁴ Ўзбекистон Республикаси илмий-тадқиқот маркази маълумотларидан, Т.: Халқ сўзи, 2019 й.

субъектларнинг мустақил ягона оқим сифатида географик маконда мустаҳкам ўзаро ҳаракатларини амалга оширишидир.

Инновацион логистик кластерлар ўз ичига қуйидаги функцияларни қамраб олади:

- моддий оқимларни шакллантирувчи, истеъмол қилувчи, қайта шакллантирувчи бозор субъектларини яъни ишлаб чиқарувчиларни, истеъмолчиларни, тижорат воситачиларини;

- ер усти, сув, ҳаво транспорт турларининг фаолияти билан шуғулланувчи транспорт компанияларини;

- экспедитор-куррьерлик, экспедитор-агентлик, брокерлик, аралаш юк ташиш операторлик фаолиятлари, йўл қартерлари конференцияси билан шуғулланувчи экспедиторлик компаниялари;

- омборхона комплекслари, тақсимлаш марказлари ва терминалларни;

- кичик саноат зоналари, технопарклар, инновацион марказлар;

- институционал органлар (транспорт вазирлиги, автомобиль ва дарё транспорти агентлиги, молия вазирлиги, Божхона қўмитаси, санитар-эпидемиология ва ветеринар назорат хизмати);

- ёрдамчи мутахассислар яъни суғурта компаниялари, илмий-текшириш ташкилотлари, ходимларни малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш институтлари, консалтинг ва аналитик ташкилотлар, маркетинг ташкилотлари;

- транспорт воситаларига хизмат кўрсатувчи техник ёрдам кўрсатувчи корхоналар, йўл-транспорт компаниялари, сервис хизмат кўрсатувчи ташкилотларни.

Юқоридаги фикр ва мулоҳазалар асосида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

- логистик концепциялар асосида транспорт, омборхона ва экспедиция хизматларини қамраб олган комплекс тизимни яратиш истиқболли саналади.

- замонавий, халқаро стандартларга жавоб берадиган, юқори даражада модернизациялашган, ва кенг хизмат кўрсатишлар комплексига эга бўлган

юкларни тўпловчи ва қайтаишловчи терминал комплекслари бўлиши кераклигини талаб қилади;

- эркин иқтисодий зоналар, технопарклар ва кичик саноат зоналарни ташкил этиш, амалдаги зоналарнинг самарадорлигини ошириш, хизматлар кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш учун кластерлар фаолиятини самарали ташкил этишни йўлга қўйиш;

-соҳада малакали мутахассислар тайёрлаш ва уларнинг малакаларини оширишда хорижий ҳамкорликни ташкил қилиш масалаларига эътиборни қаратиш ва ҳ.к. Кластерлардаги рақобатга урғу иштирокчилар ўртасидаги муносабатларнинг хусусиятига ҳам таъсир қилади. Логистика тизимларидаги алоқалар кластерларга қараганда кўпроқ консервативдир. Улар тизим иштирокчилари томонидан бажариладиган функсиялар билан қатъий белгиланади - логистика занжири алоқалари. Рақобат кластер аъзоларининг маълум "танқидий массасини" талаб қилади. Логистика тизимида бундай тартибга солиш мавжуд эмас. Инновацион фаолият рақобатни кучайтиради. Шу сабабли, инновацион фаолият кластер тузилмаларининг мажбурий хусусиятига айланмоқда. Барқарор ривожланиш учун логистика тизимлари ҳам инновацияларни ёқлайди. Аммо танқидий ташқи босим бўлмаса, логистика тизими инноватсияларга мурожаат қилмайди. Шу билан бирга, агар логистика тизими инноватсияларни ўз вақтида жорий қилмаса, тизим қулаши мумкин.

Иккинчи муҳим хулоса: кластер аъзоларининг ҳамкорлиги, асосан, уларнинг логистик интеграцияси. Кластер, логистика тизими сифатида, хомашё этказиб берувчилардан тортиб, тайёр маҳсулотни якуний харидорларга сотишдан тортиб, қиймат яратиш йўлидаги логистика занжинининг барча иштирокчиларини бирлаштиради. Шу билан бирга, ўз фаолиятида кластер ягона иштирокчининг эмас, балки бутун тизимнинг синергияси туфайли жараёнларни оптималлаштириш ва самарадорликни ошириш муаммоларини ҳал қилади. Шундай қилиб, логистика рақобат билан бир қаторда кластер тузилмаларининг иқтисодий ўсиши учун имкониятдир.

Минтақани гуруҳлаштириш, аслида, унинг логистика деган маъносини ҳам англатади. Логистика ёки транспорт-логистика кластери масаласи алоҳида эътиборга лойиқдир. Бу минтақавий логистика инфратузилмасининг кластери дир. Иқтисодиётдаги моддий, ахборот, молиявий, меҳнат ва институтсионал оқимларнинг ҳаракатланишига ёрдам берадиган барча нарсалар минтақанинг логистика инфратузилмасига тегишли. Логистика кластерига қуйидагилар киради: транспорт корхоналари, транспорт марказлари, йўл транспорти воситалари, транспорт ва сақлаш комплекслари, улгуржи сотувчилар, ахборот-компютер марказлари, товар ва фонд биржалари, банклар, суғурта компаниялари, божхона постлари, юк терминаллари, алоқа корхоналари, телекоммуникатсия тизимлари. ва ҳоказо

6.2. Логистик инновацион кластер моделининг турлари

Шуни таъкидлаш керакки, айнан логистик кластерлар масалалари билан С.И.Гриценко, Я.А.Мясников каби олимлар илмий изланишлар олиб бормоқдалар.

Логистик кластерлар тузилмаси ягона моддий, молиявий ва ахборот оқимлари билан боғлиқ бўлган корхона ва ташкилотлардан ташкил топади.

6.1-жадвал

Логистик кластерлар турлари.

Классификацион белгилари	Логистик кластер тизимлари
Қуввати бўйича	Кучли кластерлар, мустаҳкам кластерлар, салоҳиятли кластерлар
Ривожланиш босқичлари бўйича	Истиқболли кластерлар, ривожланаётган кластерлар, қувватли кластерлар
Фаолияти бўйича	Транспорт-логистик, Божхона-логистик, индустриал-логистик, инновацион-логистик кластерлар
Иқтисодий кластерларга хизмат кўрсатиш сони бўйича	Монологистик кластер. Дедологистик кластер
Кластер (ўлчами) сиғими бўйича	Кичик, ўрта, катта

Географик белгиси бўйича	Локал (маҳаллий), ҳудудий, миллий, халқаро
Инновацион ривожланиш даражаси бўйича	Юқори инновацион кластер, паст инновацион кластер

Шунингдек, бугунги кунда иқтисодиётимизни жадал ривожлантириш мақсадида инновацион логистик кластерлар фаолиятини ривожлантириш мақсадга мувофиқдир.

6.3. Кластер стратегиялари

Охирги ўн йилликлар даврида юқори ишлаб чиқариш қувватларига эга бўлган давлатларда кластер стратегиялари ривожланиб бормоқда. Бу эса дунё илм-фанига янги ғояларни ва ишланмаларни яратиш бўйича катта сабоқ бўлмоқда. Шунинг учун бугунги кунда ишлаб чиқариладиган товарларни сифат кўрсаткичлари даражасини оширишда замонавий янги нанотехнологиялар, асбоб ускуналар, лабораториялар учун аниқликни ва тезликни ошириш учун янги усуллар ва приборлар ишлаб чиқилган. Кластерлар асосан юқори билим даражаси, талабларига рақобатбардошлик мезонларига жавоб берадиган бўғинларда ташкил топмоқда. Ҳозирги вақтда кластер талаблари бўйича жуда катта ишлар олиб борилмоқда. Кластер асосан янги ғояли илм-фан ютуқларини ҳар томонламали мутахассислар иштирокида ташкил этилиши мумкил бўлган технологиялар ва техникалар орқали олинган янги ассортиментдаги товарларни ёки хизматларни зудлик билан ишлаб чиқаришга тадбиқ этилишини таъминлайдиган ва бозорни янги талаб учун зарур бўлган рақобатбардош товарлар билан таъминлаб мақсадга йўналтирилган фойдани олишга қаратилган бўлиши керак. Бундай замонавий талабларга жавоб берадиган илмий-тадқиқот кўрсаткичлари билан исботланган ва амалиётда ишлаб чиқаришга йўналтирилган бундай ишларни кичик бизнес ва тадбиркорликда амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Кластер талаблари сиёсатини марказида эса ҳар томонлама ўзаро фаолиятлар бўйича боғланиш орқали қатнашувчиларни бир-бирига хизмат юзасидан бўлган эътибори ва садоқати биргаликда бажарилаётган ишларни тез

ва муваффақиятли бўлишини таъминлайди. Кластер системасини ташкил этишда кичик ва катта ишлаб чиқариш корхоналар орасидаги горизонтал боғланиш эса бозорда бир гуруҳга оид товарларни замонавий талабларига мослигини таъминлайди. Замонавий кластерлар, одатда бир йўналишга йўналтирилган бир қанча ишлаб чиқариш бўлакларидаги шу соҳага тегишли бўлган фирмаларни мақсадга йўналтирилган занжирни ҳисобланиб доимий улар маълум бир маҳсулотлар яратишга ихтисослашган бўлади. Кластер системаси бошқа хўжалик орқали кичик бизнесдан қуйидаги хусусиятлари билан фарқланади:

- барча системадаги ишларни бир-бирига боғлайдиган ва қисқа ва узок муддатга мўлжалланган режа асосида бошқарув ишини муқобиллаштирадиган бош бўғин бўлиши;

- кластер ситемасида қатнашаётган хўжалик субъектларини асосий қисмини маълум бир жойда жойлашганлиги;

- кластер ситемасида қатнашаётган хўжалик субъектларини узок ва мустақкам алоқаларини ўрнатиб бу боғлиқни аҳамияти бошқа қатнашувчиларга доимийликни тағриб этишини;

- бир мақсадга бирлашган қатнашувчиларни узок даврга мўлжалланган инновацион ишлаб чиқариш режаларини координациялаш;

- бошқарув системасини барча режалиштирилган ишларини сифатини ва уни ўз вақтида бажаришни таъминлаш.

Кластер усулларини бошқа асосий фарқи умумий кооперацияли ишлаб чиқаришда асосий йўналиш истиқболли кластер мўлжаллари ҳозирги даврдаги рақобатбардошлик устунлигини амалий жиҳатдан ишлаб чиқаришдаги инновацион технологиялар ташкилий, бошқарув ишлари ва ишлаб чиқарилган товарларни истеъмолчиларга йўллаш ҳисобланади.

Кластер моделини ташкил этишда товарлар рақобат мезонини ўрганиб ва уни истиқболлаб рақобатдаги биринчиликка ҳаракатқилинади. Бу эса кластер усулидаги энг керакли ўзаро боланишни, технологияларни, ахборотлар таъминотини, ишлаш услуби орқали мақсадга йўналтирилган комплекс

ишларини бош фирма режалаштиради ва уни ижросини таъмин этишда барча иштирокчилар билан ўзаро келишилган ҳолда мақсадни амалга оширади. Бундай ўзаро боғланиш мақсадга йўналтирилган инновацион мавзуларни амалга оширишда ҳамда рақобатбардош маҳсулотларни охирги намуналарини яратишда имкон беради.

Замонавий фан ва технология тобора рақобатли бозор курашига жалб қилиб борилмоқда. Фундаментал билимлар ва уларнинг якуний маҳсули – илмий техник маҳсулот — иқтисодиётнинг глобаллашуви шароитларида давлатларнинг геосиёсий манфаатларини амалга оширишнинг муҳим омилига айланмоқда.

Аҳолининг турмуш фаровонлиги ўсиши, мамлакатнинг иқтисодий ўсиш суръати, таълим, фан ва маданиятнинг ривожланиши, муҳофаа қилиниши беvosита юқори технологияли комплексни таркибий-технологик қайта тузишга боғлиқ бўлмоқда. Бу соҳада юқори малакали илмий, тадқиқотчи ва муҳандис кадрлар салоҳияти катта рол ўйнайди.

.

Ривожланган давлатларнинг технологик ютуқларидан фойдаланиш, бу соҳада аввало, мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатлари билан ҳамкорлик ўрнатиш, халқаро меҳнат тақсимоти ва кооперациядан имкон қадар кенг фойдаланишга интилиш зарур. Бундай жараёнлар бутун дунёда рўй бермоқда. Юқорида қайд этиб ўтилдики, технологик жиҳатдан илғор мамлакатлар ягона технологик макон тузган бўлиб, мамлакатимиз унга тенг ҳуқуқли ҳамкор бўлиб кириши, айрим йўналишларда эса етакчилик учун курашиши лозим, бунинг учун эса миллий технологик даражада етарлича юқори бўлиши зарур.

Ҳозирги пайтда амалдаги иқтисодий тараккиёт ва муваффақиятлар фақат янги (фундаментал ва амалий) билимлар, янги технологиялар ва уларни ишлаб чиқаришда жадал ўзлаштириш усуллари асосланиши мумкин; бунда билим ва технологияларнинг аксарияти иккиёклама (ҳарбий ва фуқаролик) йўналишга эга бўлади:

– Янги билим олиш ва янги технологиялар ишлаб чиқиш ҳақида ғамхўрлик давлат ва барча мулкчилик шаклидаги корхоналарнинг умумий иши бўлиши лозим; бунда давлат илмий техник, технологиква конструкторлик ишламалари (ИТТКИ)ни умумий мувофиқлаштириш, фундаментал тадқиқотлар ва рискли, лекин катта фойда келтириши мумкин бўлган лойиҳаларни молиялаштиришни ўз зиммасига олади.

– Юқори технологияли маҳсулотлар билан халқаро бозорга чиқиш ташқи иқтисодий фаолиятнинг бошқа барча турларига нисбатан анча самарали бўлади; демак, мамлакатимизни ривожланган давлатлар ҳамжамиятига тенг ҳуқуқли аъзо бўлиб киришига имкон берувчи халқаро ҳамкорликнинг ҳар хил турларишга туширилиши лозим.

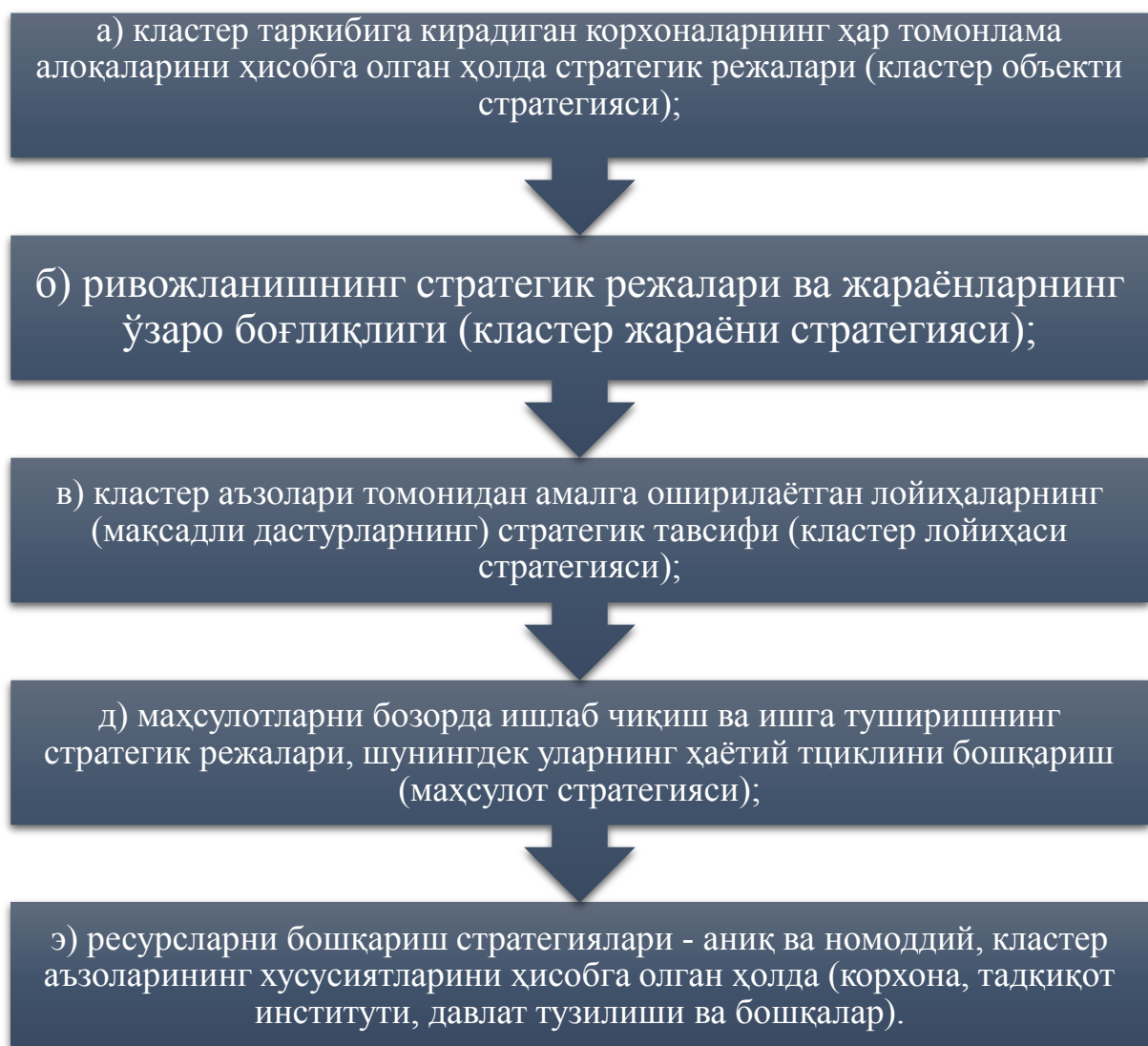
– Аксарият юқори технологияларнинг муҳимлиги ва тижорат нуктаи назаридан жозибадорлиги юқори технологияли фаолият соҳаларига хорижий давлатлар махсус хизматлари ва жинойтчи гуруҳлари эътиборини жалб қилади. Шунинг учун мамлакатнинг юқори технологияли тармоқларини айрим ҳодимлар, корхона ва ташкилотлар ҳамда давлатимизга тажовузларидан сақлаш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистоннинг ички бозори хорижий товарлар учун очиқлиги шароитларида мамлакат иқтисодиётининг муваффақиятларини рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳолати белгилаб беради. Мамлакатимиз бой бўлган нефт ва бошқа табиий ресурсларга хали узоқ вақт давомида талаб катта бўлади. Халқаро меҳнат тақсимоотида мамлакат ҳомашё субекти ўрнини эгаллаб, табиий ресурсларни эксплуатация қилиш маҳсулини жаҳон бозоридаги истемол ва инвестицион товарларга алмаштириш мумкин эди. Бирок бундай ҳолат бир қатор сабабларга кўра мамлакатни кониқтирмайди. Аввало, шуни эътиборга олиш керакки, мамлакат меҳнатга лаёқатли аҳолисининг катта қисми қайта ишлаш саноатида меҳнат қилади. Ҳомашё ва қайта ишлаш саноати марказлари географияси эса, шундай жойлашганки, бу аҳоли бандлигини кўнгилдаги даражада таъминлашга имкон бермайди. Шу сабабдан асосан иқтисодиётнинг ҳомашё секторини ривожлантиришга йўналиш мамлакатни нафақат сиёсий-

иқтисодий жиҳатдан, балки, ижтимоий ва психологик жиҳатдан ҳам қониктирмайди.

Ривожланган мамлакатлар амалиётнинг кўрсатишича, муҳофаа йўналишидаги илмий лойиҳа ва технологияларнинг 50-60 %и потенциал самарадорлиги юқори бўлиб, улар фуқаро сектори учун маҳсулотлар ва иккиёқлама йўналишда қўлланувчи маҳсулотлар ишлаб чиқаришда фойдаланилиши мумкин. Иккиёқлама йўналишда қўлланувчи маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ўзлаштириб олиш юқори технологияли комплекснинг барқарор бўлмаган бюджет ажратмаларига мослашувчанлигини оширишга, улардан фуқаро секторида фойдаланиш эса, жаҳон бозорида рақобатбардошликни оширишга имкон беради. Айнан шу сабабли халқаро техник қўмиталар ва унинг маҳсулотларини жаҳон савдо тизимлари орқали сотиш мамлакатнинг илм талаб қилувчи фуқаро саноатининг жаҳон бозорига чиқишига кўмаклашади.

Кластерларни стратегик бошқаришда асосан корхонанинг фаолиятидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади. Ўз ичига бир нечта тармоқларни бириктирадиган кластер лойиҳасини амалга оширишни стратегик бошқаришда асосан бир нечта функционал бирикмалар ҳисобга олиниб улар аввало стратегик бошқарувни таъминлайди ва шу тариқа кластер лойиҳани амалга оширишда қўлланилади. Улар қуйидагича:

6.3-расм. Кластерларни стратегик бошқарув функциялари.

6.4. Давлат ёки корхонанинг кластер сиёсати ва логистик инновацион кластерни ривожлантириш воситалари.

Фан-техника тараққиётининг асосий таркибий қисмларидан бири инновацион фаолият, иқтисодий ривожланишнинг мазкур йўналишида фаолликни таъминловчи омилларни, шунингдек, инновацион жараёнларни қўллаб-қувватловчи ва тартибга солувчи ташкилий тузилмалар хусусиятлари ўрганиш ва улардан фойдаланиш ҳисобланади.

Инновацион фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш ва рағбатлантириш ҳақида юқорида шакллантирилган тезис жаҳон тажрибаларидан келиб чиккан ҳолда мамлакатимиздаги вазиятда инновацион ўсиш стратегиясини амалга ошириш устувор ҳисобланади.

Шундай қилиб, таъкидлаш мумкинки, ҳозирги пайтда мамлакатда инвестицион фаолият амалга оширилаётган шароитларқуйидагича тавсифланади:

- қонунчилик томонидан яқин, ўрта ва узок истикболларга белгиланган миллий мақсадлар ва уларга эришиш бўйича аниқ ифодаланган механизмларнинг яратилганлиги;

- Макроиқтисодий барқарорлик вазифаларига қаратилган давлат структуралари фаолиятини натижалари доим ҳам технологик ривожланиш ва инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш ;

- Мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлиги, иқтисодий барқарорлиги ва ривожланиши манфаатларини таъминлаш воситаси сифатида инновацион фаолиятни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни амалга ошириш.

Мамлакатнинг миллий мақсадларини амалга оширишга кўмаклашувчи инновацион сиёсат ўтказишни қуйидагича ифодалаш мумкин:

- давлат ва иқтисодий хавфсизликни таъминлаш;
- иқтисодий барқарорликка эришиш, иқтисодиётнинг имкониятларини кенгайтириш ва умумий қувватини ошириш;
- саноатни технологик қайта жихозлаш, жаҳон бозорида мамлакатимиз товар ва хизматлари рақобатбардошлигини ошириш;
- табиий ресурсларни асраш ва улардан оқилона фойдаланиш, атроф-муҳит муаммоларини хал қилиш;
- аҳолининг ижтимоий муаммоларини халқилиш, муносиб турмуш тарзини таъминлаш, соғлиқни сақлаш ва таълим олиш учун имкониятлар яратиш;
- озиқ-овқат, ҳомашё, материал ва энергияга бўлган миллий эҳтиёжларни кафолатли таъминлаш.

Бошқа мамлакатлар тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда инновацион жараённинг таркибий қисмларини қуйидагича акс эттириш мумкин:

- академик ва тармоқ институтлар, университетлар ва фирма компанияларнинг илмий-тадқиқот бўлинмалари улар давлат томонидан

молиялаштирилувчи ёки бошқа турда қўллаб қувватланувчи фундаментал илмий-тадқиқотлар ва изланиш лойиҳалари учун масъул бўлади. Санаб ўтилган ташкилотлар ҳисоботлар, турли ҳужжатлар, ихтиролар, илмий мақолалар шаклида интеллектуал махсулот ишлаб чиқаради ҳамда илмий кадрлар тайёрлаш билан шуғулланади;

– техник ва саноат-техник ташкилотлар— улар инновацион ноу-хауга эга бўлиб, бошланиш лойиҳалар устида ишлайдилар, синов намуналари яратиш ва уларни санаб қўриш билан шуғулланадилар, техник тавсифлар, патентлар, стандартлар ва регламент тайёрлайдилар. Мазкур тузилмалар намуналар тайёрлаш учун кучли ишлаб чиқариш қувватлари, профессионал ва технологик марказларга эга бўлиши керак;

– илмий ва муҳандис техник ҳодимлар, шунингдек, инновацион фаолиятнинг жорий муаммоларини ечишда талаб қилинувчи малакали кадрлар учун таълим ва ўқитиш тузилмалари;

– тадқиқот ва лойиҳаларнинг бажарилишини назорат қилувчи ҳамда уларнинг саноат сектори билан ўзаро алоқаларини мувофиқлаштирувчи ташкилотлар;

– махсулот ва хизматларга талабни ва уларнинг тарқалишини ўрганиш билан шуғулланувчи консалтинг ташкилотлари;

– илмий-техник ахборот хизматлари — улар истикболли лойиҳалар хақида маълумот тўплаш, тайёрлаш ва тарқатиш билан шуғулланади;

– истеъмолчилар ва махсулотни сотиш масалалари билан шуғулланувчи профессионалларни бирлаштирувчи бозор структуралари.

Юқорида санаб ўтилган структура бирликлари ўртасидаги алоқалар схемаси мураккаб бўлиб, бевосита алоқаларни ҳам, воситачилар ва таксимот тармоқлари ҳамкорликни ҳам камраб олади.

Хорижий мамлакатларда технологияларни яратиш ва уларнинг трансфери соҳасидаги давлат сиёсати саноат ва илмий-техник сиёсатнинг устуворликларидан бири бўлиб, уларни мамлакатимиз иқтисодиётини инновацион қайта қуришни таъминлашда қўллаш мақсадга мувофиқ.

Бунда асосий мақсадлар қуйидагилардан иборат бўлади:

- инновацион фаолият жараёнида, миллий, харбий, саноат ва жамоатчилик манфаатларига жавоб берувчи технологиялар яратишда хавфсизликни таъминлаш;
- илмий-техник фаолият натижалари ва янги ифлор технологияларни фаол жорий қилиш, илмий тадқиқотлар ва истиқболли лойиҳалар натижаларига тааллуқли илмий-техник ахборотларни кенг тарқатиш, мамлакатнинг илмий-техник, технологик ва улар асосида иқтисодий ва муҳофаа салоҳиятини ошириш;
- ички ва ташқи бозорларда илм талаб қилувчи маҳсулотлар рақобатбардошлигини ошириш.

6.5. Кластер усулига жорий қилинган инновацион технологияларни иқтисодий самарадорлиги

Инновацион технологияни кластер амалиётида тадбиқ қилишда иқтисодий самарадорликни қуйидаги усулларда баҳолаш мумкин:

Янги техника ва технологияларни жорий этиш учун унинг иқтисодий ва ижтимоий самарадорлигини аниқлаш керак. Шу сабабли янги техника ва технологияларни жорий этиш асосида ишлаб чиқаришида юқори кўрсаткичларга эришиш учун техник чора-тадбирларнинг қайси бири фойдали эканлигини аниқлаш зарур.

Фан-техника тараққиёти тадбирлари иқтисодий самарасини ҳисоблаш тартиби ўқув қўлланмаларда изоҳлаб берилган.

Уларга қуйидагилар киради:

- капитал қўйилмаларнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш бўйича намунали методика;
- амалиётда янги техника, ихтирочилик ва рационализаторлик тавсифларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш методикаси;
- корхоналар ва ишлаб чиқариш бирлашмалари

бошқарувнинг On line тизимининг иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш методикаси;

– бошқарувнинг On line тизими самарадорлигини;

– меҳнатни илмий ташкил этиш тадбир чораларнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш методикаси;

– атроф-муҳитни муҳофаза этиш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш учун сарфланган харажатларнинг иқтисодий самарасини аниқлаш учун методика.

Ундан ташқари, тармоқ вазифалари, илмий-текшириш институтлари, лойиҳа ташкилотлари, олий ўқув юртлари ҳам

методик материаллар тайёрлашлари мумкин.

Янги инновацион техникани яратиш орқали амалга ошириладиган, яратилган ва жорий этилаётган ишланма самарали ёки самарасизлигини билиш керак, демак, самарани ўлчаш ва баҳолаш керак. Уқандай қилиб аниқланади ?

Янги ишламаларни иқтисодий самарадорлиги барча ишлаб чиқариш тармоқларида, илмий-текшириш институтларида, лойиҳалаш ташкилотларида тегишли тадбирларни аввалги йиллардаги ўзлаштириш натижаларини ифодаловчи ҳужжатлар асосида аниқланади.

Илмий-техникавий тадбирларнинг кўп йиллик тажрибаларига асосланган турли кўрсаткичлар, жумладан, машина ва техникавий воситаларни ишлаб чиқиш ҳамда улардан фойдаланиш натижасида эришиладиган йиллик иқтисодий самарадорлик қуйидагича аниқланади:

Бу сзда: Z_1 ва Z_2 — мавжуд ва янги техника ёрдамида маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш харажатлари;

а — янги техникавий воситаларнинг сифатини, нисбий афзаллигини ифодаловчи коэффициент бўлиб:

ҳисобланади.

Бу сзда: K_1 ва K_2 — мавжуд ва янги техникавий воситалар бирлиги ёрдамида йил давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми;

P_1 ва P_2 — мавжуд ва янги техникавий воситалар қийматида уларни тиклаш учун ажратмалар салмоғи;

P — янги техникадан фойдаланиш даврида эришиладиган самарадорлик. У қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

Бу сзда: - мавжуд ва янги техникадан фойдаланиш давридаги жорий харажатлар;

 — мавжуд ва янги техникадан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган капитал қўйилмалар;

E — капитал қўйилмаларининг норма даражасидаги самарадорлик коеффициенти;

A_2 — янги техника жорий этилгандан кейин унинг ёрдами билан ишлаб чиқариладиган маҳсулот ҳажми;

C — янги техникани лойиҳалаштириш харажатлари.

Янги техника самарадорлигини ҳисоблаш қиёсий самара-дорликни аниқлаш тамойилларига асосланади. янги техникадан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш методикаси асосида амалга оширилади.

Бу методикага биноан иқтисодий самара қуйидаги формула ёрдамида ифодаланади:

Бу сзда: C — йиллик иқтисодий самара, сўм; $\square$ — янги техника ёрдами билан тайёрланган маҳсулот бирлигига сарфланган харажатлар ($T + E_n \times K$);

A_2 —ҳисобот йилида янги техника ёрдамида ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг йиллик ҳажми.

Янги техника ва технологиянинг иқтисодий самарадорлигини режалаштириш ва башорат қилишда унинг бир қатор асосий техник-иқтисодий кўрсаткичларга, жумладан фойданинг кўпайиши, меҳнат унумдорлигининг ошиши, меҳнат, моддий ва капитал сиғимининг пасайиши, маҳсулот таннархининг камайишига таъсир этиши ҳисобга олинади. Масалан, янги маҳсулотни ишлаб чиқариш ҳисобига олинadиган режали фойданинг кўпайиши қуйидаги формула билан аниқланади:

$$\square = \frac{A_2 \times (T + E_n \times K)}{A_1}$$

Бунда: $\square$ — келгуси даврда фойданинг ошиши (сўм ҳисобида);

$\square$ — корхона улгуржи баҳоси ва янги маҳсулот бирлигининг ишлаб чиқариш таннархи;

$\square$ — корхона улгуржи баҳоси ва алмаштириладиган маҳсулотнинг янги техниканинг жорий этилгунгача бўлган йилдаги таннархи (сўм ҳисобида);

$\square$ — келгуси даврда ишлаб чиқариладиган янги маҳсулот ва янги техниками жорий этишгача бўлган йилдаги алмаштириладиган маҳсулот ҳажми (сўм ҳисобида).[23]

Янги инновацион техниканинг самарадорлигини ҳисоблаш ва тағлил этишда унинг ижтимоий натижалари ва оқибатларини ҳам ҳисобга олиш керак. Улар жумласига, меҳнат шароитларини яхшилиш, хавфсизлик ва қулайликни

таъминлаш, ходимларнинг билими ва илми ҳамда малакасини ошириш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, инсон фаолияти учун энг яхши шароитлар яратилиши киради.

Таянч сўзлар:

Янги, ассортимент, товар, фундаментал, ютуқ, фойдаланилган, ривожланиш, яратиш, ички, ташқи, бозор, талаб, таклиф, обектив, рақобат, жараён, мураккаб, стратегия, модернизация, истеъмол, истиқболли, стандарт, ишчанлик, илмий-техник, кластер, трансфера, меҳон, мақсад, модел, кураш, юқори, тармоқ, айрим, саноат, йўналиш.

Боб юзасидан назорат саволлар

1. Кластер нима ?
2. Кластер тушунчаси биринчи марта ким томонидан қўлланилган ?
3. Қандай кластер турларини биласиз ?
4. Логистик инновацион кластерлар деганда нимани тушунасиз ?
5. Инновацион технологияларни халқ хўжалигига трансфера қилишда қандай усуллардан фойдаланилади?
6. Ўзбекистон Республикасида инновацион фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш бўйича олиб борилаётган чора тадбирларни шарҳлаб беринг.
7. Инновацион технологияларни халқ хўжалигига тадбиқ этишда иқтисодий самарадорлик қандай аниқланади?
8. Иқтисодиётда кластерлар асосан қаерларда қўлланилади ?
9. Логистик инновацион кластерларга мисоллар келтиринг.
10. Кластер усулида жорий қилинган иқтисодий чора-тадбирларнинг иқтисодий самарадорлиги фарқи нимада ?

VII-бoб. КОРХОНАЛАРДА ИННОВАЦИОН ЛОГИСТИКА ФАОЛИЯТИНИ ҚЎЛЛАШ

7.1. Корхоналар фаолиятида логистик- инновацияларни роли

7.2. Корхонада логистикани стратегик бошқариш

7.3. Тармоқларда логистик инновацион-технологик устуворликлар

7.4. Глобаллашув шароитида логистикани ривожлантириш

7.1. Корхоналар фаолиятида логистик инновацияларни роли

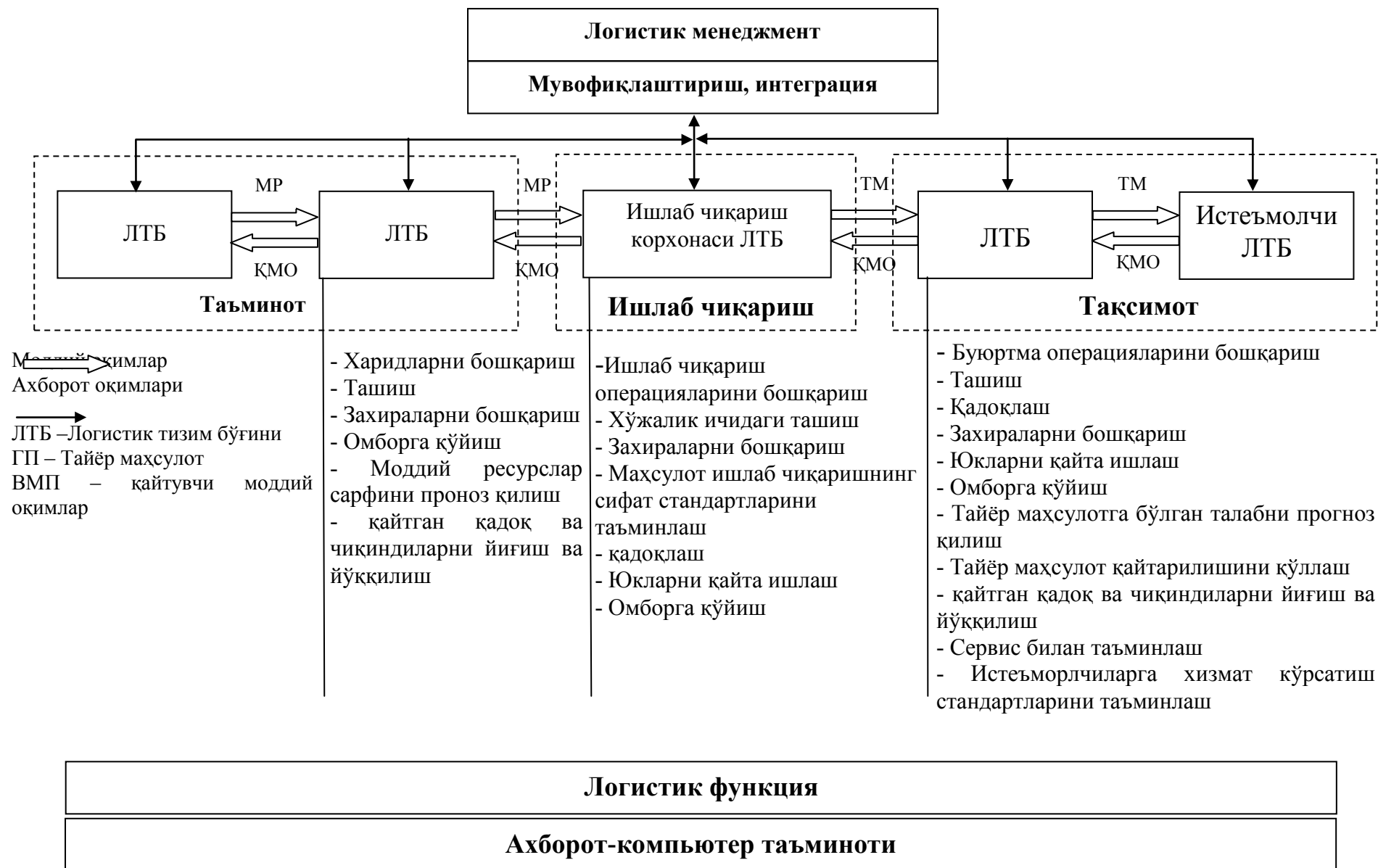
Бугунги кунда Президентимиз Ш.М. Мирзиев томонидан мамлакатимиздаги барча корхоналар фаолиятида инновацияларни, логистикани, кластер технологияларин қўллаш масаласи кўндаланг қилиб қўйилган.

Ўзбекистон иқтисодиётини инновацион ривожлантириш, мамлакат ҳудудида ва халқаро йўналишларда юк оқимлари, туризм логистика, сервис , молиявий оқимлар ва ахборот оқимларининг ошиши ҳамда мамлакатимизда бир қанча эркин иқтисодий индустриал зоналарни, логистик марказлани, кичик саноат зоналарини ташкил этилиши муносабати билан уларда терминал ва интермодал ташувларни инновациялар асосида оптимал ташкил этишнинг зарурлиги муносабати билан логистиканинг шулар билан боғлиқ бўлган аниқ масалаларини қўйиш, уларни ечиш алгоритмлари ва услубларини ўрганиш ва таҳлил қилиш долзарблик касб этади.

Корхона микрологистик тизимининг асосий тушунчалари ва моҳияти, транспорт тизими фаолиятини логистик тамойиллар асосида ташкил этишнинг илмий – услубий асослари, логистиканинг эволюцияси ва концепциялари, логистик воситачиларни танлаш ва қарор қабул қилишнинг назарий асослари, эксперт баҳолаш услубларини қўллаш асосида логистик воситачиларни танлаш, кўп меъзонли баҳолаш услубини қўллаш асосида логистик воситачиларни танлаш, ABC услуби, XYZ услуби, “аниқ муддатга” таҳлилий моделини шакллантириш, “аниқ муддатга” имитацион модели, халқаро алоқаларда юкларни “аниқ муддатга” етказиб бериш модели, юкларнинг оптимал миқдорини аниқлашнинг асосий модели, буюртманинг оптимал ўлчамини

ҳисоблашда чегирмаларни ҳисобга олиш, EOQ моделининг ривожланиш имкониятлари, аралаш алоқада, тармоқли график асосида юкларни етказиб бериш йўналишларини режалаштириш, тақсимот маркази орқали халқаро юкларни етказиб беришни режалаштириш, автомобилларда юкларни ташишни режалаштиришнинг умумий алгоритми, автомобилларда ташишни тезлаштирилган ҳолда амалга оширишни режалаштириш алгоритми, юкларни етказиб бериш тизимини лойиҳалаштириш масалалари киради.

Логистикани қўллаш ўзбекистон корхоналари фаолияти самарадорлигини, уларнинг рақобатдошлигини ошириши, мувоффақият пойдеворини яратишга асос солиши мумкин. Бунинг учун корпоратив стратегияни қўллаб-қувватлаб туриш учун мўлжалланган, корхонанинг логистик стратегиясини ишлаб чиқиш лозим. Логистик стратегиянинг асосида логистик миссия, ёки логистиканинг еттига қоидаси бўлиши керак. Айнан ушбу еттига қоида корхона логистикаси соҳасидаги кейинчалик ҳатти-ҳаракатлар ва ечимларни белгилаб беради: *муайян* сифатдаги *талаб қилинган* маҳсулотни, *зарур* бўлган ҳажмда, *аниқ* истеъмолчига, *минимал* харажатлар билан, *белгиланган* вақтда, *лозим* бўлган жойга етказиб беришни таъминлаш.

Ўзбекистон иқтисодиёти ва корхоналар иқтисодиёти учун логистиканинг долзарблиги белгилари 7.1-жадвалда келтирилган.

Логистикани кенг қўллаш мамлакат хўжалик субъектлари фаолияти рақобатдошлиги ҳамда самарадорлигини ошишини таъминлайди. Шунинг учун, корхоналарнинг ривожланиш стратегиясини шакллантириш жараёнида логистик тамойиллар асос қилиб олиниши лозим бўлади.

Логистик стратегиянинг асосида логистик вазифа, ёки бошқача қилиб айтганда логистиканинг еттита қоидаси (7 R (right)) асос қилиб олиниши керак. Айнан шу еттита қоида корхонанинг истикболдаги ҳатти-ҳаракатлар ва уларнинг ечимларни белгилаб беради, яъни: 1) муайян сифатдаги, 2) талаб қилинган маҳсулотни, 3) зарур бўлган ҳажмда, 4) аниқ истеъмолчига, 5) минимал харажатлар билан, 6) белгиланган вақтда, 7) лозим бўлган жойга етказиб беришни таъминлашдир.

7.2-жадвал

Ўзбекистон Республикасида корхоналар учун логистиканинг долзарблик белгилари

Долзарблик белгиси	Белги тавсифи
Маҳаллий маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг юқорилиги	Турли хил баҳолашларга кўра, улар жаҳон даражасидан 2-8 маротаба юқори
Хизматлар соҳасининг ишлаб чиқариш соҳасидан даврий орқада қолиши	- савдо соҳасида қўл меҳнати 70% га тенг; - ортиш-тушириш ишларини механизациялаштириш даражаси 20-30% ни ташкил этади
Маҳсулот тақсимоти тизимини ривожлантиришнинг ўйлаб чиқилган стратегияси мавжуд эмаслиги, кўплаб воситачилик тузилмаларининг мавжудлиги	- воситачилар, маҳсулотнинг бошланғич нархидан 2-2,5 баробар юқори трансакцион харажатларни келтириб чиқаради; 2008 йилда Ўзбекистонда 2 мингта корхона экспорт маҳсулотини ишлаб чиқарган, экспорт бўйича ташқи иқтисодий фаолиятда эса 670 мингта фирмалар банд бўлган, натижада ҳар бир ишлаб чиқарувчига ўртача 335 савдо воситачиси тўғри келмоқда
Ташкил этилган йирик ва ўрта улгуржи савдо бозорларининг етишмаслиги	Ўзбекистондаги улгуржи воситачилар сони 1 минг кишига 0,05та корхонани ташкил этади, таққослаш учун АҚШда бу кўрсаткич 1,9га, Японияда эса 3,4га тенг

Замонавий электрон коммуникация воситаларининг паст даражада ривожланиши	Айрим ҳолатлар бўйича электрон коммуникация воситалари импорти 100 фоизга тенг, мисол учун уяли алоқа телефонлари
Транспорт инфратузилмасининг қолоқлиги	• Ўзбекистонда маҳсулот етказишнинг ўртача суткалик тезлиги 5-6 марта паст, терминаллар орқали етказиладиган маҳсулот улуши эса 5-10 марта камдир; • магистрал автопоезднинг ўртача юк кўтариш қобилияти Ўзбекистонда 15 т.га тенг, АКШ, Франция, Швецияда бу кўрсаткич 25-30т.ни ташкил этади
Транспорт ҳаракат воситалари ва инфратузилма объектларининг юқори даражада эскириши	• автомобиль йўлларининг 1/3дан кўпроғи замонавий талабларга жавоб бермайди; • халқаро юк ташишда банд бўлган автотранспорт воситаларининг 90 фоиздан ортиғи европа экологик стандартларига жавоб бермайди
Омборхона хўжалиги ишлаб чиқариш – техник базаси ривожланиш даражасининг пастлиги	• омборхоналар $\frac{1}{4}$ қисмининг майдони 500 м² дан кам; • 12 фоиз омборхоналарга умумий омборхоналар майдонининг 2/3 қисми тўғри келади; • омборхона хўжалиги асосий фондларининг 30 фоизга яқини жисмоний ва маънавий эскирган
Замонавий қадоклар турларини ишлаб чиқариш саноатининг яхши ривожланмаганлиги	Қадоклаш материаллари билан етарлича таъминланмаганлиги ва унинг ёмон сифати туфайли, ҳар йили мева ва сабзавотларнинг 40 фоизигача йўқотилади

Автомобиль транспорти логистикасининг стратегиясини шакллантириш учун, логистик вазифалардан ташқари логистик концепцияни ишлаб чиқиш лозим бўлади.

Логистиканинг илм соҳаси сифатида ривожланиши ва қўлланилиш эволюцияси фан ва технологияларнинг ҳамда кишилиқ жамиятининг ривожланиши сари такомиллашиб ва ривожланиб бермоқда.

Логистика ривожланишининг дастлабки босқичида унинг фаолияти харидларни амалга ошириш, омборхона ва дистрибуция соҳасидаги мустақил ва айрим ҳатти-ҳаракатларни ўз ичига олган бўлса, кейинчалик шу асосда

логистиканинг концепцияси яратилган.

Кейинга босқич эса корхонада логистик фаолиятнинг интеграцияси даври бўлган.

Ҳозирги кунда логистика корхоналар чегарасидан ташқарига чиқиб, унинг анъанавий қўллаш соҳалари бир бутунга жамланиб “мужассамлашган” логистикани вужудга келтирди.

Юқорида баён этилганлар асосида, логистиканинг функциялари ва ривожланиш эволюцияси қадамларини тизимлаштирган ҳолда логистиканинг тизимлаштирилган дастурий-мақсадли концепцияси ишлаб чиқилди (1.12-расм).

Мужассамлашган логистика барча фаолият турларини қамраб олади ва бутун бир жараён сифатида ахборот алмашинуви, юклар ва йўловчиларни ташишни ташкил этиш, заҳираларни бошқариш, омбор хўжалиги, юкларни қайта ишлаш, қадоклаш ва бошқа функцияларни бирлаштиради.

Буларнинг барчаси корхонада ёки корхонадан ташқарида амалга ошириладиган ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятини режалаштириш, ташкил этиш, бошқариш жараёнларини тизимли тарзда қамраб олади.

Бунда, юк жўнатувчилар, юкларни қабул қилиб олувчилар, транспорт операторлари, сервис хизматларининг истеъмолчилари ва бошқа иштирокчиларнинг ўзаро муносабатлари логистиканинг умумий ресурсини шакллантириш, ҳамда ундан самарали фойдаланиш нуқтаи-назаридан амалга оширилади. Шулардан келиб чиқиб, ушбу гипотезани диссертация ишида “логистик таъминот” ибораси билан аташ мақсадга мувофиқ деб топилди.

7.2. Корхонада логистикани стратегик бошқариш

«Стратегия» сўзи грекча «strategos» атамасидан келиб чиққан бўлиб, «генераллик санъати» маъносини билдиради. Менежментда эса, стратегия – бу раҳбарлик санъати ёки корхона истиқболини аниқлаш ва маҳорат билан белгиланган мақсад сари интилишни бошқаришдан иборатдир.

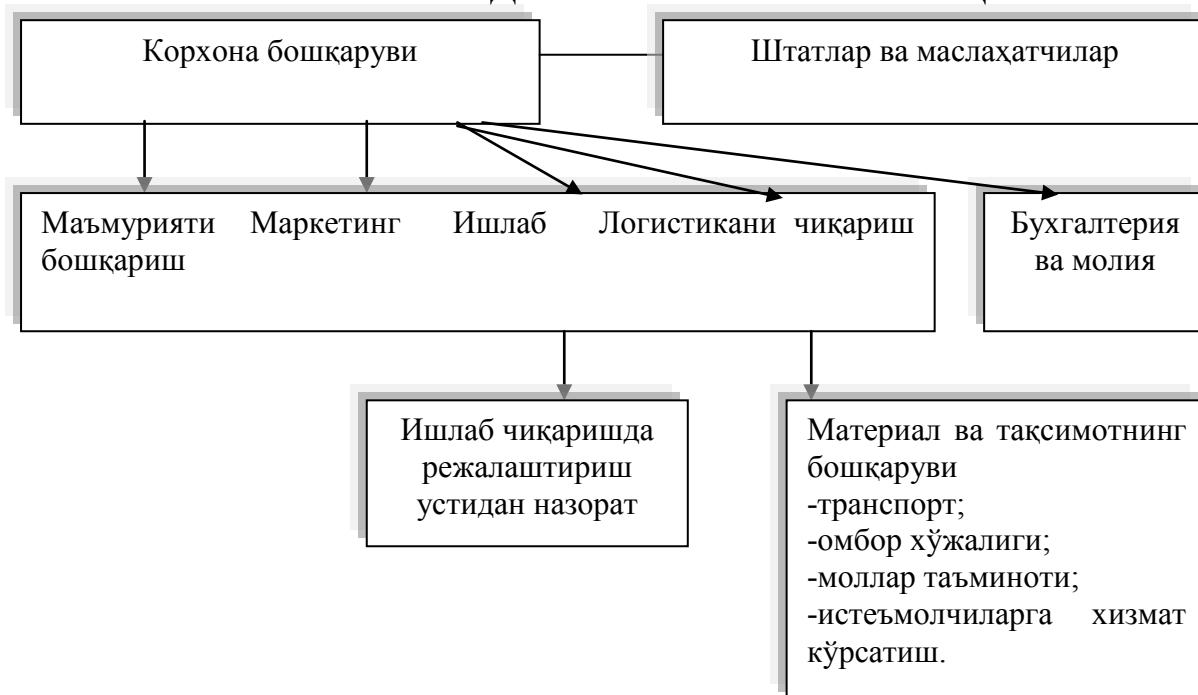
Стратегик қарор (ечим) корхона ва ташкилот фаолиятининг умумий йўналишини белгиловчи ўта муҳим қарор ҳисобланиб, узоқ муддатли таъсир

кучига эга ҳамда кўп ресур талаб қилади ва юқори даражадаги таваккалчилик хусусиятига эга.

корхона (ташкилот) стратегияси, авваломбор, унинг миссиясидан, яъни умумий мақсадларидан келиб чиқади ва «корпоратив – бизнес – функционал» стратегиялар кетма-кетлиги тарзида шаккланади.

Корпоратив стратегия асосида диверсификация фаолиятини юритувчи корпорация ўз миссиясини қай тарзда амалга оширишни режалаштиради.

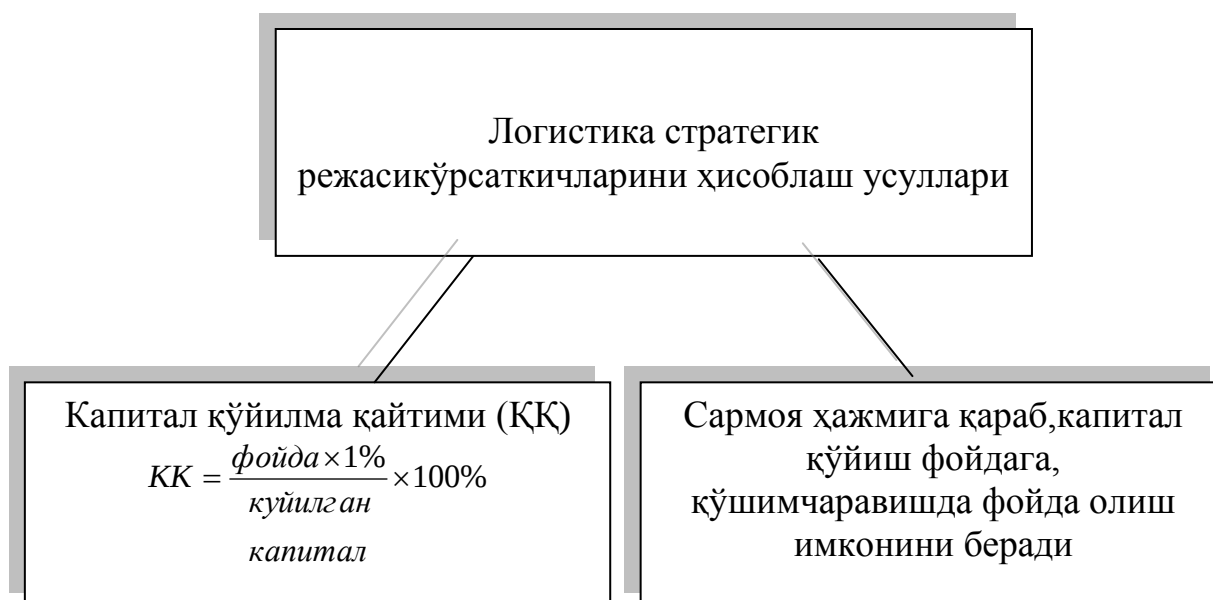
КОРХОНАДА ЛОГИСТИКАНИ БОШҚАРИШ

7.1-расм Корхонани логистик бошқариш

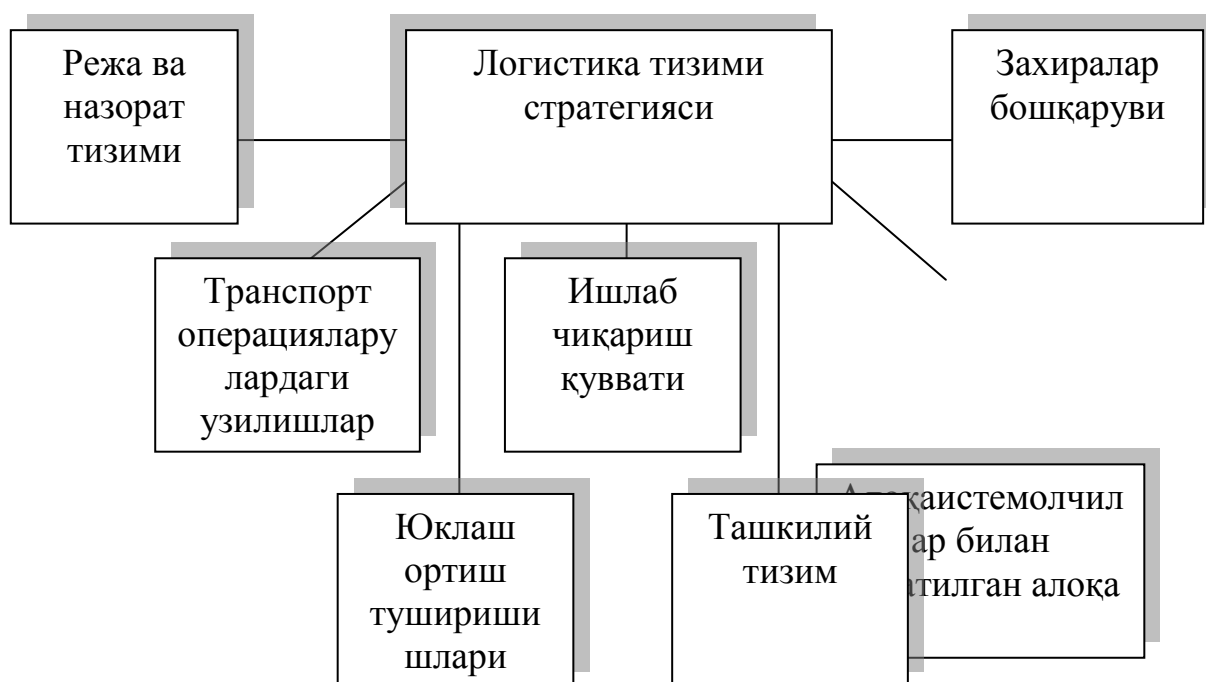
Бизнес-стратегия бизнеснинг ҳар бир тури диверсификация фаолияти доирасида корпоратив стратегияга қай даражада ҳисса қўшишини англатади.

Функционал стратегия корхона ёки ташкилотда амалга ошириладиган ҳар қандай функция (хусусан, логистика функциялари) бўйича стратегик йўналишларни ифодалайди.

7.2-расм логистик стратегик кўрсаткичларни ҳисоблаш усули

Шундай вазиятлар бўладики, аниқ бир корхонада логистиканинг ривожланиш даражаси ушбу корхонанинг умумий стратегияси шаклланишига катта таъсир кўрсатади.

7.3-расм Логистик тизим стратегиясини яратишдаги омиллар.

Мисол (1-вазият): *АҚШнинг глобал экспресс-юк ташиши UPS (United Parcel Service Inc.) компанияси самарали логистик фаолият юритишига ишонч*

қилган ҳолда шундай бизнес-стратегияси ишлаб чиқдики, унинг мақсади миждозларига ўта юқори даражадаги товар, маълумот ва сармоя етказиб бериш хизматини кўрсатишдан иборат бўлди. Натижада эса мазкур стратегия орқали ер шарининг исталган нуқтасига ташиладиган юкни жуда тезлик билан етказиб бериш имконияти яратилди. Шунга кўра, UPS компаниясининг бош хизмати бўлимлари юкларни истеъмолчи-мамлакат ҳудудига келиб туширилишидан анча олдин вақтинчалик бош-декларациясини расмийлаштириб, эртасигаёқ уни юкни қабул қилувчига етказишади. Кейинги бир неча кун мобайнида эса юк UPS компаниясининг кафолати билан тўлиқ бош-расмийлаштирилишидан ўтказилади. Бундан ташқари, компания миждозлари ўз юклари маршрутини ва етказилгани ҳақидаги тасдиқни Интернет орқали кузатиш имкониятига ҳам эга бўладилар. Ҳар бир юкка махсус штих коди қўйилиб, унинг бутун ҳаракати мобайнида сканерланиб борилади. Шу боис ҳам уни компания web-сайти орқали кузати туриш жуда осон. Ҳозирда компаниянинг ушбу хизматидан ҳар кун дунёнинг 4 миллионга яқин аҳолиси фойдаланмоқда...

Логистик стратегиялар:

- дифференциация стратегияси;
- вақт ўлчамлари асосидаги стратегия;
- атроф муҳит муҳофазаси стратегияси;
- юқори унумдорлик стратегияси;
- кўшимча қиймат стратегияси;
- диверсификация ёки ихтисослашув стратегияси;
- фокуслаш стратегияси;
- ўсиш стратегияси ва ҳ.к.

Логистик стратегияни ишлаб чиқиш омиллари қуйидаги гуруҳларга ажратилади:

1. *Ички омиллар гуруҳи:* маҳсулот, ходимлар; молия; қувват; истеъмолчилар билан муносабат; ташкил этиш; қурилмалар; тахнология;

жараёнлар; маркетинг; етказиб берувчилар; номоддий активлар; бошқа омиллар;

2. *Ташиқи – бизнес муҳити омиллари*: талаб тури; истеъмолчи тавсифи; бозор шарт-шароитлари; илмий-техник жараён; иқтисодий муҳит; ҳуқуқий чекловлар; рақобатчилар; акциядорлар; манфаатдор шахслар гуруҳлари; ижтимоий шарт-шароитлар; сиёсий шароит; бошқа омиллар.

Мисол (2-вазият). *Бизнес фаолиятини юритиш муҳити ва ўта муҳим имкониятлар тўғрисидаги ахборотларни олиш учун SWOT-таҳлил сингари “логистик аудит” усули қўлланилади...*

Муҳокама учун савол: “SWOT-таҳлил” нима ва у қандай ўтказилади?(мисоллар келтириб, “кичик гуруҳ”ларда муҳокама қилинади).

Логистик стратегияга оид қуйидаги тавсияларни келтириш мумкин:

1. Логистик фаолиятда корхонанинг узоқ муддатли рақобат позициясини яхшилашга йўналтирилган соҳага устуворлик берилади;

2. Кисқа муддатли бозор имкониятларига йўналтирилган тез-тез ўзгарувчан стратегиялар катта наф келтирмайди;

3. Корхона имкониятларини чуқлаб қўювчи, тез эскирувчи, ўта кескин ва номутаносиб стратегияларни қўллашдани эҳтиёт бўлиш лозим;

4. Энг оптимал (мақбул) истиқбол шароитидагина самара келтирувчи стратегияни танлашдан огоҳ бўлмоқ даркор;

5. Рақобатчининг кучли жиҳатларини эмас, балки кучсиз жиҳатларига “ҳужум” қилиш зарур.

Логистик стратегия таҳлили қуйи бошқарув буғинларида қуйидаги муҳим масалаларни ҳал этишга имкон яратади:

-омбор ва транспорт амалларини ўзгартириш зарурми

-иш графигини режалаштириш ва тузишга ёндашув ўзгарадими

-зарурий ресурслар мавжудми, агарда йўқ бўлса – уларга қандай эришиш мумкин бўлади

- тайёр мутахассис-ходим борми ва зарурият бўлганида уни қандай тайёрлаш мумкин

-танланган стратегия мавжуд ва булғуси истеъмолчиларга қандай таъсир кўрсатади

- мазкур стратегия ходимларга, фаолиятни ташкил этишга, технологияга ва бошқа омилларга қандай таъсир этади

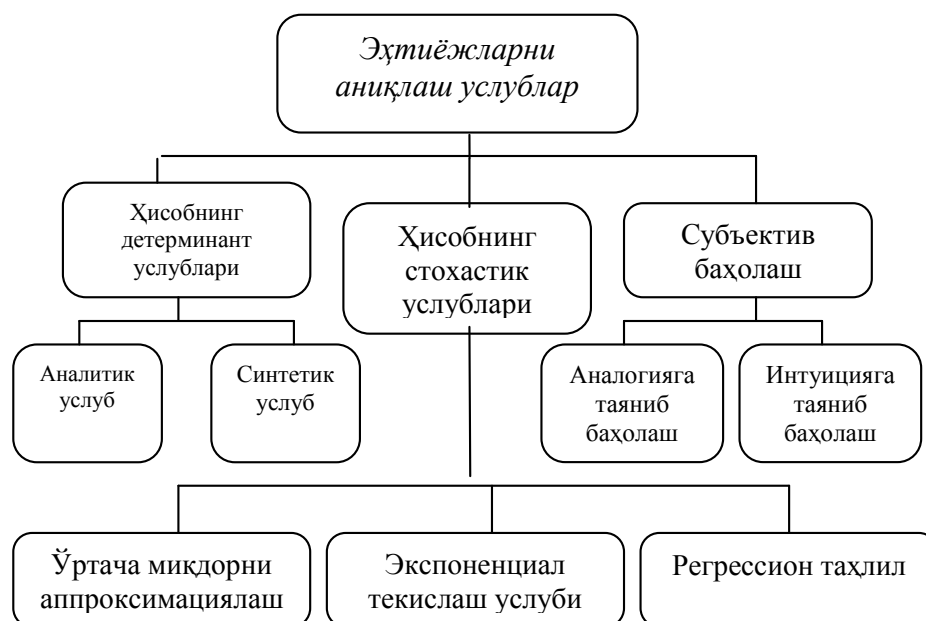
Моддий оқимларни самарали бошқаришнинг муҳим шарти бўлиб, эҳтиёжларни олдиндан кўра билиш ҳисобланади. Уларни аниқлаш учун қуйидаги услублар қўлланилади:

- ишлаб чиқариш режаси ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ўзига хос хусусиятлари билан мос ҳолда олиб бориладиган ҳисобнинг детерминант услублари;

- ҳисобнинг статистик услублари;

- мутахассисларнинг хулосаларига таянган ҳолда субъектив баҳолаш.

Юқорида айтиб ўтилган услубларнинг таснифланиши 6-чизмада кўрсатилган.

7.2–чизма. Эҳтиёжларни аниқлаш услубларининг таснифланиши

Ҳисобнинг детерминант услублари материалларга бўлган иккиламчи эҳтиёжларни ҳисоби учун хизмат қилади, бунда бирламчи эҳтиёжлар аниқ бўлиши керак. Аналитик услубда ҳисоб маҳсулотдан (унинг хусусиятларидан) иерархик поғона бўйича тепадан пастга олиб борилади. Синтетик услубда

деталларнинг ҳар бир гуруҳи бўйича ҳисоблар олиб борилади, бунда уларни иерархиянинг алоҳида поғоналарида қўлланилиши келиб чиқади.

Ҳисобнинг статистик услублари кутилаётган эҳтиёжни сонлар асосида аниқлаш имконини беради, бунда маълум вақт оралиғи давомида эҳтиёжнинг ўзгариши характерланади. Бунинг учун ўртача миқдорларни аппроксимациялаштириш, экспоненциал текислаш ва регрессион таҳлиллардан фойдаланилади.

Ўртача миқдорларни аппроксимациялаштиришда материалларга эҳтиёжнинг битта ўртача миқдори ойлар бўйича ўзгариб тўрган шароитларда қўлланилади. Бу услуб башорат қилиш, материалларга бўлган эҳтиёжнинг маълум миқдорини ўртача кўрсаткич кўринишига келтириш жараёнидан иборат. Қосимова²⁵

Экспоненциал текислаш услуги, моддий ресурсларга бўлган эҳтиёжнинг ўзгариш жараёнини башорат қилиш динамикасининг бар қатор даражалари асосида амалга оширилганда қўлланилади, бунда моддий ресурсларнинг ҳажми башорат вақтига берилган даражадан узоқлашиши давомида камайиб боради. Бунинг учун ҳисоботларга ўзгармас текисловчи коэффициент киритилади, у башорат хатоси минимумга етадиган қилиб танланади.

Экспоненциал текислашни ҳисобга оладиган башорат тенгламаси қуйидаги кўринишга эга:

$$Y_{t+1} = ay_t + a(1-a)y_{t-1} + a(1-a)^2y_{t-2} + \dots + a(1-a)^ky_{t-k} + \dots + (1-a)^ty_0.$$

Буерда, y_0 - баъзи бошланғич шартларни тавсифловчи катталик.

Регрессион таҳлил моддий ресурсларни ишлатилиш тенденцияларини математик функциялар ёрдамида яқинлаштиришни кўзда тутди, бунда улар кейинги даврга экстраполирлаштирилади. Боғлиқлик характеридан келиб

²⁵ Қосимова М.С. Логистикани бошқариш. УМК. Иқтисодиёт, Тошкент. 2015 й.

чиққан ҳолда чизикли ва чизикли бўлмаган регрессион таҳлиллар ажратилади. Чизикли регрессия усулубини эҳтиёж тахмини пропорционал бўлганда қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади.

7.3. Тармоқларда логистик инновацион-технологик устуворликлар

Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларда ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИнинг иқтисодий ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишарига бағишланган бандида ”Таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодийнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диферсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш, эркин иқтисодий зоналар, технопарклар ва кичик саноат зоналарни ташкил этиш, амалдаги зоналарнинг самарадорлигини ошириш, хизматлар кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш, ялпи ички маҳсулотни шакллантиришда хизматлар роли ва улушини ошириш, кўрсатилаётган хизматларнинг тузилмасини энг аввало хизматларнинг замонавий юқори технологик турлари ҳисобига тубдан ўзгартириш, йўл-транспорт инфратузилмасини янада ривожлантириш, иқтисодий, ижтимоий соҳага, бошқариш тизимига информацион-коммуникацион технологияларни жорий этиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни сақлаш, транспортировка қилиш ва сотиш, молиявий ва бошқа замонавий бозор хизматларни кўрсатиш инфратузилмасини янада кенгайтириш” каби вазифалар келтирилган. Шулардан келиб чиққан ҳолда, бугун мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилаш, иқтисодийтимизнинг сифат жиҳатдан янги, замонавий таркибий тузилмасини шакллантириш, ҳудудларимизни комплекс ривожлантириш бўйича барча режаларимизнинг муваффақиятли амалга оширилиши йўл-транспорт ва коммуникация инфратузилма тармоқларини юксак суръатлар билан ривожлантиришга узвий боғлиқдир. Транспорт-юк терминал комплексларини ривожланаётган тизимлар қаторига киритиш лозим. Бунда нафақат тасарруф этилаётган транспорт-юк терминал комплекслари

фаолиятининг ривож, балки ривожланиш жараёнининг оптималлашуви ҳам кўзда тутилади. Ушбу муаммонинг ҳал этилиши кўпдан-кўп шарт-шароитлар ва чеклашлар билан боғлиқ бўлган кўп вариантли характерга эга. Ана шунинг учун ҳам транспорт-юк терминал комплекслари фаолиятларини лойиҳалаштириш, режалаштириш ва бошқаришда ўзаро бир-бири билан боғлиқ бўлган оптималлаштирувчи масалалар комплексини кўриб чиқиш керак бўлади.

Логистик тизимлар ривожланишининг жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, одатда улар ўзларининг ривожланишида кўриб чиқиладиган жараёнларнинг интеграциялашуви бир-биридан фарқ қилувчи қатор босқичлардан ўтади. Бу ҳолда логистик тизимнинг самарадорлиги босқичлар ривожланган сари ортади. Биринчи, энг оддий бўлган босқичда одатда тайёр маҳсулот сотилиши соҳасида сақлаш ва транспортировка қилиш жараёнларини ўзаро боғлашга эришилади. Логистик тизим ўз ичига сотиш ташкилотларида тайёр маҳсулотни сақлаш ва уларни истеъмолчиларга етказиб бериш вазифасини олади. Бу босқичда тизимга ишлаб чиқариш соҳаси ҳам жалб этилади. Логистика маҳсулот ишлаб чиқарувчидаги захиралар ва ишлаб чиқаришнинг технологик хусусиятларини ҳам қамраб олади. Янада ривожланган логистик тизимлар эса ўз ичига таъминот соҳасини ҳам қўшиб олади. Мазкур тизим эришиладиган технологик ва бошқарув жараёнларини мувофиқлаштиришга асосланади.

Тижорат логистикаси эса мазмунан моддий оқимлар ҳаракати ҳам ашёни олишдан бошлаб, то тайёр маҳсулотни истеъмол қилишгача бўлган босқичларни бошқаришни мувофиқлаштиришдан иборат. Бу боғланишга ҳамкор-лик қилувчиларнинг бир-бирларига маълум маънода ён беришлари орқали эришилади, натижага эса зарур бўлган ташкилий шарт-шароитларни яратмай туриб эришиш мумкин эмас. Транспорт логистикаси тизимининг ривожланишида транспорт ҳал қилувчи ўрин тутиб, бир томондан, транспорт ташкилотларига ўз фаолиятлари доирасини кенгайтириш ва транспорт хизматлари бозорида мустаҳкам ўрнашиш, иккинчи томондан, саноат корхоналарини уларга керак бўлмаган фаолиятлардан озод бўлишларига имконият

яратади. Бунда корхоналар харажатлари камайиб, бутун кучларни уларнинг асосий бозорларига қаратилади.

Иқтисодий бошқарув механизми асосига қуйидаги тамойиллар жалб этилиши мақсадга мувофиқ:

- ҳудуддаги аҳоли ва хўжалик мажмуаларининг юкларни ташишга бўлган объектив талабини тўлиқ қондириш;

- транспорт эгалари ва хизмат кўрсатиладиган миждозлар иқтисодий манфаатларининг тенглиги;

- товарлар ҳаракатининг пировард натижаси учун ўзаро моддий жавобгарлик;

- моддий оқимлар ҳаракатланиш жараёни қатнашчилари иқтисодий аҳволининг сўнгги натижага бевосита боғлиқлиги;

- шартнома муносабатларида транспорт воситалари эгалари билан хизмат кўрсатиладиган миждозлар ҳамкорлигининг тенг ҳуқуқчилиги;

- транспортдан фойдаланишнинг максимал даражада қулайлиги, кенг доирада хизматлар кўрсатиш, миждозларни уларга керак бўлмаган функциялардан озод қилиш.

Кўриб чиқилган логистик тамойиллар ичида таркиб транспорт, омборхона ва экспедиция хизматларини қамраб олган комплекс тизимни яратиш зарур. Бундай тизимнинг асоси замонавий, халқаро стандартларга жавоб берадиган, юқори даражада модернизациялашган, кўп турдаги мақсадларга хизмат қилувчи ва кенг хизмат кўрсатишлар комплексига эга бўлган юкларни тўпловчи ва қайта ишловчи терминал комплексларидан иборат.

Тизим ривожини бевосита ҳудудларда, айниқса махсус индустриал-иқтисодий ҳудудлардаги транспорт логистика ривожини таъминлаб, юк айланмаси суръатлари ўсишига ижобий таъсир кўрсатади.

Юқоридаги фикр ва мулоҳазалар асосида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

- логистик концепциялар асосида транспорт, омборхона ва экспедиция хизматларини қамраб олган комплекс тизимни яратиш истиқболли саналади.

- замонавий, халқаро стандартларга жавоб берадиган, юқори даражада модернизациялашган, кўп турдаги мақсадларга хизмат қилувчи ва кенг хизмат кўрсатишлар комплексига эга бўлган юкларни тўпловчи ва қайта ишловчи терминал комплекслари бўлиши кераклигини талаб қилади.

7.4. Логистик тизимда халқаро юкларни ташишдаги меъзонлар

Юкларни халқаро йўналишларда ташиш таннархини тушириш, уларнинг бутунлигини сақлаш, ушбу мақолада таклиф этилаётган транспорт логистик тизимини қўллаш натижасида юкларни ташишга сарфланувчи вақтни қисқартириш, халқаро денгиз портлари билан тўғридан-тўғри боғланмаган Ўзбекистон иқтисодиёти учун ҳал этилиши ўта муҳим ҳисобланган муаммолар қаторига киради. Сўнги йилларда республика илм аҳли, халқаро ташкилотлар ва хорижлик етук мутахассисларнинг саъй-ҳаракатлари натижасида Ўзбекистонни халқаро денгиз портларига (Яқин шарқ, Форс кўрфази, Қора денгиз ва Болтиқ денгизи, соҳиллари) чиқишини таъминловчи бир неча йўналишлар бўйича юк ташиш имкониятлари таҳлил этилиб, аҳамиятли хулосалар ва тавсиялар берилган. Бу тавсиялар ва тадқиқотларда асосий урғу Ўзбекистоннинг халқаро денгиз портларига чиқиш йўналишларининг узунлиги, ҳамда бу коридорлар ўтувчи мамлакатлардаги асосий иқтисодий вазиятдан келиб чиқувчи сарф-харажатларни солиштириш асосий меъзон сифатида қабул қилинган. Ҳисоб-китоблар таҳлилий маълумотларни солиштириш имкониятини берувчи жадвалларга киритилиб хулосалар чиқарилган. Бу эса ўз навбатида мавжуд йўналишлар ичидан энг мақбулини танлаш имконини берган.

Ушбу мақола орқали эса халқаро юк ташиш йўналишларларини таққослашда вужудга келган бу анъанавий усулларни камситмаган ҳолда, муаммонинг илмий асосланган андозалар ёрдамида ечимини таклиф этиш мумкин.

Бу андозанинг асосини қуйидаги мулоҳазалар ташкил этади:

Биринчидан, иқтисодий жараёнларни ташкил этувчи ҳар қандай ўхшаш элементларни ўзаро таққослашда энг аввало бу элементларнинг жамият учун

келтирилган қиймати ҳисобланади. Яъни таҳлилмисолида икки йўналишда ташиш таннархи ҳисобланиши шарт;

иккинчидан, жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви ва замонавий технологияларни иқтисодиётга тадбиқ этиш самарасининг муҳимлиги нуқтаи назаридан ҳар қандай жараён учун сарфланувчи вақтни минималлашувига эришиш мақсадга мувофиқдир. Шундай экан, халқаро юк ташиш йўналишларида вақт категориясининг икки альтернатив вариантни таққослашда муҳим меъзон сифатида аниқланиши айни муддаодир;

учинчидан, жамият ресурсларининг тақчиллиги (иқтисодий нуқтаи назардан) шароитида иқтисодиётга жалб этилувчи моддий ресурсларни ташиш хавфсизлигини таъминлаш муҳим аҳамиятга эгадир. Шунинг учун халқаро юк ташиш йўналишдаридан қай бири экспортга (ёки импорт) мўлжалланган жамият бойлигини энг кам йўқотишлар эвазига истеъмолчиларга етказиш имкониятига эгаллигини таққослаш меъзони сифатида ҳисобга олиниши лозим;

тўртинчидан, ўз денгиз портларига эга бўлмаган мамлакатлар учун кўшни давлатлар портларидан қайси бири халқаро савдо муносабатларида муҳим ўринга эгаллигини аниқлаш, ва бу портлардан истеъмолчи (импортер ёки экспортер) шерикларга юкни етказиш имкониятлари даражасини билиш ўта муҳимдир. Шу сабабли халқаро юк ташиш йўналишларининг қайси ҳудуд портларига йўналганини инобатга олиш муҳимдир.

Юқорида келтирилган тўртта меъзонлар асосида халқаро юк ташиш йўналишларини ўзаро таққослаш имкониятини берувчи иқтисодий андозани яратишда кўрсаткичларни гуруҳлаш назариясидан фойдаланиш мумкин. Бунда мантиқан ўхшаш ва бир-бирига боғлиқ бўлган кўрсаткичлар тўплами мазмунан яқин бўлган якуний бир кўрсаткичга келтирилади. Карриева²⁶

Халқаро йўналишларда юк ташиш таннархини аниқлашда энг аввало уни икки йирик гуруҳга ажратиш лозим: доимий ва ўзгарувчи харажатлар. Доимий

²⁶ Карриева Я.К. Глобаллашув жараёнида халқаро транспорт логистик тизими фаолиятининг самарадорлиги. Монография. ТДИУ.Иқтисодиёт,Т.: 2013 й., 144 бет.

харажатларга: вақт бирлигига тўғри келувчи устама харажатлар, ҳар бир автомобилга тўғри келувчи транзит тўловлари, экологик тўловлар ва ҳ.к.); ўзгарувчи харажатларга: ҳар бир тоннага тўғри келувчи ёқилғи ва мойлаш материаллари харажатлари, техник хизмат ва таъмирлаш кўрсатиш харажатлари, амортизация харажатлари, ҳайдовчиларнинг иш ҳақи ва ҳ.к.

Демак, халқаро юк ташиш йўналишида маҳсулотни ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига етказиш умумий харажатлари қуйидагига тенг бўлар экан.

бунда -вақтга боғлиқ бўлган доимий харажатлар йиғиндиси, сўм / 1 автокун

-транспорт воситасининг халқаро юк ташиш йўналишини босиб ўтишга кетадиган вақти, кун

А -ХЮТЙда банд автомобиллар сони;

ДХ" -халқаро юк ташиш йўналиши ўтувчи мамлакатлар сонига боғлиқ доимий харажатлар йиғиндиси, сўм;

-халқаро юк ташиш йўналиши ўтувчи транзит давлатлар сони;

$\ddot{U}_{1\text{ткм}}$ -ўзгарувчи харажатларнинг бир тоннага тўғри келувчи миқдори, сўм ткм;

-халқаро юк ташиш йўналишидаги юк обороти, ткм.

Бу формулани қўллаб, халқаро юк ташиш йўналишида ташилган ҳар бир тонна юкнинг таннархини аниқлаш мумкин.

(2)

Ҳар қандай ресурснинг (ташиладиган юк хоҳ хом ашё, ёки хоҳ тайёр маҳсулот бўлсин у барибир иқтисодий ресурс ҳисобланади) ташиш жараёнида маълум бир вақт ичида банд бўлиши, ушбу ресурснинг ишлаб чиқаришда, истеъмолда

қўлланилиши имкониятини чеклайди. Бу эса ўз навбатида истеъмолчининг халқаро савдода тутган ўрни, ташилаётган ресурснинг халқаро бозордаги баҳоси ва истеъмолчи учун муҳимлигига қараб ташиш вақтининг маълум бир моддий қиймат билан ўлчанишини тақозо этади. Ушбу ҳолатда экспортдан келувчи валюта маблағларининг Ўзбекистон иқтисодиётидаги заруриятидан келиб чиқиш *лозимдир*. Агарда экспортдан тушувчи валюта маблағларини ички ишлаб чиқаришни ривожлантиришга инвестициявий маблағларнинг қиймати вақтга боғлиқлиги инобатга олинса, унда халқаро юк ташиш йўналишида ресурсларни ташиш вақти билан боғлиқ харажатлар қуйидагича аниқланади. Халқаро юк ташиш йўналишида йўлда банд бўлган юк миқдори

$$\frac{Q_1}{M_{хт}} \cdot 100 \quad (3)$$

бунда,

Q_1 кунлик - бир кунда жўнатиладиган юк ҳажми, т;

$M_{хт}$ - халқаро юк ташиш йўналишида юкни етказиш вақти, кун;

Халқаро юк ташиш йўналишида банд бўлган юк олиб келиши мумкин бўлган валюта маблағининг - инвестициянинг қиймати қуйидагича аниқланади:

$$\frac{Q_1}{M_{хт}} \cdot 100 \quad (4)$$

j -инфляция фоизининг 1 кунга тўғри келувчи абсолют улуши:

$$j = \frac{1}{365} \cdot \frac{100}{100} ;$$

Халқаро юк ташиш йўналишларининг қайси мамлакат ҳудудидан ўтиши юк ташиш хавфсизлигини аниқлашда муҳим аҳамиятга эгадир. Юк ташиш хавфсизлигини қийматли кўрсаткичларда баҳолаш имконияти ушбу мақола

чегарасида чекланганлиги туфайли ушбу қийматни аниқлашда юкни суғурталаш харажатлари нуқтаи-назаридан ёндашув усулини қўллаш маъқулдир. Бунда энг аввало мамлакатимиз ва халқаро суғурта компаниялари томонидан халқаро муносабатларни суғурталашнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқилади. Халқаро суғурта компаниялари юк ташиш жараёнларини суғурталашда энг аввало ташиш йўналишларининг қайси давлатлар ҳудудидан ўтиши, табиий шарт-шароитлар, юк тури, транспорт воситаларининг хили ва ҳ.к. шароитларга эътибор беришади. Халқаро юк ташишда деярли барча юклар мажбурий равишда суғурталаниши инобатга олинса, унда халқаро юк ташиш йўналишининг хавфсизлигини таъминлаш харажатлари қуйидагича аниқланади:

бунда,

C_1 т_{кун} -1 тонна юкни ушбу йўналишда суғурталаш қиймати, сўм/1т.кун.

Бир неча халқаро юк ташиш йўналишларидан маълум бир турдаги юкларни ташиш учун энг оптималини танлашда қуйидаги шартлар бажарилиши лозим:

Умумий харажатлар ва юк ташиш таннархи минимал бўлиши:

Халқаро юк ташиш йўналишида банд бўлган юк олиб келиши мумкин бўлган валюта маблағларининг инвестициявий қиймати

Максимал бўлиши:

Халқаро юк ташиш йўналиши хавфсизлиги харажатлари минимал бўлиши:

Хуллас куйидаги шартга жавоб берадиган халқаро юк ташиш йўналиши энг оптимал вариант ҳисобланади:

--

7.5. Глобаллашув шароитида логистикани ривожлантириш

Жамият тараққиётининг барча соҳаларида глобаллашувнинг амалга оширилиши шароитида транспорт тизими ишини энг мақбул тарзда ташкил этиш, унинг фаолияти самарадорлигини таҳлил этиш, баҳолаш ва ривожланиш истиқболларини белгилашни логистик тизимли ёндашув асосида амалга ошириш зарур.

Халқаро меҳнат тақсимоти, кооперацияси ва интеграцияси жаҳонда бир қанча трансмиллий корпорацияларни вужудга келишига туртки бўлган. Улар ўз фаолиятларини амалга оширишда глобал логистик занжирлар ва каналлардан фойдаланадилар. Ушбу шароитларда, давлатлар орасидаги логистик каналларни яратилишига халқаро транспорт экспедиторлик фирмалари, инфратузилмалар ва глобал телекоммуникация тармоқлари ёрдам беради.

Шулардан келиб чиқиб Мустақил Ўзбекистан учун халқаро йўналишларда транспорт тизими фаолиятини ташкил этиш, транспортнинг тегишли инфратузилмалар билан муносабатларини ўзаро мувофиқлаштириш масалаларида логистик тизимли ёндашувни амалга ошириш устувор стратегик аҳамият касб этади. Бунга асосий сабаблардан бири, Ўзбекистан минтақада қулай географик ўринни эгаллаб турган бўлсада, унинг денгизлар, йирик бандаргоҳлар ва йирик транспорт тармоқларига бевосита чиқишига бироз имкониятлар чегараланган. Мамлакат транспортчилари халқаро юкларни ташишни ташкил этиш учун дунёнинг барча қитъаларини ўзаро боғловчи энг яқин денгиз бандаргоҳига чиқиш учун камида икки мамлакатдан ўтиб бориши лозим. Бу ҳол халқаро транзит юк ташишни оптималлаштириш масалаларига эътибор қаратиш зарурлигини тақозо этади.

Бугунги кунда халқаро алоқалари, ташқи иқтисодий фаолияти, кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятлари шиддад билан ривожланиб бораётган

Ўзбекистан учун, транспорт тизимини ривожлантириш устувор ва долзарб ҳисобланади. Шу маънода ушбу мақола орқали транспорт иқтисодиёти соҳасидаги муаммоларни ечишда глобаллашувни транспорт логистик тизимларининг рақобатбардошлигини оширишга тасирига ҳам эътибор қаратиш лозим деб топдик.

Глобаллашув ҳаётимизнинг барча соҳаларига кириб келган ҳолда, жаҳондаги деярли ҳар бир мамлакатнинг нафақат бизнесига, балки маданий, ижтимоий ва сиёсий жиҳатларига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Халқаро интеграция ва меҳнат тақсимоти натижасида, ҳозирги кунда истеъмол молларини сотиб олиб, уларни қайси давлатникина эмас, балки қайси компания маҳсулоти эканлигини ҳам айта оламиз. Логистика бу жараёнда катта аҳамият касб этади.

«Глобал логистика» атамаси деганда, одатда барқарор макрологистик тизимлар тузишнинг тактика ва стратегияси тушунилади. Бу тизимлар, ҳукуматлараро даражада қўллаб-қувватланадиган, битим, шартнома, умумий режалар шаклидаги кооперация ва шерикчилик ҳамда меҳнат тақсимоти асосида жаҳондаги ҳар хил мамлакатларни бизнестузилмаларини боғлаб туради. Глобал логистика халқаро иқтисодиётдаги ривожланаётган тенденцияларни ўзида акс эттиради. Бу тенденция ишбилармонлик, тадбиркорлик фаолиятини, айрим мамлакатлар ва ҳудудлар ихтисослашувидан, жаҳон бозори томон ҳаракати билан характерланади.

Маълумки, логистик тизимлар оптимал қарорларни қабул қилишга имкон яратади. Масалан, истеъмолчиларга хизмат кўрсатишнинг берилган даражаси учун товарлар айланувидаги ва ишлаб чиқарилишидаги харажатларни минималлаштириш глобал логистик тизимлар танқис миллий ресурсларни (моддий, хомашё, энергетик молиявий, меҳнат) тежашнинг кучли воситаси бўлиб келмоқда. Уларнинг ўзига хос хусусияти, бу нафақат Республика, балки ҳудудий даражада ҳам истеъмолчиларнинг талабларини тўлароқ қондириш мақсадида йўналтирилганлигидир. Шу билан бирга улар кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг зарурий элементи ҳамдир. Айнан глобал логистик

тизимлар замонавий шароитларда уюшган товар бозорларининг энг махсулли вариантлари ва шакллари топишга имкон беради.

Глобаллаштириш тенденцияси жаҳон интеграция жараёнларини ўзида акс эттиради. Бу жараёнлар глобал, ҳудудий, ташқи савдо, транспорт, дистрибутив, телекоммуникация ва бошқа макрологистик тизимларни тузилиши ва ривожланишида намоён бўлади. Ғарб давлатлари тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, логистика интеграл концепциясининг кириб келиши билан бир қаторда савдо, коммунал хўжалиқ транспорт ва бошқаларда корпоратив даражадаги турли глобал логистик тизимлар (шаҳар, ҳудуд, ҳудудлараро) жадал шаклланади. Масалан, Европа ҳамжамияти мамлакатларида UNCTAD, TACIS ва шу кабилар бошқаруви остидаги ишлаб чиқиладиган ҳар хил дастур ва лойиҳалар, глобал савдо, транспорт ва телекоммуникацион логистик тизимларининг шаклланиш тажрибаси иқтисодий ривожлантириш учун айниқса муҳимдир. Товарлар ҳаракатини бошқаришда хизмат кўрсатиш сифатини ҳамда самарадорлигини ошириш, экологияни яхшилаш, божхона, тариф, солиқ ва бошқа тўсиқларни камайтириш ҳисобидан логистик (шу жумладан ташиш ва заҳираларни бошқариш) харажатларини камайтириш, юк оқимларини оптималлаштириш, тақсимловчи логистик марказлар тармоғини тузиш ҳамда савдо, транспорт ва телекоммуникацион инфратузилмаларни шакллантиришнинг кўпчилиги бу лойиҳаларни туб мақсадидир.

Глобаллаштириш жаҳондаги макрологистик тизимларнинг ривожланишини асосий тенденцияларидан биридир. Бу тенденция, бир томондан йирик трансмиллий корпорациялар ва молия-саноат гуруҳлари учун хос бўлган, капитал, иш кучи, моддий ресурслар билан таъминлаш, ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулотларни сотиш бозорларининг глобаллаштирилишини акс эттирса, иккинчи бир томондан глобал мамлакатлараро транспорт-логистик телекоммуникацион, дистрибутив ва бошқа макрологистик тизимларнинг яратилиши ва ривожланишини акс эттиради. Кейинги йилларда кўпгина йирик компанияларнинг вакиллари, глобал бозор яратаётган имкониятларни ўрганиш зарурлигини тушуниб етмоқдалар.

Масалан, кўпгина фирмалар, логистикани самарали қўллаш ва моддий ресурсларни бошқаришни ташкил этиш учун, чет эл хомашё манбалари потенциалини баҳолашни амалга ошириш зарурлигини англадилар. Тайёр маҳсулот экспорти ва уни жаҳон бозорларига кириб бориши жараёнида, дунё бўйлаб ёйилган глобал логистик тизимлар ва тармоқларни ташкил этишга бўлган эҳтиёж яққол сезилиб қолди.

Ўз навбатида йирик компаниялар ҳам, хомашё манбалари ва ўз товарларини сотиш учун потенциал бозорларда маркетинг текширишлари олиб бориш ҳудудини географик жиҳатдан кенгайтирдилар. Улар ишлаб чиқариш, самарадорлик ва дифференциацияни ошириш воситаси сифатида, рақобатдаги устуворликни таъминлаш мақсадида, глобал логистик концепцияларни жорий этишга интиладилар. Бу масалани амалий жиҳатдан кўриб чиққанда логистик менежерлар, глобал миқёсда самарали бўлган, асосий концепцияни ишлаб чиқиш, логистик ташаббусларни режалаштириш ва амалга ошириш билан боғлиқ бўлган катта ҳажмдаги ишларни бажаришлари зарур бўлади. Бундан ташқари, муайян компания мисолида глобал логистик ёндашувни қўллаш, харидлар, маркетинг ва логистика бўлимларидан юқори даражадаги мувофиқлаштиришни таъминлашни талаб этади.

Глобаллаштириш феноменини тушунтириб берувчи сабабларни тизимли таҳлили, олти та мажмуавий омилларни ажратишга имкон берди. Уларнинг қисқача тавсифини қуйидагича ифодалаш мумкин (1-жадвал).

Глобаллаштириш жараёни географик тарқалиш нуқтаи назаридан ҳам ва муайян мамлакат иқтисодиёти соҳасида ҳам ўзига хос хусусиятларга эгадир. Янги ишлаб чиқариш ва ахборот тазимлари ва технологияларини жадаллик билан кириб келиши билан бирга, глобаллаштириш ҳалқаро рақобатни кучайишига ҳам олиб келади. Кўп мамлакатларда иқтисодиётни у ёки бу соҳасида рақобатбардошликни ошириш мақсадида компанияларда бўлиниш ёки аксинча қўшилиш жараёнлари юз бермоқда. Умуман олганда глобаллаштириш иқтисодиётнинг самарадорлигига ижобий таъсир этади. Шу билан бир қаторда баъзи тармоқларга чет эл рақобатдош корхоналари ҳам катта таъсир ўтказмоқда.

Глобаллашувнинг мажмуавий омиллари тавсифи.

Глобаллашувнинг мажмуавий омиллари.	Омилларнинг қисқача тавсифи.
Иқтисодий	Капиталнинг йирик концентрацияси ва марказлашуви трансмиллий корпорациялар ва молия-саноат гуруҳларининг ўсиши, халқаро кооперация ва меҳнат тақсмоти, халқаро маркетинг, ялектрон савдо, халқаро логистика.
Сиёсий	Давлат чегаралари яқинлашиб, капитал, товарлар ва одамларнинг эркин ҳаракат қилишига имконият яратилмоқда.
Халқаро	Глобаллашув динамикаси, глобаллашув жараёнини рағбатлантирувчи йирик халқаро воқеалар қаттиян боғлиқ холла амалга ошади.
Техник	Замонавий транспорт ахборот тизимлари ва технологиялари, алоқа ва телекоммуникация, мослашувчан автоматлаштирилган ишлаб чиқариш воситаларини ривожланиши, ахборот, технология, товарлар ва молиявий ресурсларнинг тез тарқалишига илгари мавжуд бўлмаган имкониятлар яратилди.
Ижтимоий	Анъаналар, ижтимоий алоқалар ва урф-одатларни ролюодамларнинг географик маънавий ва руҳий маънода ҳаракатчанлигининг ошишига сабабчи бўлди.
Қатъий тартиблаштиришладанвоз кечиш	Кўп мамлакатларнинг божхона, савдо, солиқ қонунчиликларини эркинлаштириш, транспорт соҳасида тартиб қоидалардан чекиниш, иқтисодий фаолиятини байналминаллашиш тенденциясини кучайишига олиб келди.

Глобаллашув пухта ўйланган ташқи иқтисодий сиёсатни амалга оширишни талаб қилади, бу айниқса капитални киритиш-чиқаришга тегишлидир. Тажриба шуни кўрсатадики, глобаллашув рақобатни кучайтирар экан, бунинг натижасида анча қисқа муддатларда тармоқдаги техник ва технологиии жиҳатдан оқсаётган фирманинг негатив таъсири тезроқ билинади.

Логистикада глобаллаштиришни ҳаракатга келтирувчи асосий кучлар қуйидагилар:

- иқтисодий ўсиш;
- глобал бозорлар ривожланишининг истиқболлари;

- худудлаштириш;
- глобал рақобат;
- технологияларни кириб келиши(экспансияси);
- логистик инфратузилмаларни ривожланиши ва такомиллаштириш,

транспорт тизимини тартибга солиш зарурати.

Саноати ривожланган мамлакатлардаги иқтисодий ўсиш логистик унумдорлик ва самарадорликни ўсишига олиб келади. Бу ҳол айниқса товарлар экспортига тегишли. Халқаро савдо ва логистика соҳасидаги харажатлар мунтазам равишда ўсиб бормоқда. Халқаро савдо ҳажми халқаро ишлаб чиқаришнинг ўсишидан икки баробар тез суръатлар билан ўсмоқда.Карриева²⁷

Охирги йилларда қатор мамлакатларнинг, биринчи навбатда АҚШ ва Европа ҳамжамияти мамлакатларининг, транспорт қонунчилигида сезиларли ўзгаришлар содир бўлди, бунинг натижасида, логистикада транспорт хизматини ривожлантиришга қаратилган сиёсий шароитлар яратилди. Кўпгина мамлакатларда транспортда давлат секторини камайтиришга, транспортнинг фаолиятига бўлган тўсиқларни олиб ташлашга, турли хил транспортлар ишини мувофиқлаштиришга, транспорт хизматини яхшилашга, нархлар ва тарифларни камайтиришга қаратилган қатор қонунлар, маъмурий ва юридик ҳужжатлар қабул қилинди.

Бозорни тартибга солиш борасидаги ўзгаришлар натижасида транспорт ва экспедиторлик хизмати кўрсатиш ҳақида битимлар тузиш, тариф ва хизматларга нисбатан магистрал юк ташувчиларга мустақил қарор қабул қилиш ҳуқуқини бериш, ягона тариф (фрахтнинг ставкаси бўйича) ва ягона транспорт ҳужжатлари асосида (интермодал юк ташиш коносаменти бўйича) интермодал юк ташиш тизимни таклиф этиш имконияти яратилди. Глобал логистика соҳасида интермодал юк ташиш энг ривожланаётган тармоққа айланди. Икки ва ундан ортиқ транспорт турининг устуворлигини ўзида мужассамлаштириб,

²⁷ Карриева Я.К. Глобаллашув жараёнида халқаро транспорт логистик тизими фаолиятининг самарадорлиги. Монография. ТДИУ.Иқтисодиёт,Т.: 2013 й., 144 бет.

интермодал логистик марказнинг оператори юк жўнатиш бўйича кўп операциялар бажарилишига қарамасдан юк ташиш билан боғлиқ бўлган логистик хизматларни кўрсатиши мумкиндир.

Глобал логистик тизимнинг фаолият кўрсатишини тегишли инфратузилмасиз тасаввур этиб бўлмайди. Бу инфратузилмага биринчи навбатда, транспорт тизими ва телекоммуникациялар билан боғлиқ. Мамлакат транспорт тизимларининг жаҳон транспорт тизимига интеграцияси ва бизнеснинг глобаллашиши, асосий транзит юк оқимлари амалга ошириладиган халқаро транспорт йўлакларини (ХТЙ) жадал ривожланишини талаб этади. Ҳозирги вақтда ХТЙ нафақат молия-саноат гуруҳлари ва трансмиллий корпорацияларнинг глобал логистик стратегияларини амалга ошириш воситаси бўлибгина қолмай, балки энг замонавий логистик концепциялар ва юкларни ташишнинг (интермультимодал, терминал, ЛТ, «эшикдан - эшикга» ва б.ш) технологияларини жорий этиш майдони ҳам бўлиб қолмоқда.

ХТЙ деганда, айрим географик ҳудудлар орасидаги халқаро юк ва йўловчи ташишни таъминловчи, миллий ёки халқаро транспорт тизимларининг бир қисми тушунилади. Шунингдек мазкур йўналишда ишлаётган, барча транспорт турларининг ҳаракатдаги таркибини ва стационар ускуналарини ҳамда ташишни амалга оширишнинг технологик ташкилий ва ҳуқуқий шартларини ҳам ўз ичига олади. ХТЙни ташкил этиш, миллий қонунчиликларни мослаштиришни, Гарб ва Шарқ транспорт тизимларини уйғунлаштиришни, халқаро транспорт инфратузилмасини яратишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Бу инфратузилма ягона техник параметрларга эга бўлиб, миллий транспорт тизимларини халқаро транспорт тизимига интеграциясини, ҳамда глобал логистик тизимларни тузишнинг асоси сифатида, ташиш жараёнининг ягона технологиясини қўллашни таъминлайди.

Ҳозирги кунда ХТЙларни яратиш, муҳокама даражасидан амалга ошириш даражасига ўтди. Кўпгина Европа ва Осиё мамлакатлари ХТЙларни ўз ҳудуди орқали ўтишига интиломоқдалар. Замонавий логистик технологиялар асосида, Ўзбекистан транспорт тизими потенциалидан фойдаланган ҳолда, Ўзбекистан

орқали ўтадиган замонавий ва самарали транспорт йўлакларини ташкил этиш масаласи долзарбдир

Мажмуавий логистик интермодал технологиялар, янги талабларга жавоб берадиган, юк ташишни ташкил этишнинг такомиллашган шакли сифатида намоён бўлмоқда. Улар ҳар бир транспорт турининг устуворлигидан интеграциялашган ҳолда фойдаланиш ва мижозга маъқул нархларда, юқори сифатли хизмат кўрсатиш имконини беради.

Юк ташишнинг мультимодал тизимини амалга оширишда ҳам транспорт боғламалари (юк транспортининг ташиш марказлари, логистик марказлар, транспортнинг қўшилган терминаллари ва б.) муҳим аҳамиятлидир.

Юк ташиш сиёсатининг асосий мақсадларидан бири бу интермодал кесишиш жойларида, юк транспорти учун, юк ташишни туташ нукталарининг умумхудудий иттифоқини ташкил этишдир.

МДХ, Марказий ва Шарқий Европа мамлакатлари ташки савдоси либераллашуви натижасида Ғарб товарлари учун янги бозорлар очилди. Ғарбий Европа мамлакатлари олдида Европа иқтисодиётини Россия, Украина, Қозоғистон ва Марказий Осиёнинг бебаҳо ресурсларидан фойдаланишини таъминлаш муаммоси пайдо бўлди. Болтиқ денгизи худудида эса ушбу улкан юк оқимини транзит қилиш учун қаттиқ рақобат кураши авж олди

XX асрнинг охириги чорагида Осиё -Тинч океани худудининг халқаро иқтисодий муносабатлар тизимидаги, шу жумладан халқаро товар алмашинуви соҳасидаги роли ошиб борганини таъкидлаш мумкин. Халқаро банкнинг маълумотига кўра 2015 йилга келиб, жаҳон савдоси ҳажмининг 40%дан ортиқроғи айнан Тинч океани ҳавзасида тўпланган .

Халқаро савдода кечаётган жараёнларни таҳлил этганда, шуни алоҳида таъкидлаш керакки, либераллаштириш унинг асосий тенденцияси бўлиб келмоқда. Божлар даражасининг анча пасайиши юз берди, кўпгина чекланишлар ва квоталар бекор қилинди ва ҳоказо. Аммо бир қатор муаммолар ҳали ҳам мавжуд. Муаммоларнинг асосийларидан бири бу — мамлакатлар савдо-иқтисодий блоклари ва иқтисодий гуруҳлари даражасида

протекционистик тенденцияларни ўсиб боришидир. Улар кўпчилик ҳолларда бир-бирига қарама-қаршилик кўрсатадилар.

Халқаро меҳнат тақсимоти ва кооперацияси кўп сонли трансмиллий корпорацияларни пайдо бўлишига олиб келди. Улар эса бизнесда, айниқса товарлар дистрибьюциясида, глобал логистик занжирлар ва каналлардан фойдаланадилар. Глобал логистик каналларнинг ривожланиш истиқболлари қўйилган капитални қайтарилиш даражасини ошишига, бошқа мамлакатлардаги логистик воситачиларнинг пастроқ хизмат тарифларига, яхшироқ молиявий ва бошқа шароитлар яратилишига боғлиқ Мамлакатлараро логистик каналларни яратилишига йирик халқаро транспорт-экспедиторлик фирмалари, суғурта компаниялари ва глобал телекоммуникация тақмоқлари ёрдам беради.

Халқаро савдони тартиблаштириш соҳасида, охириги ўн йиллик ичида муҳим ўзгаришлар рўй берди. Кўпгина савдо тўсиқлари бекор қилинди ёки сезиларли даражада камайтирилди. Бу биринчи навбатда ЕХ, Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатлари ҳамда АҚШ, Канада ва бошқа жаҳон минтақаларига тегишли. Умуман олганда, жаҳон миқёсида ишбилармонлик фаолиятининг фаоллиги ошиши кузатилмоқда. Денгиз, темир йўл ва ҳаво транспортида контейнерларда юк ташиш индустриясининг ривожланиши туфайли, аниқ чегараланган миллий ва айрим ҳудудий бозорлар вақт ўтиши билан аста-секин глобал бозор шаклига ўтиб бормоқда. Глобал бозорни пайдо бўлишига, қайси мамлакат ва ҳудудлигидан қатъий назар, барча истеъмолчилар учун умумий бўлган эҳтиёжларнинг шаклланиши ҳам сабаб бўлади. Коммуникация воситаларининг ривожланиши натижасида инсонларда ўхшаш истеъмол талабларининг шаклланиши содир бўлади. Бу янги глобал товарларни афзал кўриш, маданий ва иқтисодий омиллар таъсирининг натижасидир.

Ишлаб чиқарувчи, ўз товарини дунёнинг турли мамлакатларида таклиф этиш қарорини қабул қилишда, одатда, товарнинг ҳаракат сиёсатидаги ва товарнинг ўзидаги фарқларни назарда тутди. Бу фарқланиш танланган сотиш бозорига қараб амалга оширилади, ва охир оқибатда глобал логистик тизимларнинг шаклланишига олиб келади. Маълум компания, глобал логистик

занжирларини, каналлари ва тизимларини ривожлантиришдан олдин, у халқаро бозорда глобал компания сифатида ўрнашиши лозим. Охирги йилларда бундай ўрнашиш мисолларини, Coca-Cola, Gillette, DigitalEquipment, Nestle, Procter&Gamble, AcerComputerInternational, Volvo ва бошқа трансмиллий корпорациялар намоён этдилар. Бу нафакат уларнинг ишлаб чиқариш ва маркетинг стратегияларига, балки биринчи навбатда тайёр маҳсулот сотишни ташкил этиш ва персонални бошқаришга ҳам боғлиқ.

Глобал логистикада ҳудудийлаштириш омили муҳим рол ўйнайди. Глобал логистиканинг ҳудудий хусусиятлари, бир-бирига яқин жойлашган ва одатда маълум географик ҳудудда умумий чегараларга эга бўлган давлатлар учун, намоён бўлади. Ҳудудий омил, глобаллаштириш тенденциясини, қуйидаги жиҳатлар ҳисобига кучайтиради:

- ҳудуддаги мамлакатлар сиёсий тизимларининг ва иқтисодий даражасининг ўхшашлиги;

- ижтимоий ҳаёт тарзи, анъаналар ва тарихий илдизларнинг яқинлиги;

- аҳоли миграцияси;

- ягона энергетик манбалар ва хомашё ресурслари;

- ягона транспорт тизими ва йўл инфратузилмаси;

- ягона телекоммуникациялар;

- божхона ва савдо тўсиқларининг йўқлиги ва бошқалар.

Мамлакатлар орасидаги юк ҳаракати жараёнини осонлаштириш, қитъалар, ҳудудлар ва мамлакатларнинг ишлаб чиқариш ва тақсимлаш логистик тармоқларини ягона, ихчам глобал тармоқ қўринишида шакллантиришга имкон беради. Бу тармоқ камроқ миқдорда технологик ускуналарни талаб қилади. Бундан ташқари, савдо муносабатларининг ўзгариши ва ягона евравалютанинг киритилиши ЕҲ мамлакатларида эркин рақобатни тенг шароитларини таъминлайди, бу иш бозорда янги рақобатдош фирмалар пайдо бўлиши ҳисобига амалга оширилади.

Энг йирик компаниялар, мамлакатлар орасидаги савдо жараёнини соддалаштириш учун, ахборот билан электрон алмашинишни ташкил этиш

борасида, божхона ташкилотлари билан ҳамкорлик ўрнатадилар. Электрон ахборот алмашинуви EDIFACT стандарти асосида амалга оширилиши мумкин.(5) Аммо худудлаштириш маълум товарлар, капитал, ахборот ва хизматларни, уларга талабгор мамлакатларга кириб боришини тўсмаслиги керак,айниқса глобал телекоммуникацион, савдо ва транспорт логистик тизимларини яратиш жараёнларида. Умумий бозор, узоқ муддатли ишбилармонликка ва стратегик ҳамкорликга эга бўлган мамлакатлар ва соҳаларнинг янги глобал логистик стратегияларини ривожлантириши лозим. Бу ҳолда глобал логистик тизимни барпо этишдаги муваффақият кўп жиҳатлари билан ишлаб чиқариш қувватлари, технологиялари, ахбороти соҳасида, шунингдек корпоратив маданиятда, персоналда ва менежментда ҳам танқис ресурслардан самарали фойдаланишга боғлиқ бўлади.

Глобал логистиканинг потенциали фирманинг стратегик мақсадларини амалга оширишга ва рақобатда устунликларни яратишга қаратилган бўлиши керак. Халқаро иқтисодий муносабатларда рақобат устунлигининг асосий тамойиллари қуйидагилар:

- маҳсулот ва хизмат кўрсатиш сифатида етакчилик;
- харажатлардаги етакчилик;
- дифференциация;
- стратегик йўналиш.

Кўрсатилган асосий омиллар бошқа рақобатдош фирма томонидан қўлланилиши мумкин, шунинг учун муваффақиятли фаолият юритиш учун глобал компания сифат, харажат, дифференциация ва стратегик йўналишларида ҳамиша янги ёндашиш ва инновацион ғояларни жорий этиб бориши керак.

Бундай имкониятларни, тўғри лойиҳалаштирилган глобал логистик тизим тақдим этади. Масалан, самарали логистик менежмент умумий харажатларни камайтириши мумкин, бу эса глобал компанияга, муайян бозорларда харажатлар бўйича доимий етакчиликни беради. Хизмат ёки маҳсулотнинг юқори сифат даражасига (жаҳон сифат стандартларини қўллаб-қувватлаш)

ҳамда минимал нархларга биргаликда урғу бериш, аниқ бир бозорда фирмани етакчи ўрнини белгилаши мумкин.

Таъкидлаш лозимки, замонавий шароитларда стратегик аниқ йўналишга эришиш жараёнида глобал логистик тизимнинг роли ошиб, муҳимлашиб бормоқда. Глобал компаниянинг логистик воситачиларини каттароқ даромад олишга интилиши (масалан, дистрибьюция тизимларида, сотишни ташкил этишда, сотишдан олдин ва сотишдан кейинги хизмат кўрсатишда) охириги истеъмолчи учун товарнинг умумий қиймати ва баҳосини сезиларли ошириб юбориши мумкин. Шунинг учун умумий қийматнинг глобал занжиридаги харажатларнинг логистик мониторингги бўлиши зарур. Стратегик вазифаларни бажариш ва бозордаги ҳолатни назорат қилиш учун, компания қўллаб-қувватлайдиган логистик функцияларга биринчи навбатда эътибор қаратиш лозим.

Глобал рақобатда муваффақиятга эришишнинг шартларидан бири бу ишлаб чиқаришни етарли, глобал миқёсда таққослай оладигандаражага кўтаришдир. Бу нафақат янги бозорга чиқиш ёки товар ҳаракати учун зарурдир, балки ишлаб чиқаришнинг катта ҳажмларини бир бирлик маҳсулотга бўлган харажатларни камайишини таъминлайди.

Глобал компаниялар стратегияларининг мақсадлари тўртта таркибий қисмларни эътиборга олган ҳолда шаклланади. Булар технология, маркетинг, ишлаб чиқариш ва логистикадир. Барча таркибий қисмларнинг иштироки зарур, унда глобал логистик тизим, бизнеснинг бошқа соҳаларининг фаолиятига асосланган глобал устуни бўлиб хизмат қилади. Бунда, замонавий шароитларда логистик тизимнинг ўзи рақобатдаги устунлик омили бўлишини ҳам ҳисобга олиш лозим.

Глобал рақобат ҳақида гап юритар эканмиз «глобал», «халқаро», «миллатлараро» деган тушунчалар фарқини таҳлилига тўхтаб ўтишимиз зарур. Глобал маркетинг халқаро ва миллатлараро маркетингдан анча фарқ қилади. Халқаро маркетингда ихтисослашган товарлар ва мавжуд маҳаллий эҳтиёжларни қондиришга урғу берилади.

Биринчидан, глобал миқёсда рақобатлашаётган компаниялар стандарт маркетинг концепцияларини яратишга интиладилар. Иккинчидан, товарнинг ҳаёт цикли доимий равишда камайиб бориб айрим ҳолларда бир йилдан ошмайди. Бу айрим юқори технологияли маҳсулотларга тегишли, уларга компьютерлар ва компьютер қисмлари, фото ускуналар ҳамда аудио-видеотехникаларни киритиш мумкин. Учинчидан, кўп компаниялар ўз ишлаб чиқаришида чет эл хомашё ресурсларидан фойдаланадилар ёки ишлаб чиқаришни бевосита чет мамлакатлар ҳудудига ўтказадилар. Тўртинчидан, глобал даражада иш юритувчи фирмаларда, маркетинг ва ишлаб чиқариш фаолиятларини яқинлаштиришга интиладилар ва янада мувофиқлаштирадилар.

Қайд этиш жоизки, халқаро логистиканинг ривожланиш йўлидаги барча тўсиқлар ҳали бекор қилингани йўқ.

Қуйидаги расмда глобал логистикани ривожлантиришдаги тўсиқларнинг уч гуруҳи кўрсатилган:

7.4-расм. Глобал логистик менежментдаги тўсиқлар.

Бозор тўсиқлари арзон хомашё ресурслари, энергия, иш кучи ҳамда маҳсулот сотиш бозорлари учун бўлган рақобат курашини ўзида акс эттиради.

Бу тўсиқлар йирик компаниялар томонидан нарх сиёсати, ахборот тўсиқлари ва бошқалар ҳисобига, шу билан бирга давлат сиёсати ва қонунчилиги ҳисобига ҳам ўрнатилади.

Молиявий тўсиқлар давлатнинг солиқ, божхона, савдо сиёсати, капитал киритишнинг чекланишлари, банк фоизи меъёрлари ва бошқалар билан боғлиқ Айрим мамлакатларнинг рақобатдош фирмалари товарларини дистрибьюциясидаги тўсиқлар молиявий тўсиқларга яқин саналади. Уларнинг ичида энг муҳимлари бу транспорт, божхона ва савдо тўсиқларидир.

Рақобатбардошликни ошириш учун ҳаракатчанлик ва мослашувчанлик бўлиши зарур, яъни, фирмалар ўз маҳсулотига бўлган талабни халқаро миқёсда ҳам бозор шартларини ўзгаришига тез мослаша олиши керак.

Бунда тайёр маҳсулотнинг ҳаётий цикли (логистик цикли) нинг вақт фазалари илмий-текшириш ва тажриба конструкторлик ишлари вақти, материал ва хомашё билан таъминлаш вақти, тайёр маҳсулот дистрибьюцияси ва бошқалар ҳисобига камайиб бориши керак. Асосий вақтни қисқартиришга эришиш учун компаниялар тор ихтисослашувга интиладилар. Аммо бунда дистрибьюциянинг глобал тизимларида халқаро логистик воситачилар билан интеграциялашиш эҳтиёжи туғилади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб ушбу мақола доирасида қуйидагиларни ҳулоса қилиш мумкин:

- бизнеснинг стратегик мақсадларига эришишда уларнинг барқарорлиги ва ишончилигини ошириш учун глобал логистик тизимда ҳам, тез ўзгарувчан ташқи муҳитда ҳам интеграция жараёни бўлиши лозим;

- янги омилларни ва рақобат курашида устуворликларни излаш лозим, булар эса интеграциялашган глобал логистиканинг ривожланиши ҳаракатга келтирувчи кучдир;

- товарлар, капитал ва ахборотни чегаралардан янада эркинроқ ўтиши учун мамлакатлараро ва трансмиллий макрологистик тизимларини яратиш ва

ривожлантириш лозим. Бундай ёндашишдан пировард мақсад бу божхона, тариф, солиқ ва бошқа тўсиқларни олиб ташлаш, рационал юк оқимларини шакллантириш, минтакавий тақсимловчи логистик марказларнинг интеграциялашган тармоғини яратиш, транспорт ва телекоммуникация инфратузилмасини шакллантириш ҳисобига хизмат кўрсатиш ва экологияни яхшилаш ҳамда логистик(шу жумладан, ташиш ва захираларни бошқаришга бўлган харажатлар) харажатларни камайтириш;

-трансмиллий корпорацияларнинг глобал логистик каналларида менежментни ривожлантириш лозим. Бунда арзон иш кучига ва хомашёга эга давлатларда ишлаб чиқариш қисмларини рационал жойлаштириш ҳисобига корпорацияларнинг логистик ҳаракатларини камайтириш, омбор хўжалигининг жойлашиши ва тизимини оптималлаштириш, хомашё, таркибий қисмлар ва тайёр маҳсулот ташишнинг оптимал усуллари, эҳтиёт қисмлар билан таъминлашни ташкил этиш ва логистик хизмат кўрсатиш муаммоларини ечимини топиш лозим.

Боб юзасидан назорат саволлар

1. Корхона логистикаси деганда нима тушунилади ?
2. Корхоналарда олиб бориладиган логистик фаолият қандай ташкил этилади ?
3. Логистик корхона тараққиёти нималарда боғлиқ ?
4. Корхоналарда логистикани ривожлантиришга қаратилган қандай чоратадбирлар амалга оширилиши лозим ?
5. Логистик корхоналарда юк ташиш жараёнида йўл кўрсатувчи шахс ким?
6. Инкотермос нима ?
7. Инновацион логистиканинг асосий мақсади нима ?
8. Халқаро юкларни ташиш меъзонлари қайсилар ?
9. Бугунги кунда логистик марказлар сони нечта ва улар қайсилар ?
10. Халқаро юкларни ташишда умумий қўлланиладиган восита нима деб аталади ?

VIII-бoб. ИННОВАЦИОН ЛОГИСТИКА ТИЗИМИДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

8.1 Инновацион логистик фаолиятни ташкил этиш ва ривожлантиришда ахборот-коммуникацион технологияларнинг аҳамияти

8.2. Инновацион логистикани ривожлантиришда Глобал космик Навигация тизимидан фойдаланиш.

8.3 Логистик транспорт тизимда Глобал космик Навигация тизимини ишлаш механизми.

Инновацион логистикани ривожлантиришда Глобал космик Навигация тизимидан фойдаланишнинг аҳамияти.

8.1 Инновацион логистик фаолиятни ташкил этиш ва ривожлантиришда ахборот-коммуникацион технологияларнинг аҳамияти

Логистика мақсадларига эришиш учун инновацион логистик жараёнларни бошқарув орқали доимий тарзда кузатиш ва таъсир кўрсатиш зарур. Бу ҳолатда бошқарув ишлаб чиқаришда ва маҳсулот сотишда банд бўлган ҳамма бўлинмаларнинг фаолиятини бир – бирига мослаштиришга йўналтирилган бўлади. Бундай бирлашувнинг курали бўлиб ахборот таъминоти хизмат қилади.

Ахборот оқимлари логистик тизимнинг ҳамма элементларини бирлаштирувчилари сифатида намоён бўлади. Ахборот турли хил логистик операцияларни бажариш давомида юзага келади ва моддий оқим ҳаракатининг ҳамма босқичларида уни кузатиб боради. Логистик тизимда бошқарув қарорларини ишлаб чиқишда ва қабул қилишда ахборот қўлланилади.

Ахборот логистикаси моддий оқимларни кузатиб боровчи берилганлар оқимини ташкил этиш ва корхонада таъминот ишлаб чиқариш, сотув бўлимларини боғловчи муҳим бўғин ҳисобланади.

Логистикада ахборот жараёнининг асосий функциялари. Ахборот логистикаси логистик тизимда ўтадиган ахборот оқимларини ташкил этади ва ахборот жараёнларини амалга оширади.

Ахборот оқими – бу маълум кетма - кетликда, белгиланган йўналишда ҳаракатланаётган, ҳамда бошланғич, оралик ва охирги нуқталари белгилаб қўйилган ахборотдир.

Ахборот жараёни – бунда ахборот ўзгаришларнинг аниқ кетма - кетлигига эга бўлган асосий объект сифатида кўриб чиқилади. Бу ҳолатда ахборотни йиғиш, таҳлил қилиш, қайта шакллантириш, сақлаш, қидириш ва тарқатиш муҳим ўрин тутди.

Логистик тизимда ўтадиган ахборот жараёни давомида қуйидаги функциялар амалга оширилади:

- ахборотни вужудга келиш жойларидан йиғиш;
- ахборотни таҳлил қилиш ва қайта шакллантириш;
- ахборотни йиғиш ва сақлаш;
- ахборотни ташиш;
- ахборот оқимини филтрлаш, яъни бошқарувнинг у ёки бу даражаларига зарур бўлган маълумотлар ва ҳужжатларни танлаб олиш;
- ахборот оқимларини бирлаштириш ва ажратиш;
- элементар – ахборот қайта шакллантиришларни амалга ошириш;
- ахборот оқимини бошқариш.

Логистик тизимда ахборот оқимларининг ўрни. Алоҳида корхона даражасида ахборот логистик тизимлари уч гуруҳга ажратилади.

Режали ахборот тизимлари логистик тизимларни бошқаришнинг юқори даражасида ташкил этилади ҳамда стратегик характерга эга бўлган қарорларни тайёрлаш ва қабул қилиш учун хизмат қилади: логистик занжир бўғинларини ташкил этиш ва оптималлаштириш; ишлаб чиқаришни режалаштириш; захиралар ва захираларнинг умумий бошқаруви ва бошқалар.

Диспозитив ёки диспетчер тизимлар омбор ёки цехни бошқариш мақсадида ташкил этилади ва бу логистик тизимларнинг самарали ишлашини таъминлайди. Бу ерда қуйидаги масалалар ҳал қилинади: омбор ва цехларда захираларни бошқариш; транспортни бошқариш; юкларни танлаш ва комплектлаш; жўнатилган товарлар ҳисоби ва бошқалар. Бажарувчи ёки оператив тизимлар бошқарувнинг у ёки бу органлари асосида ташкил этилади ва моддий оқимларни оператив бошқариш, улар ҳаракатининг график ва

режалари бажарилиши устидан назорат, юклар ҳаракатини бошқариш ва бошқалар билан боғлиқ масалаларни ечади.

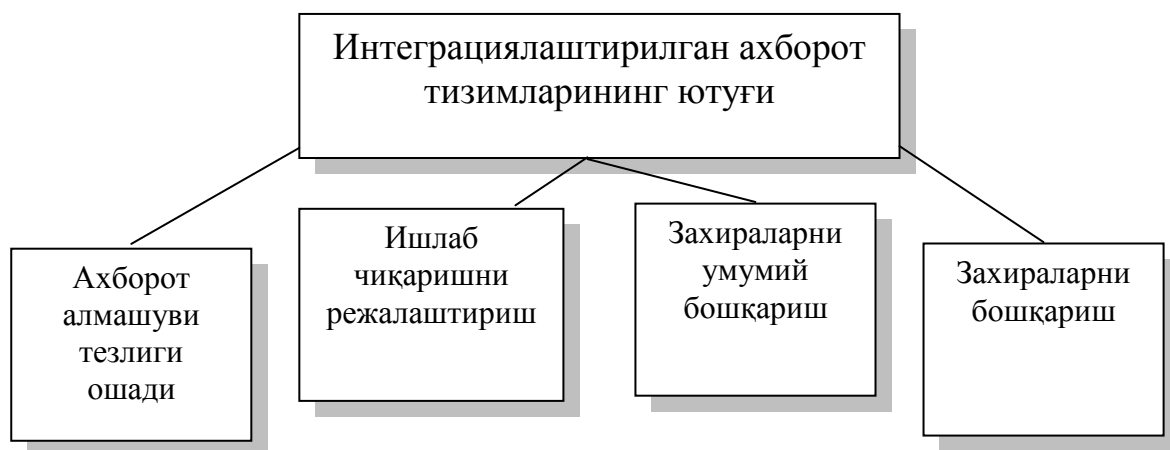
Ахборот логистик тизимлари корхонани бошқариш тизимининг иерархик тузилмасига мос келади ва учта даражадан иборат бўлади:

Биринчи даража – логистик операция амалга оширилаётган иш жойи.

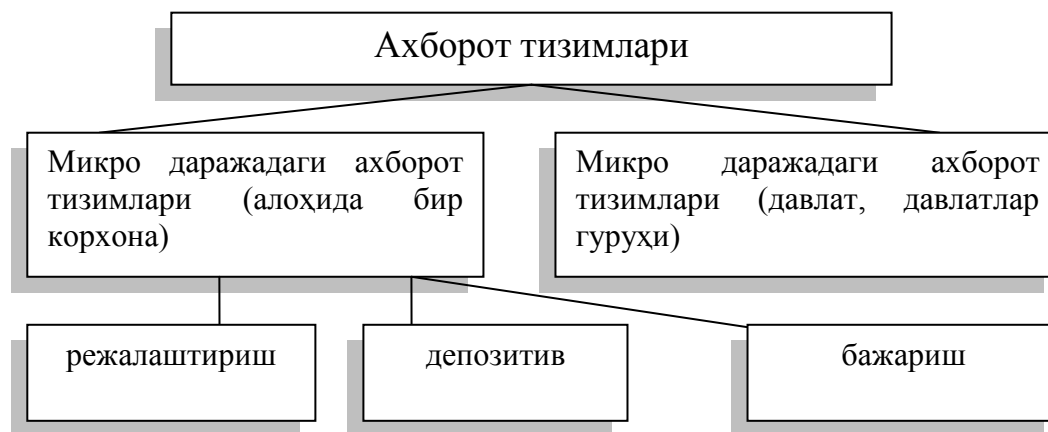
Иккинчи даража – иш жойлари жойлашган ва юкларни ташиши амалга оширилаётган участка, цех, омборлар.

Учинчи даража – хом ашёни тушириб олишдан тайёр маҳсулотни етказиб боришгача бўлган воқеалар занжирини камраб олувчи транспорт ва юкларни ташиш тизими.

Бу учта даражалардан келадиган ахборот битта ахборот тизимига интеграциялашади. Вертикал ва горизонтал интеграциялар ажратилади. Вертикал интеграция режали, диспозитив ва бажарувчи тизимлар орасида алоқани вертикал ахборот оқимлари орқали таъминлайди. Горизонтал интеграция деб диспозитив ва бажарувчи тизимларнинг алоҳида комплекслари орасида алоқанинг горизонтал ахборот оқимлари орқали таъминлашга айтилади.

8.1-расм. Итеграциялаштирилган ахборот тизимлари

8.2-расм. Логистикада қўлланиладиган тизимлар тури

- Ахборот логистик тизимларнинг қурилиш тамойиллари.
- Тизимларнинг фаолият кўрсатиши.

Ахборот логистик тизимларнинг қурилиш тамойиллари. Ахборот логистик тизимларнинг шаклланиши қуйидаги тамойилларга асосланади:

- тизим шундай тузилиши керакки, ахборотни узатиш, уни қайта ишлаш, сақлаш ва қўллашда корхонанинг ҳамма бўлинмалари эҳтиёжлари ҳисобга олинсин;
- ахборот тизими корхонанинг етказиб берувчилар, харидорлар ҳамда жўнатув, оралиқ омборхоналари ва истеъмолнинг ҳамма нуқталари билан зарур ўзаро алоқаларни таъминлаб бериши керак;
- логистик тизимларнинг даражалари ўртасида ахборот алмашинуви минимал лекин бошқарув эҳтиёжларини таъминлайдиган бўлиши керак;
- ахборот характери бошқарув тизимидаги аниқ бир истеъмолчига йўналтирилган бўлиши керак;
- тизимни қуришда аппарат ва дастур моделлар тамойили ҳисобга олиниши зарур;²⁸
- муҳим талаб бўлиб тизимда қўлланилаётган ҳужжатларни соддалаштириш ва стандартлаш ҳисобланади.

Ахборот ресурсларини шакллантириш ва ундан фойдаланиш тадбиркорлик фаолияти ягона иқтисодий ахборот макони яратилишидаги энг муҳим ечилиши

²⁸ Қосимова М.С. Логистикани стратегик бошқариш. УМК, Иқтисодиёт, 2015.

керак бўлган муаммолардан биридир. Замонавий бизнес ахборот технологиялари тадбиркорлик ахбороти маълумотлар базаси ва банкидан ташкил топиб, булар жамиятнинг барча ахборот ресурслари билан узлуксиз тарзда боғланган бўлиши керак.

Ушбу иш доирасида, тадбиркорлар ахборот муҳитида Ўзбекистон Республикаси товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси аъзолари ўртасида олиб борилган тадқиқотлар, муваффақиятли бизнес учун нисбатан муҳим бўлган тадбиркорлик ахбороти секторларини аниқлаш имконини берди. 9-жадвалда тадбиркорлик ахбороти тўғрисидаги маълумотлар берилган бўлиб, у ёки бу ахборотни афзал кўришларига кўра, сўралганлар (% да) жойлаштирилган.

Таҳлил натижаси шуни кўрсатадики, ҳисобга олинган маълумот базаларининг (МБ) 84%и давлат секторига тегишлидир. Ҳозирги пайтда ишбилармонлик ва тижорат ахборотлари МБ нинг шаклланиши ва ривожланиши иқтисодиётининг нодавлат секторида рўй бермоқда. Бугунги кунда юзлаб ахборот маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи ташкилотлар ва ахборот хизмати кўрсатишга ихтисослашган ташкилотлар ишлаб турибди.

Тизимнинг фаолият кўрсатиши. Моддий оқимларни бошқаришда тизимга берилганларни киритиш моддий оқим пайдо бўлиши билан бошланади. Шу дақиқадан бошлаб юклар ҳаракатининг барча жараёнлари (қайта юклаш, омборда жойлаштириш, ушлаб қолиш ва ҳоказо) қамраб олинган ҳолда ЭХМнинг оператив хотирасига жойлаштирилади.

Белгиланган муддатларда ёки талабномалар бўйича ахборотлар фойдалунувчига келиб тушади ва қарорларни қабул қилишда қўлланилади.

Ахборот логистик тизимлар корхонада ташкил этилиши, регионни қамраши ва рационал масштабда фаолият кўрсатиши мумкин.

8.3-расм. Логистик ахборот тизимларини турлари

Ахборот оқими – бу логистика ичида ва ташқи муҳит орасида айланаётган ҳамда логистик жараёнларни бошқариш учун зарур бўлган маълумотлар йиғиндисидир.

Ахборот оқими моддийликка мос келади. Амалдаги логистик тизимларда моддий ва ахборот оқимлари, баъзи ҳолларда бир - биридан ўзиб кетиши мумкин. Ахборот оқими моддий оқим билан бир хил (тўғри) йўналишда ва унга қарама - қарши (тескари) йўналишга эга бўлиши мумкин. Тўғри йўналишда ўзиб кетаётган ахборот оқими юкларни кутилаётган келиб тушиши ҳақида маълумотларга эга бўлади, тескари йўналишда эса – буюртма ҳақида маълумотларга. Моддий оқим билан бир вақтда унга параллел равишда кўчирилаётган ресурсларнинг сифат ва кўрсаткичлари ҳақида маълумот ҳам боради. Моддий кетидан тескари йўналишда юкни қабул қилиш натижалари ҳақида маълумот ҳамда норозиликлар ва тасдиқлар келиши мумкин.

Ахборот оқимининг ички ва ташқи, кирувчи ва чиқувчи турлари ажратилади, уларнинг таснифи моддий оқим таснифлари билан бир хилдир.

Ахборот оқими вужудга келиш манбаи, йўналишлари, даврийлиги, ҳажми, ўтиш тезлиги ва ҳоказолар билан ажралиб туради. Ахборот оқимини бошқариш ўзининг таркибига оқим йунилишини ўзгартириш ва унинг параметрларини чеклашни олади.

8.2. Инновацион логистикани ривожлантиришда Глобал космик Навигация тизимидан фойдаланиш.

Ушбу мавзуда савдо операцияларини амалга ошириш жараёнида транспорт воситалари ҳаракатини Глобал космик навигация тизими асосида бошқаришга бағишланган масалалар ёритиб берилган.

Ўзбекистон Республикасини 2017-2021-йилларда янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегиясининг иқтисодий ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишарига бағишланган бандида ”... йўл-транспорт инфратузилмасини янада ривожлантириш, иқтисодий, ижтимоий соҳага, бошқариш тизимида инновацион-коммуникацион технологияларни жорий этиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни сақлаш, транспортировка қилиш ва сотиш, молиявий ва бошқа замонавий бозор хизматларни кўрсатиш инфратузилмасини янада кенгайтириш” каби вазифалар келтирилган.[1,107] Шулардан келиб чиққан ҳолда, бугун мамлакатимизни модернизация ва диверсификация қилиш, иқтисодийимизнинг сифат жиҳатдан янги, замонавий таркибий тузилмасини шакллантириш, ҳудудларимизни комплекс ривожлантириш бўйича барча режаларимизнинг муваффақиятли амалга оширилиши йўл-транспорт ва коммуникация инфратузилма тармоқларини юксак суръатлар билан ривожлантиришга узвий боғлиқдир. Шу маънода бугунги кунда иқтисодийимизни ривожлантириш ва унинг рақобатбардошлигини оширишда янги инновацион технологиялар, усуллар, инновациялар ва кластерлардан фойдаланиш долзарб масаладир.

Иқтисодий ривожлантиришнинг асоси ҳисобланган ташқи савдони амалга оширишда, яъни экспорт-импорт операцияларни бажаришда транспорт воситаларидан фойдаланилади. Шу жараёнида амалга оширишда ташқи савдо юкларини ўз вақтида, бешикаст, кам харажатлар билан етказиб беришда транспорт воситаларининг ҳаракатини бошқариш ўта муҳимдир. Шу маънода, экспорт-импорт операцияларини амалга оширишда транспорт воситаларини

ҳаракатини Глобал космик навигация тизими асосида бошқариш мақсадга мувофиқдир. Ушбу мақолада транспорт воситаларини ҳаракатини бошқариш ва назорат қилишда навигация тизимини ишлаш принциплари ва ривожланган мамлакатларда қўлланилиши, шунингдек ундан Ўзбекистонда фойдаланиш имкониятлари тўғрисидаги тадқиқотларимиз натижалари келтирилади.

Бир қанча ривожланган мамлакатлар жумладан, АҚШ, Япония, Европа, Россия транспорт ҳаракати оқимларини бошқаришнинг тамоман янги тамойилларга асосланган янги усулларини қўлламоқдалар. Шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам истиқболли бўлган глобал космик навигация тизимини қўллаш йўлга қўйилмоқда.

Глобал космик навигация тизими (GPS – Global Positioning System, ГЛОНАСС – Глобальная Навигационная Спутниковая Система) – бу куннинг хоҳланган пайтида, хоҳланган нуқтасида ҳаракатланаётган объектларнинг географик ўрнини, йўналишини ва ҳаракат тезлигини аниқлашга имкон берадиган тизимдир. Булардан ташқари ушбу тизим орқали аниқ вақтни 1 наносекунд [0,000000001 сек] аниқлигида аниқлаш мумкин.

Тизимни вужудга келиши шуки, XX-асрнинг 70 йилларида АҚШ муҳофаа вазирлигининг топшириғи бўйича ҳарбий мақсадларда ишлаб чиқилган эди, аммо 1983 йилда бошқа соҳаларда ҳам ишлатилишига рухсат этилди. 1991 йилда GPS –технологияларини собиқ МДҲ давлатлари томонидан сотиб олинишига рухсат этилди. 90-йилларнинг ўрталарида тизим тўлиқ ишга туширилди, умумий харажатлар 15 млрд АҚШ долларини ташкил этди. [2,73]

GPS навигация тизимининг асосий элементи 24 та сунъий йўлдош бўлиб, улар 6 та турли орбиталарга, бир-бирига нисбатан 60° бурчакда жойлаштирилган. Ҳар бир йўлдошнинг ер шарини бир айланиб чиқиши 12-соатни ташкил этади. Ҳар бир йўлдошнинг оғирлиги 800 кг.ни, узунлиги 5 м.дан кўпроқни ташкил этади (қуёш батареяларини қўшиб ҳисоблаганда).

Ҳар бир йўлдошнинг бортида юқори стабилликга эга бўлган атом соатлари, кодлаштирувчи ҳисоблаш ускунаси ва қуввати 50 Вт лик

радиосигналларни ўрганадиган ва махсус ахборотларни сақлайдиган узатгич мавжуд.

Йўлдошларнинг фаолияти ер шарининг турли нуқталарида жойлашган ва ягона тизимга бирлашган станциялар орқали назорат этилади.

Тизимнинг сўнгги элементи йўлдошлардан GPS - қабул қилувчи ускунадан иборат бўлиб, ахборотларни тегишли тарзда қайта ишлаб, бошқарув қарорларини қабул қилишга асос яратади.

АҚШнинг Navstar (Navigation system with time and ranging – вақт ва масофани аниқловчи навигацион тизим) тизими билан параллел равишда Россиянинг ҳарбий-космик саноати томонидан ГЛОНАСС альтернатив навигация тизими яратилди. ГЛОНАСС тизимининг биринчи йўлдоши (Космос 1413) 1982 йилнинг 12 октябрида учирилди. 1993 йилнинг 24 сентябрида ГЛОНАСС тизими расмий равишда фойдаланишга қабул қилинди.[4,58]

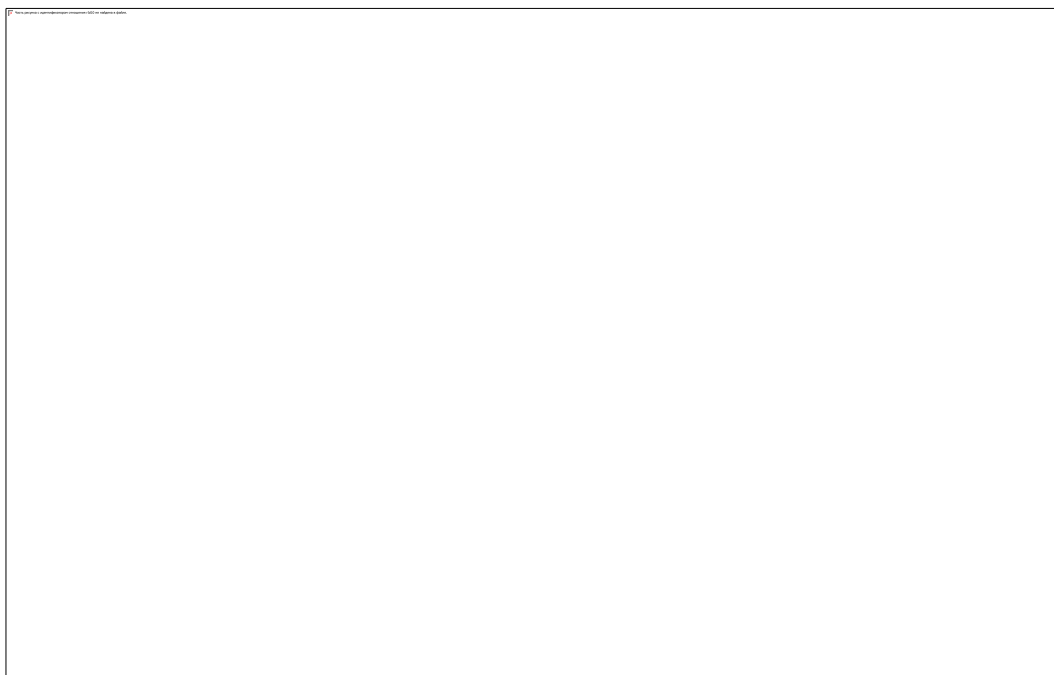
ГЛОНАСС тизими ер усти объектларини оператив равишда глобал навигация қилишга мўлжалланган.

Тармоқ радионавигация йўлдош ГЛОНАСС - тизими Россиянинг муҳофаа вазирлиги топшириғича мувофиқ ишлаб чиқилган. Худди GPS тизими каби ГЛОНАСС тизими ҳам икки йўналишга фойдаланилади яъни ҳарбий ва гражданлик мақсадларида.

Тизим ўзида 3 функционал қисмларни мужассамлаштирган:

- космик сегмент. Бунга сунъий ер йўлдошларининг орбитал гуруҳи (навигациявий космик аппаратлар);
- бошқариш сегменти. Бунга космик аппаратларни ердан бошқариш комплекси киради;
- тизимдан фойдаланувчилар воситалари.

ГЛОНАСС тизимида асосий радионавигация станцияси сифатида геостационар орбитада 19100 км масофада айланадиган навигациявий космик аппаратлари (НКА) фойдаланилади (1-расм).

8.4-Расм. ГЛОНАСС тизимининг космик сегменти

Йўлдошнинг ер шари атрофида айланиши ўртача 11 соат 45 минутни ташкил этади. Йўлдошни эксплуатация қилиш вақти – 5 йил. Йўлдошнинг ўзи герметик контейнер шаклида ишлашган бўлиб, унинг диаметри 1,35 м, узунлиги 7,84 м. Унинг ичига турли хил ускуналар ўрнатилади. Йўлдошнинг умумий массаси 1415 кг. Бутун тизим қуёш батареяларидан қувват олади. Йўлдошнинг бортида: борт навигация узатувчи, хронизатор (соатлар). борт бошқарув комплекси, ориентация тизими, стабиллаштириш тизими ва бошқалар.[5,97]

ГЛОНАСС тизимининг ердан бошқариш комплекси қуйидаги функцияларни бажаради:

- эфемеридли ва вақтли-частотали таъминот;
- радионавигациявий майдоннинг мониторинги;
- НКАнинг радиотелеметрик мониторинги;
- НКАни команда бериладиган радиобошқаруви ва дастурий радиобошқаруви.

GPS/ГЛОНАСС тизими тўғрисида юқорида қайд этилганларга мувофиқ ушбу тизимнинг устунликларидан транспорт оқимларини бошқаришда ва автомобил транспортининг фаолият билан боғлиқ бўлган бошқа масалаларни ҳал этишда фойдаланиш имкониятларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

8.3. Логистик транспорт тизимда Глобал космик Навигация тизимини ишлаш механизми

Транспорт воситаларининг мониторингини амалга оширишда икки хил услубдан фойдаланиш мумкин: автомобилларга ўз координатларини аниқлайдиган махсус ускуналар (автомобиллар координатасини аниқлашнинг йўлдош тизими); автомобиллар координатасини аниқлашни четдан амалга ошириш (радиолокация услубларини қўллаган ҳолда навигация тизимини қўллаш). Ҳозирги кунда ва келажакда кенг қўлланиши мақбул бўлган услуб GPS ва ГЛОНАСС тизими ҳисобланади.

Ушбу тизим қуйидагича ишлайди: ахборотларни қабул қилувчи қурилма 3 ва ундан кўп йўлдошлардан сигналларни қабул қилиб, ҳар бир йўлдошдан келадиган сигналларнинг йўлдошлардан ўтиши кечикишини ўлчайди ва автоматик тарзда ўзининг координаталарини ҳисоблайди.[3,8]

Ушбу маълумотларни процессор қурилманинг хотирасига киритилган электрон харита билан солиштиради (унга киритади). Фойдаланувчи (автомобил) ўз дисплейида карта ва унда GPS-приемниги ёрдамида ҳаракатланаётган нуқтани кўради.

Тизим транспорт воситалари ҳаракатини автоматик тарзда диспетчерлик маркази (ДМ) орқали бошқаришни амалга оширишга имкон беради.

Тизим таркибига диспетчерлик марказининг (ДМ) ва транспорт воситаларига (ТВ) ўрнатилган ускуналар киради.

Димнинг дастурий таъминот комплекси тармоқ интерфейси билан таъминланган мустақил дастурий модуллардан ташкил топган бўлиб, ахборотларни қайта ишлашни тақсимлаш томони асосида ишлайди. Бу, тизимни тузишни шароитга мослаштирилишини, кучайтиришни оддийлигини, буюрта берувчининг талабига мос равишда тез адаптация қилинишини таъминлайди.

Тизим таркибида қуйидаги типдаги дастурий модуллар мавжуд бўлади:

- радиоканаллар ва уяли GSM/GPRS каналлари орқали ахборот алмашиш модули;

- ДМ модули;
- тизим серверининг модули;
- MicrosoftSQLServer 2000 ахборотлар базаси билан.

Модуллер сони чегараланмайди. Модуллер ЭХМга жойлаштирилиши ва тармоқ орқали бирлаштирилиши мумкин. Уларнинг ўзаро фаолияти TCP/IP протоколи орқали амалга оширилади.[5,83]

Минимал конфигурацияда барча дастурий модуллер бирта компьютерга ўрнатилади (2-расм). Компьютерга GSM уяли алоқа стандартига эга бўлган навигация – алоқа воситалари уланади.

Кенгайтирилган конфигурацияда дастурий модуль ҳар хил компьютерларга ўрнатилиши мумкин (3-расм).

Диспетчер мобил объектлар ҳаракатини кузатади ва лозим бўлганда ТВ ўрнини аниқлаш ташаббуси билан чиқади. ТВ ўрнини аниқлаш талаби тармоқдаги радиоканал орқали МДнинг ахборот алмашиш модулига, GSM/GPRS берилади. Улар тизимга уланган барча МД модуллари орқали барча талабларни умумлаштиради ва ТВга йўллайди.

ТВда ушбу талаб навигация – алоқа терминали ёрдамида қабул қилинади.

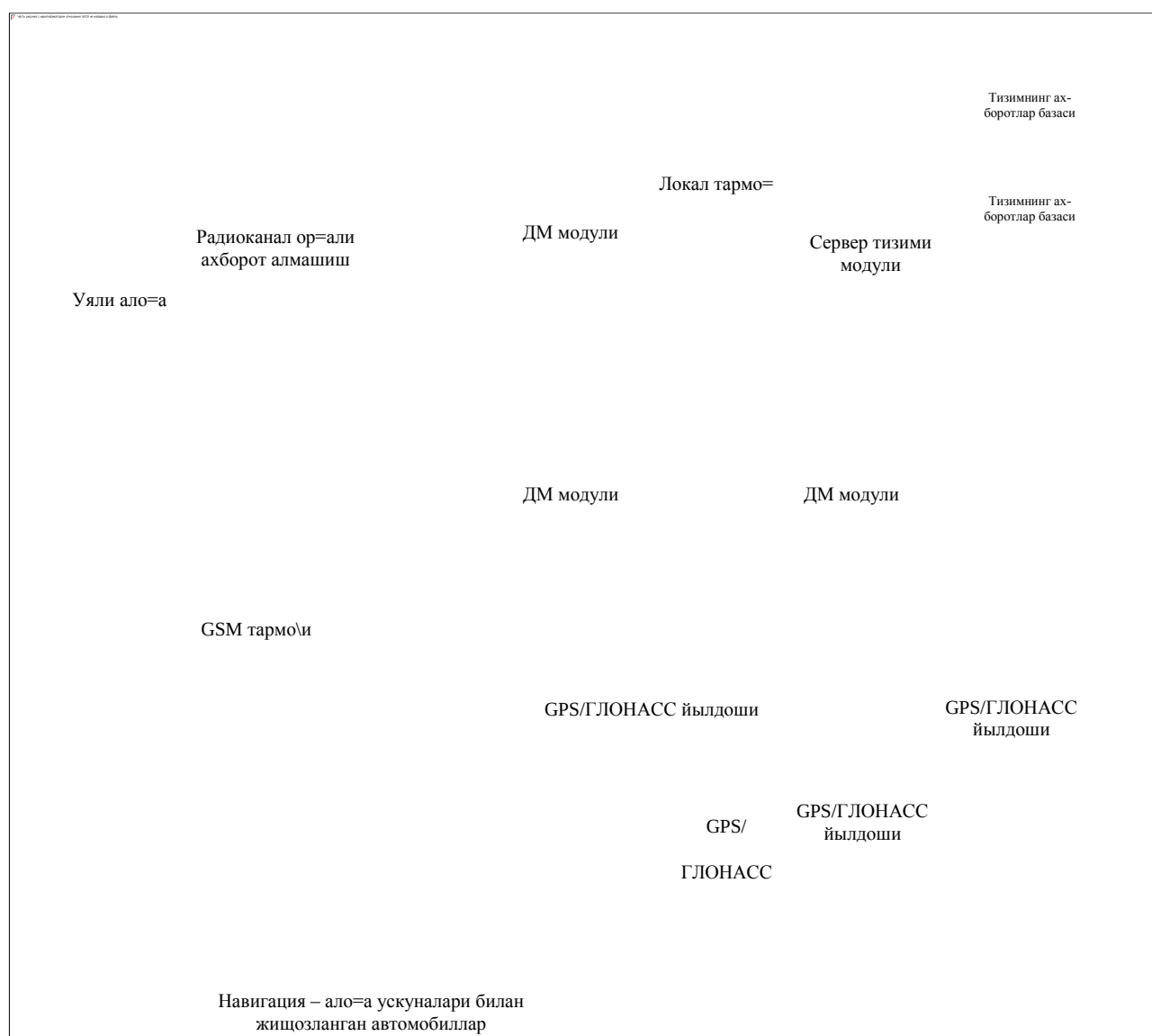

8.5-Расм. Минимал конфигурацияли дастурий модуль

GPS/ГЛОНАСС йўлдош радионавигация тизимидан олинadиган ахборотлар асосида навигация-алоқа терминали ТВнинг турган жойини аниқлайди ва қабул қилинган барча маълумотлар қайтадан ТВларига ўрнатилган датчиклар орқали ўзининг турган жойи ҳақидаги маълумотлар тескари томонга қайтарилади.

қабул қилинган ахборот Дининг тегишли модулига узатилади ва экранда янги белги сифатида ўз аксини топади.

Диспетчер қуйидаги воқеалар тўғрисида ҳам хабардор қилинади: ТВнинг тегишли жойга келиши, кечикиши ва бошқ.

8.6-Расм. Кенгайтирилган конфигурацияли дастурий модул

Диспетчер ушбу ахборотлар ва бошқа ахборотлар асосида қарор қабул қилади ва товушли алоқа тизими орқали ТВнинг ҳайдовчисини хабардор қилади.

Барча қабул қилинадиган ахборотлар ахборотлар базасида сақланади. Ахборотлар базасида ТВга юбориладиган топшириқлар ва ТВ билан содир бўладиган воқеалар ҳам сақланади. Мутасади ходимларнинг ахборотлар базаси билан ишлаши махсус ишлаб чиқилган интерфейс орқали амалга оширилади. Лозим бўлганда диспетчер ТВнинг ҳаракат йўналиши, ТВ ва ҳайдовчи тўғрисидаги ахборотларни архив ёзувларини тезлаштирилган режимда қайта кўриб чиқиши мумкин. Тизимнинг сервер модули ДМ ва ахборот алмашиш модуллари фаолиятини радиоканаллар орқали, GSM/GPRS стандартидаги уяли каналлар орқали ўзаро мувофиқлаштиради (мослаштиради). Албатта диспетчернинг ушбу ишга ҳуқуқи бор-йўқлигига қаралади.

Бундан ташқари диспетчер қуйидаги ишларни бажара олади:

- ТВ билан товушли алоқа орқали боғланиш;
- магистралнинг керакли участкасини экранда акс эттириш;
- масофани ўлчаш.

Тизимни административ ҳудудларга бўлиш сервер модулининг дастури ёрдамида амалга оширилади. Бундан ташқари сервернинг модули:

- тизимга янги ресурсларни киритиш: ТВ, ДМ модули, GSM стандартидаги уяли канали орқали ахборот алмашиш модули;
- трафикнинг автоматик ҳисобини олиб бориш, алоқа хизматлари ҳақининг ҳисоб-китобини қилиш ва бошқ.

ГЛОНАСС тизими 2008 йилда тўлиқ ишга туширилган эди. Унинг функцияси АҚШнинг GPS тизимидан ҳечам фарқ қилмайди ГЛОНАСС/GPS қабул қилувчи аппаратуралар АҚШ йўлдошлари фаолиятига боғлиқ бўлмайди. Шунинг учун ҳам Европа давлатлари глобал позицияланиш – Galileo тизимини ишлаб чиқмоқдалар.

Европа давлатларида, АҚШ, Япония ва бошқа кўп давлатларда GPS тизими автомобилнинг стандарт ускунасига айланган ва бир неча йилдан бери муваффақият билан ишлатилмоқда.

Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, ГЛОНАСС/GPS тизими юқори самарадорли экан,хусусан, АҚШда 60% дан ортиқ логистик компаниялар ушбу тизимдан фойдаланмоқдалар, яқин йилларда яна 30% компанияларнинг уланиши кўзда тутилган.Польшада эса 70% логистик компаниялари ушбу тизимдан фойдаланмоқдалар. Яқин 2-3 йил ичида Хитойда 700 мингга яқин автомобилни тизимга улаш режалаштирилмоқда.(6)Ҳозирги кунда Россияда 30%га яқин йирик компаниялар GPS тизимидан фойдаланмоқдалар,20-25 та компания мижозларни йўлдош тизимига улаш билан шуғулланишмоқда.

Уч хил йўлдош тизимини биргаликда қўллаш (GPS – ГЛОНАСС - Galileo) ҳамма транспорт турларида «қора яшиқ»лардан фойдаланишни реал қилиб қўймоқда, чунки аниқлик 1 см.гача оширилади. Бунда фақат автомобилнинг ҳаракат траекторияси (авариядан 10 минут олдинги) ва транспорт воситасининг тезлиги ёзуви билан тўлдирилса бўлади. Айбдорни топиш процессуал характерга эга бўлади. Йўл ҳаракати назоратчиларини чақиришга ўрин қолмайди, чунки ҳамма нарса автоматик протоколга қайд этилган бўлади.

Демак, транспорт воситалари ҳаракатининг мониторинги тизими қуйидаги функцияларни бажаради:

- телеметрик ва навигациявий ахборотларни ДМ узатиш (талабга мувофиқ; берилган интервал бўйича автоматик тарзда, воқеа содир бўлганда);
- GPS ва/ёки ГЛОНАСС (кейинчалик Европанинг Galileo) навигация тизими ёрдамида берилган вақт маконида ТВнинг ҳаракатланиш (туриш) жойи координатларини аниқлаш, тезлиги ва ҳаракат йўналишини белгилаш;
- навигация ва телеметрик ахборотларни энергияга боғлиқ бўлмаган хотирада сақлаш;
- уяли алоқа канали ёки радиоканал орқали энергияга боғлиқ бўлмаган хотирада МДга узатиш;

- Диспетчернинг электрон картасида ТВнинг ҳаракатланиш (туриш) нуқтасини кўрсатиш;

- Диспетчернинг иш ўрнида навигацион ва телеметрик ахборотларни қабул қилиш, сақлаш ва акс эттириш;

- ТВнинг ҳақидаги ахборотларни киритиш (модел, давлат регистрация рақами, хўжалик ва б.);

- ТВнинг ҳаракатланиш маршрутини ишлаб чиқиш;

- ТВнинг босиб ўтган масофаси ва ўртача ҳаракат тезлигини ҳисобини олиб бориш;

- ТВнинг тўхтаб туриш вақтини ҳисобини олиб бориш;

- қоғозда ва электрон вариантда ҳисоботлар олиш;

- ДМ ва ТВ орасида товушли алоқани амалга ошириш ва бошқалар.

Ушбу тизим ёрдамида эса қуйидаги имкониятлар яратилади:

- автомобилнинг қаерда эканлигини, ҳаракат йўналишини ва тезлигини аниқлаш;

- автомобилнинг барча ҳаракати ва ҳолати тўғрисида аниқ маълумотларни олиш;

- тревога сигнали бериш орқали автомобил ҳайдовчисининг хавфсизлигини ошириш;

- шаҳарлараро ва халқаро йўналишларда ҳаракатланаётган автомобилларнинг рухсат берилмаган тўхташлари ва кўзда тутилмаган ҳаракатини чеклаш;

- автомобилларни ўғирланишини, эгаллаб олиниши рискин камайтириш, суғурта тўловларини камайтириш;

- аниқ маълумотлар асосида автомобилларнинг ҳаракат оқими ва моддий оқимлар ҳаракатини прогнозлаштириш ва бошқариш;

- ўрнатилган маршрутлардан чекланишларни назорат қилиш;

- ёқилғи ва мойлаш материалларининг 20-40% иқтисод қилиш;

- транспорт оқимларини оптималлаштириш ҳисобига ҳаракат воситалари сонини кўпайтирмасдан моддий оқимлар миқдорини 5-25% камайтириш ва бошқалар.[6,49]

Демак,транспорт фаолиятида Глобал космик навигация тизимидан фойдаланиш бугунги кунда мамлакатимиз тадбиркорлари фаолиятларини инновацион ривожлантиришда,экспорт-импорт операцияларни амалга оширишда, транспорт-логистика марказлари ишларини, кластерларни самарали ташкил қилишда,умуман иқтисодиётимизни инновацион ривожланишида катта аҳамиятга эгадир.

Боб юзасидан назорат саволлар

1. Логистик ахборот оқими нима ?
2. Логистикада ахборот технологияларнинг иқтисодий самарадорлиги нимада ?
3. Инновацион логистикани ривожлантиришда навигация тизимидан фойдаланишнинг афзаллик томонлари нималарндан иборат ?
4. Логистика ривожи неча босқичда амалга ошган ?
5. Моддий оқим деб нимага айтилади ?
6. Логистик транспортда навигациянинг аҳамияти нима ?
7. Инновацион логистика ривожда Глобал космик тизим афзалликлари нимада деб биласиз ?
8. Ахборот оқими деб нимага айтилади ?
9. Экспедитор ким ?
10. навигация тизими нима ?

IX-бoб. ИННОВАЦИЯ ВА ЛОГИСТИКА СОҲАДА КАДРЛАРНИ БОШҚАРИШ МЕХАНИЗМИ

9.1. Кадрларни бошқариш стратегиясининг моҳияти ва турлари

9.2. Таълим тизимида инновацион фаолиятни бошқариш

9.3. Ўзбекистонни инновацион ривожлантириш

ва интеллектуал ресурслар

**9.5. Малакали кадрларни тайёрлаш ва
қайта тайёрлаш тизими**

**9.6. Кадрларни танлаш ва ишга тайинлашда инновацион
технологиялар**

9.1. Кадрларни бошқариш стратегиясининг моҳияти ва турлари

Президент Ш.М.Мирзиёев томонидан мамлакатимизда малакали кадрларни тайёрлаш, малакаларини ошириш ва уларни бошқариш стратегияси белгилаб берилиб, уни асосида мисли кўрилмаган даражада жуда катта ишлар амалга оширилмоқда.

Ушбу мавзуда кадрларни ишга танлаш жараёнида жаҳон мамлакатлари амалиётида кенг қўлланилаётган технологиялар, уларни қўллашнинг мақсад ва усуллари ўрганилган. Улардан миллий корхоналарнинг кадрлар хизмати фаолиятини такомиллаштиришда фойдаланиш масалалари кўриб чиқилди. Иқтидорли болалар ва ўқувчи ёшларни ҳар тарафлама қўллаб-қувватлаш давлат сиёсати даражасига кўтарилди.”Эл юрт умиди” жамғармаси ташкил қилинди. Иқтидорли ёшларни излаб топиш, уларга кўмаклашиш, уларнинг қобилияти ва билимларини ўстириш бўйича махсус жамғармалар ташкил қилинмоқда. Ёшларимизни чет элларда ўқитиш ва малакаларини ошириш масалаларига катта эътибор қаратилмоқда. Шунингдек, чет элдаги ватандошларимиз мамлакатимизнинг таълим тизимига, ишлаб чиқариш ва бошқа бир қанча соҳаларга жалб қилинмоқда. Иқтидорли болалар ва ўқувчи ёшларни ҳар тарафлама қўллаб-қувватлаш давлат сиёсати даражасига кўтарилди.”Эл юрт умиди” жамғармаси ташкил қилинди. Иқтидорли ёшларни излаб топиш, уларга кўмаклашиш, уларнинг қобилияти ва билимларини ўстириш бўйича махсус жамғармалар ташкил қилинмоқда. Давлат инновацион

сиёсати ҳақида гапирганда доимо инновацион иқтисодиёт учун кадрлар тайёрлаш диққат марказда бўлади. Агар иқтисодиётнинг анъанавий секторларида “кадрлар ҳамма нарсани ҳал қилади” қондаси аксарият ҳолатларда тўғри бўлиб чиқса, иқтисодиётнинг кўп илм талаб қиладиган секторларида ушбу фикрнинг аҳамияти яна бир неча маротаба ортади.

Мамлакатимизда охириги йилларда Президентимиз томондан логистика соҳасини ривожлантиришга жуда катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, бир қанча логистик марказлар, кластерлар, технопарклар, эркин иқтисодий зоналар очилган бўлиб, бугунги кунда булар муваффақиятли фаолият кўрсатмоқда. Шундай экан, ушбу соҳага кадрлар тайёрлаш масаласи ҳам кўндаланг турган муаммолардан биридир. Бу борада мамлакатимизда бир қатор Олий ўқув юртларида Логистика йўналишлари бўйича бакалаврлар ҳамда магистратура мутахассисликлари очилган бўлиб, бугунги замон талаблари асосида малакали кадрлар тайёрланмоқда. Жумладан, Тошкентдаги ИНХА университетида, ТДИУда, ТАЙЭҚЛИда логистика бўйича кадрлар тайёрланиб келмоқда.

Билимларга асосланган иқтисодиётда билим воситалари биринчи даражали ҳисобланади. Оқибатда етарли даражада билимларга эга бўлибгина қолмай, уларни амалиётда қўллай оладиган, инновацион ҳояларга бой малакали мутахассислар тайёрлаш жуда муҳим аҳамият касб этади.

Мутахассислар тайёрлаш масалалари билан анъанавий равишда олий ўқув юртларишуғулланиб келади. Бироқ, сўнгги йилларда хориж тажрибасининг кўрсатишича, ОЎЮ бу масалани минтақавий ва федерал ҳукуматлар, шунингдек, йирик бизнес вакиллари кўмагида анча самаралироқ ҳал этишлари мумкин экан.

Ҳозирда давлатларнинг иқтисодий ўсиши кўп жиҳатдан ишлаб чиқаришнинг барча соҳаларини интеллектуаллаштириш ва илмий-инновацион тараққиёт билан таъминланади. Ривожланган мамлакатларда ЯИМ ўсишининг 80-85%игача янги технологиялар, асбоб-ускуналар, янги билим ёки ечимларга эга бўлган маҳсулотлар улушига тўғри келади. Фан-техника тараққиёти

ютуклари иқтисодиётнинг турли тармоқларига тобора кенг ва чуқур кириб бормоқда. Инновацион жараёнларни рағбатлантириш фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг интеграциясидан эришиладиган синергетик самара воситасида минтақалар ва бутун давлат жадал ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг таянч элементи айланади.

1997 йилда “Таълим тўғрисида”ги қонуннинг қабул қилиниши ушбу йўналишдаги биринчи ва жуда муҳим кадам бўлган эди. Ушбу қонунда таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий тамойиллари белгилаб қўйилди:

- таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда эканлиги;
- таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги;
- умумий ўрта, шунингдек, ўрта махсус, касб-хунар таълимининг мажбурийлиги;
- ўрта махсус, касб-хунар таълимининг йўналишини: академик лицейда ёки касб-хунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги;
- таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги;
- давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиқлиги;
- таълим дастурларини танлашга ягона ва табақалашган ёндашув;
- билимли бўлишни ва истеъдодни рағбатлантириш;
- таълим тизимида давлат ва жамоа бошқарувини уйғунлаштириш¹.

„Таълим тўғрисида“ги қонун қабул қилингандан сўнг янги ўқув режалари, дастурлари, дарслик ва қўлланмалар яратишга киришилди. Таълим муассасаларини аттестатсиядан ўтказиш ва аккредитациялаш йўлга қўйилди. Олий ўқув юртларида кадрлар тайёрлашни марказлаштиришдан ҳудудий йўналишга ўтказиш чора-тадбирлари кўрилди. ўқув юртлари тармоғи кенгайди, университет таълими ривожланиши таъминланди. Янги ихтисосликлар, билимларнинг янги тармоқлари бўйича мутахассислар тайёрлашга киришилди. Умуман, мактаб кўп тармоқли тизимга ўтказилди. Абитуриентлар ва талабаларнинг билим даражасини тест ва рейтинг усулида баҳолашга ўтилди. Олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар сифатига

қўйилаётган талаблар ҳисобга олинган ҳолда аспирантура ва докторантурада кадрлар тайёрлаш тубдан қайта кўриб чиқилди. Жумладан, Олий Аттестатсия Комиссияси ташкил этилди.²⁹

Иқтидорли болалар ва ўқувчи ёшларни ҳар тарафлама қўллаб-қувватлаш давлат сиёсати даражасига кўтарилди.”Эл юрт умиди” жамғармаси ташкил қилинди. Иқтидорли ёшларни излаб топиш, уларга кўмаклашиш, уларнинг қобилияти ва билимларини ўстириш бўйича махсус жамғармалар ташкил қилинмоқда. Иқтидорли талаба ёшларни Америка Қўшма Штатлари, Япония, Хитой, Корея, Германия, Буюк Британия, Россия Федерацияси ва бошқа тараққий етган давлатларнинг нуфузли олий ўқув юртларида ва илмий марказларида ўқитиш ва стажировкадан ўтказиш йўлга қўйилди.

9.2. Таълим тизимида инновацион фаолиятни бошқариш

Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2018 6 июндаги Фармони асосида Олий таълим тизимида ҳам бекиёс ўзгаришлар юз берди. Яъни жуда кўплаб университет ва институтларни янгидан ташкил қилиниши, янги йўналишлар ва мутахассисликларни, янги фанларни киритилиши, кечки ва сиртки йўналишларни очилиши, чет эл олий таълим муассасалари билан биргаликдаги таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликларини очилиши, профессор ўқитувчиларни ойлик маошларин ошиб бориши, уларни малака ошириш бўйича чет элларга стажировкага жўнатилишлари, хорижий мамлакатларнинг олимларини таълим жарёнларимизга жалб қилиш ишлари тизимли равишда амалга оширилмоқда.

Бугунги кескин рақобатчилик ва иқтисодий глобаллашув шароитида олий таълим тизимида тайёрланаётган кадрларнинг тайёргарлик сифати, уларнинг салоҳияти ва рақобатбардошлигини ошириш каби масалалар ўткир муаммога айланмоқда. Бунинг устига, мамлакатимиз таълим тизимида, хусусан олий таълим тизимида кадрлар тайёрлашнинг эришилган даражаси халқаро майдонда эътироф этилди деган фикр-мулоҳазалар билан чегараланиб қолмасдан, унинг

сифат жиҳатларини янада ошириш йўлида тўхтаб қолмаслигимиз, бу борадаги ишларимизни янада янги босқичга кўтаришимиз лозимдир. Мазкур масалалар бугунги кунда олий маълумотли кадрларга нисбатан меҳнат бозорида юзага келган вазият, халқаро глобаллашув жараёнлари кучайиши натижасида инновацион иқтисодиётни барпо этиш йўлида бажарилиши лозим бўлган чора-тадбирлар натижасида ўта муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатимиз олий таълим тизимида юқори малакали ва рақобатбардош кадрларни тайёрлаш бу тизимнинг энг муҳим вазифаларидан ҳисобланади.

Мазкур вазифанинг нечоғлик самарали ҳал этилиши мамлакатимизда амалга ошириб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар ва жамиятимиз ҳаётини тубдан қайта қуриш борасидаги мақсадларга эришишни таъминлашга катта таъсирини кўрсатмасдан қолмайди. Чунки, амалиётдан маълумки, ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг самарадорлиги бу борада белгиланган вазифаларни бажаришга сафарбар қилинадиган мутахассисларнинг касбий етуклигига тўғридан-тўғри боғлиқдир. Мустақил, демократик Ўзбекистон Республикасида жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий ва маданий ривожланишида устувор соҳа деб эълон қилинган таълимнинг такомиллаштирилиши, энг аввало, унинг сифат жиҳатдан янги ҳолатига эришишга йўналтирилган. Бу кўплаб йўналишлар бўйича ҳал этилаётган фавқулодда мураккаб, мажмуавий муаммодир. Улардан бири ижтимоий ҳаётни бошқаришнинг ўзига хос шакли бўлган таълим тизимини бошқариш механизминини такомиллаштириш ва қайта қуришни ўз ичига олади. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017йил 20 апрелдаги ПҚ-2909 - сонли “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 27 июлдаги ПҚ-3151-сонли “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора тадбирлари тўғрисида”ги ҳамда 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасалари таълим сифатини ошириш ва мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли қўшимча чора-тадбирлар” тўғрисидаги ПҚ-3775-сонли қарори алоҳида аҳамият касб этади.

Республикамиз иқтисодиётини такомиллаштириш ва жаҳон ҳамжамияти билан интеграциялаштириш учун мамлакатимиз олий ўқув юр்தларининг илмий потенциалидан ўринли фойдаланиш зарур. Ўз навбатида, бу масала регионал микёсларда амалга ошириладиган инновацион ва илмий-техник сиёсатни юритиш борасида қилиниши лозим бўлган ишлар тизимида олий ўқув юр்தларининг инновацион потенциали тутган ўрнини белгилаб беради. Бошқарув фаолиятининг моҳияти тўғрисида ғоялар, тушунчалар, мулоҳазалар, уни маданий тарзда амалга ошириш тамойиллари, шакллари ва усуллари ҳақида тизим мавжуддир. Инсоният томонидан фан-техника, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳалардаги муваффақиятлар тобораётганлигидан келиб чиққан ҳолда, бошқарув фаолиятининг илмга бўлган талаби ҳам тўхтовсиз ўсиб боради. Бир томондан, фан бошқарув фаолиятини концептуал бойитишдан манфаатдор бўлса, иккинчи томондан амалиётчи бошқарувчилар ўз фаолиятини илмий идрок этиш, уни назарий асослашга интиладилар. Иқтисодий ривожланишни инновацион йўналтирилганлиги, технологик янгиланишнинг ўсиб бораётган заруриятини инновацион фаолиятда ташкил қилиш тамойиллари ва таркибий-ташкилий ўзаро алоқаларга аниқ ва мос келишнинг мумкинлигини таъкидлайди. Инновацияларни ташкил қилиш ўз ичига учта асосий жиҳатларни олади:

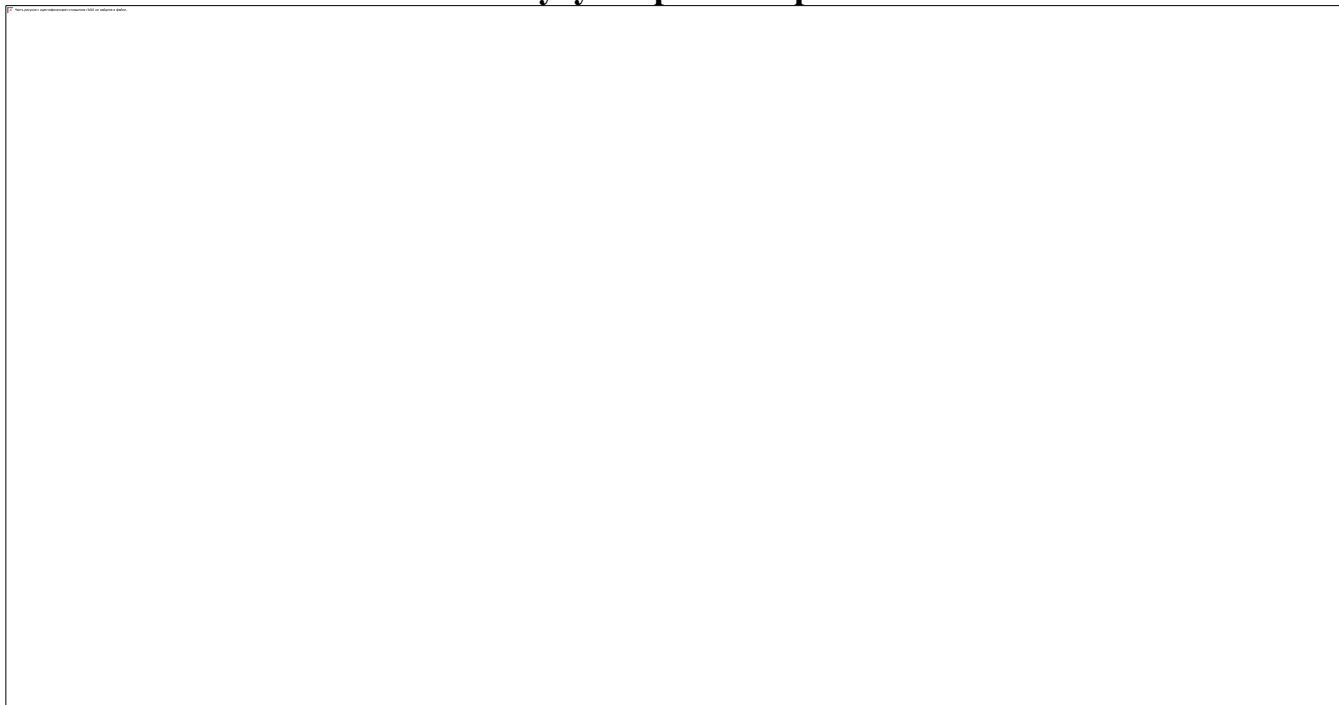
-инновацион фаолиятнинг янгиликларини ишлаб чиқиш, татбиқ этиш ва таълим-тарбия соҳасини биргаликда амалга оширувчи одамларнинг бирлашмаси бўлган субъектни;

- олий таълим муассасаси инновацион фаолиятидаги зарурий вазифаларни бажаришга қаратилган жараёнлари ҳаракатларининг мажмуасини;

- тизимни ички тартибга солинганлиги ва унинг элементлари (кафедралар, бўлимлар) ўртасидаги ўзаро алоқаларни такомиллашувини таъминловчи тузилмаларини. Ушбу нуқтаи назардан инновацияларни ташкил қилиш инновацион фаолиятни тартибга солиш жараёни сифатида, субъект, фирма, институт, инновацион корхона сифатида, бўлинмаларнинг таркиби ва ўрнини белгилаб берувчи, ҳамда инновацион фаолиятда амалга ошириладиган шакллар, усуллар, жараёнлар тадбирларини тартибга солувчи таркибий

тузилмалар сифатида тушуниш керак. Шунга кўра, инновацион бошқарув ғоятда мураккаб жараёндир. Инновацияларни жорий этишда олий таълим муассасасининг обрўси шаклланишининг асосий омили ўқитиш сифати ва таълим хизматлари сифатига боғлиқ. Истеъмолчига (таълим олувчига) кўрсатилган сифатли таълим хизматигина унинг ижобий ўрнини шакллантиради. Олий таълим муассасасини самарали бошқариш ва ижобий имижини шакллантириш таълим хизмати бозорида рақобатбардош мавқени эгаллаш инновацион ёндашувни талаб этмоқда **(9.1-чизма).**

Ўқув тарбия жараёни сифатини жаҳон стандартлари даражасига кўтариш, таълим замонавий педагогик ва ахборот технологияларнинг бутунлай янги усуллари жорий этиш

9.1-чизма. Таълим тизимини ташкил этишда инновацион ёндашув

Инновацион ривожланиш йўлига ўтиш миқёсида энг муҳим аҳамиятга эга бўлган омил фақат техник ғояларни ишлаб чиқиш эмас, балки ички ва ташқи бозорларга харидоргир маҳсулотлар ишлаб чиқариш, шунингдек, уни амалга ошириш учун илмий ва техник соҳа ва юқори технологияли ишлаб чиқаришларни юқори малакали мутахассисларини илғор таълим муассасаларида ўқитишнинг лозимлигидир. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, илмий-амалий тадқиқотлар ва инновацион ишланмалар ривожлантирилиши

ҳамда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш жараёнларига татбиқ этишни рағбатлантириш бўйича амалий механизмлар, фан ва ишлаб чиқаришни янада мустаҳкам алоқасини таъминлаш, илмий тадқиқот ташкилотлари ҳамда реал иқтисодиёт тармоқлари корхоналари ўртасида узвий ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш, инновацион ғоялар ва лойиҳалар таълим сифатини таъминловчи асосий омиллар ҳисобланади. Фикримизча, таълим ва амалиётнинг ўзаро узвий боғлиқлигини таъминлаш, кадрларни амалиётда ишлашга тайёрлаш, илм-фан ютуқларини таълимга кенг жорий қилиб бориш, таълимнинг узлуксизлиги ва узвийлигини таъминлаш, мустақил таълим ОТМда инновацион таълимни ривожлантиришнинг асосий тамойиллари ҳисобланади. Шу билан бирга, таълим ва тарбияни қўшиб олиб бориш, юксак маънавий фазилатларга эга интеллигенцияни тарбиялаш, жамиятда олий маълумотли мутахассисларнинг юқори нуфузини таъминлаш ҳам инновацион таълимни ривожлантиришдаги мақсадимиздир³⁰.

Масалан, ТДИУда бошқарув тизимининг ривожланиб бориши, корпоратив бошқарув методларидан кенг фойдаланиш, моддий-техника базасини модернизация қилиш, ахборот-коммуникация технологиялари имкониятларидан таълим жараёнида самарали фойдаланиш, масофавий таълимни жорий этиш, университетимизнинг минтақавий ва халқаро миқёсда интеграциялашуви, таълим соҳасидаги халқаро ҳамкорликнинг ривожлантирилиши, молиялаштириш манбаларининг кўпайиб бориши ҳамда таълим сифатини бошқаришга халқаро стандартлар талабларини жорий этиш инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг истиқболли йўналишлари ҳисобланади.

Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш билан узвий боғлиқ бўлган узлуксиз

³⁰ Б.Ю. Ходиев Таълим тизими сифатини оширишда инновацион фаолиятни самарали бошқариш хусусиятлари. Ўзбекистонда инновацион менежмент стратегияларини амалга ошириш тажрибаси илмий мақола ва тезислар тўплами 2018 йил

таълим тизими орқали ҳар томонлама баркамол шахс — фуқарони шакллантиришни назарда тутати. Шу тарзда фуқаронинг энг асосий конституциявий ҳуқуқларидан бири билим олиш, ижодий қобилиятни намоён этиш, интеллектуал жиҳатдан ривожланиш, касби бўйича меҳнат қилиш ҳуқуқи рўёбга чиқарилади.

9.3. Ўзбекистонни инновацион ривожлантириш ва интеллектуал ресурслар

Президент Ш.М.Мирзиёев ташаббуслари билан мамлакатимизда малакали кадрларни тайёрлаш ва малакаларини ошириш тубдан янгича ёндашув асосида амалга оширилмоқда. Халқ таълими тизимида ҳам жуда катта янгиликлар қилинди. Жумладан, мактабларни 11 йиллик таълимга ўтказилиши, моддий техник базасини тубдан янгиланиши, ўқитувчиларни моддий рағбатлантирилиши каби бир қанча ишлар амалга оширилди. Шунингдек, 2018 6 июндаги Президент Фармони асосида Олий таълим тизимида ҳам беқиёс ўзгаришлар юз берди. Яъни жуда кўплаб университет ва институтларни янгидан ташкил қилиниши, янги йўналишлар ва мутахассисликларни, янги фанларни киритилиши, кечки ва сиртки йўналишларни очилиши, чет эл олий таълим муассасалари билан биргаликдаги таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликларини очилиши, профессор ўқитувчиларни ойлик маошларин ошиб бориши, уларни малака ошириш бўйича чет элларга стажировкаларга жўнатилишлари, хорижий мамлакатларнинг олимларини таълим жарёнларимизга жалб қилиш ишлари тизимли равишда амалга оширилмоқда. Бу албатта инновацион иқтисодиётни шакллантириш ва ривожлантиришда яқин келажакда ўз натижаларини беради. Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларда янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясида фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этишнинг инновацион моделига ўтиш ва бунинг учун замонавий таълим сифатини, шунингдек, технологик ва ахборот тизимида туб ўзгаришларни амалга ошириш йўллари белгиланган. Ушбу қўйилган мақсадларга эришишни таъминлаш учун Ўзбекистон Республикаси Инновацион

ривожланиш вазирлиги ва шу йўналишда бошқа бир қатор тузилмалар ташкил этиш юзасидан махсус қарорлар қабул қилинди. Қарорларда Ўзбекистоннинг инновацион ривожланиши асосий йўналишлари сифатида қуйидагилар белгиланган:

- иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларини устувор ривожлантиришнинг инновацион моделини шакллантириш имконини берувчи стратегик режалаштириш тизимини яратиш;

- давлат бошқаруви органлари фаолияти самарадорлигини оширишни таъминлашнинг инновацион шакллари жорий қилиш;

- фан ва инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг замонавий инфратузилмасини шакллантириш;

- инновацион ғоя ва технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этишга инвестицияларни кенг жалб этиш;

- илмий тадқиқот ва инновацион фаолиятни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, энг аввало, ёш авлоднинг ғоя ва ишланмаларини қўллаб-қувватлаш.

Шу билан бир қаторда стратегия йўналишларида таълим тизимини такомиллаштириш, соғлиқни сақлаш, АКТни ривожлантириш, саноат ва аграр соҳада янги инновацион технологияларни яратиш ва жорий этиш кўзда тутилган. Ўзбекистон иқтисодиётининг инновацион ривожланиш йўлига ўтишнинг энг биринчи масаласи мамлакатда муносиб инновацион муҳитни яратиш, у бундай муҳитда фан ва техника ютуқлари униб-ўсиш имкони яратилиши лозим ҳисобланади. Бунинг учун мамлакатимизда рағбатлантирувчи инновацион муҳитни шакллантириш бўйича ташкилий институтлар ҳамда ҳуқуқий-институционал меъёрлар яратилди. Ўзбекистон Республикасининг “Фан тўғрисида”ги қонун лойиҳасининг ишлаб чиқилиши бу соҳада муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Шу билан бир вақтда таъкидлаш лозимки, муносиб инновацион муҳитга қўплаб омиллар таъсир кўрсатади. Улар қаторига тадқиқотчиларнинг назарий билимлари, иқтисодий эркинлиги, бюрократик тўсиқлар йўқлиги, рақобатбардошлик, венчур капиталининг мавжудлиги,

шартнома шартларини бажариш механизми ва ҳоказоларни киритиш мумкин. Ўзбекистонда илмий-инновацион тадқиқотлар давлатнинг Фундаментал; Амалий тадқиқотлар; Инновацион ҳамда Ёш олимлар тадқиқотлари дастурларига кирган илмий лойиҳалар ва хўжалик шартномалари асосида олиб борилади.

Ҳозирги кунда ушбу давлат дастурлари бўйича илмий-инновацион тадқиқотларни бажариш бўйича илмий тадқиқот институтлари, университет, йирик корхона ва ташкилотлар қошидаги илмий марказларнинг кенг тармоғи фаолият кўрсатмоқда. Улар фундаментал изланишларни бажариш ҳамда амалий ишланмаларни яратиш ишларини бажаришга жавобгар ҳисобланади ва илмий ҳисобот, ихтиро, илмий мақола шаклидаги интеллектуал маҳсулотлар ишлаб чиқаради, шунингдек, юқори малакали кадрлар тайёрлаш билан шуғулланади (1-расм).³¹

9.1-расм. Илмий-инновацион тадқиқотларни амалга оширувчи тузилмалар

Инновацион тадқиқотларни бажариш, тажриба-конструкторлик ишланмаларини яратиш бўйича Ўзбекистон ФА ҳамда вазирлик ва идоралар қошидаги 440 тага яқин илмий тадқиқот институтлари ва марказлари, катта

³¹ Б.Б. Беркинов Ўзбекистонни инновацион ривожлантириш омиллари ва интеллектуал ресурслари. Ўзбекистонда инновацион менежмент стратегияларини амалга ошириш тажрибаси илмий мақола ва тезислар тўплами 2019 йил

илмий ходим-изланувчилар институти Ўзбекистонда инновацияларнинг интеллектуал ресурслар базасини ташкил этади. Мамлакатимизда фақат 2017 йилда ИТТКИга 440,3 млрд. сўм маблағ сарфланган. Бу 2010 йилга нисбатан 3,6 мартага кўпдир. Ўзбекистонда инновацион интеллектуал маҳсулот яратиш билан қарийб 37 минг киши банд, улардан 32 мингтаси тадқиқотчилар ҳисобланади (1-жадвал). Тадқиқотчиларнинг илмий салоҳияти ҳозирги кунда қарийб 40 фоизга тенг келади. Бу кўрсаткич ўсиб бориш тенденциясига эга бўлиб, у давлат томонидан кенг қўллаб-қувватланмоқда. Мамлакатимиз иқтисодиётини инновацион ривожлантиришда ҳукумат қарорларида кўзда тутилганидек, илмий кадрларни тайёрлаш, пухта билимга эга бўлган етук ёшларни тарбиялашда олий таълим муассасалари ҳамда илмий тадқиқот институтлари билан ҳамкорликда вазирлик ва идоралар, йирик корхоналар иш юритишлари Вазирлик ва идоралар қошидаги илмий тадқиқот институтлари ва марказлар талаб этилади. Ўзаро ҳамкорликнинг ушбу талаблар асосида ташкил этиш тизими Тошкент давлат иқтисодиёт университетида ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий қилинган (1-жадвал).

9.1-жадвал

Ўзбекистонда инновацияларнинг интеллектуал ресурслар базаси

Кўрсаткичлар	2010	2015	2017
Олий таълим муассасалари сони	65	68	70
Илмий тадқиқот институтлари ва марказлари	301	306	437
Катта илмий ходим-изланувчилар институти	67	120	128
Катта илмий ходим-изланувчилар институтида ўқийдиганлар сони	217	217	1370
ИТТКИга қилинган харажатлар, млрд. сўм	121,8	286,5	440,3
ИТТКИ ишлари билан бандлар	35550	35836	36984
Ш.ж. Тадқиқотчилар Улардан:	30043	30785	31966
Фан докторлари	2526	2055	2242
Фан номзодлари	9218	8737	8200

Манба: ЎЗР Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

Ҳозирги вақтда Тошкент давлат иқтисодиёт университетида илмий-инновацион – корпоратив ҳамкорлик асосида илмий тадқиқот ишларини бажариш ва уларнинг натижаларини амалиётга жорий этиш бўйича амалий тажрибалар тўпланган. Ушбу соҳада ҳамкорликни амалда ижросини таъминлаш учун университет 70 дан ортиқ вазирлик, идоралар, ишлаб чиқариш бирлашмалари, ассоциациялар, компаниялар, йирик корхоналар билан инновацион-корпоратив ҳамкорлик бўйича шартномалар имзоланган. Ўзаро инновацион ҳамкорлик шартномасида кўзда тутилган устувор янги ғоя негизида илмий-инновацион интеллектуал маҳсулот яратилади ва ҳамкорлик ҳаракатлари қуйидаги тартибда амалга оширилади:

[Университет] - [корхоналар, компаниялар, вазирликлар] - [инновацион гуруҳлар (талабалар, тадқиқотчилар, ўқитувчилар)] - [илмий-инновацион натижалар]. Илмий-инновацион натижалар биргаликда амалиётга жорий этилади. Шу тариқа фан – ўқув жараёни – ишлаб чиқаришнинг ўзаро боғлиқлиги таъминланади. Ушбу ҳамкорликнинг самараси талаба ёшларнинг амалиётда мавжуд бўлган муаммолар ва долзарб масалаларни ечиш учун илмий тадқиқот ишларига кенгроқ жалб қилиш, шунингдек, уларнинг амалиёт кўникмаларини ошириш, илмий мактаблар яратилишини таъминлаш, фан ва таълимнинг иқтисодий ўсишга қўшаётган ҳиссасининг ошиб бориши билан баҳоланади. Шундай қилиб, юқоридаги таҳлил ҳамда фикр-мулоҳазалар Ўзбекистонда самарали ва қулай инновацион муҳит яратилиши лозимлигига эътибор қаратиш зарурлигини кўрсатади. Янги ғоялар, ихтиролар, фундаментал билимлар ва ишланмалар фақат яхши муҳитга тушса, ҳаётда фойдаланилади. Бунинг учун қуйидагилар жуда муҳим ҳисобланади: иқтисодий эркинлик ва рағбат; бюрократик тўсиқларнинг бўлмаслиги; рақобат; етарли капиталга ҳамда шартномалар ижросини таъминлашнинг самарали механизмига ва бошқа воситаларга эга бўлиш.

9.4. Малакали кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизими

Бугунги кунда Президент Ш.М.Мирзиёев бошчилигида мамлакатимизда малакали кадрларни тайёрлаш ва малакаларини ошириш тубдан янгича ёндашув асосида амалга оширилмоқда.

Аввалом бор бу ишларни болалар боғчасидан бошлаш зарурлигини ҳисобга олиб, Мактабгача тарбия вазирлиги ташкил қилинди. Кейин

Халқ таълими тизимида ҳам жуда катта янгиликлар қилинди. Жумладан, мактабларни 11 йиллик таълимга ўтказилиши, моддий техник базасини тубдан янгиланиши, ўқитувчиларни моддий рағбатлантирилиши каби бир қанча энгилликлар қилинди.

Шунингдек, Олий таълим тизимида ҳам беқиёс ўзгаришлар юз берди. Яъни жуда кўплаб университет ва институтларни янгидан ташкил қилиниши, янги йўналишлар ва мутахассисликларни, янги фанларни киритилиши, кечки ва сиртки йўналишларни очилиши, чет эл олий таълим муассасалари билан биргаликдаги таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликларини очилиши, профессор ўқитувчиларни ойлик маошларин ошиб бориши, уларни малака ошириш бўйича чет элларга стажировкага жўнатилишлари, хорижий мамлакатларнинг олимларини таълим жарёнларимизга жалб қилиш ишлари тизимли равишда амалга оширилмоқда. Бу албатта инновацион иқтисодиётни шакллантириш ва ривожлантиришда яқин келажакда ўз натижаларини беради.

Инновацион иқтисодиёт бу - билимлар ва инновацияларга асосланган жамият иқтисодиётидир. Мазкур иқтисодиётда янги ғоялар, нанотехнологиялар, янги тизим ва технологияларни очик қабул қилиш, уларни хилма-хил фаолият соҳаларида амалга оширишга фан-техника тараққиёти суръатининг узлуксиз ўсиб бориши, динамиклик ҳисобланиши туфайли малакали кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлашни амалга ошириш учун ўзига хос таълим тизими амал қилиши лозим бўлади..

Бундай таълим тизими битирувчилари ишлаб чиқариш ва ҳудудларни қайта тиклаш ва ривожлантириш комплексли лойиҳаларини самарали амалга ошириш, логистика, инновацион фаолият соҳасида кўникмаларга эга бўлиши лозим.

Баъзан таълим жараёнининг амалий қисми инновацион иқтисодиёт учун кадрлар тайёрлаш жихатидан кўриб чиқилади. Жараённинг ушбу томони таълим олувчиларнинг назарий машғулотлар давомида олинган билим ва кўникмаларни амалиётда мустаҳкамлаши учун кўзда тутилган

Билимлар иқтисодиёти билан боғлиқ бўлмаган паст технологияли ихтисосликлар бўйича ўқитишда амалий қисм кўп ҳолларда амалдаги ишлаб чиқаришда бирон-бир лойиҳалами бажариш билан боғлиқ бўлади. Агар инновацион лойиҳаларни бошқариш билан боғлиқ юқори технологияли ихтисосликлар бўйича ўқитиш билан ўхшашлик ўтказадиган бўлсак, ўқитишнинг амалий қисми инновацион лойиҳаларни амалга оширишга боғлаб қўйилиши лозим.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда олий таълим муассасаларига инновацион иқтисодиёт доирасида кадрлар тайёрлаш тизимига хос бўлган жиҳатлар характерлидир. Меҳнат бозорида талаб юқори бўлган мутахассислар тайёрлаш жараёни ҳисобланади. Ушбу жараённинг асосий қатнашчилари ўқув муассасаси ва талабалар ҳисобланади. Олий ўқув юртларининг минтақавий ва маҳаллий ижроия ҳокимияти билан инновацион иқтисодиёт учун кадрлар тайёрлаш соҳасидаги ҳамкорлигини муҳокама қилиш 2000-йилларнинг бошидан бошланган эди. Бундай модел доирасидаги вазифалар қаторига қуйидагилар киради: ОЎЮга талаб юқори бўлган ихтисосликлар доирасида мутахассислар тайёрлаш учун буюртмалар шакллантириш ва меҳнат бозорида мос келувчи ихтисосликлар битирувчиларига талабни таъминлаш учун иш берувчиларни, биринчи навбатда кичик бизнес ва тадбиркорликни юқори технология йўналишларида фаолият юритишга рағбатлантириш.

9.5. Кадрларни ишга тайинлаш ва баҳолашда инновацион технологиялар

Инновацион технологиялар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг барча соҳаларига кенг татбиқ қилинаётган ҳозирги шароитда ҳар бир раҳбар – иш берувчи юқори малакали кадрлар билан ишлашни кўпроқ хоҳлайди. Юқори малакали кадрлар белгиланган вазифаларни тез ва сифатли ҳал қилишнинг

кафолати ҳисобланади. Ҳозирги ўта глобаллашган замонда кадрларнинг нотўғри танланиши корхоналар (фирмалар) учун кўп йўқотишларга сабаб бўлади. Корхона (фирма) раҳбари ёки бевосита кадрлар (персонал) билан ишловчи мутахассиснинг кадрларни танлашда эътиборга олиши муҳим бўлган жиҳат – инсоннинг аввал нима қилганини эмас, балки энди нима қила олиши мумкинлигини била олишдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида таъкидланганидек, “... лавозимларга самарали ишни таъминлайдиган, муносиб кадрларни танлаш бўйича олдимизда муҳим вазифа турибди”.

Шу маънода, кадрларни танлаш ва ишга қабул қилиш, бошқариш ва салоҳиятидан унумли фойдаланиш жараёнида жаҳоннинг турли компанияларида қўллаб келинаётган технологияларни тадқиқ этиб, улардан миллий иқтисодиётимизда фойдаланиш йўналишларини ўрганиш долзарб масала бўлиб қолмоқда. Мавзуга оид адабиётлар таҳлили Тадқиқ қилинган мавзу юзасидан ўзбек тилидаги адабиётларда етарлича маълумотлар учрамайди. Рекрутинг, скрининг каби хизматлар нодавлат (хусусий) агентликлар томонидан амалга оширилишини инобатга олсак, тадқиқот ишларида кенг маълумотлар учрамаслиги табиий. Миллий меҳнат бозоримизда давлат сиёсатининг устуворлиги ва аҳолини иш билан банд қилиш чора-тадбирларининг асосан давлат томонидан ишлаб чиқилиши ҳамда амалга оширилишини асосий сабаб сифатида баҳолаш мумкин. Шундай бўлса-да, баъзи манбаларда умумий маълумотлар келтирилган. Хусусан, “Тадбиркорлик ва ишга жойлаштириш технологияси” номли ўқув қўлланмада “меҳнат бозори инфратузилмасида иш билан бандлик хизматининг нодавлат тузилмаларига ходимларни танлаш бўйича агентликлар (рекрут агентликлари), тижорат меҳнат биржалари, интернет тармоғидаги биржалар киради” дейилган. Академик Қ.Х. Абдурахмоновнинг “Персонални бошқариш” дарслигида персонални танлаш

бўйича фикр юритилган, лекин танлаш усуллари, уни амалга оширишда инновацион технологиялардан фойдаланиш ёритилмаган. “Меҳнат бозорида ишчи кучига, айниқса малакали ишчи кучига талаб таклифдан юқори бўлса, ишга ёллашнинг фаол усуллари қўлланилади.”³² Бу ҳолда ташкилот ишчи кучи вазифасини ўташи мумкинларни ҳамкорлик қилишга қизиқтириш мақсадида улар билан алоқа ўрнатадилар. Одатда, бу асосан таълим муассасалари, бандликка кўмаклашиш маркази ва бандлик хизматлари билан ҳамкорликда иш олиб боришни тақозо этади”.

Кадрларни танлаш ва бу жараёнда қўлланувчи методлар хориж адабиётларида, жумладан россиялик мутахассислар С.А. Карташов, Ю.Г. Одегов ва И.А. Кокоревлар ҳаммуаллифлигидаги “Рекрутинг: найм персонала” ўқув қўлланмаси ва бир қатор тадқиқотларида кенг ёритилиб, жумладан, “...жаҳон мамлакатлари тажрибасида асосан кенг тарқалган нодавлат бандлик ташкилотининг шакли рекрут агентликлар бўлиб, уларнинг асосий вазифаси буюртмачи ташкилотга мутахассисларни буюртма асосида топиш ва энг мақбул номзодни танлаб беришдан иборатдир. Рекрутинг агентликлар кўмагида персонални қидириш ва танлаш жараёнини бир-бири билан ҳам ички, ҳам ташқи томондан чамбарчас боғланган элементлар тизими сифатида баҳолаш лозим. Лекин ушбу тизим давлат иш билан бандлик хизмати структурасидаги каби статик характерни ўзида намоён қилмаслиги, бандликка кўмаклашиш жараёнида эгилувчан усулларни қўллаши билан ўзига хослигига эга” эканлиги таъкидланган.”³³ Бундан ташқари, Т.В. Баскина муаллифлигидаги “Техники успешного рекрутмента” қўлланмасида нодавлат агентликлар персонални танлаш ва ишга ёллашда асосий қидирув воситалари сифатида ўз маълумотлар базаси, Интернет ресурслари, тўғридан-тўғри қидирув, тавсиялар бўйича қидирув, энг яхши талабалар ва битирувчиларни жалб қилиш учун олий таълим

³² Абдурахмонов Қ.Х. ва бошқалар. Персонални бошқариш. Дарслик. Тошкент, 2011, 93-б. (электрон дарслик)

³³ Рекрутинг: найм персонала. Учебное пособие / под ред. Ю.Г. Одегова. – М.: Издательство «Экзамен», 2002, С.5, С. 9

муассасалари билан ишлаш каби технологиялардан фаол фойдаланиши ва уларнинг афзалликлари очиб берилган.

Биз тадқиқот давомида кўриб чиқадиган масалалар Ўзбекистон меҳнат бозорида нисбатан янги тушунча эканлигини, улар асосан хорижий мамлакатлар амалиётида кенг қўлланилиши ва мутахассисларимиз тадқиқотларида бу масалалар чуқур ўрганилмаганлигини қайд этиб ўтиш лозим. Шундан келиб чиқиб, ушбу материални тайёрлашда умумметодологик усуллардан, жумладан, кузатиш, умумлаштириш ва тизимли ёндашув кабилардан фойдаланилди.

Қуйида жаҳон корхоналари амалиётида кадрларни ишга танлаб олишда кенг қўлланаётган методлардан баъзиларини кўриб чиқамиз.

1. Интервью. Ишга танлаш ва қабул қилиш жараёнида номзод билан суҳбат ташкил этиш янгилик эмас. Лекин мутахассислар томонидан бугунги кунда интервью турларга ажратилмоқда.

1.1.Интеллектуал интервью – ишга қабул қилиш жараёнида ўтказиладиган суҳбатнинг янги стандарти. Бошқотирма, жумбоқ ва муаммоли саволлардан ушбу интервьюда кўп фойдаланилади. Мутахассислар фикрича, бундай ёндашув асосида юқори даражадаги мотивацияли, инноватор, аниқ ва мантикий фикрлайдиган, шунингдек, лойиҳани қисқа муддат ичида тугатиш талаб этилса, суткада “25 соат” ишлашга қодир бўлган ходимларни танлаб олиш мумкин. Интеллектуал интервьюда номзодга бериладиган саволлар ностандарт ҳисобланиб, уларни кадровиклар (ходимлар билан ишловчи мутахассислар) “мумкин бўлмаган саволлар” деб ҳам ҳисоблайдилар. Уларга жавобни ҳеч ким билмайди, лекин бунинг аҳамияти йўқ. Асосий мақсад – номзоднинг интеллектуал салоҳияти, ўзига хос ва ижодий фикрлаши, шунингдек “мегарақобат” муҳотида бардошлилигини баҳолашдан иборатдир. “Мумкин бўлмаган саволлар” жараённинг бир қисми бўлиб, иш берувчи ва потенциал ходимнинг илк танишуви бир томонлама хужумга асослангандек тасаввур ҳосил қилади. Аслини олганда ҳам шундай. Номзодлардан интервью пайтида ўзини кўрсатиши, ўз дунёқараши ва фикрини ҳимоя қилиши талаб этилади. Улар муваффақиятга эришиш учун қийин шароит ва стрессли вазият бўлшига

қарамай, берилган саволларга ақл билан жавоб бериши ва қўйилган жумбоқни ҳал қилиш йўллари таклиф этиши керак.

1.2.Стрессли интервью. У “шок интервью” деб ҳам аталади. Бу ёндашувдан мақсад – номзоднинг стрессга чидамлилигини аниқлашдан иборат. Ушбу технологиядан оммавий фойдаланиш тавсия қилинмайди. Фақатгина баъзи бир касб эгаларини, масалан, кассирлар, банклардаги операционистлар, ўт ўчирувчилар, ички ишлар ходимлари, ўқитувчилар, ходимлар билан ишловчи мутахассислар кабиларни ишга қабул қилиш жараёнида қўллаш мумкинлиги мутахассислар томонидан маъқулланган. Бу жараёнда номзоднинг стрессбардошлигини аниқлаштириш учун вазиятлар атайлаб яратилади ва унинг ҳолати мутахассислар томонидан кузатилади. Стрессли интервьюларнинг стандарт кетма-кетлиги (сценарийси) қуйидагича бўлиши мумкин: - номзодни куттириш, иш берувчининг вакили интервью жойига келишилган вақтдан ярим соат, ҳатто ундан ҳам кўп кечикиб келади; - эътиборсизлик, номзоднинг унвони, даражаси ва маълумотига эътиборсиз муомала қилади, масалан: “ “А” университетида келган бўлсангиз нима бўпти, бизнинг фаррошимиз ҳам ўша ердан келган”; - ўзини номзоднинг резюмесини йўқотиб қўйгандай тутиш; - интервью жараёнида ноқулай муҳит яратиш, масалан, жудаям баланд ёки паст стул, ёруғликнинг кўзга ҳаддан ортиқ тик тушиб туриши;

- қўпол кўринишдаги саволларни сўраш, масалан: “Нима учун шу пайтгача уйланмагансиз (турмушга чиқмагансиз)? Аёллардан (эркаклардан) қўрқасизми?”;

- иш берувчининг вакили томонидан кутилмаган ҳаракатлар содир этилиши, масалан, ручкани лунжига қистириб олиш ёки уни номзодга улоқтириш.

Қанчалик ғалати туюлса-да, бундай суҳбатдан кейин кимдир ушбу корхонада (фирмада) ишлашга розилик беради. Суҳбатни ўтказган мутахассислар номзодга олдиндан уюштирилган “қийноқлар”нинг сабабини тушунтириб, унинг муваффақиятини эътироф этишлари зарур.

1.3.Brainteaser-интервью (“мияни қийнайдиган” суҳбат). Ушбу методдан ғарб компанияларининг Россиядаги иш берувчи вакиллари жуда унумли фойдаланишади. Унинг моҳияти номзоднинг қўйилган аниқ мантикий муаммони ҳал этиши билан изоҳланади. Бундай ностандарт методнинг мақсади – номзоднинг ижодий қобилияти ва таҳлилий фикрлашини текшириб кўриш ҳисобланади. Интервьюнинг бу усули мақсадли аудиторияларга (гуруҳларга) мўлжалланган бўлиб, аксарият ҳолларда веб-дастурчилар, реклама менежерлари, аудиторлар, маслаҳатчиконсультантларни ишга олишда қўлланади.

Brainteaser-интервью топшириқлари қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

1) Кучли мантиққа асосланмаган, аниқ жавоб бериш талаб қилинадиган саволлар.

2) Аниқ жавоб бериб бўлмайдиган саволлар (масалан, дунёда нечта сартарош бор). Бундай турдаги саволга жавоб беришда номзоднинг мантикий фикрлаши ва ижодкорлиги баҳоланади. Сартарош ҳақидаги саволга номзоднинг ёндашуви қуйидагича бошланиши лозим: дунёда 7,6 миллиарддан зиёд одам бор, улардан $\frac{2}{3}$ қисми ҳар ойда сартарош хизматидан фойдаланади дейлик, 1 сартарош бир ойда 100 одамга хизмат кўрсатади, у ҳолда бутун Ер юзидаги сартарошлар сони... 3) Оригинал фикр ва ёндашувни талаб қилувчи топшириқлар (масалан, менга мана бу ручкани сотиб беринг)[4]. 2. Headhunting (ҳедҳантинг) ва executive search. Замонавий амалиётда кадрларни тўғридан-тўғри қидиришнинг иккита асосий йўналишидан кенг фойдаланилмоқда. Улар ҳедҳантинг ва executive search. Ҳедҳантинг – муайян мутахассисни бир компаниядан бошқа компанияга ўтказиш имкониятлари бўйича вазифалар кетма-кетлигидан иборат фаолият. Персонални танлашнинг бу технологияси мутахассисни донор-компаниядан буюртмачи компанияга ишга ўтказишга асосланган. Мутахассислар тоифаси буюртмачи компания – мижоз томонидан аниқлаштирилиши талаб этилади. Ушбу хизмат асосан етакчи (бошқарув) бўғин персоналини танлаш ва ёллашни амалга оширади. Executive search – муваффақиятли фаолият олиб бораётган топ-менежерлар ва ноёб

мутахассисларни қидириш ва ишга ёллаш хизмати. Мазкур технология меҳнат бозорининг фаол иш қидирмайдиган сегментидаги юқори малакали кадрларни аниқлашнинг ўзига хос усуллари ўз ичига олади. Уш бу хизматнинг “ўлжалари” айни вақтда ўз ишига эга, бошқа иш қидиришни ўйлаб кўрмаган, лекин яхшироқ иш шароити ва юқори маош таклиф қилинса, бошқа ишга ўтиши мумкин бўлган юқори поғона менежерлари (ижрочи директорлар), директорлар кенгашининг мустақил аъзолари, стартаплар менежерлари, етакчи мутахассислардан иборат.

Хедхантинг пайдо бўлишига сабаб замонавий бизнес дунёсида малакали бошқарув бўғини раҳбарлари тақчиллиги юзага келишидир. Россиялик мутахассисларнинг таъкидлашича, бугунги кунда Ғарб мамлакатларида бўлгани каби, Россия компанияларида ҳам юқори малакага эга топ-менежерлар, стартаперлар, ишлаб чиқариш раҳбарлари, бош технологлар, ИТ ва молиявий соҳа бўйича директорлар, бош бухгалтерлар етишмовчилиги мавжуд. Компанияларнинг ўзида бундай мутахассисларни тайёрлашга узоқ муддат талаб қилинади. Лекин бугунги глобаллашув жараёнида муваффақиятга эришиш учун уларни ташқаридан (бошқа компаниялардан) топиш ҳамда уларга қулай ва мос шартлар асосида компанияда ишлаш таклифини бериш лозим. Бу вазифани хедхантерлар (“бош овловчилар”) ўзига хос метод, қоида ва ёзилмаган “қонун”лари асосида амалга оширади. Хедхантинг хизматида ҳеч ким тасодифий фаолият юритмайди. Уларнинг барчаси ўта тажрибали мутахассислар (ғарб хедхантерларининг ўртача ёши 40 – 45, Россияда эса 35 – 40 ёш) бўлиб, турли манбалардан керакли ахборотларни чиқариб олиш (йиғиш), ҳар бир соҳа ва бутун меҳнат бозори конъюнктурасини таҳлил қила билиш қобилиятига эга. Бундан ташқари, улар кучли психолог, тез киришувчанлик ва дипломатик фазилатлари юқори даражада намоён бўлувчи шахслардир. Хедхантерлар хизмати жуда юқори баҳоланади. Уларнинг гонорари топиб берилиши талаб қилинган ходим йиллик иш ҳақи миқдорининг 25-30 % ини ташкил қилади. Бу ҳам буюртмачи фирма (иш берувчи), ҳам хедхантинг агентлиги учун “огоҳлантириб турувчи сигнал” вазифасини бажаради, яъни иш

берувчи қилаётган харажати эвазига, ҳақиқатда ишончини оқлайдиган мутахассисга эга бўлишга, ҳедҳантер эса кўпроқ даромад олиш учун талабларга жавоб бера оладиган кадрларни бутун бозордан “чертиб-чертиб” танлаб олишга бор эътиборини қаратади. Ҳедҳантинг агентликлари “арзон” мутахассисларни қидиришни истамайдилар. Номзод қидириш кўп вақт сарф қилинадиган жараён саналади. Шу сабабли улар камида 7-10 йиллик амалий иш тажрибасига эга бўлган кадрларни таклиф қилинган иш ҳақи миқдори йилига 60000 АҚШ долларида кам бўлмаган позициялар учун қидиришни амалга оширади. Бу хизматдан фойдаланувчи компаниялар агарда танлаб олинувчи мутахассис келтирадиган даромадга ишонмаса, хизмат учун пул тўлашмайди.

Бозордаги ўрни ва обрўсини, мижозларининг ишончини кадрловчи ҳедҳантинг агентликлари қуйидаги қоидаларга ҳар доим амал қилади:

- ишни ўз муддатида бажариш;
- режалаштирилган бюджетга мувофиқ пул маблағларини сарфлаш;
- номзод ҳақида объектив маълумотлар бериш;
- мижоз томонидан шартларўзгартириладиган тақдирда (шартномадан ташқари) унга хизмат кўрсатишни тўхтатиш;
- агарда номзод иш берувчида олти ой давомида ишдан кетадиган бўлса, унинг ўрнига бошқа номзодни қўшимча тўловларсиз қафолатлаш;
- бир вақтнинг ўзида номзодни фақат битта мижозга тақдим этиш;
- вақанцияни тўлдириш борасида амалга оширилаётган ишларнинг барча босқичлари ҳақида мижозни доимий хабардор қилиб туриш. Иш берувчи компания қуйидаги сабаблар туфайли ўзи ҳедҳантинг фаолиятини олиб бора олмайди:

1) Компаниянинг HR-мутахассислари кадрларни тўғридан-тўғри қидириш техникасини билишмайди.

2) Кўп ҳолатда танлов имконияти камлиги сабабли рақобатчи компаниядаги мутахассисларга мурожаат қилинади. Муваффақиятли иш олиб бораётган ходим ўз компаниясига садоқатли бўлади ва “бегона” кишининг қўнғироғига рад жавобини беради.

3) Ташқаридан (рақобатчи компаниялар томонидан) номзод провокацияга учраши хавфи мавжуд. Улар номзод ҳақида унинг аслида ишга олинмаслиги, олинса ҳам кам маош тўланиши ёки ваъда қилинганидан паст лавозимга олиниши ҳақида гап тарқатишади. Бу ҳолат номзоднинг фикри ўзгаришига олиб келиши мумкин.

4) Потенциал номзодлар билан музокара олиб бориш бўйича аниқ тайёргарлик ва дастурнинг йўқлиги туфайли улардан рад жавоби олиниши ва кутилган натижага эришилмаслиги мумкин.

3. Рекрутинг. Бу сўзнинг луғавий маъноси французча “recruit” – танлаш демакдир. Ёллаш, таркибни тўлдириш, пул эвазига хизматга чақириш (ёллаш) каби маъноларни ҳам англатади. Ҳозирги кунда бу атама тор маънода, маълум ҳақ эвазига малакали кадрларни қидириш ва танлаш жараёнига нисбатан фойдаланилмоқда. Унинг ишга жойлаштириш агентликларидан фарқи шундаки, ишга жойлаштириш агентлиги хизмат учун иш қидираётган шахсдан тўлов олса, рекрутинг агентлиги буюртмачи компания билан шартнома имзолайди ва шунга асосан улардан гонорар олади. Рекрутинг билан шуғулланадиган консультантларнинг фаолияти юборилган резюмелар орасидан талабга жавоб берадиган номзодларни саралаб иш берувчига 3- 5 кишилик қисқа рўйхат (short-list) тақдим қилиш ҳамда интервьюни ташкил қилишдан иборат. Одатда, бугунги кунда рекрутинг хизматининг нархи талаб қилинаётган мутахассис йиллик иш ҳақи миқдорининг 15 – 25 % ини ташкил этади[6].

4. Скрининг, инглизча “screen” – “элақдан ўтказмоқ” маъносини англатиб, жуда кўп миқдордаги резюмелар орасидан номзодларни жинси, ёши, маълумоти, иш тажрибаси каби атрибутлар бўйича саралаш жараёнини ифодалайди. Ушбу усул кўп ҳолларда савдо ходимлари, котиб(а)лар, офис ходимлари, омбор ходимлари сингари лавозимларни тўлдириш учун номзодлар қидирилганда қўл келади. Бунда оммавий ахборот воситаларида эълон берилиши кифоя. Натижада кўп миқдорда резюмелар тўпланади. Мутахассиснинг вазифаси барча резюмеларни “элақдан ўтказиб”, маъқул бўлган бир нечтасини иш берувчига тақдим этишдан иборат. Керакли номзодни иш

берувчининг ўзи танлаб олади. Скрининг хизматининг рекрутинг фаолиятидан фарқи ҳам шу билан боғлиқ, яъни агентлик номзодларни батафсил ўрганиб баҳоламайди, олдин ишлаган жойидан берилган тавсияларни текширмайди, уларнинг профессионал жихатларини кафолатламайди. Скрининг хизматидан кимлар фойдаланади?

- HR-менежери мавжуд бўлмаган компаниялар;
- ходимлар билан ишловчи мутахассиси кадрларни бошланғич танлов учун вақт йўқотишини хоҳламайдиган компаниялар;
- кадрларни бошланғич танлаш жуда муҳим, лекин муддати қисқа бўлган компаниялар.

Ўрганишларимиз натижасига кўра, компаниялар қуйидаги сабаблар туфайли кадрларни танлаб бериш хизматини кўрсатувчи фирмага (агентликка, компанияга) мурожаат қилишади:

- улар “бош овловчилар”нинг (ҳедхантерларнинг) кўп йиллик тажриба ва салоҳиятига ишонишади;
- уларнинг меҳнат бозори борасидаги амалий эксперт билимларига таянишади;
- бу хизматдан фойдаланиш натижасида вақт ва бошқа ресурсларни тежашга эришадилар ва юқори малакали кадрларга эга бўлишади.

Персонални танлаш хизматининг буюртмачи компаниялар билан ишлаш механизми ушбу босқичлардан иборат:

- 1) Компанияга (иш берувчига) меҳнат бозори ҳолати ва номзодларга бозор томонидан берилаётган баҳо (иш ҳақи) тўғрисида маълумот бериш.
- 2) Маълумотлар базаси, интернет, реклама воситалари, соҳалараро алоқалар тармоғи каби қидирув ресурсларидан самарали фойдаланиш.
- 3) Номзодларнинг резюме ва бошқа ҳужжатлари таҳлилини амалга ошириш.
- 4) Номзод билан телефон орқали ёки юзма-юз суҳбат ўтказиб, унинг масъулиятлилигини баҳолаш.
- 5) Психологик текширувдан ўтказиш (психологик тестлаш).

6) Тавсияномаларни текшириш ва номзодга хулоса тайёрлаш.

7) Энг яхши номзодларни буюртмачиларга тақдим этиш, учрашув ва суҳбатни (интервьюни) ташкиллаштиришга ёрдам бериш.

8) Қилинган ишларнинг доимий мониторингини олиб бориш. Хулоса ва таклифлар Маълумки, Ўзбекистон Республикаси ўз тараққиёт йўлини иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳаларида инновацияларни кенг жорий этиш ва ривожлантириш билан боғлади. Шундан келиб чиқиб, “илғор хорижий тажриба, жаҳон фанининг замонавий ютуқлари, инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологиялар асосида иқтисодиётнинг барча тармоқлари ва ижтимоий соҳани жадал инновацион ривожлантиришни таъминлаш” бугун жамиятимиз олдида турган асосий вазифа саналади.

Фикримизча, олий таълим муассасаларида бевосита кадрлар билан ишлаш, кадрлар хизматида иш юритиш ихтисослиги бўйича аниқ йўналтирилган мутахассисларни тайёрлаш тизимини қайта кўриб чиқиш зарур. Ҳозирги кунда Ўзбекистондаги тўртта олий таълим муассасасида: Ўзбекистон миллий университети, Тошкент давлат иқтисодиёт университети, Самарқанд давлат университети ва Термиз давлат университетларида “Кадрлар менежменти” йўналишида бакалавр кадрлар ва фақатгина Тошкент давлат иқтисодиёт университетида магистрлар тайёрланмоқда. Лекин кузатишларимиз натижаларига кўра, кўпчилик иш берувчилар мазкур мутахассисларнинг тайёрланаётганидан беҳабар ва шу кунга қадар университетларни битирган кадрларнинг аксарияти умуман бошқа соҳаларда фаолият юритиб келишмоқда. Бундан кўринадики, олий таълим ва реал сектор интеграциясини янада чуқурлаштириш, бу борада олиб борилаётган одатдаги ишлардан воз кечиб, инновацияларни кенг жорий этиш лозим. Шунингдек, кадрлар билан бевосита ишловчи мутахассисларни тайёрлашда амалий машғулотларга кўпроқ эътибор қаратилиши, ўқув жараёнига ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш корхоналаридан мутахассисларни жалб қилиш керак. Бундан ташқари, таълим муассасаларида рекрутинг, скрининг фаолияти ва уларнинг ишлаш механизмлари бўйича етарлича маълумот бера оловчи ўқув қўлланма ва

дарсликлар яратишни кечиктирмаслик зарур. Инсонлар билан ишлаш, уларни бошқариш орқали иқтисодиётга таъсир этиш, корхоналарни ривожлантириш ёки инқирозга олиб келиш мумкин. Бунда ҳар бир корхонанинг кадрлар сиёсати, улар билан ишлаш механизмининг қанчалик тўғри йўлга қўйилганлиги муҳим аҳамият касб этади. Ўрганишларимиз натижасида хулоса қилишимиз мумкинки, кадрларни танлаш ва ишга қабул қилиш жараёнида хорижий тажрибаларни қўллаш мамлакатимиз корхоналари ҳаётига, миллий меҳнат бозорига, умуман мамлакатимиз иқтисодиётига ижобий самара келтиради.

Боб юзасидан назорат саволлар

1. Кадрларни бошқариш деганда нимани тушунасиз ?
2. Логистикада кадрларни бошқариш тизимини ташкил этишнинг қандай йўналишлари мавжуд ?
3. Ўзбекистон Республикаси кадрлар сиёсати қандай шаклга эга ?
4. Кадрларни самарали бошқариш турларига мисол келтиринг ?
5. Кадрларни қайта тайёрлаш деганда нима тушинилади ?
6. Кадрларни қайта тайёрлашдан кўзланган мақсад нима ?
7. Кадрларни персонал бошқариш деганда нимани тушунасиз ?
8. Ўзбекистонда кадрларни стратегик бошқаришнинг қандай шакли мавжуд ?
9. Инновацион логистика фаолиятида кадрларни стратегик бошқарушнинг қандай муҳим жиҳатларини биласиз ?
10. Инновацион логистикани ташкил этиш ва бошқаришда ҳодимлар менежменти самарадорлиги нимада ?

Х-боб. ЛОГИСТИК ИННОВАЦИОН СТРАТЕГИЯЛАР ВА ИННОВАЦИЯЛАР МАРКЕТИНГИ

10.1. Ўзбекистон Республикасида замонавий инновацион маркетинг стратегиялари

10.2. Инновацион маркетингни шакллантиришнинг концептуал асослари

10.3. Илмий тадқиқот, ишланма ва технологияларни натижаларини тижоратлашуви

10.4. Янги технологияларни бозорга кириш стратегияси

10.1. Ўзбекистон Республикасида инновацион маркетинг стратегиялари

Ўзбекистон Республикасида ўтказилган Республика “Инновацион соҳалар, ишламалар ва технологиялар”, “Логистика ва транспорт”, “InnoWeek”, “Саноат ярмаркаси” да тақдим этилган илмий-техники ишламалари ва технологиялари, қўшма корхоналарда ишлаб чиқарилган товар ва хизматларни сифат кўрсаткичлари халқаро ISO стандарт талабларига мослиги ва Ўзбекистонда локализация қилинган импорт ўрнини босувчи ва экспортга йўналтирилган кўплаб товарлар ишлаб чиқарилмоқда. Ҳозирги даврда республикаимиз кундалик ҳаёт ва унинг динамикаси ўзгариб бормоқда, бу эса иқтисодни янгилашда маркетинг тадқиқотларини натижаларини таҳлил қилиб, яқин келажакка ва узоқ даврга нисбатан инновацион стратегияни танлаш, режалаш ва амалга оширишни бу эса Ўзбекистон Республикасининг дунё ҳамжамиятида мавқеини оширишда ва иқтисодиётимизни юксалтиришда катта аҳамият касб этади.

Кўп сонли маълумотлар таҳлили шундан далолат берадики, иқтисодий ўсишнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи илмий-техник инновациялар ҳисобланади. Мамлакатимизни инновацион ривожлантириш шароитида кичик бизнес ва тадбиркорлик йўналиши инновацион жараёнда асосий роль ўйнайди, инновациялар эса техник тараққиёт суръати юқори бўлган тармоқларда асосий рақобат дастаги ҳисобланади. Инновациялар ташкилот, маҳсулот ёки ишлаб чиқариш жараёнини замон талабларига нисбатан доимий такомиллаштириш

йўли билан олинувчи стратегик афзаллик ва ютуқлари ҳисобланади. Замонавий маркетинг стратегияси қуйидаги беш ҳолатни кўрсатиб беради:

- янги неъмат тайёрлаш;
- ишлаб чиқаришнинг янги усулини жорий қилиш;
- янги сотув бозорини ўзлаштириш;
- хомашё ёки ярим тайёр маҳсулотлар янги манбасига эга бўлиш;
- соҳабўйича доимо янгиликни излаш.

Бизнингча, танлаб олинган устувор йўналишларни амалга ошириш бўйича самарали тизимни шакллантирувчи омиллар қуйидагиларга асосан таснифланиши лозим:

– жаҳон технологик макони бўйича бўлгани каби, Ўзбекистон Республикаси ва МДХ, хорижий мамлакатлар учун ҳам олимлар жамоаси томонидан муқобил конкурсли асосда ишлаб чиқилувчи яқин ва узоқ муддатли илмий-техник ва инновацион-инвестицион башоратлар;

– энг муҳим базавий технологиялар бўйича илмий-техник ва инновацион характерга эга мақсадли дастурлар;

– саноат тармоқларида базавий технологияларнинг айрим бўғинларини амалга оширувчи давлат аҳамиятига молик энг муҳим инновацион лойиҳалар. Шунингдек, этиш керакки, иқтисодий ўсишнинг танлаб олинган устувор йўналишларини амалга оширишни ресурслар билан тўлиқ таъминлаш кўп каналли асосда бажарилади:

– ноишлаб чиқариш соҳасида инновацион лойиҳа ва дастурларни, шунингдек, энг муҳим инновацион лойиҳалар, мақсадли дастурлар, стратегик режалар ва башоратларни ишлаб чиқишни бюджетдан молиялаштириш, бюджет маблағларини дастур ва лойиҳалар амалга оширилувчи бутун муддат бўйича тақсимлаш;

– танлаб олинган устувор саноат тармоқларига йўналтирилган инновацион дастур ва лойиҳалар учун солиқ ва божхона имтиёзлари тақдим этиш;

– бундай дастур ва лойиҳаларга хусусий ва хорижий инвестицияларни жалб этиш учун шароитлар яратиш;

– инвестицияларга инновацион мазмун бағишлаш учун саноат тармоқларида инвестицион дастур ва лойиҳаларнинг инновацион-технологик экспертизасини ташкил қилиш. Бундан ташқари, инновацион инфратузилмани шакллантириш танлаб олинган устувор йўналишларни амалга оширишга йўналтирилиши лозим:

– инновацион лойиҳаларни фаолроқ қўллаб-қувватлаш учун банклар фаолиятини ривожлантириш ва кенгайтиришнинг бюджет таъминоти;

– инновацион характерга эга мақсадли устувор дастур ва лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш учун Республика инновация вазирлиги, Интеллектуал мулк агентлиги ва жойларда ҳудудий жамғармалар, шунингдек, устувор инновацион лойиҳаларни суғурталаш учун компаниялар ишларини фаоллаштириш;

– технологиялар трансфери маркази, инновацион бизнес технопарклар, инновацион марказ ва ҳоказолар яратиш йўли билан илмий-техник ва инновацион инфратузилмани кенгайтириш;

– Ўзбекистон етакчилиқ қилиши ва жаҳон бозорида муваффақиятли фаолият кўрсатиши мумкин бўлган базавий технологиялар ва устувор йўналишлар бўйича мамлакатлараро асосда трансмиллий компаниялар ва стратегик иттифоқлар барпо этиш;

– ноҳукумат ташкилотлари, фанлар академияси, олимлар, муҳандислар, конструкторлар, логисилар, маркетинг ва менежерлар жамоатчилиқ ташкилотларини саноат тармоқларида инновацион дастур ва лойиҳаларни амалга ошириш ва тарғиб қилишда актив иштирок этишини таъминлаш;

– иқтисодий ўсишга эришиш учун инновацион-технологик ўсишга йўналтирилган миллий, минтақавий ва халқаро инновацион тизимлар яратиш ва уни билан амалга ошириш.

Ишлаб чиқилган саноат тармоқлари учун иқтисодий ўсишга эришишнинг инновацион ўсиш механизми ва структураси таснифи ҳозирги даврда қуйидаги кўринишга эга бўлиши керак:

Саноат тармоқларининг иқтисодий ўсишга эришишида маркетинг ва инновацион ўсишнинг самарали механизмини шакллантириш амалда

давлатнинг бозор иқтисодиётида стратегик-инновацион функциясини амалга оширишга имкон беради.

Иқтисодий ўсишнинг интенсив тури ўзига хослиги шундаки, ишлаб чиқаришни кенгайтиришга ўсиш омилларини сифат жиҳатидан такомиллаштириш, хусусан, илғор технологияларни қўллаш, юқори малакали ва меҳнат маҳсулдорлиги баланд бўлган ишчи инженер техник кучидан фойдаланиш ҳисобига эришилади. Бу ҳолатда ишлаб чиқариш реал ҳажмининг ўсиш суръатлари уни ишлаб чиқаришнинг жами харажатлари ўзгариш суръатидан юқори бўлади. Ресурслар муаммосининг узил-кесил ҳал этилиши уни инновацион ўсишга ўтиш сифатида тавсифлаш мумкин. Бундай ўсишнинг ўзига хос жиҳатлари бу — технологияларнинг тубдан ўзгариши, ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш истеъмолининг кескин ўзгариши, анъанавий материаллар ва энергия манбаларининг бошқа материал ва манбаларга алмашуви, барча соҳаларнинг ўсиб бориши ва ҳакозолардир.

10.2. Инновацион маркетингни ривожлантиришни концептуал асослари

Инновацион маркетингни асосий вазифаларидан бири мақсадга йўналтирилган қидирув, танлов, илмий-тадқиқот ишларини режалаш, бажариш ва олинган рақобатбардош ишламаларни амалга ошириш ва олинган янги ишламаларни халқ хўжалигида ишлаб чиқаришга юналтириш ҳамда бозорларни рақобатбардош товарлар билан таъминлашни омалга оширади.

Инновацион маркетинг илмий-техник ва янги оя, ишлама ва технологияларни ҳамда яратилган интеллектуал мулкни чуқур ва ҳартомонлама ўрганиб унинг натижаларини зудлик билан ишлаб чиқаришга трансфера қилиш. Инновацион маркетинг ресурслари замонавий илмий-техник ахборотлар ҳисобланиб, улар иқтисодий қиммат турадиган истеъмол бозори ҳисобланади. Уларни қидириш, таниш, мақсадга йўналтирилган ишларни режалаштириш, амалга ошириш ва булар орқали ўз бизнесини ташкил этиш лозим бўлади.

Инновацион маркетингни асосий ўрганадиган йўналишлари иқтисодий, ташкилий, бошқарув, социал, психологик, ҳуқуқий факторлари инновацион жараёнларга ўз таъсирини ўтказди.

– ишлаб чиқариш корхоналардаги инновацион гуруҳларни ишлари тезлик билан тарқалиши инновацион технологик билимларни юксалишига рақобатбардош босимларни бошқа кластер бўлимларга ўтиб корхона фаолиятини юксалишига олиб келади;

– янги билимларни ва технологияларни тезлик билан рағбатлантирилиши ишлаб чиқаришда бўлимларни шакллантиришга сабабчи бўлади.

10.3. Илмий тадқиқот, ишланма ва технологияларни натижаларини тижоратлашуви

Ҳозирги кунда бутун дунё ривожланишининг барча соҳаларида - иқтисодиёт, сиёсат, ижтимоий жараёнлар, демография, геосиёсий ва геоиқтисодий жараёнлар янги сифат ўзгаришлари рўй бермоқда.

Шу нарса тобора яққол кўзга ташланиб бормоқдаки, геостратегик ҳолат, фан ва техника ютуқлари, кадрлар ва илмий салоҳият, табиий ресурслар каби мавжуд объектив омиллардан самарали фойдаланган мамлакатлар ривожланиш борасида анча илгариб бормоқда. Бу мамлакатлар ички иқтисодий, сиёсий ва халқаро муносабатлар янгича тизимини шакллантириб, одамлар ҳаёт тарзини янада юқори даражага етказиб олди. Ушбу ижтимоий тизимга АҚШ ва Ғарбий Европанинг бир қатор мамлакатлари, шарқда эса Япония мисол бўла олади.

Фан - техника ва технологияларнинг замонавий ютуқларидан фойдалана олмаган мамлакатлар вужудга келган шароитларга мослаша олмай, ривожланиш йўлида анча ортда қолиб кетмоқда.

Замонавий фан ва технология тобора рақобатли бозорга жалб қилиб борилмоқда. Фундаментал билимлар ва уларнинг якуний маҳсули - илмий-техник инновацион маҳсулот - иқтисодиётнинг глобаллашуви шароитларида давлатларнинг геосиёсий манфаатларини амалга оширишнинг муҳим омилига айланмоқда.

Аҳолининг турмуш фаровонлиги ўсиши, мамлакатнинг иқтисодий ўсиш суръати, таълим, фан ва маданиятнинг ривожланиши, муҳофаа қобиляти бевосита юқори технологияли комплексни таркибий-технологик қайта тузишга боғлиқ. Бу соҳада салоҳиятли, юқори малакали илмий, тадқиқотчи ва муҳандис кадрлар зарурдир.

10.4. Янги технологияларни бозорга кириш стратегияси

Жараёнлар бўйича инновациялар технологик янги ёки технологик жиҳатдан сезиларли даражада такомиллаштирилган ишлаб чиқариш, шунингдек маҳсулотларини етказиб беришни инновацион усулларини ишлаб чиқиш ёки жорий этишни ўз ичига олади. Бу турдаги инновациялар янги ишлаб чиқариш асбоб-ускуналарида, ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этишнинг янги усулларида фойдаланишга ёки уларни биргаликда қўллашга, шунингдек тадқиқот ва ишланмалар натижаларида фойдаланишга асосланган бўлиши мумкин. Бундай инновациялар, одатда, ташкилотда илгари мавжуд бўлган маҳсулотларини ишлаб чиқариш ёки етказиб беришнинг самарадорлигини оширишга қаратилган бўлиши, шунингдек одатдаги усуллар ёрдамида амалга ошириш имкони бўлмайдиган технологик жиҳатдан янги ёки такомиллаштирилган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ёки етказиб бериш учун мўлжалланган бўлиши мумкин.

Технологик инновацияларга қуйидагилар кирмайди:

- маҳсулотдаги эстетик (рангида, безатилишида) ўзгартиришлар;
- маҳсулотнинг конструктив вазифаларини ўзгартирмайдиган, унинг ёки таркибий қисми ҳисобланган материаллар ва компонентларнинг кўрсаткичларига, хусусиятларига, нархига етарлича сезиларли таъсир кўрсатмайдиган техник ва ташқи кўринишда сезиларсиз даражадаги ўзгартиришлар;
- вақтинчалик талабни ва ташкилотнинг даромадларини таъминлаш мақсадида ташкилот томонидан илгари ишлаб чиқарилмаган, аммо маҳсулотлар, ишлар, хизматлар бозорида етарлича маълум бўлган маҳсулотлар,

ишлар, хизматлар ишлаб чиқаришини йўлга қўйиш (бошқа ихтисослик бўйича бўлиши ҳам мумкин) эвазига уларнинг турларини кўпайтириш. Масалан, машинасозлик заводида мавсумий талабдан фойдаланган ҳолда ёзги даврда бошқа ихтисослик бўйича маҳсулот, яъни мих ишлаб чиқарилиши;

- маълум моделдаги қўшимча дастгоҳларни ўрнатиш, ҳатто уларни шу моделнинг охириги модификацияга алмаштириш эвазига ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш;

- тўлалигича бошқа ташкилот томонидан ишлаб чиқарилган ва тайёрланган инновацион товарлар, ишлар, хизматларни сотиш;

- ташкилий ва бошқариш бўйича ўзгартиришлар.

Хизматлар соҳасида фаолият юритувчи ташкилотлар учун хусусиятлари, фойдаланиш усуллари принципиал жиҳатдан янги ёки технологик жиҳатдан такомиллаштирилган (сифатли) хизматлар технологик инновациялар ҳисобланади. Хизматлар ишлаб чиқариш ва **логистик етказиб беришнинг** сезиларли даражада такомиллаштирилган усулларидан фойдаланиш ҳам **технологик инновациялар** саналади. Бу мавжуд ишлаб чиқариш усулларидан фойдаланган ҳолда ёки мавжуд хизматларни ишлаб чиқариш ёки етказиб беришнинг самарадорлигини оширган ҳолда, ишлаб чиқарилмайдиган ёки етказиб берила олинмайдиган янги ёки сезиларли даражада такомиллаштирилган хизматларни ишлаб чиқариш ёки етказиб бериш билан боғлиқ бўлган асбоб-ускуналардаги ёки ишлаб чиқаришни ташкил қилишидаги ўзгаришларни қамраб олиши мумкин.

Янги ёки сезиларли даражада такомиллаштирилган хизматларни, уни ишлаб чиқариш (етказиб бериш) усуллари принципиал жиҳатдан янги технологияларга ёки мавжуд технологияларнинг янги комбинацияларига, шунингдек янги билимларга асосан жорий этиш мумкин.

Логистик хизматлар соҳасидаги инновациялар ўз ичига қуйидагиларни олади: принципиал жиҳатдан янги хизматларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш; мавжуд хизматларга янги функциялар ва хусусиятлар қўйиш орқали уни такомиллаштириш; логистик хизматлар билан таъминлашда (масалан, уларнинг

самарадорлиги ва тезлиги нуктаи-назаридан) сезиларли даражада яхшиланишлар.

Логистик хизматлар соҳасидаги жараёнлар бўйича инновациялар логистик хизматларни ишлаб чиқариш ва тақдим этишнинг янги ёки сезиларли даражада такомиллаштирилган усуллари ишлаб чиқиш ва жорий этишни ўз ичига олади.

Қуйидаги ўзгартиришлар, агар улар янги ёки сезиларли яхшилانган хизматларни, уларни ишлаб чиқариш ва етказиб бериш усуллари жорий этишга бевосита боғлиқ бўлмаса, технологик инновациялар ҳисобланмайди:

- ташкилий ва бошқариш бўйича ўзгартиришлар (жумладан: бошқаришнинг илғор усулларига ўтиш, жиддий ўзгартирилган ташкилий тузилишни жорий этиш, ташкилотнинг иқтисодий стратегиясида янги ёки сезиларли ўзгартирилган йўналишларни амалга ошириш);
- сифат стандартларини жорий этиш.

Ҳозирги шароитларда иқтисодиётнинг энг муҳим тавсифномаси фан, илғор технологиялар, технологик базаларнинг қандай ҳолатда эканлиги боғлиқ, бу ўз навбатида мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар рақобатбардошлик даражасини белгилаб беради.

Ривожланган давлатларнинг технологик ютуқларидан фойдаланиш, бу соҳада аввало, МДХ мамлакатлари билан ҳамкорлик ўрнатиш, халқаро меҳнат тақсимооти ва кооператсиядан имкон қадар кенг фойдаланишга интилиш зарур. Бундай жараёнлар бутун дунёда рўй бермоқда. Юқорида қайд этиб ўтилдики, технологик жиҳатдан илғор мамлакатлар ягона технологик макон тузган боғлиқ, мамлакатимиз унга тенг ҳуқуқли ҳамкор боғлиқ кириши, айрим йўналишларда еса етакчилик учун курашиши лозим, бунинг учун еса миллий технологик даражада етарлича юқори боғлиқ зарур.

Бугунги кунда Президентимиз Ш.М. Мирзиёев бошчилигида мамлакатимизда миллий инновацион тизимни изчил ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилиб, ишлаб чиқаришда инновацияларни жорий этиш билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш борасида улкан ишлар амалга оширилмоқда.

Ишлаб чиқаришда инновацион технологияларни қўллаш сарф-ҳаражатлар ҳамда вақтни тежаш имконини беради.

Шу кунда иқтисодийтимизни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, унинг рақобатдошлигини кескин ошириш, экспорт салоҳиятини юксалтиришга қаратилган муҳим устувор лойиҳаларни амалга ошириш бўйича Дастурлар ишлаб чиқилмоқда.

Дастурларга киритилаётган лойиҳалар авваламбор ёқилғи-энергетика, кимё, нефт-газни қайта ишлаш, металлургия тармоқларига, енгил ва тўқимачилик саноати, қурилиш материаллари саноати, машинасозлик ва бошқа соҳаларга кўпроқ тегишлидир. Махсулот рақобатдошлигини таъминлаш учун ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш бўйича лойиҳаларни режалаштириш ва амалга ошириш, зарур маблағва манбаларни топиш - бу ҳар бир корхона раҳбари ва логист, муҳандис-техник ходимларининг биринчи навбатдаги энг муҳим вазифаси вамажбуриятидир.

Боб юзасидан назорат саволлар

1. Маркетинг стратегияси деганда нима тушунасиш ?
2. Қандай маркетинг стратегияларини биласиз ?
3. Инновацион маркетингнинг қандай афзалликлари мавжуд ?
4. Қандай маркетинг стратегиялар мавжуд ?
5. Бозор сегменти нима ?
6. Логистикада инновацион маркетингнинг қандай боғлиқлик томонлари мавжуд ?
7. Инновацион логистикани ривожлантиришда маркетингнинг ўрни.
8. Логистик хизматлар деганда нималар назарда тутилади?
9. Ишлаб чиқариш корхонасида логистика ва маркетингнинг қандай боғлиқлик томони бор ?
10. Логистикада етказиб бериш жараёни нечта қоидага асосланган ҳолда амалга оширилади ва улар қайсилар?

Тестлар

1. Инновацион логистика нима-?
А. Логистик тизимда моддий, молиявий ва ахборот оқимларини бошқаришни инновациялар асосида ривожлантиришдир.
В. ахборот оқимларини бошқариш
С. Моддий оқимларини ривожлантириш.
D. молиявий оқимларини бошқариш
2. Узоқ муддатли мақсадлар нима учун керак?
А. Белгиланган стратегияларни амалга ошириш учун
В. Банкрот бўлмаслик учун
С. Таваккалчиликдан қочиш учун
D. Рақобатбардошлик даражасига чиқиш учун
3. Мақсадларни белгилаш жараёни қандай ташкил қилинади?
А. Балансдан пастга
В. Мақсадларнинг дарахт шакли бўйича
С. Кластер шаклида
D. Пастдан балансга
4. Бизнес стратегиясини ишлаб чиқишда асосий масала нима ҳисобланади?
А. Узоқ муддатли рақобатбардош позиция
В. Бозор нишини эгаллаш
С. Молиявий сиёсатни ишлаб чиқиш
D. Бозорни ҳимоялаш
5. Оператив стратегия нима беради?
А. Мақсадли стратегик кўрсаткичларга эришишни
В. Оператив режани бажарилишини
С. Сарф-харажатлар даражасини пасайишини
D. Рақобатни оширишни
6. Ишлаб чиқариш ва рақобатни таҳлил қилиш нимадан бошланади?
А. Тармоқнинг асосий иқтисодий хусусиятларини аниқлашдан
В. Бозор ҳажмини таҳлил қилишдан
С. Рақобатчиларни таҳлил қилишдан
D. Мутахассисларни тайёрлигини таҳлил қилишдан
7. Рақобатнинг қайси куч-қудрати энг кучли ҳисобланади?
А. Ўзаро рақобатлашаётган фирмаларнинг рақобати
В. Сотувчилар орасидаги рақобат
С. Воситачилар ўртасидаги рақобат
D. Етказиб берувчиларнинг орасидаги рақобат
8. Рақобатбардош устунликка эришишнинг асосий усулини айтинг

- A. Истеъмолчини товарга эътиборини жалб қилиш
 - B. Нархни пасайтириш
 - C. Дизайнни яхшилаш
 - D. Реклама қилиш
9. Фирманинг ишлаб чиқариш харажатларини энг паст даражада қилишининг стимулятив сабаби нимада?
- A. Нарх-навога таъсирчан истеъмолчиларнинг мавжудлиги
 - B. Дистрибьюторлар фаолияти суғлиги
 - C. Таъминотчиларнинг камлиги
 - D. Истеъмолчиларнинг камлиги
10. Фирма товарларини дифференциялаштириш борасидаги муваффақиятли стратегияни амалга ошириши нимага олиб келади?
- A. Фирма савдо тамғасини янада оммавийлашувига
 - B. Ходимлар сонини қисқаришига
 - C. Бозор ҳукмронлигини эгаллашга
 - D. Ишлаб чиқариш сдарф-харажати камайтиришга
11. Дифференциялаш стратегияси қачон энг яхши натижа беради?
- A. Истеъмолчилар товарлардаги фарқларни қадрлаганида
 - B. Истеъмолчи дизайнни қадрлаганида
 - C. Истеъмолчилар товарлар сифатини баҳолаганларида
 - D. Истеъмолчига энг паст нарх маъқул бўлганида
12. Товарларни дифференциялаш нима билан боғлиқ?
- A. Қўшимча харажатлар билан
 - B. Сарфланган вақт билан
 - C. Малакали мутаххасисларни жалб этиш билан
 - D. Сармоя жалб этиш билан
13. Қачон харажатларни камайтириш стратегияси дифференциялаш стратегиясидан афзал бўлади?
- A. Истеъмолчи товарнинг ўзгачалигини қадрламаса
 - B. Истеъмолчи жуда арзон товарларни олишга “хижолат чекса”.
 - C. Миллий валюта қадри ошса.
 - D. Инфляция юз берганда
14. Бозорга чиқиш стратегиясининг асосини нима ташкил қилади?
- A. Истеъмолчилар томонидан Товар ва хизматларга бўлган талабнинг асосланганлиги
 - B. Сотувнинг ўзига хослиги
 - C. Талаб ва таклифнинг мувозанати озгарганлиги
 - D. Бозорга чиқиш вақтининг пухта уйлаб қилинганлиги
15. Товарнинг ташқи бозорга олиб чиқиш бўйича тузилган бизнес-режада энг муҳим нарса нима?
- A. Мазкур товарнинг ички бозорда яхши сотилганлигини кўрсатувчи қисми
 - B. Товар ҳақида тарғибот қилиш

- C. Истеъмолчиларнинг Товар ҳақидаги илиқ фикрлари
 - D. Товарнинг яхши дизайни
16. Диверсификалашган фирманинг асосий даромади нимадан келади?
- A. Маҳсулотларни сотишдан тушган тушумдан
 - B. Кредит беришдан
 - C. Патент сотишдан
 - D. Лицензиялашдан
17. Бозорни ўсишига жуда катта таъсир қилувчи факторни кўрсатинг
- A. Тармоқнинг ривожланиши
 - B. Рақобатчи-сотувчилар сонининг камайиши
 - C. Янги прогрессив технологийларнинг пайдо бўлиши
 - D. Инновасияларни ривожланиши
18. Рақобат муҳитини таҳлил қилишнинг энг муҳим омилини аниқланг
- A. Муайян товарни энг йирик етқазиб берувчиси
 - B. Провайдерларнинг фаоллиги
 - C. Рақобатчиларда реклама қилиш даражаси
 - D. Рақобатчиларнинг товарларига бўлган талаб
19. Бизнес режада нима учун рақобатчиларнинг заиф ва кучли томонларини кўрсатиш зарур?
- A. Ўзининг ишлаб чиқариш ва сотиш стратегиясини тузиш учун
 - B. Уларнинг кучли томонига зарба бериш учун
 - C. Уларнинг заиф нуқтасига зарба бериш учун
 - D. Рақобатчилардан устунлик қилиш учун
20. Агар асосий рақобатчининг маҳсулот таннархи сизга маълум бўлса стратегик режалаштиришда нима қилишингиз мумкин?
- A. Ўз ишлаб чиқариш таннархимиз билан асосий рақобатчимизнинг таннархи динамикасини солиштиришимиз мумкин
 - B. Нарх-наво жангини бошлаш
 - C. Демпингни амалга ошириш
 - D. Ҳимоя позисиясини қўллаш
21. Агар асосий рақобатчининг маҳсулот таннархи сизга маълум бўлса тактик режада нима қилишингиз мумкин?
- A. Зудлик билан ишлаб чиқариш харажатларимизни пасайтиришимиз мумкин
 - B. Нархга таъсир қилувчи омилларни аниклаш
 - C. Харидорлар билан тескари алоқани ўрнатишимиз мумкин
 - D. Нарх агрессиясини бошлашимиз мумкин
22. Қуйида келтирилган омиллардан қайси бири маҳсулотнинг тез сотилишига кучлироқ таъсир қилади?
- A. Маҳсулотнинг сифати
 - B. Сотувнинг эксклюзивлиги
 - C. Савдо агентининг кенг функционаллиги

D. Нархнинг пастлиги

23. Солиштирма афзалликнинг қайси даражасида сиз бозор ҳукмронлигига эга бўласиз?

A. >70%

B. <20%

C. 20-30%

D. 30-50%

24. Қайси омил эвазига ишлаб чиқариш даромадлилигини сақлаб қолиш мумкин гар сизнинг ишлаб чиқариш таннархингиз рақобатчиларникидан паст бўлса?

A. Рекламани кучайтириш орқали

B. Фаолият турини кўпайтириш орқали

C. Сотиш ҳажмини ошириш орқали

D. Таклифни ошириш орқали

25. Қуйида келтирилган қайси усул махсулот сотишнинг тактик усули ҳисобланади?

A. Савдо агенти хизматидан фойдаланиш

B. Чакана савдога таяниш

C. Улгуржи савдога таяниш

D. Кредитга савдо қилишга таяниш

26. Сотувдан кейинги қайси хизмат тури нисбатан самарали ҳисобланади?

A. Жойида хизмат кўрсатиш

B. Сервис хизмат кўрсатиш

C. Ремонт қилиш масканида хизмат кўрсатиш

D. Заводга қайтариш

27. Ҳозирги кунда рекламанинг қайси тури энг самарали ҳисобланади?

A. Телевидениеда реклама

B. Савдо ярмаркада иштирок этиш

C. Салонларда иштирок этиш

D. Журналда реклама

28. Инноватсион лойиҳалар нимаси билан характерланади?

A. Янгиланган эксплуатация характеристикалари билан

B. Пасайтирилган нарх-навоси билан

C. Буйимни ремонт қилишнинг соддалиги билан

D. Янгиланган дизайни билан

29. Инновацион лойиҳа доирасида бозор муҳитини комплекс тадқиқ қилишда қуйидаги қайси омиллардан бири киради?

A. Бозорни сегментлаш

B. Булғуси истеъмолчиларни таҳлил қилиш

C. Харид қилишда мотивация

D. Харидорларнинг даромад кўриш даражаси

30. Инновацион бизнес-лойиҳани ишлаб чиқишда булғуси истеъмолчини таҳлил қилишга нима киради?

- A. Маҳсулотга қўйилган талаб даражаси
 - B. Стандартга мослиги
 - C. Рақобат
 - D. Бозор сиғими
31. Қуйидагилардан қайси бири бизнес-ғоянинг манбаси бўлиши мумкин?
- A. Харидорларнинг фикри
 - B. Тадбиркорлар уюшмаси директсиясининг фикри
 - C. Антимонопол қўмитасининг фикри
 - D. Рақобатчининг фикри
32. Қуйидагиларнинг қайси бири “расмий маҳсулот”ни характерлайди?
- A. Маҳсулот маркаси
 - B. Размер
 - C. Дизайн
 - D. Қадокланиши
33. “Ёрдамчи маҳсулот” дегани нима?
- A. Маҳсулотдан янада самаралироқ фойдаланишга хизмат қилувчи қўшимча ашё
 - B. Заҳирадаги маҳсулот
 - C. Тайёр маҳсулот
 - D. Хомашё
34. Лойиҳанинг мақсади аниқлангач кейин нима қилинади?
- A. Уни амалга ошириш чоралари излаб топилади
 - B. Иштирокчилар танлаб олинади
 - C. Сармоядорлар танлаб олинади
 - D. Лойиҳа сиғии аниқланади
35. Бизнес-лойиҳа иштирокчиларининг таркиби нимага боғлиқ бўлади?
- A. Лойиҳа турига
 - B. Вақт жиҳатидан чегараланганликка
 - C. Ресурсларнинг чегараланганлигига
 - D. Лойиҳа ҳажмига
36. Бизнес-лойиҳанинг ташаббускори нима билан характерланади?
- A. Асосий ғоялар бўйича муаллифликка эга бўлиши
 - B. Моделларни тузиш бўйича малакага эга бўлиши
 - C. Ихтирочилиги билан
 - D. Намуналарни тузиш бўйича малакага эга бўлиши
37. Бизнес-лойиҳаларни амалга ошишига кимлар кўпроқ қизиқишади?
- A. Сармоядорлар
 - B. Лойиҳанинг услубчиси
 - C. Лойиҳанинг бош ҳисобчиси
 - D. Лойиҳанинг бош муҳандиси
38. Таваккалчилик мувозанати нима?
- A. Енг кичик таваккалчиликни танлаш

- В. Таваккалчиликларни таҳлил қилиш
 - С. Таваккалчиликни баҳолаш
 - Д. Таваккалчиликни пасайтириш
39. Бизнес-лойиҳа раҳбари тассаруфида нима бўлиши керак?
- А. Календар режалар
 - В. Молиявий кўмак
 - С. Заҳира кўмак
 - Д. Заҳиралар
40. Молиявий бозорнинг биринчи тамойили нима?
- А. Кичкина нарсани деб катта нарса билан таваккалчилик қилмаслик
 - В. Кредиторларни ҳолис баҳолаш
 - С. Таваккалчиликдан қочиш
 - Д. Рақобатчиларни ҳолис баҳолаш
41. Бозор конъюнктураси деганда нима тушунилади?
- А. Талабнинг ўзгариши
 - В. Бозорнинг ўзгариши
 - С. Таклифнинг ўзгариши
 - Д. Ишлаб чиқариш ҳаражатларининг ўзгариши
42. Ишлаб чиқариш ва рақобатни таҳлил этиш нимадан бошланади?
- А. Бозор ҳажмини таҳлилидан
 - В. Рақобатчиларни таҳлилидан
 - С. Бозорни сегментлашдан
 - Д. Ходимларнинг тайёрлигини таҳлилидан
43. Рақобатнинг қайси кўриниши нисбатан кучлироқ?
- А. Ўзаро курашаётган фирмаларнинг рақобати
 - В. Сотувчилар ўртасидаги рақобат
 - С. Бошқа тармоқлардан янги рақобатчиларни аниқлаш
 - Д. Воситачилар рақобати
44. Қачон фирмалар ўзларининг энг кам ишлаб чиқариш ҳаражатлари билан ўта юқори даромад оладилар?
- А. Нефт нархининг пасайганидан кейин
 - В. Нарх-наво рақобати даврида
 - С. Миллий валютанинг қадрланиши даврида
 - Д. Экспорт пошлиналарининг пасайганидан кейин
45. Сотиш шартларини бошқариш стратегиясининг асосини нима ташкил қилади?
- А. Интернет-шопингни таъминлаш
 - В. Интернет-маркетингни фаоллаштириш
 - С. Спорт тадбирлари жараёнида сотувни ташкил қилиш
 - Д. Тўғридан-тўғри почта орқали сотувни амалга ошириш
46. Харидорнинг турига кўра товар айланмаси кўриниши.....бўлиши мумкин.
- А. Улгуржи ва чакана

- В. Фақат чакана
 - С. Маҳаллий
 - Д. Якка тартибда
47. Логистика функциялари
- А. Координасион ва оператив
 - В. Бошқарув
 - С. Занжирсимон
 - Д. Дискрет
48. Вектор транспорт массаси куйидагича ифодаланади
- А. Тонна-километр
 - В. километр
 - С. Тонна
 - Д. Дона
49. Транспортдаги маҳсулот?
- А. Маҳсултони ташиш (Ткм)
 - В. Нетто
 - С. Юк массаси(Т)
 - Д. Брутто
50. Транспортнинг асосий кўрсаткичлари?
- А. Юк ташиш ҳажми(Т), Товар айланмаси(Ткм)
 - В. Юк ташиш йўл масофаси(С)
 - С. Тран(ТкмВ-2)
 - Д. Юк ҳажми (м3)
51. Моддий-техника базаси ўз ичига нимани олади?
- А. Ҳамма жавоб тўғри
 - В. Транспорт воситаларини
 - С. Йўл ва йўл ҳўжалиги
 - Д. Техник тузилма ва қўрилишлар
52. Умумий(ялпи) харажатлар – бу...
- А. Доимий ва узгарувчан харажатлар суммаси
 - В. Ёқилғига сарфланган сумма
 - С. Амортизасион харажатлар
 - Д. Техник харажатлар
53. Жисмоний тақсимлаш дегани нима?
- А. Маҳсулотларни сотувчидан харидоргача етқизиш
 - В. Турли кўринишдаги маҳсулотларни тақсимлаш
 - С. Харидорларга хизмат кўрсатиш
 - Д. Провайдерлар хизматидан фойдаланиш
54. Логистик соҳасида стратегик -ҳўжалик муаммоларни ҳал қилининг биринчи босқичида қайси жабҳага асосий эътибор қаратилади?
- А. Бозор ўзгаришига ва логистикага бўлган талабнинг ошишига
 - В. Ахборот оқимларининг оптималлаштиришга

- С. Заҳираларнинг ҳажми ва даромадларни режалаштиришга
 D. логистик тизимнинг эластиклигига
55. Ишлаб чиқариш логистикаси ...ни бошқаради.
 A. ишлаб чиқарувчи корхонанинг ичида ишлаб чиқариш жараёнида босқичлардаги моддий оқимлар;
 B. заҳира таъминотчилари, ишлаб чиқарувчи корхоналар ва истеъмолчилар ўртасидаги моддий оқимлар;
 C. ишлаб чиқарувчи корхонанинг ташқи муҳитидаги моддий оқимлар;
 D. Дистрибьюторлар, провайдерлар ва ишлаб чиқарувчи корхоналар занжирдаги моддий оқимлар
56. Ишлаб чиқариш логистикасисоҳасида моддий оқимларнинг ҳаракатланиш жараёнини кўриб чиқади.
 A. моддий ишлаб чиқариш;
 B. заҳирани сақлаш;
 C. номоддий ишлаб чиқариш;
 D. хомашё ишлаб чиқариш
57. ишлаб чиқаришни бошқаришнинг анъанавий концепсияси қуйидаги қайси вариантга асосланган?
 A. “сотувчи бозор”га;
 B. “олувчи бозор”га;
 C. Истемолчи сегментига;
 D. Рақобатчиларга.
58. ”Сотувчи бозори” тўғри агар...
 A. маҳсулотга бўлган талаб унга бўлган таклифдан ошса;
 B. маҳсулотга бўлган талаб ёк бўлса;
 C. маҳсулотга бўлган талаб унга бўлган таклифдан кам бўлса;
 D. Таклиф ёк бўлса
59. ”Канбан” усули нима сабабдан қўлланилади?
 A. ишлаб чиқариш заҳираларини камайтириш мақсадида;
 B. ишлаб чиқариш заҳираларини тўлдириш мақсадида;
 C. маҳсулот таннарҳини камайтириш мақсадида;
 D. Омборхонада заҳираларини копайтириш мақсадида;
60. Логистиик тизимда заҳиралар нима учун ҳизмат қилади?
 A. Логистис тизим самарали ишлаши учун
 B. Етқазиб берувчи, ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчи орасидаги боғлиқликни камайтириш учун
 C. Логистис занжир узилиб колмаслиги учун
 D. Транспорт иши бир маромда бориши учун
61. Қайси омиллар логистис тизимга ўз таъсирини ўтқазади?
 A. Логиситк тизим инфратузилмаси, илмий-техник ривожланиш, транспортдаги тузилмавий ўзгаришлар

- В. Транспортдаги ислохотлар
 - С. Техник ривожланиш,
 - Д. Логистика инфратузилмаси
62. Логистика қайси тизимлар билан ўзаро алоқада бўлади?
- А. Транспорт, ишлаб чиқариш, омбор хўжалиги, маркетинг, менежмент
 - В. Маркетинг
 - С. Ишлаб чиқариш
 - Д. Менежмент
 - Е. Омборхона
63. Логистик тузилмага қандай функционал соҳалар киради?
- А. Заҳиралар, ташиш, ахборот, ишлаб чиқариш, омборда сақлаш ва қайта ишлаш
 - В. Ишлаб чиқариш
 - С. Ташиш
 - Д. Омборда сақлаш
 - Е. Ахборот
64. Логистиканинг асосий мақсади нимада ифодаланади?
- А. Маҳсулотни “аниқ муддатда” етқазиб беришда
 - В. Харажатларни камайтиришда
 - С. Маҳсулотларни ташишда
 - Д. Заҳираларни сақлашда
65. Логистикани бошқариш вазифаси нимада ифодаланади?
- А. Маҳсулот ҳаракати соҳасида стратегия ишлаб чиқувчи механизмни таъминлашда
 - В. Вақтдан ютишда
 - С. Заҳираларни бошқаришда
 - Д. Буюртманинг оптимал улчамини аниқлашда
66. Тайёр маҳсулот заҳиралари яна қандай аталади?
- А. Моддий заҳиралар
 - В. Жорий заҳиралар
 - С. Хомашё заҳиралар
 - Д. Еҳтиёт заҳиралари
67. Кейинги етқазилгача ишлаб чиқариш ёки савдо жараёни узлуксизлигини таъминловчи заҳираларни аниқланг
- А. Жорий заҳиралар, ишлаб чиқариш заҳиралари
 - В. Савдо заҳиралари
 - С. Жорий заҳиралар
 - Д. Ишлаб чиқариш заҳиралари
68. Кутилмаган ҳолларда ишлаб чиқариш ёки савдо жараёнини таъминлаш учун мўлжалланган заҳиралар турини аниқланг
- А. Еҳтиёт заҳиралари
 - В. Жорий заҳиралар

- С. Савдо захиралари
- Д. Ишлаб чиқариш захиралари

69. Ҳисоб давридан кейинги етказишгача бўлган вақт ичида узлуксизликни таъминлаш учун хизмат қиладиган захиралар – бу...

- А. Жорий захиралар
- В. Мавсумив захиралар
- С. Тижорий захиралар
- Д. Товар захиралар

70. Узоқ вақт давомида ишлатилмайдиган захиралар турини аниқланг

- А. Ноликвид захиралар
- В. Ноишлаб чиқариш захиралари
- С. Номоддий захиралар
- Д. Моддий захиралар

71. Корхонани хомашё ва моддий ресурслар билан таъминлаш жараёнида логистиканинг қайси функционал соҳаси ўз фаолиятини амалга оширади?

- А. Таъминот
- В. Ишлаб чиқариш
- С. Тақсимот
- Д. Харид

72. Моддий неъматлар яратувчи ёки хизматлар кўрсатувчи корхона ичидаги моддий оқимни бошқариш қайси логистик функционал соҳага тегишли?

- А. Бошқарув
- В. Харид
- С. Таъминот
- Д. Ишлаб чиқариш

73. Тайёр масулотни реализаси қилишда моддий оқимларни бошқариш логистиканинг қайси функционал соҳасига доир?

- А. Савдо
- В. Харид
- С. Таъминот
- Д. Бошқарув

74. Моддий оқимни бирламчи ишлаб чиқарувчидан охирги истеъмолчигача бўлган ҳаракати логистиканинг қайси соҳасида ўрганилади?

- А. Транспорт
- В. Етказиб бериш
- С. Харид
- Д. Таъминот

75. Логистиканинг мақсади

- А. Маҳсулотни белгиланган вақтда етарли миқдорда белгиланган харажатлар билан етказиш
- В. Моддий захира яратиш
- С. Омбор хўжалигини ташкил қилиш

- D. Маҳсулотни тақсимлаш
76. Ишлаб чиқариш логистикаси қайси соҳадаги жараёнларни кўриб чиқади?
- A. Моддий ишлаб чиқариш
 - B. Ташиш
 - C. Номоддий ишлаб чиқариш
 - D. Транспорт
77. Логистик концепсия қайси бозорга тўғри келади?
- A. “Харидор бозори”
 - B. “Жаҳон бозори”
 - C. “Сотувчи бозори”
 - D. “Истеъмолчи бозори”
78. Қуйидагиларнинг қайси бири анъанавий ишлаб чиқариш концепсиясига тўғри келади?
- A. Йирик партиядо маҳсулот ишлаб чиқариш
 - B. Кичик партиядо масулот ишлаб чиқариш
 - C. Сифатсиз маҳсулотларни юқотиш
 - D. Ускуналар тухтаб туришини юқотиш
79. Бошқарувни барча функсияларида қандай умумийлик мавжуд?
- A. Баҳолаш ва қарорлар қабул қилиш
 - B. Моделлаштириш
 - C. Таҳлил қилиш
 - D. Математик таҳлил қилиш
80. Мол етқазиб берувчилар қачон истеъмолчиларга босим ўтқазадилар?
- A. Қачонки мол етқазиб берувчилар товар сифатини бир маромда ушлаб тура олмасалар
 - B. Экспорт пошлиналари камайганда
 - C. Миллий валюта қадри ошганда
 - D. Инфляция даврида
81. Маҳсулотингизни сотишда аҳолининг қайси характеристикаси сизни қизиқтиради?
- A. Даромад даражаси
 - B. Касб-кори
 - C. Илмий даражаси
 - D. Жинси
82. Қуйида келтирилган омиллардан қайси бири бозор конъюктурасига кучлироқ таъсир қилади?
- A. Давлатнинг саноат ишлаб чиқариш сектори динамикаси
 - B. Евронинг долларга нисбатан қадрсизланиши
 - C. Миллий валюта қадри пасайганда
 - D. Хусусий ишлаб чиқариш динамикаси
83. Харидорлар харид қилинадиган маҳсулотда нимани кўришни хоҳлайдилар?
- A. Фойдани

- B. Нархни
 - C. Сифатни
 - D. Қулайликни
84. Бизнес даромадли бўлиши учун нимага эҳтиёж сезади?
- A. Режалаштиришга
 - B. Пулга
 - C. Ғояларга
 - D. Рекламага
85. Логистиканинг асосий мақсади
- A. Маҳсулотни “аниқ муддатда” етказиш
 - B. Харажатларни қисқартириш
 - C. Маҳсулотларни ташсиш
 - D. Вақтни қисқартириш
86. Логистик соҳасида стратегик -ҳўжалик муаммоларни ҳал қилишининг иккинчи босқичида нима ишлаб чиқилади?
- A. логистика тизими фаолиятини оптималлаштириш бўйича умумий режа;
 - B. товар ҳаракатининг комплекс тизими;
 - C. таъминотчилар ва истеъмолчилар билан ўзаро алоқалар шемаси;
 - D. Воситачилар фаолияти бўйич режа;
87. Логистик тизим модели самарадорлигини қайси омил билан баҳолаш мумкин?
- A. Таъминот
 - B. Моддий оқим ҳажми билан
 - C. Тақсимот
 - D. Сотиш
88. Логистик мақсадларини амалга оширишга қаратилган логистик операциаларнинг йириклаштирилган гуруҳи – бу...
- A. Логистик занжир
 - B. Логистик бўгин
 - C. Логистик функция
 - D. Логистик канал
89. Халқаро бизнес соҳасида ташкилотнинг миссияси нимани англатади?
- A. Фирманинг ҳозирги ва келгусидаги ҳолатини
 - B. Фирманинг ҳозирги ҳолатини
 - C. Фирманинг келгусидаги ҳолатини
 - D. Фирманинг стратегиясини
90. Стратегия муваффақиятли чиқиши учун нима зарур?
- A. Еришилган рақобатбардош афзалликка (устуналикка) таянилса
 - B. Ишлаб чиқаришнинг энг кам харажати таянилса
 - C. Ресурс захирааларни тежашнинг энг юқори даражасига таянилса
 - D. Бозор ҳокимиятига таянилса

91. Маҳсулотингизни сотишда юридик шахсларнинг қайси характеристикаси сизни қизиқтиради?
- A. Олувчи фаолиятининг географияси
 - B. Сотувчи фаолиятининг географияси
 - C. Олувчининг тижорий шериклари
 - D. Фирмани бошқариш модели
92. Нарх-наво сиёсати биринчи навбатда нимага эришишга ёрдам беради?
- A. Бозорга кириб боришга
 - B. Фирманинг хусусий бозор нишини яратишга
 - C. Бозорда орнини топишга
 - D. Бозордан чиқб кетмаслик учун тўсиқлар яратишга
93. Маҳсулотнинг “юрагини”? яни марказий хусусиятини нима ташкил қилади?
- A. Харидорларнинг фикрига кўра маҳсулотнинг афзалликлари
 - B. Маҳсулотнинг техник ютуқлари
 - C. Маҳсулотни мукамаллиги
 - D. Маҳсулотни дизайни
94. Харидорларни нима жалб қилади?
- A. Маҳсулотнинг фойдалилиги
 - B. Яхши реклама
 - C. Харидорлар билан тескари алоқанинг мавжудлиги
 - D. Паст нарх-наво
95. Моддий оқимларнинг асосий мезонлари
- A. Транспорт вақти, массаси, йўли ва масофаси
 - B. Даражалар сони
 - C. Самарадорлик
 - D. Транспорт йўли
96. Сотиб олиш логистикасининг асосий мақсади....
- A. ишлаб чиқаришнинг моддий материалларга бўлган эҳтиёжини имкон даражада арзон нархларда қондириш;
 - B. ҳом-ашё ва бутловчи қисмларни асосланган муддатларда сотиб олиш;
 - C. ишлаб чиқаришнинг моддий материаллари эҳтиёжини қондириш;
 - D. ишлаб чиқаришнинг ҳом-ашё ва материалларга бўлган талабини қондириш;
97. Моддий оқимлар ҳаракатининг натижалари қайси функционал соҳада акс эттирилади?
- A. Ахборот
 - B. Бошқарув
 - C. Тақсимот
 - D. Таъминот
98. Импорт товарларини ички бозордаги нархининг ўзгариши бўйича импорт тарифи билан экспорт субсидияси ўртасидаги фарқ нимада?

- A. Экспорт субсидияси экспорт товарларининг ички бозордаги нархини оширади импорт тарифи эса товарнинг ички бозордаги нархини пасайтиради
 - B. Импорт тарифи товарнинг ички бозордаги нархини пасайтиради
 - C. Экспорт субсидияси товарларининг ички бозордаги нархини камайтиради
 - D. Импорт тарифи товарнинг ички бозордаги нархига таъсир қилмайди
99. Логистик тизимларни ишлаб чиқишда қўлланиладиган капитал қўйилмаларини баҳолаш усуллари
- A. кичик квадратлар усули
 - B. Ўзини оқлаш усули
 - C. қайтимни ўрта даражаси усули
 - D. маблағни дисконтлаш усули
100. “Тизимни шакллантириш ва ривожлантириш” функсиясига кўра корхонадаги логистик тизим мунтазам қайта кўриб чиқилади. Бунга сабаб:
- A. бошқа корхоналардаги илмий техник тараққиёт билан боғлиқ
 - B. логистик технологиялар, бошқарув сиёсати ва бозор шарт шароилари ўзгариши
 - C. корхонанинг ишлаб чивариш талабларига биноанлиги
 - D. бошқа корхоналардаги технологиялар даражаси билан боғлиқ

ИЗОҲЛИ ЛУҒАТ

Инновация - бу қандайдир янги ёки сезиларли даражада яхшиланган маҳсулот (товар, хизмат) ёки жараёни, маркетингнинг янги услубини иш амалиётида, иш жойларини ташкил қилишда ёки ташқи алоқаларда янги ташкилий услубни истеъмолга киритишдир.

Инновациянинг минимал аломати маҳсулот, жараён, маркетинг ёки ташкилий услуб, у мазкур фирмада яратилган ёки ўзлаштирилганлигидан қатъий-назар, мазкур ташкилотнинг амалиёти учун янги (ёки сезиларли даражада яхшиланган) бўлиши зарурлигидир.

Инновацион фаолият ҳақиқатдан инновацияни амалга оширишга олиб келадиган ёки шу мақсад билан кўзлаб қилинган барча илмий, технологик, ташкилий, молиявий, тижорат, маркетинг ҳаракатлардир. Инновацион фаолият шунингдек қандайдир аниқ инновацияни тайёрлаш билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган тадқиқотлар ва ишланмаларни ўз ичига олади.

Инновацион логистика-бу логистик тизимда моддий, молиявий ва ахборот оқимларини бошқаришни инновациялар асосида ривожлантиришдир.

Логистик инновацион фаолият –бу логистик операцияларни амалга оширишда ,яъни ишлаб чиқаришни, ташиш, ,ахборот таъминоти, моддий-техника базани янгилашга ва ривожлантиришга имкон берувчи янги ғоялар ва ишланмаларни яратиш, ўзлаштириш ва татбиқ этишга қаратилган жараёнлар мажмуасидир.

Логистик инновацион фаолият инфратузилмаси- инновацион фаолият субъектларига логистик операцияларни амалга ошириш учун зарур бўлган хизматлар кўрсатувчи объектлар жамланмасидир.

Технологик инновациялар - бу янги маҳсулот ва жараёнларни ишлаб чиқариш ва жорий этиш, шунингдек маҳсулот ва жараёнларни сезиларли такомиллаштириш; технологик жиҳатдан янги ёки сезиларли такомиллаштирилган хизматлар, янги ёки сезиларли такомиллаштирилган

хизматларни ишлаб чиқариш (кўрсатиш) усуллари ишлаб чиқариш ва жорий этиш.

Технологик инновацияларга маҳсулот инновациялари ва жараён инновациялари киради.

Маҳсулот инновацияси - бу янги ёки сезиларли даражада яхшиланган товар ва хизматларни жорий этишдир. Масалан, техника хусусиятлари, компонент ва материаллари, ичига ўрнатилган дастурий таъминоти, фойдаланувчи учун қулайлиги ёки бошқа функционал хусусиятлари.

Маҳсулот инновациясига қуйидагилар кирмайди: кичик ўзгариш ёки яхшилашлар; сезиларсиз модернизациялар; мунтазам мавсумий ўзгаришлар (кийим ассортименти каби); бошқа мижозлар учун ишлаб чиқарилган маҳсулотдан катта фарқ қилмайдиган алоҳида мижоз талабига мослаштириш; товар ёки хизматнинг ишлаши ёки техник хусусиятларини ўзгартирмайдиган дизайндаги ўзгаришлар; бошқа корхоналардан сотиб олинган янги товар ва хизматларни қайта сотиш.

Жараён инновацияси - янги ёки сезиларли даражада яхшиланган ишлаб чиқариш ёки етказиб бериш услубини, техник жараёнлар, ускуналар ва/ёки дастурий таъминотдаги сезиларли ўзгаришларни жорий этишдир.

Жараён инновацияларига қуйидагилар кирмайди: кичик ўзгариш ёки яхшилашлар; ишлаб чиқариш ёки логистика тизимига, фойдаланиб келинаётган жуда ўхшаш бирор нарсани қўшиш ҳисобига ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатишнинг имкониятларини озгина ошириш.

Логистик-маркетинг инновациялари-янги ёки сезиларли яхшиланган маркетинг услубларини жорий этиш ҳам тушунилади. Булар ўз ичига: маҳсулотларнинг дизайни ва қадоқланишида жиддий ўзгартиришлар; маҳсулотларни сотиш, логистик етказиб бериш ва тақдимоти бўйича, шунингдек уларни бозорларга танитиш ва олға силжитиш бўйича янги услублардан фойдаланиш; янги нарх стратегияларини шакллантиришни олади. Бу ўзгартиришлар маҳсулот истеъмолчиларининг эҳтиёжларини тўлароқ қондиришга, сотиш ҳажмини кўпайтириш мақсадида маҳсулотлар ва хизматлар

истеъмолчиларининг таркибини кенгайтиришга йўналтирилган бўлади. Маҳсулот дизайнидаги ўзгартиришлар янги логистик-маркетинг концепциясининг бир қисми бўлиб, улар маҳсулотнинг шакли ва ташқи кўринишидаги ўзгартиришларни ўз ичига олади. Булар маҳсулотнинг функционал ва фойдаланиш хусусияларига таъсир кўрсатмайди. Шунингдек, бундай ўзгартиришларга қадоқланиши ташқи кўринишини таърифлаб берувчи истеъмол маҳсулотлари, ичимликлар, ювиш воситалари каби маҳсулотларнинг қадоғидаги ўзгартиришлар ҳам киради.

Маркетинг инновацияси - бу фирма томонидан маркетингнинг янги услубини жорий этиш (маҳсулотнинг дизайни ва қадоқлаш, уни жойлаштириш, нарх белгилаш, бозорга чиқариш) агарда у фирма томонидан биринчи марта ишлатилаётган бўлса.

Маркетинг инновацияларига қуйидагилар кирмайди: мазкур корхонада аввал фойдаланилган усулларга асосланган маҳсулот дизайнида, қадоқлашда, жойлаштиришда, нархини белгилашдаги ўзгаришлар; маркетинг воситаларининг мавсумий, доимий ва бошқа ўзгаришлари; географик жиҳатдан янги бозорни ёки бозорнинг янги сегментини (масалан, миждозларнинг янги иждимоий-демографик гуруҳини) ўзлаштириш учун маркетингнинг аввал фойдаланилган услубларидан фойдаланиш.

Ташкилий инновация - бу фирманинг иш амалиётига янги ташкилий услубни жорий этиш. Ташкилий инновацияларга фирма биринчи марта фойдаланаётган иш амалиётини ташкил қилиш, иш жойлари ёки ташқи алоқаларни ташкил қилиш кириши мумкин.

Ташкилий инновацияларга қуйидагилар кирмайди: фирмада аввал фойдаланилган ташкилий услубларга асосланган иш амалиётидаги, иш жойларини ташкил этишдаги ва ташқи алоқалардаги ўзгаришлар; янги ташкилий услубни жорий этиш билан боғлиқ бўлмаган бошқарув стратегиясидаги ўзгаришлар; бошқа фирмалар билан қўшилиш ва бошқа фирмани сотиб олиш.

Ноу-хау - бу ишлаб чиқариш сири ҳисобланган, эгаси бу маълумотларни учинчи шахслар томонидан ноқонуний ишлатилишидан ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга бўлган, ҳимояловчи ҳужжатлар (масалан, патентлар) билан муҳофазаланмаган ва тўлиқ ёки қисман нашр қилинмаган техник, ташкилий ёки тижорат маълумотларидир. Булар хўжалик фаолияти жараёнида фойда келтирадиган янги технология, техник ёки бошқа ечимлар, билим, тажриба бўлиши мумкин.

Товар белгиси - бу бирор ишлаб чиқарувчининг товар ва хизматларини бошқа ишлаб чиқарувчининг ўхшаш товар ва хизматларидан фарқлаш учун мўлжалланган оригинал график тасвир, рақам, ҳарф ёки сўзларнинг бирикмасидир.

Ихтиро - бу турли соҳалардаги маҳсулотга (хусусан, қурилма, модда, микроорганизм штамплари, ўсимлик ва ҳайвонлар ҳужайраларига) ёки усулга (моддий воситалар ёрдамида моддий объектлар устидан ҳаракатни амалга ошириш жараёнига) тегишли техник ечим. Агар ихтиро янги бўлиб, ихтиро даражасига эга ва саноатда қўллаш мумкин бўлса, унга ҳуқуқий муҳофаза (патент) берилади.

Фойдали модель - бу мосламага тааллуқли техник ечим. Ишлаб чиқариш воситаларининг конструктив бажарилиши ва истеъмол қилиш предметлари ҳамда уларнинг таркибий қисми фойдали моделларга киради. Агарда фойдали модель янги ва саноатда қўлланиладиган бўлса, унга ҳуқуқий муҳофаза (патент) берилади.

Саноат намуналари - бу саноат ёки ҳунармандлик буюмларининг ташқи кўринишини белгиловчи бадиий-конструкторлик ечимидир. Агар саноат намунаси янги ёки оригинал бўлса, унга ҳуқуқий муҳофаза (патент) берилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мизиевнинг 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиqlаш тўғрисида”ги фармони “Халқ сўзи” газетаси, 04.09.2018-йил, № 182.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси // Ишонч, 2017 йил 17 январь, № 7-8 (3825).
3. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони(Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й.,6-сон.70- модда).
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-5264 сонли Фармони.
5. Адлер Ю.П., Маркова Е.П., Грановский Ю.В. Планирование эксперимента при поиске оптимальных условий. - М.:Наука, 2011 г.
6. Бережной Р.И., Заметал ин И.И., Лукинский В.С. Международные автомобильные перевозки. Анализ и перспективы развития. -Ставропол: Интеллект-сервис, 2010, 112 с.
7. Болонентов Г.В., Багдасаров А.М., Умаров У. Моделирование развития функционирования систем городского пассажирского транспорта. - Ташкент: изд.Узбекистан, 2012г.98с.
8. Рекрутинг: найм персонала. Учебное пособие / под ред. Ю.Г. Одегова. – М.: Издательство «Экзамен», 2002, С.5, С. 9
9. Т.В. Баскина. “Техники успешного рекрутмента”. 2-е изд., перераб. и доп.: Альпина Паблишер, Москва, 2014, С. 10

10. Қ.Х.Абдурахмонов ва бошқалар. Персонални бошқариш. Дарслик. Тошкент, 2011, 93-б. (электрон дарслик)
11. З.Я. Худойбердиев ва бошқалар. Тадбиркорлик ва ишга жойлаштириш технологияси. Ўқув қўлланма. Тошкент: “Илм-Зиё”, 2016, 325-б. 7. Сайт: Программы для бизнеса и юристов, <http://www>.
12. Гордон М.П., Тишкин Е.М., Усков И.Г.С. Как осуществить экономична доставку товара отечественному и зарубежному покупателю. Справочное пособие для предпринимателя. - М.Транспорт, 2013г. 64 с.
13. Г.а. Саматов Б.И. Камильджанов Ф.р. Галимова Логистик Бошқарув Концепциялари ва моделлари тошкент 2015
14. Дошина СВ. и др. Опыт работы транспортно-экспедиционных фирм за рубежом, их роль в организации логистических систем. -М.;АСМАП,2014.44 с.
15. .Қосимова М.С.Логистикани бошқариш. УМК.Иқтисодиёт, Тошкент.2015й.
16. Карриева Я.К.Камалова Э.А.Логистическая система информационного обеспечения международных транспортных коридоров.“Социально-экономического развития общества: управленческие, правовые, хозяйственные.” 6-международный научно-практическая конференция. ЮЗГУ. Г.Курск, Россия. 2016 г., 23-24 ноября.
17. Карриева Я.К. Глобаллашув жараёнида халқаро транспорт логистик тизими фаолиятининг самарадорлиги. Монография. ТДИУ.Иқтисодиёт,Т.: 2013 й., 144 бет.
18. Карриева Я.К. Глобаллашув жараёнида халқаро транспорт логистик тизими фаолиятининг самарадорлиги. Монография. ТДИУ.Иқтисодиёт,Т.: 2013 й., 144 бет.
19. Карриева Я.К. Транспортная составляющая логистических систем при внешнеторговых операциях .Иқтисодиёт ва таълим. Журнал №6,2013г,ТГЭУ,Ташкент.
20. Карриева Я.К. Халқаро маркетинг– Т. : Iqtisodiyot, 2011.

21. Қосимова М.С., Юсупов М.А., Эргашходжаева Ш.Ж. Маркетинг. Дарслик. – Т.:ТДИУ, 2010
22. Кучаров А.С.Карриева Я.К.Инновацион логистика.ЎУМ., 2018й.,”Иқтисодиёт”,Тошкент.
23. Основы брендинга: 100 приемов повышения ценности товарной марки / Айен Эллауди. – Пер. С англ. Т. Новиковой. – М.: ФАИР –ПРЕСС, 2003.
24. Секерин В.Д. Инновационный маркетинг: Учебник-М.: ИНФРА-М. 2012 .
25. Сток Дж. Р., Ламберт Д.М. Стратегическое управление логистикой: Пер. с 4-го англ. изд. – М.: ИНФРА-М, 2015. – 797 с. 51.
26. Солиев А. Бузрукхонов С. Маркетинг. Бозоршунослик. Дарслик – Е.: Иқтисод-Молия, 2010.
27. Эргашходжаева Ш.Д. Инновацион маркетинг Ўқув қўлланма.-Т.. ТДИУ. Иқтисодиёт. 2013-й
28. Салихов С.А.,Хотамов И.С. Инновацион фаолиятни бошқариш.”Иқтисодиёт”,2012 й.
29. Саидов М.Ҳ. Олий таълим иқтисодиёти, инвестициялари ва маркетинги: Ўқув қўлланма. – Т.: Молия, 2003 Б. 74.
30. www.gov.uz–Ўзбекистон Республикаси ҳукумати портали
- а. www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси
31. www.economy.uz - Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги 7-labs.com/recruiters/423.html
32. Сайт: business seminar, <http://www.b-seminar.ru/article/show/188/htm>
33. Сайт: www.e-xecutive.ru/wiki/index.php
34. Сайт: www.navigator.lg.ua/arts.php
35. Сайт: <https://cyberleninka.ru/art>

Карриева Я.К.

ИННОВАЦИОН ЛОГИСТИКА
Дарслик

“IQTISODIYOT” - 2019

Муҳаррир
Мирҳидоятова Д.М.

Мусаҳҳиҳ
Матхўжаев И.

Лицензия АИ № 240 04.07.2013 й. Теришга берилди 12.10.2019. Босишга рухсат этилди 14.10.2019. Қоғоз бичими 60x80 1/16. Times гарнитураси. Офсет босма. Офсет қоғози. Шартли босма табағи 18,5. Ҳисоб нашр варағи 18,2. Адади 100 нусха. Баҳоси келишилган нархда

“IQTISODIYOT” нашриёти ДУКнинг матбаа бўлимида чоп этилди.
100003. Тошкент шаҳри Ислон Каримов кўчаси, 49-уй.

0000 Инновацион логистика.
Дарслик. /Карриева Я.К. –Т.:
IQTISODIYOT, 2019. –288 б.

1. Карриева Я.К.

ISBN 0000000000

УЎК:0000
КБК:0000